

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskernes Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele.

Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personlig brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

TRÆK AF
DANSKHEDENS HISTORIE
I SØNDERJYLLAND

AF

H. ROSENDAL

ANDEN DEL: EFTER 1864

MED 73 BILLEDER I TEKSTEN

VED UDVALGET FOR FOLKEOPLYSNINGS FREMME

KØBENHAVN

I KOMMISSION HOS G. E. C. GAD

1920

»Folkelæsning« Nr. 299, Aargang 1912.

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE (AXEL SIMMELKJÆR)

FORORD.

MANGE vil maaske mene, at nærværende lille Bog nærmest er overflødig, efter at Dr. *Mackeprangs* fortræffelige Arbejde om samme Æmne er udkommen; og jeg har selv haft store Betænkeligheder ved at lade den komme frem. Imidlertid haaber jeg, at Læserne uagtet det meget deri, der er laant fra Dr. *Mackeprangs* Bog, vil finde dem saa forskellige, at de nok kan bruges Side om Side.

Af andre Hjælpemidler, jeg ved Siden af Blade og mundtlige Meddelelser har benyttet ved Udarbejdelsen, maa jeg med særlig Tak fremhæve »*Sønderjydske Aarbøger*« og *Frants v. Jessens* »*Haandbog*«.

Grundtvigs Højskole i Juni 1912.

H. Rosendal.

Dette andet Oplag er i det hele et Optryk efter første paa det nær, at et enkelt Afsnit er blevet stærkt forkortet og et nyt kommet til. Desuden har *P. Lauridsens* store Værk: »*Da Sønderjylland vaagnede*« givet Anledning til enkelte Tilføjelser.

December 1919.

H. Rosendal.

I.

De første Aar under Preussen.

NAAR PREUSSEN i 1864 paaførte Danmark Krig, var det sikkert for at erobre Hertugdømmerne eller i alt Fald Holsten og Sydslesvig, og naar Østerrig lod sig slæbe med paa dette Krigstog, var det lige saa sikkert, for at Preussen ikke derved skulde faa den Fremgang i Magt og Anseelse i Tyskland, der kunde gøre det til den ledende Magt i Forbundsagen. Det var derfor at vente, at saa snart Krigen var forbi, vilde der blive endog store Vanskeligheder i Anledning af Byttets Deling.

Østerrig begunstigede nu aabenlyst den augustenborgske Tronkræver »Hertug Frederik VIII«, medens Preussen beredte sig til at tage Hertugdømmerne som sit eget Bytte. I Begyndelsen syntes dog Kong Wilhelm at ville godkende Augustenborgerens Arveret, og man forhandlede med ham om Vilkaarene for hans »Tronbestigelse«.

De Vilkaar, *Bismarck* stillede, var imidlertid af den Art, at det er let forstaaeligt, at Hertugen nægtede at gaa ind paa dem. Hans Hær og Flaade skulde indlemmes i den preussiske og aflægge Troskabsed til Kongen af Preussen. Dette forbeholdt sig desuden Dybbøl, Sønderborg og Kiel. Desuden skulde Post- og Jærnbå-

nevæsen under preussisk Styrelse, og Hertugdømmerne indlemmes i det preussiske Toldforbund.

Da Hertugen nægtede at gaa ind paa disse ydmygende Vilkaar, var Bismarck ubarmhjerterig nok til at minde ham om Faderens Afkald i 1852; og nogen Tid efter lod han Preussens »Kronjurister« undersøge Spørgsmaalet om Arveretten til Hertugdømmerne. Disse kom med 17 Stemmer mod 1 til det Resultat, at Prinsen af Augustenborg ingen Arveret havde, men at denne efter Frederik VII's Død retmæssig tilfaldt Kong Kristian IX, og at Hertugdømmerne derfor nu i Henhold til Freden i Wien af 30. Oktober 1864 med Ret tilhørte de to Erobrere.

Uden Hensyn til, at dette stod i skærende Modstrid med, hvad Preussen havde gjort gældende paa Konferencen i London, og hvad Østerrig nu arbejdede for, offentliggjorde den preussiske Regering Kronjuristernes Kendelse, og dette Skridt øgede Spliden mellem de to Magter.

Allerede en Maanedes Tid før Offentliggørelsen havde disse i Gastein sluttet en Overenskomst om, at indtil videre skulde Hertugdømmerne være Fælleseje, saaledes at Preussen skulde styre Sønderjylland samt Havnen ved Kiel, og Østerrig Holsten. Lauenborg blev for en Pengegodtgørelse overladt til Preussen.

Denne Ordning vakte den største Forbitrelse hos de gamle Slesvigholstenere, der nu saa deres Forhaabninger om et Slesvig-Holsten under Augustenborgerne vakle; de danske Sønderjyder fik derimod mere Mod under den øjensynlige Splid mellem Sejerherrerne.

Vel forbød den preussiske Styrelse Brugen af danske Flag og Kokarder og Afsyngelse af »ophidsende« Sange; men den foretog sig intet i Anledning af et stort

Tog til København, som fandt Sted i September 1865, hvorved 2000 Mænd og Kvinder fra Sønderjylland gæstede deres gamle Hovedstad og fik den hjerteligste Modtagelse. Dette Tog var maaske til større Opmuntring og Trøst for Værterne end for Gæsterne, der ved deres Frejdighed og Tro til Fremtiden rev Værterne med sig. Dette fandt sit Udtryk i *Hostrups* ypperlige Velkomstsang, hvori han vel siger:

»Ak, Sangen har forstummet brat,
 hvor før saa liflig drømtes;
 den frøs ihjel den Vinternat,
 da Danevirke rømtes,

men tilføjer:

»Men nu vi eder se paany,
 skønt kort er Mødestunden,
 da er det som i Morgengry,
 da røres det i Lunden;
 hver lille Fugl da føler godt,
 at dømt er Mørkets Rige
 og halvt i Drømme kvidrer smaat
 om Dagen, der vil stige.«

Mod Deltagerne i dette Tog foretog, som sagt, Magthaverne intet; og de foer i det mindste lige saa stærkt frem mod slesvigholstenske Tilkendegivelser som mod danske. »De Kyllinger, vi selv har udklækket, maa vi selv dreje Halsen om paa«, skal Bismarck have sagt.

Til Guvernør i Sønderjylland havde Preussen udnævnt General *Manteuffel*, en stiv konservativ Mand, der nærede dyb Uvilje mod den slesvigholstenske Bevægelse og med haard Haand undertrykte alle Demonstrationer i den Retning. Han afskedigede en Del augustenborgsk-sindede Embedsmænd, som var udnævnte under Krigen, da man havde Brug for dem. De Danske

var imidlertid lige saa lidt glade ved ham som Slesvigholstenerne; thi han forsikrede dem i sit kraftige Sprog, at før der skulde blive afstaaet noget af Sønderjylland til Danmark, skulde han dække syv Fod af dets Jord med sin Krop, en Forsikring, han endog gentog i noget forandret Form, efter at Bismarck af Hensyn til sine Forsikringer overfor Kejser Napoleon havde bedt ham om at lade være dermed.

Under disse Omstændigheder mente en af de ledende Slesvigholstenerne, *Andr. Hansen (Grumby)*, der tidligere saavel i Stænderforsamlingen som i Rigsraadet havde gjort den danske Sag den Fortræd, han kunde, at han mulig kunde faa ledende danske Mænd med sig til en Indsigelse mod Preussens Planer. Han søgte derfor Forbindelse med sine gamle Modstandere fra Stændersalen: H. Krüger, Kammerraaderne Juhl og Møller, Raadmand Bahnsen og maaske flere, og bad dem virke for, at Stænderforsamlingen blev indkaldt, og at en kraftig Modstand blev rejst mod Preussens Planer. Til Gengæld vilde saa han og hans Venner gøre de Danske i Nordslesvig forskellige Indrømmelser, uden at han dog gjorde nogen Rede for, hvori disse skulde bestaa. De danske Stændermænd havde ingen Lyst til at inlade sig videre med ham, og Sagen faldt da til Jorden.

Det viste sig ogsaa snart, hvor rodløs den slesvigholstenske Bevægelse egentlig var; thi inden ret mange Aar var gaaet, havde de fleste af dens Mænd fundet sig til Rette som Preussere. Allerede i Januar 1866 indsendte »Ridderskabet« under *Carl Scheel-Plessens* Ledelse en Adresse til Bismarck, hvori det udtaler, at det kun i »Fædrelandets« Forening med Preussen kan se dets Vel og Held. Og det bryder Staven over de »Agi-

tationer, hvis udtalte Formaal fremtræder som en saavel retslig som moralsk Umulighed«, o: Bestræbelser for et Slesvig-Holsten under Augustenborgeren. — Efter Ridderskabet fulgte Tid efter anden de fleste andre Slesvigholstenere; Partiet begik Selvmord.

Men medens det gik saaledes i Sønderjylland, hvor Manteuffel endog satte Tugthusstraf for at virke for Augustenborgeren, lod Østerrigs Statholder i Holsten, Feltmarskal *Gablenz*, alle slesvigholstenske Tilkendegivelser have frit Løb. Augustenborgeren hyldedes her atter og atter. Herover blev Bismarck vred og aabnede en heftig Notekrig mod Østerrig, hvori han bittert klagede over, at revolutionære Tendenser drev frit Spil i Holsten under den østerrigske Dobbeltørns Beskyttelse.

Gablenz besvarede Bismarcks Klager med at indkalde den holstenske Stænderforsamling, hvorfra han ventede Udtalelser mod Preussen og for Augustenborgeren. Dette erklærede Preussen for et Brud paa Overenskomsten i Gastein og lod sine Tropper gaa ind i Holsten, der saa blev rømmet af Østerrigerne, med hvem Augustenborgeren fulgte. Preussen tog derefter Holsten i Besiddelse og udnævnte *C. Scheel-Plessen* til Regeeringspræsident (1866—79) i Hertugdømmerne, der nu betragtedes som en preussisk Provins, uagtet dette endnu ikke blev ligefrem udtalt.

Det kom saa derefter i 1866 til den kortvarige, men blodige Krig, hvori Østerrig led et afgørende Nederlag og maatte ved Freden i Prag finde sig i at blive udelukket af det tyske Forbund og i at afstaa sin Del i Hertugdømmerne til Preussen samt Venedig til Italien. Men ved Frankrigs Mægling eller Indblanding maatte Preussen finde sig i at gaa ind paa, at dets Indflydelse i Tysk-

land skulde begrænses af Mainlinjen, og at Fredstraktatens § 5 kom til at lyde saaledes:

»Hans Majestæt Kejseren af Østerrig overdrager Hans Majestæt Kongen af Preussen alle sine i Wien-freden af 30. Oktober 1864 erhvervede Rettigheder til Hertugdømmerne Holsten og Slesvig, *dog saaledes, at Befolkningen i de nordlige Distrikter af Slesvig skal afstaas til Danmark, naar den ved en fri Afstemning tilkendegiver Ønsket om at blive forenet med Danmark.*«

Det er ikke godt at vide, om det nogen Sinde har været Preussens Mening at holde det Løfte, det her gav. Bismarck sagde kort efter (20. December 1866) i den preussiske Landdag, at han altid havde været af den Mening, at en Befolkning, som utvivlsomt og til Stadighed lægger for Dagen, at den ikke vil være preussisk eller tysk, men tværtimod, at den vil tilhøre en Nabostat af samme Nationalitet, ikke bliver nogen Styrkelse for den Magt, som den stræber at skille sig fra. Men han føjede til, at den ubestemte Affattelse af Paragraphen gav Regeringen en vis Frihed i Udførelsen; og han lod det preussiske Regeringsorgan »Norddeutsche allgemeine Zeitung« skrive, at Afstemningen ikke kunde finde Sted, før Befolkningen havde lært det tyske Herredømme at kende. Derfor skulde Sønderjylland først indlemmes i Preussen og nyde godt af dets Forfatning. Dette skete da den 12. Januar 1867. Preusserne havde maaske samme Opfattelse af Stillingen som mange danske Sønderjyder: at Hjemmetyskerne var saa forbitrede paa dem, at de vilde have stemt for Tilbagevenden til Danmark; og derfor vilde de saa meget nødigere opfylde deres Løfter.

Nordslesvigerne troede imidlertid paa, at Preussens højtidelige Løfte vilde blive opfyldt, og derfor benyttede de i stor Udstrækning den Ret, Freden i Wien havde givet dem, til i Tiden fra 16. November 1864 til 16. November 1870 at vælge mellem at være preussiske eller danske Undersaatter, idet de »opterede« for Danmark, d. v. s. afgav en Erklæring om at ville vedblive at være danske Undersaatter. Det er altsaa de saakaldte »Optanter«, hvis Forhold senere skulde volde saa mange Vanskeligheder. Navnlig valgte mange unge det danske Undersaatsforhold for at undgaa den preussiske Militærtjeneste. Naar Afstemningen dog kom inden ret længe, vilde de ikke sværge til en fremmed Fane.

Desuden førte denne Paragraf til, at Sønderjydernes Kamp i en Aarrække udelukkende førtes med dens Opfyldelse for Øje, altsaa paa et statsretligt Grundlag, at deres Talsmænd i de lovgivende Forsamlinger egentlig i alt væsentligt indskrænkede sig til at kræve den opfyldt og kun gjorde Indsigelse mod ethvert Skridt, der syntes dem at hindre eller forhale dens Udførelse.

For saa vidt har den været til Skade for Sønderjyderne; men det er jo paa den anden Side rimeligt, at de uden den og uden det Retsgrundlag og det Haab, den gav dem, ikke saa kraftigt havde kunnet føre den Kamp for deres folkelige Ejendommelighed, som de nu i saa mange Aar har ført. Skuffelserne har nu hærdet, og Uretten ildnet dem.

Tilværelsen af § 5 gjorde det bl. a. muligt for Sønderjyderne paa forskellig Maade at udtale og derved fæstne deres Haab om Genforening med Danmark. Paragraffen fremkaldte saaledes et stort Tog af 47 fremragende Mænd til Berlin for at takke Kongen for Løftet.

De blev ikke modtaget af ham, men den Adresse, de vilde have overrakt ham, blev efter deres Hjemkomst underskrevet af 17000 selvstændige Mænd i Nordslesvig og overgivet til det preussiske Deputeretkammer. Den store Deputation saavel som Adressen vakte Opmærksomhed for Sagen baade i og udenfor Danmark og Tyskland.

Og § 5 gjorde det ligeledes muligt, at 2000 Deltagere i et Mode i Haderslev den 16. September 1866 kunde raabe et Leve for Kongen af Preussen med Tak for hans højsindede Tilsagn og med Ønske om, at det snart maatte blive opfyldt, samt sende et Telegram til Bismarck med Opfordring til at bringe dette til Kongens Kundskab.

Siden søgte man gennem en Adresse til Kongen med 27473 Underskrifter at udtale Ønsket for ham selv; men Kongen vilde ikke modtage den.

I Aaret 1867 saa det dog et Øjeblik ud, som om Preussen havde i Sinde at opfylde sine Forpligtelser. Der var Tale om en europæisk Konference angaaende Luxemburgs Stilling, og Bismarck ønskede ikke, at Sagen om § 5 skulde frem paa denne. Derfor indledede han Forhandling med Danmark om »Garantier« for de Tyskere, der mulig maatte blive afstaaede til Danmark ved en Afstemning. Han forlangte for det første de personlige Rettigheder for dem, der maatte blive afstaaede, der i vor Grundlovs 8de Afsnit er hjemlet alle danske Statsborgere, saa det havde den danske Udenrigsminister (Grev Frijs) let ved at gaa ind paa. Dernæst forlangte han Ligeberettigelse for dansk og tysk Sprog i Rettergangen, hvilket man ogsaa var villig til at indrømme. Endelig vilde han have fastslaaet, at Kirke- og Skolesprog skulde være, som det var før 1846,

at altsaa alle højere Skoler og Seminarier skulde være tyske, og at der skulde prædikes Tysk i alle Købstæderne og i alle Landsogne Syd for Bov. Dette var naturligvis uantageligt; men den danske Regering erklærede sig villig til i Købstæderne og de nævnte Landsogne at indrette baade danske og tyske Skoler, staaende paa lige Fod med hinanden, og at lade holde baade dansk og tysk Gudstjeneste samt at lade kirkelige Handlinger blive udførte i det Sprog, vedkommende forlangte. Alle disse Indrømmelser gjordes dog under den Forudsætning, at der blev fastsat en virkelig national Grænse; men Preussen erklærede, at det kun vilde afstaa Haderslev Amt, og saa døde Forhandlingerne hen.

Mens disse Forhandlinger stod paa, undlod de Danskes Talsmand i den nordtyske Rigsdag, *Hans Krüger*, efter den danske Regerings Anmodning, at bringe Sagen under Omtale i Rigsdagen, for at det ikke skulde faa Udseende af, at der blev øvet et Tryk paa den preussiske Regering, og denne deraf tage Anledning til at afbryde Forhandlingerne og dog staa »ren« i Europas Øjne.

Den Afstemning, Pragfredens § 5 forlangte, fandt i Grunden Sted i 1867, oven i Købet to Gange. I Januar Maaned d. A. foretoges der nemlig Valg ved almindelig Afstemning til det nordtyske Forbunds grundlovgivende Forsamling, og i August, ligeledes med almindelig Valgret, til den nordtyske Rigsdag. Og begge Gange blev Grænsen for det danske Sindelag og for Ønsket om at komme tilbage til Danmark trukket sønden om *Flensborg* over *Hanved*, *Medelby*, *Burkal* og *Tønder* til *Højer*; ja der fandtes endog Syd for denne Græn-

se en lille dansk Enklave (Karlum), ikke at tale om anselige danske Mindretal. Endog Købstæderne holdt deres danske Flertal. I Haderslev afgaves 918 danske

mod 645 tyske Stemmer, i Aabenraa 516 mod 471, i Sønderborg 510 mod 265, i Flensborg 1836 mod 1648.

Ialt ved første Valg for hele Sønderjylland 27488 danske mod 39593 tyske Stemmer; ved det andet 25598 danske mod 24664 tyske. — Ved det første

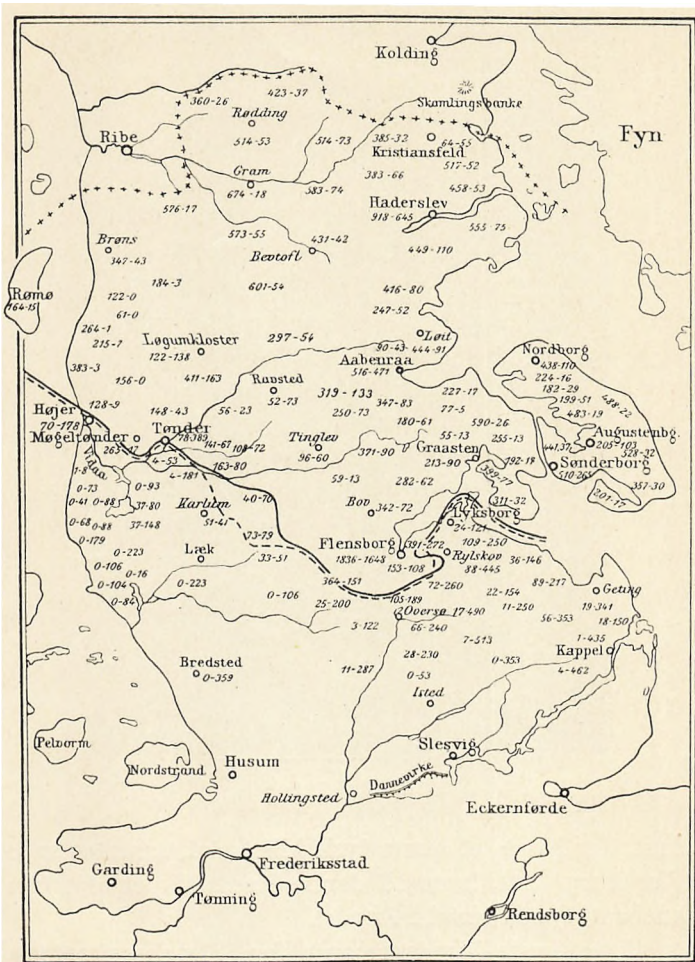
Valg satte de Danske, uagtet de var i Mindretal, 2 Kandidater igennem mod 2 tyske; ved det andet, hvor de var i Flertal, kun 1 mod 3 tyske.

I Mellemtiden

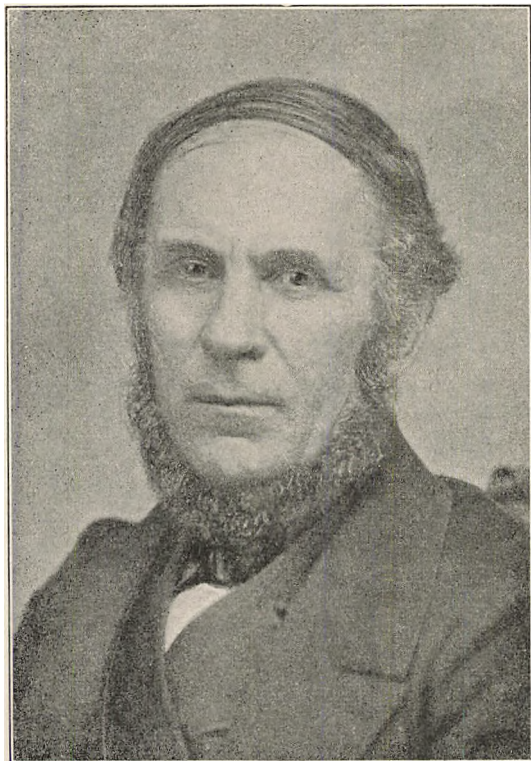
havde Tyskerne nemlig dyrket den Videnskab, man har kaldt Valggeometri, og lagt Als og Sundeved sammen med Haderslev Amt, men i Stedet for lagt Aabenraa

1. Sprogforholdene 1864.

2. Kort over Afstemningerne 1867 i Nordslesvig. Det første Tal betyder danske Stemmer, det andet tyske Stemmer.

3. Nikolaj Ahlmann.

Amt, der havde et større tysk Mindretal, sammen med Flensborg Amt, hvorved denne Kreds fik et, om end knebent, tysk Flertal i August.

Den første Rigsdagsmand for Flensborgkredsen, *Nikolaj Ahlmann*, mødte saaledes kun paa den grundlovgivende Forsamling; men han valgtes flere Gange til den preussiske Landdag og har faaet et saa godt Navn, at han har Krav paa at blive mindet.

Nikolaj Ahlmann hører til en gammel alsisk Slægt og blev født i Sønderborg den 17. November 1809. Faderen var Skibsfører og en jævnt velstaaende Mand. Efter at Sønnen havde gennemgaaet Byens offentlige Skole, der dengang var tysk, lærte han Landvæsen paa sin Fødeø, var siden Forpagter paa Lolland og Godsejer i Skaane, indtil han 1857 købte Verthemine paa Als, en Gaard, der tidligere havde tilhørt Hertugen af Augustenborg. Denne bortforpagtede han siden og boede dels i Augustenborg og dels paa Sønderborg Ladegaard, til han 1875, efter at have overdraget Verthemine til sin Søn, flyttede til København, hvor han døde den 12. Februar 1890.

Ahlmann var en meget hjærtelig, men en meget stille og tilbageholden Mand, der mindst af alt tænkte paa at komme til at høre til de ledende. Men da der paa Als var begyndt en meget livlig dansk Bevægelse, uden at de gode Mænd, der var med i den, tiltroede sig Førerevner, fæstede man Øjet paa Ahlmann. Han valgtes saaledes til Ordfører for den 47 Mands Deputation, der i August 1866 drog til Berlin for at takke Kong Wilhelm for Pragfredens § 5. Den blev, som fortalt, ikke modtaget, men Ahlmanns Navn var nu kommet frem, og den 12. Februar 1867 valgtes han i Flensborg-Kredsen til Medlem af den grundlovgivende nordtyske Rigsforsamling; han fik ialt 9927 Stemmer, og hans tyske Modkandidater tilsammen 9610 Stemmer.

I den grundlovgivende nordtyske Rigsforsamling stod Ahlmann trofast ved Siden af Krüger, der var valgt i Haderslev-Aabenraa-Kredsen (med 15023 St. mod 3702). Efter Krügers Hovedforedrag den 18. Marts 1867 talte han klart og varmt. Prag-Traktaten var, sagde han, ikke i Samklang med Forfatningsudkastet,

fordi Nordslesvigs Grænser ikke er bestemte. Bismarck havde sagt, at Prag-Traktaten ikke gav Nordslesvigerne nogen Ret; men naar en saadan Overenskomst sluttes mellem to store Magter, saa faar de, den berører, Udsigt til at nyde en Ret, og denne Ret troede Nordslesvigerne, de skulde nyde. De har aflagt klare Vidnesbyrd om deres Nationalitet ved den af 17000 Slesvigerer underskrevne Adresse, der er sendt til Landdag og Rigsdag, ved at det værnepligtige Mandskab i Massevis udvandrere for at aftjene deres Værnepligt i deres gamle Fædreland og endelig ved Valgene til denne Rigsdag, der viser, at Halvdelen af Slesvig er dansk. Han tror ikke, at det kan være Regeringen ubehageligt at høre det Vidnesbyrd, at Nordslesvigerne alle nærer det Ønske at træde i det naturlige Forhold til Danmark. Slesvigerne kan appellere til det tyske Folks Retfærdighedsfølelse; det er selvmodsigende at holde Nationalitetens Fane højt og ordne sig efter den, naar man ikke vil følge samme Grundsætning overfor smaa Nabolande. Danmark er vel ydmyget, men han tror dog, at det er godt at have sin Nabo til Ven, selv om han er svag. Tusinder af Tyskere har fundet deres Udkomme, haft Fremgang og faaet Æresposter i Danmark; og den Vej staar dem kun aaben, naar Tyskland viser Retfærdighed mod Danmark. Tyskland skulde betænke, hvad det selv for Aartier siden har lidt under Fremmedherredømmet.

Ogsaa ved Værnepligtslovens Behandling tog Ahlmann Ordet og talte for at afskaffe Værnepligten i Nordslesvig, til de 6 Aar var gaaet, som Wienfreden indrømmer dem til at vælge deres Undersaatsforhold. Forslaget blev naturligvis forkastet.

Ahlmann talte bedre Tysk end Krüger og stod vel

ogsaa over ham i politisk Indsigt og almindelig Dan-
nelse. Det er ham, der har formet det bekendte Løsen:
»Vi er Danske, vi vil forblive Danske, vi vil behandles
som Danske, og det efter Folkerettens Forskrifter.«
Men Krüger havde større Ihærdighed og Tro til Sagen
end Ahlmann. Som de var, udfyldte de hinanden yp-
perligt.

Til den preussiske Landdag valgtes Ahlmann gen-
tagne Gange sammen med Krüger; men da Landdags-
mænd skal aflægge Ed paa Forfatningen, hvad de ikke
vilde, kom de aldrig til at deltage i Afstemningerne.
De mødte kun for at betone Nordslesvigs uafgjorte
Stilling og for at kræve § 5 opfyldt. Og naar de der-
med havde begrundet deres Vægring ved at aflægge
Eden, kunde de ikke yderligere deltage i Forhandlin-
gerne.

Denne Fremgangsmaade blev billiget af Nordsles-
vigs Befolkning, der skænkede Ahlmann et Sølvdrikke-
horn og Krüger en smuk Sølvopsats. Iøvrigt arbejde-
des der i Aarene til 1870 nærmest med Adresser til
Landdag og Rigsdag, med Oprettelse af private Skoler
(Realskoler og Højskoler) og efter Indførelsen af den
preussiske Forfatning, der gav nogen Pressefrihed, gen-
nem Pressen, idet man fik de standsede dansksindede
Blade i Gang igen. Den dansksindede »Flensburger-
Zeitung« blev endog genoptaget som »Flensborg Avis«.

Saa kom 1870. Med Frankrigs Nederlag brast
mange Forhaabninger, ogsaa vort Haab om en snarlig
Udfrielse for Sønderjylland. Det blev klart, at Søn-
derjyderne nu vilde blive sat paa en lang og haard
Taalmodsprøve, og paa at udholde den maatte de ind-
rette sig.

For det første maatte Udvandringen, der før og under den fransk-tyske Krig havde været meget stærk, standses, da der ellers vilde blive betænkelige Huller i Vælgerlisterne. Saadanne viste sig allerede ved Rigsdagsvalget 1871, da det danske Stemmetal var gaaet ned til 21563 (det tyske var iøvrigt endnu lavere: 21193). — For det andet maatte der gøres noget for at ordne de saakaldte »Optanters« Forhold, der i det hele var meget uklare, og mange af dem havde endog en Straf for at være »deserterede« hængende over Hovedet. Om Optanterne og deres Vilkaar vil der senere blive fortalt.

I denne Anledning udnævntes en dansk-tysk Kommission (Stiftamtmand Dahlstrøm og Oberst Fallesen — General Blumenthal og Landraad Krupka), der i November 1871 traadte sammen i Aabenraa og efter et Par Maaneders Arbejde kom til det Resultat, at 213 af de Personer, der var udvandret, da Preussen mobiliserede sin Hær mod Frankrig, maatte regnes for danske Undersaatter og 316 for preussiske; de skulde dog ikke straffes som Desertører, men kun for at have unddraget sig Kontrollforsamlingerne; omtrent 500 havde opereret (afgivet Erklæring om at ville gaa til Danmark), efter at de var indkaldt til Krigstjeneste; de var efter preussisk Tankegang egentlig strafskyldige, men fik »af Mildhed og ifølge Allerhøjeste Naade« Lov til at bo i Sønderjylland som danske Undersaatter, og de havde hverken politisk eller kommunal Stemmeret og kunde udvises, saa snart de »faldt til Besvær«.

II.

Hans Krügers sidste Aar.

INDTIL sin Død den 27. August 1881 blev *Hans Krüger* stadig valgt baade til Rigsdagsmand og Landdagsmand for 1ste Kreds, uagtet der hos mange var opstaaet Tvivl om Hensigtsmæssigheden af hans Standpunkt med Hensyn til Edsaflæggelsen. Han blev nemlig hele Tiden ved, som han havde begyndt, at nægte at aflægge Ed paa den preussiske Forfatning, hvoraf saa fulgte, at han ikke kunde indtage sit Sæde i Landdagen; og da den anden Landdagsmand — indtil 1875 Ahlmann, men siden Hans Lassen fra Lysabild — ikke mente at kunne stille sig anderledes end Krüger, havde den danske Sag ingen Talsmand i Landdagen, saa længe denne »Protest-Politik« fastholdtes. Krüger mente, at de tomme Stole talte med mere Virkning end den største Veltalenhed vilde kunne, uden at lægge Vægt paa, at Sagen stod i Fare for at ties ihjel, naar Rigsdagen stadig skød sig ind under, at den vedrørte et indre preussisk Anliggende og derfor henviste den til Landdagen, hvor de danske Medlemmer ikke mødte.

Hans Krüger havde alle sine Dage en uryggelig Tro til sin Sags Fremtid, og denne Tro forstod han i

4. Hans Andersen Krüger

høj Grad at bibringe sine nærmeste Landsmænd. Og hans Optræden i Rigsdagen kunde tit være af megen Virkning. Som Eksempel kan nævnes, at da man i Rigsdagen behandlede en ny Straffelov, stillede han til Paragrafen om Gudsbespottelse et Ændringsforslag, der gik ud paa, at den, der medvirker til, at en Traktat, som er afsluttet i den treenige Guds Navn, ikke opfyldes, gør sig skyldig i Gudsbespottelse. Efterretningen om dette Ændringsforslag virkede saa ubehageligt, at man tilbød

ham en Forhandling med Rigskansleren om hans »Sag«, hvis han vilde lade være med at stille Forslaget; men han sagde Nej og tilføjede, at han for det Tilfælde, det skulde blive forkastet, vilde stille det subsidiære Forslag: »Gudsbespottelse er tilladt i det tyske Rige«.

Bismarck selv havde en Slags Agtelse for ham, hvorom han ved Lejlighed har fortalt et Træk. Den 21. Juni 1873 havde han faaet Indbydelse til et af Bismarcks store Aftenselskaber for Rigsdagsmænd, og efter fleres Opfordring havde han besluttet at gaa derhen. Han havde købt sig nye pæne Klæder, styrket sit Mod ved en Flaske Champagne og tog saa hen til Rigskanslerens Hus.

Gæsterne, hvoraf der var i Hundredevis, stillede sig op i to Rækker, saa Bismarck kunde gaa ned imellem dem, hilsende og samtalende til begge Sider. Da han standsede ved Krüger, spidsede alle tilstedeværende Øren, og det var helt mærkelige Ord, de fik at høre. Ministeren sagde nemlig til Krüger: »Det glæder mig meget at se Dem her i mit Hus som Gæst, og jeg benytter den Lejlighed, De har givet mig, til at bevidne Dem min Anerkendelse for den Energi, Iver og Dygtighed, hvormed De forsvarer Deres vanskelige Sag her i Rigsdagen. De kæmper alene for Deres Sag og danner altsaa et Parti for Dem selv her i Rigsdagen, hvorfor jeg holder det for min Pligt at klare Dem mit Standpunkt til Deres parlamentariske Optræden. Det gør mig da inderlig ondt, at jeg ikke formaar at give Dem, der staar saa ene her, en trøstelig Efterretning med hjem, hvormed De kunde glæde Deres Vælgere. Jeg udtaler det aabent og ærligt, at der for Tiden ikke er nogen Udsigt til, at Deres Sag kan blive afgjort. Dette maa De ikke

forstaa saaledes, som der ikke var nogen Mulighed for, at Spørgsmaalet senere kunde blive ordnet, men naar og hvorledes er jeg ikke i Stand til at sige Dem. Selv med den bedste Vilje er jeg ikke i Stand til at bringe denne Sag ud af Verden. Bag ved mig staar 41 Millioner, til hvis Ønsker jeg ogsaa er nødt til at tage Hensyn. De maa heller ikke glemme, at ogsaa Polakkerne kommer med nationale Fordringer«.

Krüger svarede, at denne Meddelelse var meget nedslaaende og sørgelig; men naar saa var, at ingen Forandring kunde ske, maatte Nordslesvigerne kunne kræve en klar Ordning af deres statsretlige Stilling. Dette, erklærede Bismarck, kunde han ikke svare paa, hvorpaa Krüger udtalte, at hele hans Virksomhed i den tyske Rigsdag maatte dreje sig om hans Vælgeres Ret til efter Pragfredens § 5 at blive givet tilbage til Danmark. Hertil sagde Bismarck: »Ja, De har Ret; jeg deler ganske Deres Opfattelse. Jeg gentager det, De har Ret. Hold kun ud, bliv ved som hidtil. De skal ikke afholde Dem fra at rette de allervanskeligste Spørgsmaal til mig, endnu vanskeligere, end De hidtil har fremsat. Og dog vil jeg ikke kunne svare Dem. Men De har ikke alene Ret; De skylder ogsaa Deres Vælgere at røgte deres Tarv saaledes, som De hidtil har gjort. De kender Deres Skyldighed, og det lover jeg Dem, at om De end optræder aldrig saa skarpt, skal jeg ingen Sinde tage Dem det ilde op. De er mig til enhver Tid velkommen.«

Da Bismarck senere blev krævet til Regnskab for disse Ord, paastod han, at Krüger ikke havde forstaaet ham ret.

Sin egentlig store Dag i den tyske Rigsdag havde Krüger vel nærmest den 19. April 1877, da han havde

stillet og ved Centrum's Hjælp fik under Forhandling følgende Forslag:

»Rigskansleren opfordres og bemyndiges til straks at træffe Foranstaltninger til, at den Ret til fri Afstemning, der ved Pragfredens § 5 er tilstaaet de nordlige Distrikter af Slesvig om deres statsretlige Forbindelse, snarest muligt træder i Kraft.«

Af Krügers Tale, hans sidste store Tale i den tyske Rigsdag, kan fremhæves, at han først paapegede, at et lignende Forslag var fremsat i Landdagen¹⁾ uden at blive vedtaget. Han fremsatte det nu i Rigsdagen ikke alene for at varetage sine Vælgeres Tarv, men ogsaa, fordi han med Rette turde paastaa, at Rigsdagen ikke alene varetager Preussens, men alle tyske Staters Tarv, og fordi Følgerne af, hvad f. Eks. Preussen gør eller lader, vedkommer og kan ramme hele det tyske Rige.

Preussen og Østerrig havde imod al historisk og juridisk Ret frataget Danmark Hertugdømmerne. Men de havde gjort det i »Nationalitetsprincipets« Navn og derved naaet en Slags europæisk Godkendelse af deres Færd.

Imidlertid var Nordslesvig helt dansk, og den almindelige Retfærdighedsfølelse rejser sig mod enhver saadan Erobring, der sker mod Befolkningens Vilje. — Til Værn for den danske Folkestammes Frihed blev da § 5 indsat i Pragfreden. Da der ikke var fastslaaet nogen Tid for dens Udførelse, kunde denne udsættes, indtil der forelaa uomstødelige Beviser for, hvor Grænsen

¹⁾ Hans Lassen fra Lysabild, der var valgt til Landdagen i Stedet for Ahlmann, havde med Støtte af Centrum og Polakkerne faaet Spørgsmaalet frem, og det fik endog 47 Stemmer for sig.

var, indenfor hvilken den danske Folkestamme var overvejende. Disse Beviser foreligger nu ved de gentagne Valg og de Adresser, der er indsendt, og det er baade unyttigt og uværdigt at udsætte Afgørelsen læn- gere.

Men den preussiske Regering har ikke alene und- ladt at opfylde sin Forpligtelse; den har tillige brugt Ti- den efter Indlemmelsen til at forsøge at gøre Dan- skerne til Tyskere. Alt hvad Indbyggerne har gjort for at værne deres folkelige Ejendommelighed, er blevet iv- rig modarbejdet af Embedsmændene, og mangen Gang er de blevet straffet derfor, hvilket giver en underlig Forestilling om Lov og Ret. Højtstillede Embedsmænd har endog misbrugt deres Stilling til aabenlyst at haane Indbyggernes Tro paa Preussens Ærlighed og i Ord og Gerning regnet § 5 for ugyldig. Skønt Loven truer hver den med streng Straf, der aabenlyst arbejder for at gøre Regeringen foragtelig.

Der er Vidnesbyrd nok om, at den nuværende preussiske Styrelse ikke vil udføre § 5, skønt den aldrig aabenbart har erklæret den ugyldig, ja endog under Striden angaaende Luxemburg gjorde Mine til at gøre indledende Skridt i den Retning og for et Skins Skyld gav sig til at underhandle med Danmark. Overfor den danske Befolkning optræder den nuværende Regering som en ren Voldsmagt, der truer denne Folkestammes Tilværelse og derved maa vække Uro og Frygt ogsaa hos andre Nabofolk. Som Historien tydelig lærer, kan en saadan Adfærd hverken være heldig for Preussen eller for det samlede tyske Rige. Den kan i det højeste smigre et farligt Overmod. Riget, der kalder sig et Fre- dens Rige, kan umuligt billige dette, der gør det mis- tænkt for magtsyge Hensigter og vækker Tvivl om Ær-

ligheden af dets saa stærkt betonedede Fredskærlighed. Og selvom det nuværende Preussensaaenlyse Traktatkrænkelse ikke hidtil har haft Følger, saa skjuler den i sig Spiren til Forviklinger og medfører Farer, saa snart det under de vældige Rustninger sukkende Europa kræver faste og sunde Forhold og overalt kræver en ærlig Udførelse af indgaaede Traktater.

En frivillig og ærlig Udførelse af § 5 vilde blive til Ære for det mægtige Tyskland, hvorimod en Udførelse efter andre Magters Paabud vilde føles som en bitter Ydmygelse og Krænkelse for det tyske Folk. For denne maa det kræve sig skaanet af sin Regering og sine Talsmænd paa Tinge.

Det samlede Tyskland har sat sig den Opgave at værgе og fremme Europas Fred; og det tyske Folk, som har maattet bringe store Ofre, trænger til Fred. Billiger det da gennem sine Tingmænd Traktatkrænkelse og Undertrykkelse af en anden Folkestamme, uagtet det selv har samlet sig efter Nationalitetsprincippet, saa vil det aldrig kunne løse sin Opgave; thi hvor stor end den haandgribelige Magt maatte være, vil det mangle den moralske. Til Fredens og det tyske Folks Tarv lægger jeg derfor Rigsdagen paa Sinde, at den med mig kræver en snarlig og ærlig Udførelse af § 5.

Paa en Tid, da der er et saa mægtigt Røre i Samfundene, og hvor det gælder om at give Styrelsen moralsk Styrke, kan det umuligt være til Gavn for det tyske Folk, naar en Forbundsstat undertrykker Retten og ødelægger Tro og Tillid til Myndigheden. Dette maa især være farligt, naar en saadan Misbrug af Magten øves af en Forbundsstat med overvejende Magtstilling i Riget. Efter det første Skridt følger let det andet.

Den uretfærdige Indlemmelse af 200,000 Danske

bringer ikke det tyske Rige mindste virkelige Nytte, men svækker og skader Rigets Magtstilling. Men over Nordslesvigs Befolkning har Aarene siden Indlemmelsen ophobet alle de Lidelser, et Folk føler, hvis politiske og nationale Tilværelse man med Haardhed vil udlette. Disse Lidelser er saa meget bitrere, som de er ufor skyldte og paaføres os tværtimod al Ret. Og naar alligevel en saa viljestærk og kraftig Regerings Bestræbelser har været frugtesløse, hvad jo Valgene maa lære alle uhildede Iagttagere, saa maa dette være Dem, m. H., et slaaende Vidnesbyrd om, hvor stor denne lille Folkstammes Ret maa være, da Retten er den eneste Magt, den kan holde og holder sig til. Dette maa ogsaa vise Dem, hvor stort et Ansvar De lægger paa det tyske Folk ved at billige dets Uret imod os; man skal huske, at selv ikke det mægtige Tyskland ustraffet kan kæmpe mod Retten. Hvis Preussen i vor Sag nødtes til at gøre en Folkevilje Indrømmelser, saa kunde Forbundsstaten Preussens Stilling maaske vække nogen Betænkelighed; men vi kræver ingen Indrømmelser, vi kræver kun en ærlig Opfyldelse af, hvad det sejrende Preussen har lovet i Guds Navn, og hvad det lod sine Sendebud i London tage Ordet for under Fredsforhandlingerne i 1864. —

Efter Krügers store Tale søgte en tysksindet Rigsdagsmand fra Sønderjylland, *Dr. Wachs*, at imødegaa ham. Han beklagede sig over, at man i det mindste een Gang i hver Valgperiode baade i Landdag og Rigsdag skulde høre den Tale af Krüger om § 5, og paastod, at det var Danmarks Skyld, at Forhandlingerne om dens Udførelse var afbrudt 1868. Men hvorfor har man saa ikke faaet denne § hævet? Det kunde vel let have ladet sig gøre; og man skulde synes, at det vilde være det

retteste, da den er en Støtte for de danske Agitatorers ophidsende Rænker og en Hindring for, at der kan blive Ro i Nordslesvig. Rigskansleren maa vel have sine Grunde til, at han ikke har søgt Paragrafen ophævet; men Rigsdagen har ingen Grund til at gaa ind paa Krügers Forslag. — Han sluttede med at give Krüger det venskabelige Raad at bryde med den danske Agitation, der nu laa i de sidste Krampetrækninger. Vilde Krüger ikke følge dette, saa vilde han (Wachs) maaske indbringe Forslag i den preussiske Landdag om at ophæve § 5, for at den danske Agitation kunde miste sin sidste Støtte.

Dr. *Hänel*, Rigsdagsmand for Flensborg-Aabenraa-Kredsen, mente, at hans, Dr. Hänels, Nærværelse var Vidnesbyrd om, at Flertallet i denne Kreds var imod Krüger.

Derefter tog Bismarcks berømte Modstander, Dr. *Windhorst* fra Hannover Ordet. Han gjorde gældende, at om end ikke Danmark havde vundet Rettigheder ved Prag-Traktaten, saa havde ganske sikkert Indbyggerne i de paagældende Landstrækninger vundet saadanne, og hvis den sidste Taler havde Ret i, at Flertallet der var tysk og afgjort vilde blive ved Preussen og Tyskland, saa kunde man uden Fare lade Afstemningen finde Sted. Naar Dr. Wachs har truet med, at han i den preussiske Landdag vil foreslaa Ophævelsen af § 5, saa er det en højst mærkelig Trusel, som om man i det preussiske Underhus kunde ophæve *europæiske* Traktater! — Windhorst vil ikke *nu* stemme for Krügers Forslag; han stoler paa, at Udenrigsstyrelsen vil gribe den første den bedste Lejlighed til at bringe denne Sag ud af Verden. Men han vil gentage, at han i fuldt Maal godkender den Nordslesvigerne efter Pragfredens

§ 5 tilkommende Ret. Og han sluttede med at udtale sin Beundring for Krügers Udholdenhed i at forfølge sit Formaal.

Schröder (fra Lippstadt i Westfalen) vilde stemme for Krügers Forslag. Ogsaa han mener, at § 5 har givet Nordslesvigerne en Ret, og — sagde han — »det er uhyggeligt Aar efter Aar at høre dette Krügerske Forslag eller Forespørgsel, fordi det sker med en vis Ret«. Men har saavel Nordslesvigerne som Østerrig her en Ret, saa har Preussen et vist Spillerum med Hensyn til Udførelsen. Han haaber imidlertid, at hvis man ikke ved en Overenskomst med Østerrig kan faa Paragrafen hævet, man da vil udføre den saaledes, at Krüger ikke kom i dette Hus mere; thi udførtes den anderledes, vilde han blive ved at holde Forelæsninger om § 5.

Efter at Dr. *Windhorst* og Dr. *Wachs* havde skiftet hvasse Ord med hinanden, og *Krüger* haft Ordet endnu en Gang, udtalte

*Statsminister B. Bülow*¹⁾, at han ikke havde ønsket at deltage i Forhandlingerne, og han maatte som Minister af let forklarlige Grunde undgaa at omtale de Un-

¹⁾ B. Bülow (1815—79), født Holstener, kom tidlig i dansk Statstjeneste. Han har som Sekretær for den nedsatte Kommission affattet det aabne Brev af 8. Juli 1846, var saa til Oprørets Udbrud 1848 Danmarks Repræsentant i Hansestæderne, fra 1849 til 1862 var han dansk Sendebud ved Forbundsdagen i Frankfurt og røgtede sit Hverv ærligt og dygtigt. Men da Ejderpolitiken genoptoges, søgte han 1862 sin Afsked og blev Statsminister i Meklenborg. Bismarck, der, mens han var preussisk Sendebud ved Forbundsdagen (1852—59), havde lært at kende og skatte Bülows diplomatiske Dygtighed, fik ham 1873 til at overtage det tyske Udenrigsministerium. — En Søn af ham er den senere Rigskansler B. Bülow.

derhandlinger, som Rigsregeringen nu i flere Aar ikke havde beskæftiget sig med. Men han kunde ikke forsvare at tie overfor nogle af Krügers Bemærkninger. Han maa hævde, at her foreligger en Traktat mellem Kongen af Preussen og Kejseren af Østerrig, om hvis Udførelse, Brug og Forhold til Deltagernes Interesse, politiske og militære Hensyn, kun de to har noget at sige. Rigsregeringen kan ikke indrømme, at Slesvigerne ved Traktaten har faaet nogen Ret.

Krüger, der nu sluttede Forhandlingen, hævdede vedblivende, at Traktaten havde givet Nordslesvigerne en Ret, Ret til at blive hørt ved en Afstemning, en Ret, der er besluttet for Fredens Skyld og ikke ophævet. Han beklagede, at Statsministeren havde villet nægte dette, og at Ministeren, der saa længe havde tjent Danmark, vilde optræde saa strengt imod det.

Forslaget forkastedes naturligvis. —

Det var ikke alene i den preussiske Landdag og i den tyske Rigsdag, de tyske Politikere og Statsmænd blev ubehagelig mindede om denne Paragraf. Ogsaa de danske Trontaler til Rigsdagen udtalte jævnlig Haahet om dens Udførelse, og fra de med Danmarks Kongehus beslægtede Hoffer i Stockholm, London og St. Petersborg kom der stadig Mindelser derom. Bag ved disse saa man i Berlin stadig den senere afdøde Dronning Louise, mod hvem Tyskerne i disse Aar særlig nærrede Uvilje.

Til sidst blev alt dette Preussen for ubehageligt, og da Østerrig 1878 for at faa fri Hænder overfor Spørgsmaalet om Bosnien og Herzegovina trængte til moralsk Støtte af Preussen, greb Bismarck Lejligheden til ved en Traktat af 11. Oktober 1878 at faa Østerrigs Minde til, at den ubehagelige § 5 maatte blive udslettet af

Prag-Traktaten. For at det ikke straks skulde forstaaes, at dette var Betaling for Preussens Holdning under Kongressen i Berlin 1878, blev Overenskomsten først kundgjort den 4. Februar 1879, og tillige fandtes det hensigtsmæssigt at lade et Rygte sive ud om, at Overenskomsten var de tyske Stormagters Svar paa Prinsesse Thyras Trolovelse med Hertugen af Cumberland, en Forbindelse, som Østerrig naturligvis ikke havde det mindste imod, medens selvfølgelig Preussen med Uvilje maatte se paa, at Hertugen af Cumberland indgik Forbindelse med et anset Kongehus, en Forbindelse, der gjorde ham *til Svoger* baade til den tilkommende russiske Kejser Alexander III og den tilkommende engelske Konge Edvard VII. Hertugen, der var Søn af den tidligere Konge i Hannover, havde nemlig aldrig villet godkende Hannovers Indlemmelse i Preussen, der fandt Sted 1866, og aldrig villet opgive sine Retskrav, uagtet han ved en saadan Godkendelse og Opgivelse vilde have kunnet faa sin store Privatformue udleveret, som Preussen havde beslaglagt.

Den preussisk-østerrigske Overenskomst af 11. Oktober 1878 blev naturligvis Genstand for megen Forhandling baade i tyske og danske Blade. De fleste tyske Blade var veltilfredse og mente, at nu var al Tanke om Landafstaaelse slaaet ned; men »Kölnische Zeitung« gjorde gældende, at nu kunde Preussen uden Ydmygelse af egen fri Vilje gøre sig de nordiske Lande til Venner ved at foretage en »Grænseregulering«. Fra dansk Side blev der slaaet paa, at nu burde man tilstræbe en Forstaaelse med Tyskland for at naa til en »Omlægning af Grænsen«.

Den danske Regering udtalte i en Skrivelse sit Haab om, at Tyskland nu, da det kunde handle frit, uden

Skin af at være tvunget, vilde erkende, at de Grunde, der havde ledet til Tilsagnet i § 5, endnu var til Stede. Fra tysk Side afviste man imidlertid Tanken om Tilbagegivelse; den Sag var nu endelig afgjort. Endnu et Forsøg blev gjort fra dansk Side, ved, at Kongen og Dronningen aflagde et Besøg i Berlin; men det førte heller ikke til noget.

Det var langt fra, at de danske Sønderjyder tabte Modet, fordi Østerrig gav sit Minde til Ophævelsen af § 5; dertil havde det for længe været dem klart, at Preussen ikke vilde opfylde sit Løfte. Men mange følte, at nu burde der kæmpes paa en anden Maade end før. Man kunde ikke længere udelukkende støtte sig til de *statsretlige* Grunde, men maatte hellere fremhæve de egentlige *nationale*.

»*Flensborg Avis*« (Gustav Johannsen) udtalte saaledes: »Nordslesvigs Befolkning kan fra dette Øjeblik ikke beraabe sig paa en Traktat, der i mere end 12 Aar har stillet den gunstigere end andre Nationaliteter, som ved Erobring er bragt ind under Fremmedherredømme; men dette kan ikke fratage os vort Haab om, at den store Tanke om ethvert Folks Ret til at leve sit eget Liv . . . vil sejre, naar den betimelige Tid er kommen.«

»*Dannevirke*« (Bjørnshauge) skrev: »Vi kan for Øjeblikket ingen Forhaabninger knytte til hin Bestemmelse; men saa længe den danske Befolkning er til, er det nordslesvigske Spørgsmaal levende.«

Valgmændene fra Haderslev og Aabenraa Amter udsendte den 14. Marts 1879 en Erklæring (affattet af Tobaksfabrikant Junggren fra Aabenraa), hvori det hedder: »Vi har følt os lykkelige, da vort Land hørte til det danske Rige, vi har aldrig begæret at skilles fra det,

og det vilde være den dybeste Sorg og den bitreste Kummer, der kunde beredes Nord-slesvigs Befolkning, om det skulde være Betydningen af den nu afsluttede Traktat, at vi derved definitivt skulde være adskilte fra det Folk, i hvilket vi har vor aandelige Rod.«

En Meningsforskel med Hensyn til Krügers Standpunkt overfor Edsspørgsmaalet havde der været i nogle Aar. Allerede fra første Færd havde Overlærer *K. F. Monrad* i Flensborg og midt i Halvfjerdserne Tobaksfabrikant *J. P. Junggren* i Aabenraa udtalt sig endog skarpt mod Edsnægtelsen som en tom Demonstration. Og da Oktobertraktaten af 1878 kundgjordes, forekom det *Hans Lassen*, at Grunden var taget bort under Protestpolitikens Fødder. Edsnægtelsen søgte jo nemlig sin Berettigelse i den midlertidige Særstilling, § 5 gav Nord-slesvig, og naar denne ophørte, maatte Edsnægtelsen ophøre med det samme. Fra Krügers og hans Meningsfællers Side gjordes derimod gældende, at opgav man dette Standpunkt, saa godkendte man den bestaaende Tilstand som endelig, og der var ikke noget at opnaa ved at aflægge Landdagseden uden maaske nogle smaa værdiløse Indrømmelser.

Denne Meningsforskel brød ud i en virkelig Strid, da der 1879 skulde foretages nyt Valg til Landdagen. *Krüger* erklærede, at han ikke vilde skifte Standpunkt i Edsspørgsmaalet, og »Vestmagterne« : Beboerne i Haderslev Vesteramt sluttede sig saa godt som alle til ham.

Hans Lassen derimod vilde ikke tage mod Valg, med mindre man vilde stille ham frit i Edsspørgsmaalet, og bag ham stod i det hele Alsingerne og Sundevedboerne: »Østmagterne«.

Under disse Omstændigheder sammenkaldte *J. P.*

Junggren 30 ansete Mænd fra forskellige Egne og af begge Retninger til et Møde i Aabenraa for at raadslaa om, hvorvidt man skulde opstille 2 Kandidater: en Edsnægter og en Edsaflægger i hver af de to Landdagskredse eller blot en Edsnægter i Haderslev- og en Edsaflægger i Sønderborg-Aabenraa-Kredsen. Det endte med, at baade Krüger og Hans Lassen valgtes, og at hver Kreds hævdede sin Opfattelse.

Hans Krüger kunde ikke komme bort fra sin gamle Stilling, og naar de andre forestillede ham, at det var nødvendigt nu at aflægge Ed paa den preussiske Forfatning for i Landdagen at komme til at virke for bedre Kaar for Danskheden i Nordslesvig, afviste han dem. En Gang, da en af hans nærmeste Venner havde udviklet, hvorledes han mente Sagen kunde fremmes i Landdagen, sad Krüger først en Stund ganske tavs som henskunken i sig selv; men saa udbrod han med vældig Røst: »Dette er bare Vantro! Skulde vi lade vor gode Ret blive Bytte for et Skakspil, som vi kun kan tabe! Vor Sag er den samme og er fast paa samme Grund nu som før Østerrigs Opgivelse af § 5.«

Paa samme Tid, da der opstod Meningsforskel mellem de danske Sønderjyder om, hvorvidt Hans Krügers Maade at tage Sagen paa passede til de forandrede Forhold, gik det stærkt ned ad Bakke med hans legemlige Kræfter. Han følte det selv og begyndte derfor at skille sig af med nogle af sine mange Ejendomme. Han solgte saavel Bevtoft Kro som sin Gaard der i Byen og beholdt tilbage kun Nustrup Mølle, hvor hans Hustru og Børn var, og Bevtoft Mølle, hvor hans Søster Ingeborg styrede for ham. I Foraaret 1881 var han saa svag, at han ikke kunde rejse til Rigsdagen; og der var Tale om, at nu burde han frasige sig et Rigsdagshverv, han dog ikke

kunde røgte. Dette kunde han dog ikke faa sig til. »Saa længe jeg lever«, skal han have sagt, »er for den Sags Skyld en Afløser ikke nødvendig. Kan jeg end ikke gaa til Berlin, saa længe jeg bliver valgt, veed alle, hvorledes Nordslesvig staar; thi jeg er et Program.«

Fra Begyndelsen af August var det klart, at Krügers Helbredstilstand var haabløs. Hans Lidelser var voldsomme, og hans Tanker tit omtaagede; til Tider laa han hen som i en Døs, til andre kunde der komme de voldsomste Udbrud fra ham. En Gang bragte nogle deltagende Venner, der saa til ham, Spørgsmaalet om hans Afløser paa Bane, idet man bad ham om at udpege denne. Da sagde han: »Jeg skal ikke udpege ham. Den samme, som har sendt mig, vil ogsaa sende min Eftermand. Gud har udrustet mig, han udruster ogsaa ham. Aanden, som bærer Sagen, er mægtig. Den Aand er det, som har baaret mig og vist mig Vej. Jeg kan ikke forklare det. Hvad jeg har gjort, har jeg gjort, fordi det maatte saa være. Aanden har lyst for mine Fjed. Det preussiske Tyskland menes at være stærkt; men jeg veed, at det er svagt, og just det, der synes at være dets Styrke, er dets Svaghed, en Kraft, der æder sig selv op. Det er ikke denne Magt, der har vor Fremtid i sin Haand; nej, den ligger i en højere Magts Haand. Vi har kun at staa paa vor Ret, og vor Ret er klar, vor Sag kan ikke tabes.«

Skulde Hans Krüger have udpeget sin Eftermand, var det vel blevet daværende Frimenighedspræst C. Appel i Rødning, hvem han i de sidste Aar var kommet til at staa meget nær. Appel var da ogsaa hos ham paa det sidste. Han kom dertil den 27. August, og efterat Krüger havde foldet sine Hænder, bad Appel Fadervor, og da sov Krüger bort.

Lørdag den 3. Septbr. 1881 blev han jordfæstet. Efter en kort Sørgehøjtid i Huset, hvor *Morten Eskesen*, der havde været hans Børns Lærer, sang: »Lær mig, o Skov, at visne glad!« og Pastor *Johannes Clausen* fra N. Lyndelse (siden Vønsild) havde bekendt Troen og bedt Fadervor, blev den med Sølvkranse dækkede Kiste ført ud paa en aaben Plads foran Møllen, og her talte Pastor *Bruhn* fra Gram (den eneste, der fik Lov dertil), og han talte baade sandt og smukt.

Siden er der blevet holdt mange Mindetaler over Hans Krüger, sunget Sange til hans Ære og rejst Mindesmærker for ham, paa hans Grav, i Ribe og i Skibelund Krat, *Morten Eskesen* har skrevet en »Hans Krügers Saga« med mange før ukendte Meddelelser om ham og hans Slægt.

III.

Hans Lassens og Junggrens Rigsdagstid.

DEN Strid mellem »Edsnægtene« og »Edsaflæggere«, der havde ulmet fra midt i Halvfjerdserne og været staaende siden 1878, blev for Alvor brændende, da der efter Krügers Død 1881 skulde være Valg baade til Landdag og Rigsdag. Ved Rigsdagsvalget maatte der dog i hvert Tilfælde skaffes Enighed, i alt Fald ved det Omvalg, det efter al Sandsynlighed vilde komme til, hvis man gik splittet til den første Afstemning¹⁾.

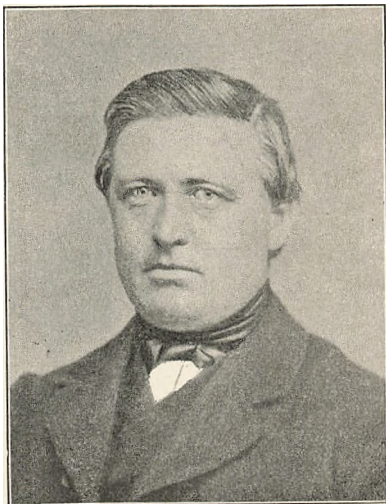
Krüger havde, som sagt, ønsket C. Appel til sin Eftermand i Rigsdagen, men Valget kom til at staa mellem *Hans Lassen* og *J. P. Junggren*.

Hans Lassen var født i Lysabild paa Als den 11. Februar 1831. Hans Forældre var Gaardfolk, og han søgte som andre Bønderbørn Byens offentlige Skole, hvor han fik en fortrinlig Undervisning af Degnen Becker (Fader til den senere Pastor Becker i Alver og Taps, sidst i Dronninglund, og til Provst G. E. Becker, sidst i Grejs). Hans Lassen var derefter 1847—48 Elev

¹⁾ Efter Valgloven skulde nemlig en Kandidat for at blive valgt have over Halvdelen af de afgivne Stemmer: hvis altsaa Edsnægteren fik 4600 Stemmer, Edsaflæggeren 4900 og Ty skeren 5000, maatte der ske Omvalg — bundet Valg mellem de to sidste.

paa Rødding Højskole, overtog i en ung Alder sin Fødegård og blev — kun 22 Aar gammel — valgt til Synsmand, fra hvilken Stilling han efter Als's Indtagelse i 1864 blev afsat. Allerede i 1867 blev han Medlem af Kredsagen (Amtsraadet) og snart efter af Provinceslanddagen; ligeledes var han Medlem af baade Provsti- og Provinssynoden. Og

da Ahlmann forlod Sønderjylland, blev Lassen hans Efterfølger som Medlem af den preussiske Landdag for Sønderborg og Aabenraa Amter. Han fulgte, som før fortalt, Krügers Fremgangsmaade at nægte Edsaflæggelse paa den preussiske Forfatning, indtil han efter Traktaten af 11. Oktober 1878 fandt det ikke blot klogest,

5. Hans Lassen.

men ligefrem nødvendigt, at Nordslesvigs Repræsentanter indtog deres Sæde i Landdagen »for overalt og ved enhver Lejlighed at værne om det, hvorpaa vort Fremtidshaab nu maa bygges: vor Nationalitet, vort Sprog og den almindelige Folkeret.«

Han blev enstemmig valgt til Landdagen i sin Kreds og stadig genvalgt; ogsaa til Medlem af Rigsdagen valgtes han 1881, men blev ikke genvalgt 1884. Hans væsentligste politiske Virksomhed falder derfor i Landda-

6. A. D. Hørlyck.

gen, hvor han i en Aarrække var de Danskes eneste Ordfører, idet Krügers Eftermand i Landdagen A. D. *Hørlyck*¹⁾, der blev valgt 1881 og genvalgt 1882 og 1885

¹⁾ *Anders Dons Hørlyck* (1836—1900) var Søn af Skolelærer, Gaardejer og Sognefoged Hans H. i Rurup. Han var 1853—54 Elev paa Rødding Højskole, uddannede sig derefter til Landmaaler og arbejdede som saadan i sin Fødeegn, indtil han 1867 blev afsat af Preusserne, fordi han nægtede at aflægge Ed til Kongen af Preussen. Han havde ingen Lyst til politisk Virksomhed og valgtes kun til Landdagen, for at han

som Edsnægter, ikke kunde indtage sin Plads. Det bør bemærkes, at Hans Lassens Anskuelse om, at det nu var paa Tiden, at de valgte Landdagsmænd aflagde Eden paa Forfatningen og indtog deres Sæde i Landdagen, nu havde vundet ikke faa Tilhængere i Krügers Landdags-Valgkreds, og at disse opstillede Gaardejer *P. Skau* af Bukshave som Hørlycks Modkandidat. Denne blev imidlertid valgt, men kun med 80 Stemmer, medens Skau fik 74.

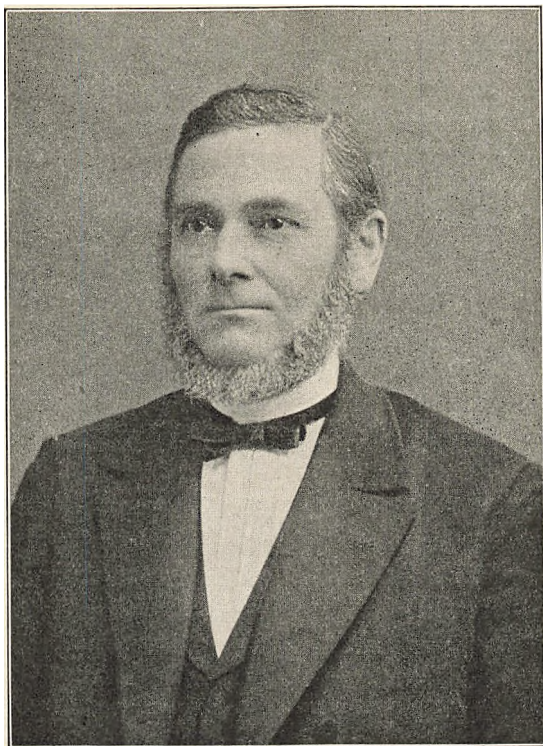
Hans Lassen var ikke veltalende, men han var klar og grundig, djærv og fast. — Han holdt f. Eks. den 11. Marts 1882 en fortræffelig Tale i Landdagen om Skole- og Kirkeforhold i Sønderjylland, hvori han paaviste det urimelige i, at der spildtes saa megen Tid i Skolerne ved, at der ikke alene undervistes 7 Timer ugentlig i Tysk, men at der i lige saa mange Timer undervistes paa Tysk i Historie, Geografi, Regning osv.; og han førte skarp Klage over, at man lagde Privatskoler alle mulige Hindringer i Vejen. »Jeg veed intet om«, sagde han, »at den tyske Nation har faaet det Kald at tilintetgøre og opsluge alle andre Nationer.« Og han paaviste, hvor lidet Regeringens Fremgangsmaade i Nordslesvig stemte med, at den i Indlemmelsespatentet havde lovet at opretholde alle Love og Indretninger, der er Udtryk for berettigede Ejendommeligheder, og som kan bestaa med Stadens Enhed. Husets Medlemmer vil dog vel hverken nægte, at Modersmaalet er Udtryk for en berettiget Ejendommelighed, eller paastaa, at den danske

skulde nægte at allægge Eden, og fordi Stemmerne bedst kunde samles om ham, der nød en grundmuret Tillid og en stor Agtelse i sin Kreds paa Grund af, at han som faa var inde i Sønderjyllands indviklede Retsforhold og var god at søge Raad hos. Hørlyck døde den 4. Juli 1900.

Nationalitets Udryddelse i Nordslesvig er nødvendig for, at Preussen kan bestaa. Paa saa svage Fødder staar Preussen dog vel ikke. »De kan«, sagde han, »tilføje os Besvær og Smerte; men De kan ikke have stor Glæde deraf; thi hvad De vil opnaa, det opnaar De ikke saa let. Ved voldsomme Midler opnaar De det modsatte. Selv om De kan iføre os en fremmed Dragt, udrydder De dog ikke den Kærlighed til Sprog og Nationalitet, der har taget Bo i vort Hjerte.«

I en Tale, han holdt i Landdagen den 8. Juni 1883, gjorde han en meget virkningsfuld Sammenligning mellem den danske Styrelses Adfærd i Sønderjylland før 1864 og den preussiskes efter 1864. I den danske Tid var der tilstrækkelig Undervisning i Tysk i de blandede Distrikter, i 1883 var det danske Sprog fuldstændig udryddet i disse. »Og«, sagde han, »De forlanger af os, at vi i det offentlige Liv, for Retten og Øvrigheden skal betjene os af det tyske Sprog, enten vi saa forstaar det eller ikke. Jeg haaber dog, De vil indrømme, at hvad der nu sker hos os i Sammenligning med Forholdene før 1864, er som Nat mod Dag. Mine Herrer! De fører en voldsom og meget alvorlig Krig mod alt, hvad dansk er. Om De vil sejre, vil Fremtiden vise.«

Jens Peter Junggren er født i Aabenraa den 14. August 1827. Hans Fader Lorenz Junggren stammede fra Sverige, og Moderen Henriette Thomsen fra Als. Faderen drog 1828 paa en Sørejse til Riga, hvor han døde af Kolera; ved Afrejsen hjemmefra betegnede han sig selv som »det lykkeligste Menneske paa Jorden«; thi han havde »en smuk Kone, en sød, lille Dreng i Vuggen og et nyt Skib at føre«. —

7. J. P. Junggren.

Hans Hustru sad som Enke i tre Aar, men giftede sig saa med Tobaksfabrikant Agent Middelheus i Aabenraa, med hvem hun levede i et lykkeligt Ægteskab til sin Død 1873, og som blev hendes Dreng en god og kærlig Stiffader. —

Junggren fik sin Børnelærdom i Byens »Degneskole«, hvor alt efter gammel Slendrian gik paa Tysk. Det var altsaa ikke Skolen, der opelskede hans danske Sind eller udviklede ham til den fortrinlige danske Skri-

bent, han blev. Hjemmet viste sig her som næsten alle Vegne at være stærkere end Skolen.

Der var foruden hans eget ogsaa et andet Hjem, der fik stor Indflydelse paa hans nationale Udvikling, og det var Fr. Fischers, der udgav »Aabenraa Ugeblad« (siden »Freja«). Hos ham samledes tit om Aftenen en Kreds af Mænd, der holdt af deres danske Fædreland og Modersmaal, og drøftede baade videnskabelige og folkelige Spørgsmaal. Fischer var ikke saa lidt af en Astronom, og det var vel nok hans Forklaringer om Stjernehimlen, der fra først af drog Junggren til ham. Siden blev det mere og mere de folkelige Spørgsmaal, og Fischer sagde tit om Junggren: »Han skal være min Afløser.«

Junggren havde tænkt at ville være Sømand som Faderen og som saa mange i Skibsrederbyen Aabenraa. Men hans Moder, der jo havde saa dyre Erfaringer om Sømandslivet, holdt ham tilbage, og han lærte da Tobaksfabrikationen af sin Stiffader.

Han opholdt sig saa i sit Hjem til 1848, da Oprørerne begyndte at udskrive Soldater til deres Hær. I den vilde han ikke tjene, hverken for lidt eller meget, og flygtede da over Barsø til Assens, hvorfra han først vendte hjem, da Svenskerne i Henhold til Vaabenstilstanden af 10. Juli 1849 havde besat Nordslesvig. Han blev derefter i 1850 udskrevet og indkaldt som dansk Soldat, men kom først til Hæren efter Istedslaget og naaede saaledes kun at være med ved Vagtholdet paa Danevirke.

Til Søs kom han vel ikke; men Rejselyst havde han i Blodet, og da en Ven af ham, Handelsbetjent P. H. Callesen, ved Rygtet om de store Guldfund i Australien fik Lyst til at drage derhen, syntes Junggren, han

maatte med, og de rejste da 1853 fra Hamborg til Melbourne, hvorfra de gik til Minerne. Her oplevede de adskillige Eventyr og arbejdede meget strengt, men var ikke saa heldige som et Par andre Sønderjyder, der allerede i det andet Hul, de gravede, fandt en Guldklump paa 16 Pund. Junggren forlod snart Minerne og drog til Melbourne. I Melbourne læste han i en Avis om store Guldfund i Peru og besluttede da at rejse til Sydamerika. Snart fik han imidlertid at høre, at der var mere Feber end Guld i Peru, og drog da til Kalifornien. Her fandt han vel noget Guld; men hans aandelig fine Natur led under det Selskab, hvori han maatte færdes, og saa rejste han gennem Nordamerikas sydlige Stater, arbejdede der i forskellige Tobaksfabriker og kom hjem til Aabenraa 1856, rigere paa Erfaring, Menneskekundskab og Kærlighed til Danmark, end han var rejst ud.

Efter sin Hjemkomst giftede han sig med en ung Pige fra Flensborg, *Katrine Otte*, Plejedatter af Præsten Holdt, og levede med hende et meget lykkeligt Familieliv i 9 Aar; da døde hun fra ham og 4 smaa Børn (1866). I denne Sorgens Tid var hans af Naturen tunge Sind i højeste Grad nedbøjet, saa meget mere, som jo ogsaa Fædrelandets Ulykker gik ham nær til Hjerte. — Nogle Aar efter (1871) giftede han sig med en Præstedatter, *Thora Kliene*, der døde samme Aar. Hans tredie Ægteskab (1875) med *Anna Algren-Ussing*, Datter af den bekendte Jurist og Politiker Tage Algren-Ussing, var ogsaa kun kort; men hun skænkede ham inden sin Død en Datter. For fjerde Gang blev han (1884) gift med Enkefru *Anna Callesen*, der med en Datter overlevede ham. Hun døde i Foraaret 1911.

Disse store Sorger ramte saa meget haardere, som

han efter sin Natur var en Hjemmets Mand, der havde en hjertelig Trang til at dele alt med sin Hustru og sine Børn, og de bidrog sikkert til at lægge det Præg af skønt og mildt Vemod over ham, som alle, der har kendt ham, vil mindes. Og den Sorgens Skole, han gennemgik, knyttede ham ogsaa fastere og fastere til det Menighedsliv, han var kommet til at elske og dele, mens Andr. Leth¹⁾ var Præst i Aabenraa, og som ikke helt døde ud efter 1864, skønt den danske Gudstjeneste blev skubbet til Side for den tyske, hvori dog kun ganske faa deltog.

I hans Hjem lød vore danske Salmer og Fædrelandssange, og han fortalte for sine Børn om Fædrelandets Kampe, Nød og Farer, om sine egne Oplevelser og fremdrog af sin omfattende Læsning for dem saa meget, at de tit forundret spurgte: »Men hvorfra ved du alt dette, Fader?« — Og han blev ved at deltage i Sammenkomsterne hos Fischer; men ingen drømte om, at den stille tilbageholdne Mand skulde blive Sønderjydernes Fører, før han kom til at skrive den Række Avisartikler, der ved deres fine, varme Stil og deres grundmurede Sagkundskab vakte glad Forundring og Opmærksomhed i hele det danske Folk.

Junggren begyndte med at skrive i Fr. Fischers »Freja«, der — underligt nok — ikke blev forbudt samtidig med de andre danske Blade i Sønderjylland; men da skrev han ikke under sit Navn, og dette blev der ved ikke videre kendt.

Men da Indlemmelsen i Preussen 1867 havde gjort det muligt for de forbudte Blade at udkomme paa ny, skrev Junggren ogsaa tit under sit Navn i det dengang

¹⁾ Andr. Leth (1822—1906), sidst Præst i Middelfart.

mest udbredte sønderjydske Blad »Dannevirke«. Hans klart og varmt skrevne Artikler skaffede ham mange Venner og Beundrere, men ogsaa mange Modstandere i de Tyskere, der saa, hvor farlig han var for dem. Han var det ikke mindst ved det rolige maadeholdne Sprog, han førte, ved at for ham var det at være dansk noget andet end at være utysk, hvorfor han aldrig lagde an paa at sige noget ondt om Tyskerne. Det lykkedes derfor kun een eneste Gang at faa ham dømt for Presseforseelser. Han havde 1875 i en Artikel mindet den tyske Kejser om, at det Løfte, han i Pragfredens Artikel 5 havde givet Nordslesvigerne, ikke var opfyldt; og for denne Artikel blev saavel han som »Dannevirke-Freja's« Redaktør dømt til 6 Maaneders Fængsel. Denne Fængselsstraf afsonede Junggren i Magdeburg, hvor han nød den Begunstigelse at maatte læse og skrive, og han gennempløjede da en Del Kildeskrifter til Tysklands nyere Historie. Herved skaffede han sig saa megen Indsigt deri, og benyttede den siden saa vel, at det kunde siges med Sandhed: »Han slog dem med deres egen Historie.«

Allerede 1868 skrev han efter at have mindet om Preussens Nederlag i Kampen mod Napoleon 1806: »Vi har haft vort 1806; men opgiver vi kun ikke os selv, saa kommer der, naar alt andet brister, ogsaa nok en Frelsens Dag for os. Vi gør os ingen Illusioner om vort Folks Magt; vi veed, at det kun er lille og svagt, men vi veed ogsaa, at der er en Magt, der kan bøje den stærkere som et Rør. Det var en Haand, stærkere end Jordens Konger, der greb ind 1812, og skrev sit: »Hertil og ikke videre!« Og uden denne Indgriben vilde Begivenhederne i 1813 have været lige saa umulige, som det nu er, at de Danske paa egen Haand kan drive Tyskerne

ud af Nordslesvig. Men hvad Han har gjort, kan Han gøre igen; Han er endnu den, Han var.«

Han skrev mod Slutningen af 1869: »Naar et Folk er blevet ramt af en saadan Ulykke som den, der for Tiden ruger over Nordslesvig, naar det ene Aar gaar efter det andet, uden at Frelsen synes at være kommen nærmere, vil det aldrig mangle paa Fristere, der raader Folket til at opgive den tilsyneladende frugtesløse Kamp, til at bøje sit Hoved . . . og lytter Folket til disse Røster, da er dets Skæbne afgjort. Det vil maaske i mange Retninger kunne skaffe sig en behageligere Stilling fra oven af; men med Haabet om at kunne tilbagevinde sin Selvstændighed er det forbi. Ogsaa hos os lyder disse Røster . . . Men jeg har den faste Fortrøstning, at Nordslesvigs Folk ikke vil lytte til dem, men uden Hensyn til, om dets ydre Stilling derved bliver mere eller mindre behagelig, vedblive at forsvare sin Ret til Genforening med det gamle Fædreland.«

Efter den fransk-tyske Krig 1870 skrev han: »Elsass og Lothringen skal genforenes med Tyskland, fordi de oprindeligt er tyske Landsdele, og til Trods for den 200aarige Adskillelse fra Moderlandet haaber man, at Folket endnu skal have bevaret saa meget af tysk Sprog og tyske Skikke, at det, naar de behandles rigtigt, skal blive muligt atter at gøre dem til gode Tyskere. Nordslesvig vil man ligeledes beholde, uagtet det aldrig tilforn har udgjort en Del af det tyske Rige, og uagtet det kun er afstaaet til Preussen under en Betingelse, der henstiller det til Befolkningens egen Afgørelse, om den vil høre til Danmark eller til Tyskland. Medens man i Elsass tillægger Nationaliteten stor Betydning og lydeligt udtaler sin Glæde over det store Omfang, i hvilket tysk Sprog og tyske Sæder har vedligeholdt sig under

det 200aarige Fremmedherredømme, frakender man disse Ting enhver som helst Betydning i Nordslesvig. Hist er det en Dyd, her en Latterlighed, en Daarskab, naar Folket holder fast ved, hvad det har arvet fra Fædrene. Hist indfører man Modersmaalet i Skolerne, her søger man at fortrænge det derfra«

I en Artikel fra 1877 siges der: »Kun et Hovmod, der tror at kunne tilsidesætte alle Hensyn til andre, kan fortænke os i eller finde det forunderligt, at vi handler, som vi gør. Ethvert Folk, der har fristet den samme tunge Skæbne som vi, og som ikke har mistet enhver Gnist af Selvfølelse, har gjort ganske det samme: Tyskerne selv ikke mindre end de andre. At holde Haabet oppe til bedre Tider, at opmuntre Folket til at holde fast ved sit eget og tilbagevise det fremmede, det var i Tidsrummet 1806—14 de Mænds Gerning, hvilke det tyske Folk, og det med Rette, ærer som sine ædlestes Sønner, og hvorfor, spørger vi, finder man det da saa urimeligt, at vi, ganske vist i mindre Maalestok, søger at gøre det samme, som de gjorde den Gang?«

I 1883 skrev han: » Hvad der kaldes slet, naar det i Tysklands Ulykkesdage øvedes af tyske Mænd, det er ikke godt, fordi det nu i Tysklands Velmagtsdage forlanges af undertvungne Folk Der kan ikke være to Slags offentlig Moral, en for Tyskere og en for Ikke-Tyskere. Hvad der er slet det ene Sted, kan ikke under ganske lignende Forhold være godt det andet, og den Dag skal nok komme, tidlig eller sent, paa den ene eller den anden Maade, at Tysklands Folk vil erkende dette.«

Den Tro til det tyske Folk, han her udtaler, bragte ham til 1878 at udsende et Opraab »til det tyske Folk af Nordslesvigeren J. P. Junggren«, hvori han gennem en historisk Udvikling paaviser, hvilken Uret Preussen

har begaaet ved ikke at opfylde § 5. »Tror du«, skriver han, »at det forøger din Anseelse blandt Folkeslagene, naar en utvivlsom Forpligtelse, overtaget af din Regering, bliver staaende uopfyldt i Aarevis? Er det Ret, at et Folk, for hvilket Opfyldelsen af denne Forpligtelse er en Livsbetingelse, behandles, som havde samme Forpligtelse aldrig været til? Og sømmer det sig for din Værdighed, at din Magt anvendes til at gøre mod et andet Folk, hvad du, da det blev forsøgt mod dig selv, har brændemærket med de haardeste Udtryk, og som staar i den klareste Modstrid med alle de Grundsætninger, du gennem to Menneskealdre har forfægtet?«

Men kunde Junggren skrive for sig, saa kunde han ikke mindre tale; han var ikke særlig veltalende i den almindelige Betydning af Ordet, men hans Taler og Foredrag gjorde ved deres Inderlighed og Tankerigdom altid et stærkt Indtryk paa Tilhørerne. Efterhaanden, som det blev forment Mænd fra Kongeriget at holde Foredrag i Sønderjylland, blev det mere og mere klart for Sønderjyderne, at de selv maatte til at tage fat; thi Foredragsvirksomheden maatte ikke standse. Junggren maatte da begynde, og han holdt i nogle Aar mange Foredrag rundt om i Sønderjylland, snart over historiske og snart over astronomiske Emner. Han blev paa den Maade Ophavsmand til de mange Foredragsforeninger dernede, der har været til megen Styrkelse for Kærligheden til Folk og Modersmaal og for det indbyrdes Sammenhold.

Sammen med fhv. Overlærer *Monrad* fra Flensborg har Junggren 1880 grundlagt »Foreningen til Bevarelsen af det danske Sprog i Nordslesvig«, almindeligvis kaldet »Sprogforeningen«. Tanken synes efter Breve at dømme oprindelig at have været *Gustav Johannsens*,

men Mourrad kom i en Række af Aar til at gøre det meste af Arbejdet. Foreningen har oversaaet Nordslesvig med danske Bøger, som benyttes flittigt, og ved hvis Hjælp der er udrettet meget til Opmuntring i de trange Tider og til Dygtiggørelse i den haarde Kamp.

Endnu maa bemærkes, at Junggren, der tidligere i bestemte Ord havde hævdet, at Landdagsmændene burde aflægge Eden paa den preussiske Forfatning, i 1880 erklærede sig overbevist om, at han heri havde taget fejl, og at han nu mente, at Edsaflæggelsen vilde føre ind paa et Skraaplan, hvor det blev vanskeligt at standse paa det Sted, man ønskede.

Junggrens forandrede Standpunkt i Edsspørgsmaalet maatte, skulde man synes, anbefale ham hos Krügers Tilhængere, »Vestmagterne«; men han havde faaet deres Stemning imod sig, ved at han efter et Møde den 2. August 1881, der var besøgt af 300 Valgmænd (til Landdagsvalget), efter disses Opfordring var rejst til Bevoft for at faa at vide af Krüger, om han, der den Gang var baade aandelig og legemlig nedbrudt, virkelig ønskede Genvalg til Landdagen, da man i saa Tilfælde vilde føje ham. Krüger nægtede imidlertid at tale med Junggren, og adskillige af hans Venner fremstillede Sagen, som om Junggren havde villet trænge sig frem for at blive Krügers Afløser. Dette maatte krænke den fintfølende Junggren, og nu trak han sig helt tilbage fra Valgforberedelsen. Før er fortalt, at ved Landdagsvalget fik Edsnægteren A. D. Hørlyck flest Stemmer; men ved Rigsdagsvalget valgtes Edsaflæggeren *Hans Lassen* til Dels ved Edsnægternes Stemmer.

Det gik i det hele taget lidt underligt til, og den kongerigske Strid mellem Højre og Venstre spillede sikkert ind ved dette Valg. Junggren sympatiserede

nærmest med det kongerigske Højre, og en stor Del af Krügers Venner i Haderslev Vesteramt, der ellers maatte staa med Junggren i Edsspørgsmaalet, var nærmest Venstremænd, medens Edsnægtene i Østeramtet atter stod Højre nærmere. Derved opkom der en stor Forvirring, og uagtet vistnok hverken Hans Lassen eller Junggren ønskede det, kom de ved Valget til at staa som hinandens Modkandidater, og heftige Avisfejder gik forud for Valget.

Ved dette fik Junggren 3743 fra Haderslev Amt og 93 fra Sønderborg Amt, Lassen fra Haderslev Amt 1698 og fra Sønderborg Amt 3530 Stemmer, mens den tyske Kandidat i alt fik 2515. Ingen havde saaledes faaet over Halvdelen af de afgivne Stemmer, og der skulde altsaa være bundet Omvalg mellem de to danske Kandidater. Ved dette valgtes Lassen med 8004 Stemmer, efter at Junggren havde anbefalet at stemme paa ham.

Stemningen syntes altsaa nærmest at være for Hans Lassen; men da han saa 1882 aflagde den Ed paa den preussiske Forfatning, der krævedes af Landdagsmændene, slog Stemningen om, og Krügers Venner i Haderslev Vesteramt, der havde været ivrige for hans Valg til Rigsdagen, angreb ham nu i »Dannevirke« med stor Voldsomhed. Han selv tav en Stund, men *P. Skau* og den højt ansete Slagter *Reimers* i Sønderborg tog ham i Forsvar. Da imidlertid adskillige tyske Blade udtjdede hans Edsaflæggelse som et Vidnesbyrd om, at Nordslesvigerne begyndte at finde sig til Rette med Forholdene, tog Hans Lassen til Genmæle og hævdede i det tysk-frisindede Blad »Vossische Zeitung«, at Nordslesvigerens Maal stadig var det samme, og at de ved alle lovlige Midler vilde stræbe efter at naa det.

Denne stærke Avisfejde lovede ikke godt for det

Landdagsvalg, der skulde finde Sted i Oktober 1882; men i Haderslev-Kredsen var Edsnægterne i saa afgjort Flertal ,at de let kunde sætte Hørlycks Valg igennem, og i Sønderborg-Aabenraa-Kredsen bøjede Edsnægterne sig for den tætsluttede Kreds af Valgmænd fra Als og Sundeved, der krævede Hans Lassen genvalgt.

Striden blussede vel op igen før Rigsdagsvalget 1884, men langt fra med den Voldsomhed som tidligere. Der var ogsaa al Grund for de Danske til at tage varligt paa hverandre, da Tyskerne netop ved denne Tid tog haardt paa dem alle. En Udflugt, som 2000 Sønderjyder havde gjort til Vestjylland 7.—10. Juni, og et Besøg, som 300 sønderjydske Piger havde aflagt i København og Nordsjælland 21.—28. Juni, bragte de regerende saaledes ud af Ligevægt, at en Række Udvisninger fandt Sted, og at f. Eks. den svensk-norske Konsul i Haderslev, Bankdirektør Amorsen, blev afskediget efter udtrykkelig Opfordring af den tyske Rigsregering gennem dens Afsending i Stockholm, fordi Amorsen havde været med paa Toget til Vestjylland.

Under det Tryk, der da ganske naturligt kom til at hvile paa den danske Befolkning, foregik Rigsdagsvalget, der i første Omgang gav Junggren 4159 Stemmer fra Haderslev Amt og 157 fra Sønderborg Amt, medens Hans Lassen fik henholdsvis 870 og 3191. Da den tyske Kandidat imidlertid fik 2771 St., maatte der ske Omvalg, fra hvilket Hans Lassen trak sig tilbage for at undgaa yderligere Kamp.

Efter 1884 var det altsaa *Junggren*, der skulde føre Sønderjydernes Sag i Rigsdagen, og *Hans Lassen*, der skulde være dens Talsmand i Landdagen. De var som

Mennesker meget forskellige; deres Uddannelse og Udvikling var forskellig, men om Maalet var de enige nok. —

Betegnende for Junggren er det, at han i en Bog, han anskaffede sig ved sin Ankomst til Berlin (Deutscher Parlaments-Almanach), skrev med Runer paa Titellbladet: »Der skal ikke komme et usandt Ord ud af min Mund. Jeg skal vogte mig for enhver Overdrivelse. Men hvor det er muligt, skal enhver faa Svar.«

Det vilde være godt, om enhver Rigsdagsmand vilde give sig selv et saadant Løfte og holde det saa ubrødeligt, som Junggren holdt sit.

Han var imidlertid ikke alene ærlig paa den Maade, at han altid mente, hvad han sagde, men ogsaa saaledes, at han sagde, hvad han mente. Derfor støttede han Polakkerne i Kampen for deres folkelige Ret og har talt vemodig-skønne Ord om Polens Stilling. Ord, som Polakkerne blev grebne af og var ham taknemmelige for.

Junggren indbragte i Januar 1885 et Forslag om, at Folkesproget maatte blive Retssprog i de Landsdele, hvor et ikke-tysk Sprog var Folkesprog. I Begrundelsen heraf sagde han, at han havde givet sit Forslag en saa almindelig Form, fordi det var hans Pligt ikke alene at tage Hensyn til sit eget Folk, men ogsaa til dem, der levede under lignende Forhold. — Han havde ingen Traktater eller Overenskomster at beraabe sig paa; men efter den Erfaring, Nordslavenerne havde gjort, havde dette heller ikke den Betydning, det skulde have. Hvis det havde været Tilfældet, vilde den lange Strid mellem Dansk og Tysk have været til Ende, og der vilde have været Fred og Venskab mellem Tyskland og det skandinaviske Norden. — Den naturlige Ret og den sunde For-

nuft siger, at Lovene skal skrives paa en Maade og i et Sprog, som Folket forstaar; men dette finder ikke Sted i Landet mellem Kongeaen og Flensborg, og Befolkningen lærer derfor ikke Loven at kende. — Ved Retsforhandlinger forstaar mange kun helt lidt af de Spørgsmaal, der rettes til dem, hvilket kan medføre de største Ulemper. Alene en lille Ord-Nuance kan være af Vigtighed ved en saadan Lejlighed. Han bad sluttelig om, at Forslaget maatte blive prøvet i et Udvalg, og fik Tilslutning af Polakker, Elsasser og Socialister; men fra de andre Sider mødte han Modstand. Statssekretær *Schelling* fandt Forslaget ubrugeligt, fordi det ikke var muligt at drage nogen fast Sproggrænse. Vestfaleren *Lenzmann* mente, at alle i Grænseprovinserne kunde forstaa Tysk, og at det var umuligt at tage Dommere blandt indfødte Nordslesvigere, da man saa vilde faa en »politisk-praktisk, stigmatiseret« (mærket) Dommerstand, som han vilde betakke sig for at staa til Ansvar for. Den nationalliberale Dr. *Hartmann* fandt Forslaget ubrugeligt til andet end Agitation. Den flensborgske Rigsdagsmand *Gottburgsen* havde levet i Nordslesvig i 20 Aar og kunde bevidne, at Størstedelen af Befolkningen forstod Tysk, ligesom Dommerne og navnlig Retskriverne forstod Dansk. Forslaget var derfor unyttigt. Slesvigholsteneren *Francke* (Tønder-Husum-Kredsen) paastod, at i hans Valgkreds taltes der 5 forskellige Sprog: »Højdansk«, »Platdansk«, Højtysk, Plattysk, Frisisk, og det vilde være umuligt at skaffe et saa mangefunget Retssprog. — Junggren svarede straks paa alle disse Indvendinger, og han gjorde det saa godt, saavel den Gang som ved 2. Behandling i Marts, at Modstanderne talte i anderledes dæmpede Toner end ved 1. Behandling. — Junggren tog imidlertid Forslaget tilbage

for i næste Samling at indbringe det i en forbedret Skikkelse.

Det kom da til Behandling igen den 28.—29. Januar 1886. Junggren indledede sin første Tale med en Udtalelse om, at der siden sidst var sket noget, der gav ham Haab om, at hans Forslag vilde blive blidere behandlet end forrige Gang, og det var den enstemmige og haarde Fordømmelse, den tyske Presse havde udtalt over den russiske Regerings Fremfærd overfor det tyske Sprog i Østersøprovinserne, og de Klager, der havde lydt over den Maade, hvorpaa man i Bøhmen og andre østerrigske Kronlande har gaaet frem overfor det tyske Sprog; thi man kan da ikke antage, at Folk, der fælder saadanne Domme over fremmede Regeringers Adfærd mod det tyske Sprog, vil forsvare en lignende Fremfærd af sin egen Regering mod et fremmed Sprog. Og iøvrigt er den Uret, der øves i Sønderjylland, langt mere himmelraabende end Ruslands i Østersøprovinserne. I Sønderjylland er det gaaet saa vidt, at Børn er blevet straffet, fordi de i Frikvarteret har talt deres Modersmaal paa Legepladsen. Saavidt er man dog ikke gaaet i Østersøprovinserne. Hertil kommer, at det danske Sprog i Sønderjylland er Folkesprog i en ganske anden Forstand end det tyske i Østersøprovinserne, hvor det jo dog kun tales af et Mindretal. Det vilde være ganske sindssvagt at antage, at et Folk, der saa haardt fordømmer en Naboregerings Fremfærd, naar den er rettet mod det tyske Sprog, skulde billige, at dets egen Regering bærer sig ad paa samme Maade overfor de fremmedtalende Folk, der har haft den Ulykke at komme under tysk Herredømme.

Under den paafølgende Forhandling imødegik han først Dr. *Hartmann*, der havde hævdet, at da en Lov af

1876 havde erklæret det tyske Sprog for eneste Statsprog, saa kunde Junggrens Forslag alene af den Grund ikke vedtages. Junggren bemærkede hertil, at kunde man ikke røre ved, hvad der var fastslaaet ved Lov, saa kunde der hverken klages over eller ændres ved noget som helst. Den russiske Regering kunde da udstede en Lov, der fastslog Russisk som Statssprog i hele det russiske Rige, og naar nogen f. Eks. fra Østersøprovinserne klagede derover, kunde den svare, at det var fastslaaet ved Lov og kunde derfor ikke forandres. Dernæst bestred han Franckes Paastand om, at Sønderjyderne før 1840 havde været tilfredse med at have tysk Retssprog. Netop fordi de var utilfredse, havde de bedt om at faa det forandret.

Sagen kom ikke i Udvalg, men kom til 2. Behandling den 8. April, hvor Junggren imødegik en Paastand af Grev *Baudissin* om, at indtil det 19. Hundredaar havde baade Kirke- og Skolesprog været tysk i *hele* Slesvig; tillige nævnte han et Eksempel paa, at et ungt Menneske paa Als var blevet anklaget for Mened, fordi han ikke havde forstaaet de Spørgsmaal, Gendarmen havde rettet til ham. Hans Forsvarer, den tysksindede Advokat Grimm, havde i denne Anledning udtalt: »Jeg paastaar — og jeg kender disse Ting meget nøje —, at der paa Als ikke findes en eneste ung Mand, som forstaa tilstrækkelig Tysk til, at dette ikke kunde overgaa ham. Det maa jeg forstaa, som er født og opdraget blandt dette Folk og endnu lever der.«

Det hjalp ikke; Forslaget faldt.

Og hermed var Junggrens Rigsdagsgerning forbi. Han havde ved sit Sinds dybe Alvor gjort et stærkt Indtryk paa baade Modstandere og Venner. »Kieler Zeitung« skrev ved hans Død: »Han var et idealtsindet

Menneske, begejstret for, hvad han en Gang havde erkendt for det rette.« Og hvad han ansaa for det rette for en dansk Rigsdagsmand for Sønderjylland, har han selv sammenfattet i følgende Ord:

1) Han (Rigsdagsmanden) skal vidne om, at vi er en fremmed Folkestamme, der uden anden Ret end den stærkeres er blevet løsrevet fra sit eget Folk;

2) han skal klage over den Uret, der bliver øvet, og ved positive Forslag forsøge at afhjælpe nogle af de Onder, hvorunder Folket lider; samt

3) efter bedste Overbevisning afgive sin Stemme i de Spørgsmaal, der vedrører Folkets materielle Vilkaar.

I det samme Udkast, hvori han udtaler dette, skriver han, at Udvandringen maa standse, der maa vises stærk Deltagelse i Valgene, Ejendommene bevares paa danske Hænder, og alt sættes ind paa at udvikle de Danskes Dygtighed.

Dette er Junggrens Testamente til sit Folk; det er taget af Udkastet til en Tale, han skulde have holdt i Haderslev den 19. Juli (1886), men som ikke blev holdt, da Junggren to Dage før maatte gaa til Sengs lidende af en Hjernebetændelse, der bortkaldte ham den 19. Juli om Aftenen.

»Vi har mistet vor bedste Mand«, skrev »Flensborg Avis« ved hans Død, og deri var alle Danske enige.

IV.

A. D. Jørgensen.

Af de tre Mænd, der efter Junggrens Død kommer frem i første Linje under Sønderjydernes Kamp, *Gustav Johannsen, H. P. Hanssen-Nørremølle* og *J. Jessen*, stod de to førstnævnte i et nært Forhold til en Mand, som gennem dem fik nogen Indflydelse paa Ledelsen, ligesom han ved sin historiske Granskning og Fortælle-Kunst og ved at give Stødet til Oprettelsen af Tidsskriftet »Sønderjydske Aarbøger« uddybede Kærligheden til og Kampen for Fædreland og Modersmaal. Det var Rigsarkivar *A. D. Jørgensen*.

Om hans Betydning for den sønderjydske Sag og Danskheden har den senere Rigsdagsmand *H. P. Hanssen* efter Rigsarkivarens Død (5. Okt. 1897) udtalt sig saaledes: »Vj har i *A. D. Jørgensen* mistet en prøvet Ven, en utrættelig Stridsmand for den gode Sag, en stor Høvding, en Vaabensmed, som i rastløs Iver fyldte vore Rustkamre med blanke Vaaben. Vor Sag kunde for Tiden ikke have lidt noget tungere Tab ved nogen enkelt Mands Død.«

Adolf Ditlev Jørgensen fødtes den 11. Juni 1840 i Graasten, i en Slægt, der paa Faderens Side viser os en Række næringsdrivende Borgere i Flensborg, mest Bagere, og paa Moderens Side en lang Række Farvere i

Aabenraa. Han hører altsaa paa begge Sider til den arbejdsomme velstillede Mellemlasse, der altid havde hans særlige Deltagelse, fordi den havde været en Støtte for dansk Sind og lovlig Orden i Sønderjylland.

Iøvrigt taltes der i disse velhavende Borgerfamilier før 1848 mest Tysk i Familierne og Dansk med Tjenestefolkene, med Kunderne og Legekammeraterne paa Gaden. I Kirken blev der prædiket Tysk hveranden og Dansk hveranden Søndag, i Skolen gik alt paa Tysk.

En Forandring indtraadte i Jørgensens Hjem ved Oprørets Udbrud, da Faderen forbød tysk Tale i Huset, og Skolesproget ligeledes blev dansk.

Til A. D. Jørgensens tidligste Erindringer hørte Synet af den augustenburgske Hertug, som hans Fader, Farver M. A. Jørgensen, ikke kunde lide paa Grund af Hertugens Hensynsløshed som Jagtherre, hovmodige Optræden, utilbørlige Agitation mod Regeringen og Udtalelser mod det danske Sprog, der dog var hans eget Modersmaal. Da Familiens Omgangskreds imidlertid var Hertugens Tilhængere, løsnedes Baandet mellem dem, og i Stedet for rykkede Tid efter anden nye Venner ind: Egnens dansksindede Bønder, hvis Tillidsmand og Fører Faderen blev, saa hans Søn siden kunde skrive: »Jeg kan dristig sige, at Sundeveds Danskhed i disse forvirrede Aar havde sine Rødder i vor Stue.«

Alt som han voksede til, blev han mere og mere sin Faders fortrolige, og derved kom det tidlig til at staa for ham som det herligste paa Jorden at være en trofast Fører for sit Folk, ubekymret om Fjenders Had og Venners Misnøje, »tilfreds med den Lykke at turde elske sit Fædreland med en Kvindes Inderlighed og med et Barns Beundring.«

Han havde kun læst tyske Bøger og kun hørt Graa-

sten-Dansk, da han en Dag paa Loftet fandt en gammel dansk Bog, »Bondepraktika«, og ved at stave sig frem i den til sin Forundring mærkede, at han kunde læse den, at hans Dialekt altsaa var Dansk.

Under Trearskrigen blev Graasten grundigt rystet op af Dvalen, og efter Krigen kom Drengen ind i Flensborg Latinskole. Han forlod den 2. April 1853 sit Hjem med de største Forventninger om, hvad han skulde opleve i den store By med det stærke Handelsrøre, Sædet for Regering, Stænderforsamling, Biskop osv., og om, hvad han kunde lære i den store Skole med udmærkede Lærere og en Bogsamling paa 10000 Bind.

Men han blev skuffet i sine Forventninger; alt var ham saa uhyggelig fremmed, og især var Skolen ham en Skuffelse. Lærerne »formaede ikke at vække hans Tillid til den højere Dannelses forædlende Magt«. De stod Eleverne saa fjernt og saa i disse kun »indfødte« af en lavere Race. En Undtagelse dannede *K. F. Monrad*, der var fri for Pedanteri og Vigtigmageri, var elskværdig imod dem og forstod at give dem Kærlighed til dansk Literatur.

Jørgensen trængte til Poesi, men Skolen bød ham først og fremmest Madvigs Grammatik, en af de mest meningsløse Skolebøger, man vistnok nogensinde i den nyere Tid har kendt, siger han, og de talte aldrig om Indholdet af, hvad de læste, men om Grammatiken, og saa skrev de to latinske Stile om Ugen, »den mest dræbende Øvelse, saaledes som den toges«, siger han. Religionsundervisningen var flad Rationalisme, Rektoren fremsatte Tvivl om det gamle Testamente, og Religionslæreren forkastede de to første Kapitler af Lukas Evangelium som uhjemlede Sagn. Dette var maaske gaaet udenom ham, hvis han ikke havde været en saa dybt

anlagt Natur, som han var; men nu slog det ned i ham, og han maatte forhandle Spørgsmaalet, navnlig med den Kammerat, han paa den Tid havde mest med at gøre, den senere saa bekendte Jurist og Politiker *Henning Matzen*. Denne, der var paa Vej til Fritænkeri, skaffede ham fra sin ældre Broder en Bog til Laans, hvori det udvikledes, at den kristne Kirkes Lærdomme er af indisk Oprindelse, og at Kristus kun var ældre Ideers Forkynder. En umaadelig Angst og Uro overfaldt Jørgensen ved Læsningen heraf, og han gik i lang Tid i Anfægtelse og indre Strid, og i Skolen dispute-rede han og Matzen idelig med Skolens fromme ny Religionslærer Jens Krog.

Til de Skuffelser, han havde haft, og den Anfægtelse, han var kommet ind i, kom der endnu en Øjensygdom, der gjorde det vanskeligt for ham at læse; og derfor forlod han 1857 Skolen for at blive Landmand.

Det viste sig dog snart, at han ikke kunde taale det yderst anstrengende Liv, han kom til at føre som Landvæsenselev, og han længtes baade efter Bøgerne og Kammeraterne. Han fik Gigtfeber og hans kloge Stifmoder blev under hans Sygdom klar over, at der ogsaa var andet i Vejen med ham, saa efter Forhandling med Monrad kom han i Efteraaret 1858 tilbage til Skolen, men skulde ikke læse Latin. Han tog saa 1859 Realafgangseksamen og drog derefter til København for at blive Polytekniker; men Matematiken blev ham snart for fordringsfuld, og Tegningen optog ham for meget af den Tid, han mente at have Brug for til Studium af Historie, Psykologi og Poesi. Han hørte den stille, tungsindige Historiker N. M. Petersens Foredrag over Nordens Oldtid, og ingen Videnskabsmand, sagde han, havde nogen Sinde gjort et saa helt og skønt Indtryk paa

ham. Hauch's glødende Begejstring for Digterkaldets Herlighed, hans ildfulde Tale om Ideernes Magt og om det poetiske Sind greb ham ogsaa stærkt. Ogsaa Kunsten gjorde sit Indtryk paa ham — Thorvaldsens Museum ikke mindst. Paa Skuepladsen beundrede han især N. P. Nielsen og Fru Heiberg i Shakespeares »Macbeth«.

Han kom derigennem bort fra den flensborgske Opfattelse, at dansk Kultur kun er en Slags Afglans af den tyske, og det gik op for ham ikke blot, at vort Folk maa have en Fremtid, men at de nordiske Folk tilsammen har en herlig Opgave i den almindelige Kulturudvikling.

Monrad, der var ham en faderlig Ven, kom i Paa-sken 1860 til København, opsøgte Jørgensen paa hans Kvistkammer og skaffede ham saa mange Undervisningstimer i sine Venners Milos og Schneekloths Skole, at han kunde blive i København og fortsætte de Studier af Historie og Digtning, der nu mer og mer blev hans Livsopgave. Han blev saa fremdeles i København til 1863, og ved Siden af Historie i snæver Forstand studerede han Søren Kierkegaard og Jødedommen, hvorved han kom til en rigere og mere alsidig Opfattelse af Menneskelivet.

Monrad drog ham imidlertid til Flensborg, hvor han 1863 blev »Hjælpelærer« ved Latinskolen med Udsigt til at blive Adjunkt og Styrer af et stort Folkebibliotek for hele Sønderjylland. Han havde det godt med sine Elever, der aldrig kedede sig i hans Timer, og som han ogsaa udenfor Skoletimerne gav sig meget af med; men iøvrigt var hans Liv nærmest som en Klosterbroders; han var vanskeligt stillet mellem Embedsmændene paa den ene Side og de indfødte Borgere paa den an-

den. Hans Tilbøjelighed og Fortid henviste ham til de sidste, men hans Stilling til de første, og det var to forskellige Verdener, naar Monrad undtages, der havde hjemme i begge Lejre, og som var særlig glad ved og venlig mod sin fordums Elev.

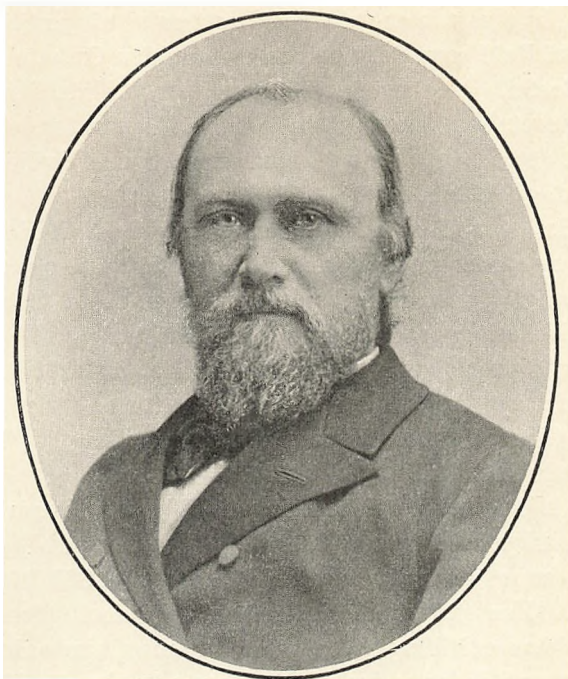
Iøvrigt syslede han med nordisk Literatur: Schack-Staffeldt, Øhlenschläger, Grundtvig, Bredahl, og Bellman. Men det mest betydningsfulde for ham var det kristelige Gennembrud, han oplevede, da han paa Almindelig Bededag efter at have hørt en Prædiken af *Ewaldsen*¹⁾ gik ud af Byen paa en ensom Hedevej og da paa een Gang blev som overvældet af en Synsbevidsthed, der viste alt det Aandshovmod, som havde forarget ham, siddende i Højsædet i hans eget Bryst. Den Erkendelse, han herigennem kom til, gjorde ham mildere i sin Dom om andre og mindre nøjeregnende overfor deres Dom om ham selv.

Saa kom Sorgens Aar 1864, der i mange Retninger modnede ham. Efter Danevirkes Rømning og Flensborgs Besættelse af tyske Tropper lod Civilkommisæren v. Zedlitz ham kalde til sig, forklarede ham, at nu skulde Flensborg Latinskole være udelukkende tysk, og opfordrede ham til at tjene det ny System. Det kunde han ikke, og v. Zedlitz gav ham Ret i hans Betragtning, men føjede til: »Det gør mig ondt; thi saa kan De ikke faa nogen Gerning i Deres Folk.«

Det fik han dog, og tilmed en stor.

Der var efter 1864 Mangel paa Organisation, Ordning i de danske Rækker, og i den Henseende blev Jørgensen paa mange Maader en praktisk Vejleder. Det var saaledes ham, der under den almindelige Forvirring »mobiliserede«, udvalgte og ordnede de 47 Mænds²⁾

¹⁾ Siden Præst paa Frederiksberg. ²⁾ Se Side 7.

8. A. D. Jørgensen.

Sendefærd til Berlin. Da han siden blev en højtstillet dansk Embedsmand, maatte han naturligvis underordne sig de Hensyn, hans Stilling krævede; men ved sit Forfatterskab og ved de Oplysninger fra Arkiver og Biblioteker, hvormed han forsynede de ledende Mænd i Sønderjylland, vedblev han at have stor Betydning for Sagen.

Størst Betydning fik han vel nok ved sin rige Forfattervirksomhed.

Han blev snart klar over, at hans Fremtidskald var at oprede Aarsagen til vore Ulykker, for at vor Fremtid

kunde bygges paa en ædruelig Forstaaelse af vor Stilling og vort Kald som Folk og paa en sanddru Opfattelse af vor Fortid. Men saa maatte der fældes ublide Domme om meget, som man havde taget blødt paa før, og da gjaldt det om at gøre sig haard overfor den Uvilje, det sikkert vilde møde.

Han var efter sin Afsættelse atter rejst til København og studerede Historie, baade for at ruste og for at trøste sig. Og en mægtig Trøst fandt han i at se, at de store Nederlags- og Trængsels-Tider tit har været betegnede ved efterfølgende Opsving, fordi de har ført til Selvbesindelse og Angst for Folkedød. Derfor er der en særegen Glans og Glød over hans Fremstilling af Tidspunkter som 1157, 1340 og 1658—60.

Sit Udkomme tjente han foreløbig som Lærer ved Schneekloths Skole, indtil han 1860 blev ansat i Rigsarkivet, hvor han 1874 blev Fuldmægtig og 1883 Rigsarkivar. Han udnyttede ikke alene selv de Rigdomme, han i denne Stilling var Vogter for, men han aabnede dem gavmildt for andre, og han forstod at knytte Mænd til sig, der kunde fortsætte hans Gerning.

Naar han blev en af vor Tids ypperligste Historie-skrivere, saa er det ikke alene, fordi hans Stilling gav ham den rigeste Lejlighed til at drage nye Væld af Oplysninger frem; men der er mange andre Grunde.

For det første var han i Besiddelse af en forbau-sende rig og alsidig Dannelse og i Sammenhæng her-med en levende Interesse for og Forstaaelse af alle Livs-ytringer. Dernæst var han upaavirket og upaavirkelig af alle Partidomme. Intet Parti kunde kalde ham sin Mand, men alle bejlede til ham. Og han var modig nok til at kunne bære Partiernes Uvilje og Angreb, naar han havde maattet revse deres Gerninger. Hertil kom, at

hans Øre for Modersmaalet var blevet lige saa fint, som hans Kærlighed til det var stor, hvorfor hans historiske Fremstilling altid er rig, skøn, klar og varm. Endelig havde han en skarp kritisk Evne og en levende Fantasi, saa han forstod at værdsætte Kilder og føje sammen, hvad der hørte sammen.

Med disse Forudsælinger gik han til sin historiske Forfattervirksomhed, der før 1880 særlig dvælede ved Middelalderen og efter 1880 særlig ved den nyere Tid, men næsten altid med Blikket vendt mod Sønderjylland.

I Aarene 1874—78 udgav han »*Den nordiske Kirkes Grundlæggelse og første Udvikling*«, hvor han stadig ser de nordiske Begivenheder i deres europæiske Sammenhæng og bringer meget nyt, saa vi nu kan begynde Danmarks Historie med Gudfred i Stedet for med Gorm den Gamle; hvor han sætter mange Personer og Begivenheder i et nyt og klarere Lys, f. Eks. Harald Blaatand og Svend Estridsen; og hvor han endelig ved Fremstillingens dybe Alvor og store, enkle Kunst formaar at fremkalde baade et Alvors- og et Skønheds-Indtryk af blivende Værd.

Han har behandlet Middelalderens Love og Samfundsforhold, skrevet om Danevirke, Danebrog og Skjoldmærket; men særlig har vore historiske Folkeviser øvet stor Tiltrækning paa ham, og han har alvorlig søgt at værdsætte dem baade som Digtning og som historiske Kilder.

Som Digtninge sætter han dem meget højt, og det er en Nydelse at læse hans Fremstilling af den tragiske Konflikt i Tove- og Marsk Stig-Viserne, og ikke mindre hans Fremstilling af, at Viserne om Dagmar og Bengærd er en ny Form for Forholdet mellem Tove og

Sofie, og igen peger tilbage paa Gudruns og Brynhilds Kamp om Sigurd Fafnersbane.

Med Hensyn til det rent historiske tillægger han hverken de islandske Sagaer eller de danske Folkeviser den Værdi, man før har tillagt dem. I Niels Ebbesen ser han ikke som Visen en Ridder, der undsiger og dræber en anden Ridder, fordi de har haft en Strid om den personlige Friheds Grundsætning, men en dansk Mand, der dræber Gert, fordi denne er hans Fædrelands Bøddel. —

En af hans Bøger har faaet en særlig stor Udbredelse i Sønderjylland og en særlig stor Betydning for Sønderjyderne, hans »40 Fortællinger af Fædrelandets Historie«. Denne Bog er ikke alene et aandfuldt Udtryk for en Personlighed, der lever og aander i Fædrelandskærlighedens rene Luft, men et sammentrængt og afklaret Udtryk af en betydelig Videnskabsmands Førstehaands-Granskning. Og de 29 »Fortællinger af Nordens Historie« staar den i historisk Kunst værdig ved Siden. Hvor er for Eksempel ikke de Sammenstillinger oplysende, som han foretager: Sæmund Frode og Biskop Jon, Absalon og Valdemar Sejer, Ewald og Bellman, Uve Lornsen og Kr. Paulsen!

Da han især efter 1880 vendte sig til den nyere Tid, kom det store Værk om *Griffenfeld* og de store Levnedstegninger af *N. Steensen*, *Ewald*, *Georg Zoega* og *Brorson* — de tre sidste vel særlig valgte paa Grund af deres sønderjydske Herkomst, og det Slægtskab, han dermed følte sig i med dem.

I Bogen om *Griffenfeld* river han de Skamstøtter ned, der har været rejst for Kristian V., Fr. Ahlefeld og U. F. Gyldenløve, og lærer os at forstaa Griffenfeld som det store skrøbelige Menneske han var. — I Biogra-

fien over *N. Steensen* kan vi ikke undgaa at forbavses over det Kendskab, han viser til Videnskabens Tilstand overalt i Europa paa den Tid og over den Klarhed, hvormed han skildrer de Begivenheder og Sjælsrørelser, der gjorde Steensen til Katolik. — Bogen om *Ewald* er ikke mindst tiltalende ved det Mindesmærke, han rejser for Sønderjyden E. Ewald, Digterens saa længe miskendte Fader. — Men den lille Bog om Brorson er fremfor nogen en Mønsterafhandling, det smukkeste, der er skrevet om den fromme Salmedigter, og et skønt Billede af Pietismens første Dage i Danmark. —

A. D. Jørgensen var langt fra at være nogen Tyskerhader. Han havde ikke noget tilovers for dem, der mente, at man skulde vise sin Danskhed ved at skælde Tyskerne ud. Han vilde have Kampen ført *afdæmpet*, men *fast*; Sønderjyderne skulde lyde Lovene, men benytte dem til deres yderste Grænser, paatale den Uret, der blev gjort dem, naar der da var nogen Lejlighed dertil. Han havde ikke megen Tro til det, der udrettes ved Festtaler, men derimod til det, der naas ved ihærdigt Arbejde. Først ved Erhvervelse af historisk Kundskab bliver Kærligheden til Folk, Land og Sprog en Overbevisning; uden denne er det egentlig kun en Stemning, der kan bortvejres. —

V.

Gustav Johannsen.

TIL glad Overraskelse for de Danske og til Sorg og Harme for Tyskerne havde de Danske ved Rigsdagsvalget 1881 trods den kunstige og omhyggelig beregnede Omlægning af Kredsene taget 2. Valgkreds tilbage, idet Danskernes Kandidat, *Gustav Johannsen* valgtes med 6410 Stemmer mod den tyske Kandidats 5576. Flensborg By gav ham 2400 Stemmer mod 1400.

Gustav Johannsen, hvis Dygtighed og Folkeyndest dette glædelige Udfald mere end noget andet skyldtes, hørte til en Lærerslægt fra Angel. *Bedstefaderen* var Lærer i Nørre Brarup, hvor man dengang (i Begyndelsen af det 19. Hundredeaar) talte Plattysk til Børnene, der imidlertid efter deres Konfirmation »talte Dansk og røg Tobak«. Han var en saa anerkendt Matematiker, at han blev kaldet til Sachsen, men modtog ikke Kaldelsen, fordi hans Hustru saa daarlig kunde Tysk. — Dette Ægtepars Søn, *Gustav Johannsens Fader*, var ogsaa Lærer i Angel, forblev Kongen og Landet tro under Oprøret 1848—50, men havde Besvær ved at undervise paa Dansk, dengang Sprogskripterne paahød det. — *Gustav Johannsen* selv blev født den 2. August 1840 i Ulsnæs Sogn ved Slien, men voksede

op i Søvested i Treja Sogn lige ved Danevirke, hvortil hans Fader blev forflyttet 1841. I dette Sogn indførtes 1851 dansk Skolesprog, og Gustav Johannsen fik fra sit 12. til 16. Aar Undervisning i og paa Dansk. Efter sin Konfirmation var han et Par Aar Hjælpelærer i og ved Flensborg, besøgte saa et Par Aar Seminariet i Tønder og et Privatseminarium i København, hvorfra han 1861 tog Eksamen.

Han var saa indtil Krigen Lærer et Par Steder i Angel (Sollerup ved Trene og Langballe ved Flensborg Fjord) og havde en høj Stjerne hos Provst Aleth Hansen og hos sine Kaldsfæller, der valgte ham til Sekretær i deres Forening. Ogsaa med Befolkningen stod han sig godt og vedligeholdte længe efter sin Afsættelse i Krigsaaret Forbindelsen med den.

I 1862 blev han gift med en Gaardmandsdatter fra Treja, Margrete Kühl. Hendes Slægt var dansk, og hendes Farfader fortalte, at han ikke kunde et plattysk Ord, da han kom i Skole. Naar Lænkehunden gæde, sagde han stadig: »Pus ham! Det er en Tysker«. — Gustav Johannsens Hustru var en utrættelig flittig, særdeles nøjsom og sparsommelig og i højeste Grad selvfornægtende og opofrende Kvinde; og for disse Egenskaber blev der rig Anvendelse i det Liv, der nu ventede de unge Folk.

Efter Afsættelsen flyttede de ind til Flensborg, hvor han fik nogle velhavende Familiers Børn at læse med; men det blev snart forbudt, og han var et Par Aar Lærer ved Holdts private Drengeskole. Imidlertid fik Holdt 1867 Valget imellem at afskedige ham inden 24 Timer eller faa sin Skole lukket, og naturligvis tog Gustav Johannsen saa sin Afsked.

Sagen var den, at Johannsen havde taget saa le-

vende Del i Arbejdet for at faa Ahlmann valgt til den nordtyske Rigsdag, at han skønnedes at være en særlig farlig Person. »Selv Angel er ikke sikkert«, sagde Ahlmanns Modkandidat, Amtmand Mathiesen fra Als, »der er en afsat Skolelærer, som agiterer«.

For at faa noget at leve af prøvede Johannsen nu paa at holde en hensygnende dansk Boghandel i Gang i Flensborg og udgav foruden et Par Sangbøger 3 ypperlige Hefter: »Fra den danske Bogverden« med Prøver af Blichers, H. C. Andersens, Richardts og Bjørnsons Digtning samt literaturhistoriske Indledninger, godt valgte og afpassede til Læsning for Menigmand i Sønderjylland. Han havde hertil haft Støtte af Overlærer Moñrad, til hvem han siden stod i et nøje Venskabs- og Arbejdsforhold.

Disse to Mænd begyndte i Forening med Købmand A. G. Freudenreich, Garver Plætner og Bogtrykker Thillerup i Oktober 1869 at udgive »*Flensborg Avis*«, der vel var forbudt en kort Tid under Krigen, men ved Johannsens Forhandling med Landraad Krupka igen fik Lov til at udgaa, og hvis Holdertal under den fransk-tyske Krig steg fra 800 til 1800.

Da Johannsen selv havde maattet overtage Bladets Redaktion, og da han baade var blevet Borgerrepræsentant og Kirkeældste foruden at have faaet andre Hvery, maatte han afstaa Boghandelen, der dog havde givet en ren Fortjeneste af 1600 Kr. aarlig. Dette baadede hverken hans Pengekasse eller hans Hjemliv. Indtægterne blev mindre, da han gav Slip paa Boghandelen, og Udgifterne blev større, eftersom Deltagelsen i det offentlige Liv drog ham mere og mere fra Hjemmet. Ogsaa Domstolene hjalp med dertil. 1876 sad han i Fængsel en Maaned i Glückstadt sammen

med Advokat Bekker i Aabenraa og Redaktør Moldt i Sønderborg. De levede højt, bl. a. fik Johannsen en Gang en Tønde Østers tilsendt fra Venner i Flensborg. Men da han 1878 næste Gang kom til Glückstadt, var det paa Fangekost, saa han fik hverken Smør, Sukker eller Øl, og alle Breve til og fra ham blev aabnet og læst.

Samme Aar var det, at Østerrig og Preussen endes om at sætte § 5 ud af Kraft, og herom skrev Johannsen i »Flensborg Avis«, at Nordslesvigs Befolkning dog ikke kunde tvivle om Opfyldelsen; thi »ein Kaiserwort darf man nicht drehen, noch deuteln« (et Kejserord tør man hverken dreje eller fordreje). For disse Ord anklagedes han for Majestætsfornærmelse, og den offentlige Anklager krævede et Aars Fængselsstraf. Han dømtes til 6 Maaneders Fæstningsarrest og skulde afsones Straffen i Magdeburg. Han rejste derned et Par Dage, før han skulde begynde Afsoningen, klædte sig i Gala og kørte op til Chefen (en General), der modtog ham med største Forekommenhed, indtil han fik at vide, hvad Johannsen skulde. Da blev han stram, men det gik snart over, og han sagde: »Mød Kl. 7 Eftermiddag og hils Pladskommandanten fra mig, saa regnes det for en Dag«. Pladskommandanten modtog ham ogsaa med Venlighed og bød ham Vin og Cigar. Den næste Dag var det Johannsens Fødselsdag, og det regnede med Telegrammer til ham: Til Redaktør J.! Til Formanden for »Enigheden«! Til Oldermændene for St. Knuds Gilde! Til Kirkeældste J.! osv. osv. Masser af Fødevarer var der sendt, og Vinhandler Colding i Flensborg havde sendt herlige Vine, saa Johannsen kunde indbyde til en overdaadig Frokost for hele Besætningen af Fanger.

Han kom ud den 1. November efter at have siddet i 3 Maaneder. Kejser Wilhelm benaadede nemlig en Mængde Fanger i Anledning af sit Guldbryllup.

Som han i Fangenskabets vandt alle ved sin uimodstaelige Elskværdighed og sit straalende Lune, vandt han ogsaa dem, han kom i Berøring med i Rigsdag og Landdag. Han har selv fortalt et lille Træk fra Rigsdagslivet, der viser hans raadsnare Slagfærdighed lige saa vel som hans Elskværdighed. Johannsen havde en Gang, da Bismarck talte, forladt sin Plads for bedre at høre Rigskansleren, og de frisindedes Fører Lasker, der var lille af Vækst, vilde endelig ogsaa høre, men Johannsen, der var Rigsdagens næststørste Medlem, stod i Vejen for ham — det var Laskers Plads, han havde taget. »Det mægtige Danmark spærrer mig Vejen«, sagde Lasker. »Men Danmark misbruger aldrig sin Magt overfor de svage«, svarede Johannsen og gik til Side. »Bravo!« sagde Lasker, idet han klappede Johannsen paa Skulderen. Samme Dag tilbød han Johannsen sin Hjælp i Tilfælde, hvor denne ikke vidste Besked om parlamentarisk Skik.

Gustav Johannsen opnaaede ikke Genvalg til den tyske Rigsdag 1884, idet Socialisterne opstillede en egen Kandidat, som fik 920 Stemmer væsentlig fra Arbejdere i Flensborg, der 1881 havde stemt paa Gustav Johannsen; ogsaa i Angel gik hans Stemmetal ned, saa ved det Omvalg, der fandt Sted mellem ham og Landsretsraad Gottburgsen, valgtes denne med 6617 Stemmer mod Johannsens 4826. Vel blev Gottburgsens Valg kendt ugyldigt, og et nyt Valg foretaget i Marts 1886; men ved Socialisternes ihærdige Arbejde mod Johannsen lykkedes det dem at bringe hans Stemmetal i Flensborg By ned fra 1628 til 1024, og deres eget

op fra 806 til 1726. De danske Arbejdere havde opgivet den nationale Kamp; Johannsen faldt, og Ty-skerne tog Kredsen.

Efter Junggrens Død var der i det hele ingen Tvivl om, at Gustav Johannsen skulde være hans Efterfølger i Rigsdagen. Baade Slagter *Reimers* i Sønderborg, der betragtedes som Hovedmand for Edsaflæggerne, og Gaardejer *J. N. H. Skrumsager*, der stod som Førstemand blandt Edsnægterne, var enige om, at det maatte være ham, og til dem sluttede Landdagsmand *Hørlyck* sig. Ved Møder i Vojens og Sønderborg udtalte Johannsen sig om sit Standpunkt, der i det hele faldt sammen med Junggrens. Angaaende det tidligere saa brændende Spørgsmaal om Landdags-Eden udtalte han, at han forbeholdt sig sin personlige Stilling, men agtede ikke at rejse nogen Strid derom. Fra hans Venners Side var der heller ikke gjort nogen Modstand mod *Hørlycks* Valg 1885, saa lidt som Edsnægterne havde modsat sig Hans Lassens Valg i 2. Kreds. Og i 1888 var Edsaflæggerne kommet i Flertal ogsaa i 1. Kreds, saa Gustav Johannsen valgtes til Medlem af Landdagen for denne, hvorvel adskillige fandt det uheldigt, at begge Hverv gaves til samme Mand.

* Mens *Krüger* var i Rigsdagen, søgte han særlig Støtte til Indbringelse af sine Forslag hos *Centrum* (Katolikerne); derimod mente Johannsen, det vilde være klogest at nærme sig *de frisindede*, som efter hans Mening vilde faa et betydende Ord at sige, naar den gamle Kejser Wilhelm I afløstes paa Tronen af sin frisindede Søn Frederik III. Han traadte i ligefrem venskabelig Forbindelse med flere af disse Mænd: *Lasker*, *Bamberger*, *Rickert*, *Eugen Richter*, *Munckel*,

9. Gustav Johannsen.

Lenzmann, Schmidt-Elberfeld, Barth, Schmeider o. fl. Han var hyppig Gæst i Rickerts Hus, og den ordknappe Eugen Richter talte, siges der, tiere med ham end med nogen af sine Partifæller, i Advokat Muncfels Hus var han en særlig skattet Husven, Lenzmann og Schmeider var hans særlige Venner. Man skattede ham som Omgangsfælle, Selskabsmand, klog og taktfuld Politiker, og han var ikke alene vel set, men havde maaske endog Indflydelse i Partiet.

Dette kunde maaske, og maaske ikke, have ført til noget for den danske Sag; men de frisindedes Forhaabninger om Magten og Johannsens Haab om at kunne udrette noget ved deres Hjælp fik et afgørende Knæk, da Frederik III allerede 1888 fulgte sin Fader i Graven, efter kun 100 Dages Regering.

Om Johannsens Stilling i og udenfor Rigsdagen foreligger der fra 1899 en Udtalelse i Rigsdagen af daværende Regeringspræsident v. *Tiedemann*. »Hr. Johannsen«, sagde han, »er en gammel Bekendt af mig. Vort Bekendtskab skriver sig fra 1865, da jeg var Politimester i Flensborg . . . Vi havde allerede dengang Lejlighed til at tage en Dyst med hinanden . . . Han holdt paa den Tid en vidt forgrenet Agitations Traade i sin Haand. Til den ene Side naaede denne Agitation til København, til den anden endog helt ind i den augustenburgske Lejr. Hr. Johannsen forstaar vistnok, hvad jeg mener. Saa længe de danske Love imidlertid gjaldt i Slesvig, og Politiet var saa almægtigt, som det aldrig har været i Preussen, var Hr. Johannsen yderst forsigtig. Forsigtighed er som bekendt Visdommens Moder. Men da den preussiske Lovgivning indførtes 1867, da der oprettedes Domstole og indsattes Statsadvokater, da den preussiske Presselov kom til, skiftede Hr. Johannsens Optræden Karakter. Men alligevel var det yderst vanskeligt at faa fat paa ham. Jeg vedgaar aabent, at det vilde have været mig en stor Fornøjelse (stormende Munterhed i Forsamlingen og Tilraab: »Ja det tror vi, gamle Politimand!«). Men den Snedighed og Behændighed, Hr. Johannsen gennagte Gange har lagt for Dagen ogsaa her i Parlamentet, idet han fremsætter Paastande, som aldrig rammer netop det Punkt, det for ham kommer an paa,

men forsigtigt omgaar det og kun lader ane, hvad han egentlig mener, mens han dog strejfer Straffeloven paa et Haar nær — denne Behændighed viste han sig ogsaa den Gang i Besiddelse af.«

Dette er for saa vidt en rigtig Karakteristik af Johannsen som Politiker: klog og behændig var han.

Der vil i det følgende blive Lejlighed til at fremhæve Enkeltheder fra Gustav Johannsens Rigsdagsvirksomhed. Her skal derfor blot tilføjes en Tegning af ham personlig af den senere Rigsdagsmand H. P. Hanssen-Nørremølle:

»Der legede en Dreng ved Danevirkes Fod. Hans Forældre var danske. Minderne, som talte til ham, var danske; men Sproget, som lød omkring ham, var tysk. En Dag standsedes han i sin Leg af Kanonerens Torden. Kampgnyet fra Isted Hede stod ind over hans Legeplads. Og Kampen drog ham med sælsom Magt. Aandeløs pilede han afsted mod Øst, til han naaede Valpladsen og modtog sine første, dybe og varige Indtryk af den lange, tusindaarige Grænsekamp mellem Dansk og Tysk.

»Der opdukkede en Dag en ung, smækker Yngling ved Seminariet i Tønder. Han havde et Par spilende Øjne, et lyst Hoved og et varmt Hjerte. Han var finere klædt og havde pænere Manerer end de andre Seminarister, var vel ogsaa bedre forberedt; men han saa dem ikke over Hovedet. Han var altid venlig, altid elskværdig; han var vittig og morsom og vandt sig mange Venner. Naar Ferien kom, gik han fulgt af glade Kammerater sydpaa, ned til Danevirke, hvor en ung blussende Fæstemø ventede ham med Længsel. Og der var Glæde over det hele Sogn, naar det spurgtes, at han var kommen hjem.

»Der sad nogle faa Aar senere en ung evnerig Lærer i Angel. Tiderne var vanskelige . . . Slesvigholsterne rettede de voldsomste Angreb paa de danske Embedsmænd . . ., men han var skudfri. Han var afholdt af alle, agtet og elsket af Forældrene og forgudet af Børnene. En dejlig Sommerdag 1862 rejste han til Sønderborg med sine Skolebørn. Med Danebrog i Spidsen gik den glade Børneskare opad Dybbøl Bakke; syngende danske Fædrelandssange lagde de om Aftenen ind ved Angels skovklædte Kyster, hvor Forældrene mødte for at tage imod . . . Han havde sit eget lille hyggelige Hjem, og Fremtiden syntes lys og straalende.

»Men der kom en Dag, »da Sorgen udspændte sit Vingefang saa knugende tungt over Danevang« . . . Kongen var død, og Danevirke forladt . . . Fædrelandets Ulykke gik ham dybt til Hjerte . . . Fjenderne jøg ham fra Hus og Hjem, og helst havde de set, at han var gaaet ad den brede Landevej til et godt Embede i Danmark; men han vilde dele sine Brødrers Kaar i de onde Dage og slog sig ned i den gamle Handelsby Flensborg . . .

»Der sad en aldrende Parlamentariker i Landdagen, bred og stærk, Armene lænede paa Pulten, Ansigtet i Smil. Omkring hans Plads samles Oppositionens lyseste Hoveder: Advokat Munckel og Albert Träger, Vicepræsident Schmidt og Overlandretsraad Schmieder, Formanden for Berlins Byraad Dr. Langerhans og Dr. Barth. Lidt tilbage med Hovedet paa Skraa, Smil om Læberne og Opmærksomheden henvendt paa Gruppen staar Alvorsmanden Eugen Richter . . . Samtalen tager snart Fart. Og Munckels bidende Sarkasmer, Langerhans's godmodige Satire, Schmieders æt-

sende Kritik, Dr. Barths lystige Indfald ægger den graaende Parlamentariker, saa det lyner og glimter. Han er nærved at overgaa sig selv. Som han sidder, bred og mægtig, paa sin Plads, med spillende Øjne og spillende Vid, som Midtpunkt i en Kreds af Landdagens betydeligste Mænd, tildrager han sig uvilkaarlig Opmærksomhed fra alle Sider . . .

»Der staar en Dag en Mand paa Talerstolen i en nordslesvigsk Kro. Salen er fyldt til Trængsel. Solen falder ind ad Vinduet og bader ham i Lys . . . Hans Øjne lyser af Lune og godt Humør. Med kraftig Røst istemmer han »I alle de Riger og Lande«; Sangen fylder Rummet. Saa tager han Ordet. Han indleder med et Fyndord og taler en Stund roligt og alvorligt. Men pludselig glimter Lunet, Folk smiler; han taler videre, en rungende Latter fylder Salen. Saa begynder han at spørge, Tilhørerne svarer, først enkeltvis, undseligt og dæmpet; men Spørgsmaalene bliver mere æggende, og Svarene mere enstemmige og kraftige. Til sidst dirrer de af Harne. Han hæver Stemmen til mægtig Patos og river alle med . . . Han sænker Stemmen, og vemodfuldt taler han om de henfarne Dage, om deres Kamp og Møje . . ., om Nederlagets tunge Stund, mens Øjnene rinder, og Læberne bæver i de haarde, vejrbitte Ansigter. Men saa taler han atter om Genrejsningens Dage; og de høje Skikkelser . . . retter Ryggene. Han slutter med en ildfuld Appel og tænder derved Begejstringens Glød i Ungdommens Bryst . . .

»Der kom en Dag en ny Overpræsident til Hertugdømmerne . . . Landets Børn blev jaget i Landflygtighed; de »fanatiske Principaler«, den danske Befolkningens dygtigste og fremmeligste Borgere og Bønder forfulgtes og fortrædagedes. Overpræsidenten erklærede,

at de skulde ruineres; Borgerrettighederne ophævedes; Forældrerettigheden krænkedes . . . Klagerne naaede snart ud over hele Europa. Saa satte Rigsdagen Køllerpolitiken paa Anklagebænken. Anklageren traadte frem; hans Ansigt var blegt, hans Gang vaklende, Klæderne falder i store Folder om hans afmagrede Krop. Hans ene Fod stikker i en stor Filtsko. Han er mærket til Døden. Hvert Skridt volder ham øjensynlig Smerte, som han støttet paa sine Stokke skrider frem. Da springer en af Husets bedste Mænd op, springer rask til, griber ham under Armen og fører ham op paa Talerstolen. Saa begynder han træt og mat; men snart taler han sig varm. Bifald slaar ham i Møde. Hans gamle Kraft vender tilbage; han skrider frem til Angreb og retter drøje Hug mod Overpræsidenten, mod Landets ansvarlige Regering. Præsidentens Klokke lyder, men behændigt afparerer han det truende Ordensraab. Huset er med; et mægtigt Ekko svarer ham. I tre samfulde Dage drøfter Huset Køllerpolitiken; og da Ordskiftet var endt, faldt Dommen: den tyske Rigsdag forkastede Køllerpolitiken som unyttig, umoralsk og uretfærdig.

»Der sad en dødsmærket Mand i sin Stue, ene og lidende. Paa Væggen hang et Billede af Jesus, som vandrer paa Søen; det gengav det Optrin, da Peder stiger ud af Baaden, og idet han synker, raaber: »Herre, frels mig!« En god Ven traadte ind ad Døren, hilste fra gamle Venner, opfriskede gamle Minder og talte med ham om Sundhed og Styrke, Sommer og Solskin, og hvad andet han mente, der havde god Klang i den syges Øren. Men da smilte han vemodigt, rejste sig tung og træt af Lænestolen, pegede paa Billedet og sagde stille: »Nu tænker jeg mest paa dette!«

»Otte Dage derefter samledes der paa een Dag flere Tusinde gode danske Mænd i Flensborg. Stille og sørgmodige fulgte de en sort, blomstersmykket Kiste gennem de trange Gader . . . ud til de vidtstrakte Kirkegaarde . . . Følget viste, at det var en stor Høvding, der jordedes.

»Men Gustav Johannsens Minde vil leve længe i Nordslesvig — — — som en af vort Lands bedste Sønner og frejdigste Stridsmænd under Kampen for den gode Sag.«

VI.

Skoleforhold.

a. Den fri Skolevirksomhed.

DET blev i sin Tid sagt, at det var den tyske Skolemester, der vandt de afgørende Sejre i Frankrig i Aarene 1870—71; og mulig har Tyskerne i alt Fald til Dels troet det selv. Dette bidrager til at forklare den Iver, for ikke at sige Voldsomhed, hvormed de preussiske Magthavere i Sønderjylland, navnlig efter 1870, søgte at undertrykke al dansk Undervisning der-nede.

I de saakaldte blandede Sprogdistrikter indførtes allerede 1864 tysk Skolesprog uden Undervisning i Dansk; og det hjalp ikke, at Beboerne i Harreslev og Frøslev (i Hanved Sogn) 1865 bad om, at Undervisningen i alt Fald til Dels maatte ske paa Dansk.

Dog fandt Regeringen sig i, at der samme Aar blev oprettet danske Realskoler i Flensborg, Aabenraa, Tønder og Haderslev; desto værre fik de ikke Lov til at bestaa ret længe, men i 'de faa Aar, de fik Lov til at arbejde, gjorde de megen Nytte.

Den bedst kendte af de Skolemænd, der var med i dette Arbejde, var den tidligere Overlærer ved Flensborg lærde Skole, A. D. Jørgensens og Gustav Johannsens faderlige Ven, *K. F. Monrad*, en Præstesøn fra

Grejs ved Vejle, f. 1815. Han var 1864 blevet afsat, men kunde ikke udvises, da han var Husejer i Byen. Han grundlagde da en privat Pigeskole i Flensborg og var i det hele en udmærket Støtte for Danskheden. Han var, som tidligere nævnt, med til at stifte

10. K. F. Monrad.

»Flensborg Avis« og har flere Gange, naar Gustav Johannsen, dens Redaktør, var fraværende eller sad i Fængsel, besørgt Redaktionen, ligesom det var ham, der udgav »Nordslesvigsk Søndagsblad«. Før er nævnt hans Forhold til Dannelsen af den saakaldte Sprogforening, hvori han i en Aarrække tog en fremragende Del i Arbejdet. Derfor rejste ogsaa For-

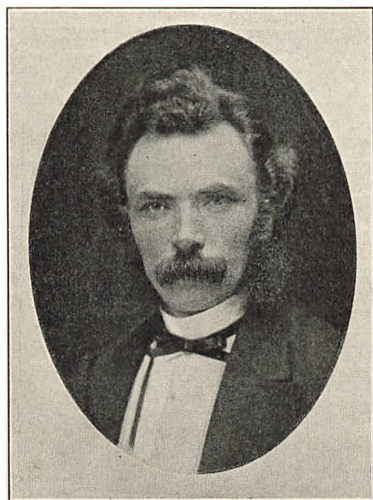
eningen den 1. Juni 1895, Femaarsdagen efter hans Død, en smuk Mindestøtte for ham paa Flensborg Kirkegaard.

En anden Skolemand, der bør nævnes, var *Andreas Kristian Kristiansen Holdt* (1821—90) fra Medelby Sogn mellem Flensborg og Tønder, Seminarist fra Tønder 1843, siden Huslærer og Lærer i Flensborg, til han 1849 blev Degn i Vanderup Syd for Flensborg, hvor Folkesproget var dansk, men Skolesproget dengang tysk. Han gav sig straks til at tale Dansk med

Børnene og under-
 vise dem paa Dansk;
 og ingen talte ham
 til derfor, da han
 færdedes saa stiltær-
 digt. Han blev 1851
 Organist ved Lyks-
 borg Slotskirke og
 oplevede i Lyksborg
 de bevægede Dage i
 November 1863, da
 Kongen døde der
 paa Slottet. De ny
 Herrer afskedigede
 ham fra Organist-
 stillingen, og deref-
 ter bosatte han sig

11. A. K. K. Holdt.

12. J. C. Juhler.
 Danskheden i Sønderjylland. II.

i Flensborg, hvor
 han saa 1865 opret-
 tede en privat Dren-
 ge-Realskole, der
 lukkedes 1875 efter
 10 frugtbare Arbejds-
 aar. Han har egent-
 lig grundlagt »Nord-
 slesvigsk Søndags-
 blad« og arbejdede
 der, som før sagt,
 sammen med Mon-
 rad. Paa Tysk har
 han skrevet en Flens-
 borgs Historie, der

13. J. Johansen

Hospitalspræst *Jenseni*
Johansen (1827—1902),
Søn af Lærer P. Johansen i
Nakskov. Han var i sin
Ungdom i Handelslære; men
Præsten i Nakskov, den se-
nere Biskop Bindesbøll, gav
Anledning til, at han kom
til at studere Teologi. Theo-
logisk Kandidat blev han
1853 og var fra 1860 Hos-
pitalspræst og Lærer ved
Latinskolen i Haderslev.
Fra Lærerembedet blev han
afsat 1864, men fra Præste-

anses for et godt Ar-
bejde.

Den private Re-
alskole i Aabenraa
oprettedes 1866 af
Jepp
Clausen Juh-
ler (1833—83), Søn
af en Haandværker
i Hoptrup ved Ha-
derslev, Seminarist
fra Jelling og fra
1855 til 1865 Lærer
ved Borgerskolen i
Aabenraa, afsat 1865.

»Haderslev By og
Omegns Realskole«
blev oprettet 1866 af

14. Adolf Knudsen.

embedet først 1870, da han nægtede at bede for de preussiske Vaabens Sejer i Krigen mod Frankrig. Han var siden Præst i Odense og sidst i Svanninge, men blev altid ved at staa i levende Forbindelse med Sønderjylland, især gennem »Nordslesvigsk Søndagsblad«.

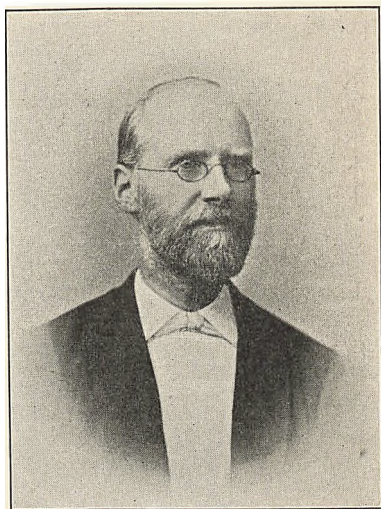
Som der i Treserne havde vist sig en Mulighed

for, at private Real-skoler kunde faa Lov til at virke, tænkte man sig, at det ogsaa kunde taales, at der oprettedes Folkehøjskoler, og der blev i 1869 sat fire saadanne i Gang: *Sandbjerg* ved Allsund, *Vonsbæk* ved

Haderslev Fjord, *Brøns* 2 Mil Syd for Ribe og *Rødning* 3 Mil Øst for Ribe. Den 26. Februar 1869 stiftedes i Sønderborg en »Højskoleforening for Als og Sundeved«; den fik

af Grev Reventlow uden Vederlag overladt Sandbjerg Slot og Have til Brug for en Højskole, og den skaffede saa selv Penge til Skolens Drift. Allerede den 7. December s. A. kunde Skolen aabnes med 26 Elever. Til Forstander antoges cand. theol. *Adolf Knudsen*. Denne er en af de Mænd, der har ofret mest for den danske Sag i Sønderjylland og fortjener at mindes.

Han hørte til en velhavende Slægt og havde levet et rigt Ungdomsliv i den Hostrupske Studenterkreds,

15. J. A. Wiinsted.

da Begivenhederne i 1848 kaldte ham til Hæren som frivillig. I Treaarskrigen gjorde han saa god Tjeneste, at han blev udnævnt til Løjtnant. Efter Krigen var han en Tid Huslærer, siden (1857—61) Adjunkt paa Herlufsholm, og saa fik han 1861 paa Grund af sin dejlige Sangstemme og sit tiltalende, fine Væsen Til-

16. J. Langkjær.

bud om at blive Kantor paa Vallø. Han tog derimod og var paa Vallø 1861—64, da Krigen brød ud, og han igen gik med som frivillig. Efter Krigen blev han i Sønderjylland og støttede den i 1863 af cand pharm. *J. A. Wiinsted* oprettede Landboskole paa *Aagaard*, en Mil Syd for Flensborg, med sine Penge og sit Arbejde, til han nu kaldtes til at være

Forstander paa Sandbjerg. Han holdt Skolen i Gang i to Aar, udmærket støttet af sin opofrende ypperlige Hustru Margrete, f. Carstens; men saa kunde han ikke mere. Hans Kræfter var udtømte, og han fandt dem ikke mere, hverken ved Rejser til Italien eller til Norge, og den 5. Februar 1873, Niaarsdagen efter at han med de andre havde maattet forlade Danevirke, døde han i København af Brystsyge. Hans Ungdomsven *Chr. Richardt* skrev følgende smukke Mindedigt over ham:

Længsel gæred i dit Bryst,
 og du spurgte tit og tyst,
 hvad du længtes efter, —
 til det lød: som Ven for Ven
 glad din Næste give hen
 dine bedste Kræfter.

Og »din Næste« snart du saa:
 det var en, som sondret laa,
 syg og som i Fængsel;
 det var »en af disse smaa«,
 Herrens Finger peged paa:
 Danmark i dets Trængsel.

Derfor gav du det din Arm,
 valgte atter hjertevarm
 Lejrens haarde Pude;
 derfor du ved Bankens¹⁾ Fod
 paa en ublid Forpost stod,
 til din Kraft var ude.

Toner var din bedste Lyst;
 lad da dem med Troens Trøst
 om din Baare bølge!
 Flaget sine Flige slaa
 om den Seng, du hviler paa!
 Tak og Taarer følge.

Efter Ad. Knudsens Bortgang overtog den senere Skoleinspektør i Nykøbing paa Falster *Jens Langkjær* Ledelsen af Skolen. Han havde 1869—71 været Lærer ved Monrads og Holdts Skoler i Flensborg og var vel kendt med sønderjydske Forhold. Han havde som Ad. Knudsen gennemsnitlig 25—30 Elever i hvert Hold, og Skolen tegnede til at ville gaa, da Langkjær, der var født i Vejle-Egnen, den 17. Oktober 1874 blev udvist, fordi han »havde søgt at fremkalde en mod de

¹⁾ Sandbjerg Slot ligger ved Foden af Dybbøl Banke.

17. H. M. Tofte.

bestaaende Forhold fjendtlig offentlig Mening og at hindre Udsoning«.

Landboskolen paa Aagaard, der, som fortalt, var oprettet 1863 af cand. pharm. J. A. Wiinsted, tidligere (1857—63) Lærer ved Rødding Højskole, fortsattes efter Ad. Knudsens og Wiinsteds Bortgang af den tidligere Degn ved den

fric danske Menighed i Flensborg, H. M. Tofte, Faderen til »De sønderjydske Piger«, hvis Billede i sin Tid var saa bekendt. Denne varmt danske, friske og fornøjelige Mand naaede paa Grund af de vanskelige Forhold, hvorunder han arbejdede, aldrig at samle noget stort Elevtal, men H. M. Tofte har sikkert haft

18. A. P. West.

en Del at betyde for Danskheden i Flensborg-Eggenen.

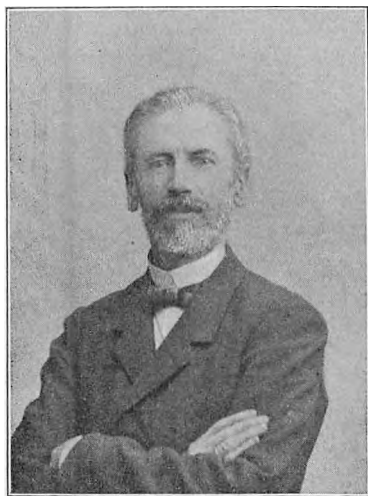
Skolen i *Vonsbæk* blev oprettet af *A. P. West*, født den 26. Marts 1841 i Flensborg. I en ung Alder blev han Lærer i Flensborg, tog 1861 Skolelærer-Eksamen, gennemgik saa det saakaldte Monradske Kursus i København, hvorefter Docent Fjord tilbød ham en Plads ved Frederiksberg Skolevæsen. Men hans Hu stod til Sønderjylland, og han vendte 1865 tilbage til Flensborg som Lærer ved de to private danske Skoler: Holdts Drengeskole og Monrads Pigeskole. Hans alvorlige Inderlighed gjorde stærkt Indtryk paa hans Elever, og han fik Betydning for mange unge i sin Fødeby.

Imidlertid blev det ham klart, at den sejgeste Modstandskraft mod Fortyskningen var at søge i Bondestanden, og derfor besluttede han 1869 at vie denne sit fremtidige Arbejde. Han drog da op i Haderslev-Eggenen, holdt Foredrag i Landboforeningen der og begyndte i Efteraaret 1869 paa en Følkkehøjskole i *Vonsbæk*. Han tog i sit Program stærk Afstand fra de kongerigske Højskoler og vilde have sin indrettet efter en anden Plan. Hvad dette kunde have ført til, fik han ikke Lejlighed til at vise; thi efter Vinterhalvaarets Slutning varede det ikke længe, før Krigen med Frankrig udbrød, og da blev han som saa mange andre i Preussernes Øjne mistænkelige Mænd sat i Fængsel¹⁾.

West sad ikke saa længe; men han indsaa, at han

¹⁾ Hans Krüger blev taget hjemme i Gaarden i sit Arbejdstøj, Redaktør Willemoes i Tønder, Kandidat C. S. Ley og Pastor D. N. B. Schmidt i Daler blev hentet ud af deres Senge midt om Natten; derefter blev de ført til Fæstningen Lötzen ved den russiske Grænse og sad her i tre Maaneder, hvorunder navnlig Krüger led meget.

vanskelig kunde faa sin Højskole i Gang igen og gik derfor tilbage til sin Lærergerning i Flensborg, som han fortsatte, indtil Holdts Skole blev lukket 1875. Han var i en Del Aar stærkt knyttet til Krüger og opholdt sig i Rigsdagstiden i Berlin for at være ham til Hjælp. I den store Tale, hvormed Krüger paa en Maade afslut-

19. L. Koch.

tede sin Rigsdagsger-
ning (19. April 1877),
har West en væsentlig
Andel. Efter et Par
Aars Virksomhed som
Redaktør i Haderslev
maatte han 1882 søge
sit Udkomme her i
Kongeriget og blev da
Overlærer i Storehe-
dinge.

Højskolen i Brøns
var allerede kommet
i Gang i Efteraaret
1868, grundlagt af Eg-
nens Beboere og styret
af cand.theol. *L. Koch*,
der var født Sønder-

jyde (Vodder 2 Mil Sydøst for Ribe) og tidligere havde prøvet paa at holde »Fortsættelsesskole« tæt Nord for Grænsen i Vejstruprød. Dette Forsøg er saa meget mere værd at lægge Mærke til, som det har vist den Vej, man senere er slaaet ind paa, ved Efterskolerne langs Grænsen: Vedsted, Bramminge, Holsted, Skibelund og Hejls. Han fik ikke Lov til at have Skolen i Brøns mere end to Aar, da den 1870 blev lukket af de preussiske Myndigheder. Koch var senere

Præst i Nykøbing paa Sjælland (1871—76), Skelby (1876—80), Brøndshøj (1880—92) og Glostrup (1892—1900) samt Provst for Smørum og Sokkelunds Herreder (1882—1900). Han havde et anset Navn som Historiker (d. 1917).

Sønderjyllands, ja Danmarks ældste Folkehøjskole i Rødding styredes i Vinteren 1844—45 af cand. theol. *Joh. Wegener*, der imidlertid paa Grund af svigtende Helbred forlod Skolen 1845.

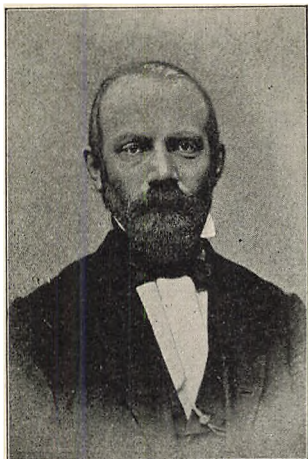

21. Fr. Helveg.

20. Johan Wegener. †

Professor *Kr. Flor*, som havde været den stærkeste Drivkraft ved Skolens Oprettelse, nedlagte da sin Professorpost i Kiel og overtog selv Ledelsen af Skolen, til han 1846 fandt en Afløser i den lærde, aandfulde cand. theol. *Fr. Helveg* (1816—1901), som var dens Forstander, indtil Krigen 1848—50 standsede Skolegeringen. Helveg var i Krigen Feltpræst og derefter 1850—64 Præst i Haderslev, fra hvilken Stilling han blev afsat af Preusserne. 1867 blev han saa Præst i Købeløv paa Lolland og fra 1886 Stiftsprovst for Lolland-Fal-

22. Sofus Høgsbro.

ster. Han døde 1901 efter et rigt Arbejdsliv, der ogsaa har sat sig Spor baade i opbyggelige og lærde teologiske Arbejder. — Rødning Højskole aabnedes igen efter Trearskrigen med cand. theol. *Sofus Høgsbro* (1822–1902) som Forstander til 1862. Da han imidlertid var blevet valgt til Medlem af Folketinget, og det i de følgende Aar gik op for ham, at Stillingen som Højskoleforstander var ufor-

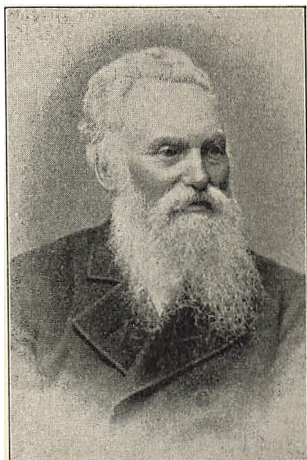
enelig med at være Rigsdagsmand, tog han sin Afsked, og cand. theol. *Ludvig Schrøder* (1836–1908) overtog Skolens Ledelse 1862. Han maatte standse, da Krigen udbrød; og da han ikke mente, det kunde nytte at tænke paa at fortsætte Gerningen i Rødning under Preussernes Herredømme, flyttede han til *Askov*, hvor

23. L. Schrøder.

han i en lang Aarrække gjorde et Arbejde, der havde den største Betydning for Sønderjylland.

Imidlertid blev dog Arbejdet i Rødding fortsat i 20 Aar af *Cornelius Appel* (1821—1901). Han var en Skolelærersøn fra Aabøl mellem Ribe og Haderslev, født 1821, uddannet paa Seminariet i Lyngby 1839—41, hvorefter han var Lærer paa forskellige Steder, bl. a. i Bodsøl, Ballum Sogn, mellem Ribe og Tønder. Her havde han i Efteraaret 1847 en mærkelig Oplevelse, som han aldrig glemte. I en mørk Stormnat, mens udenfor Stormen raste, Havet bruste, Kreaturerne brølte, og Hyrderne, der skulde redde dem hjem, raabte, sad han og læste et Stykke af Grundtvig i Lindbergs »Nordisk Kirketidende« og under denne Læsning gik som et straalende Lys op for ham over *Guds levende Ord i den kristne Menigheds Daabspagt*. Grundtvigs kirkelige Anskuelse greb ham, og den følte han siden Drift og Kald til at gøre gældende. Derved fik han betydelig Indflydelse paa Seminaristerne i Tønder efter 1851, da han blev Lærer ved Byens Borgerskole og Timelærer ved Seminariet.

24. Cornelius Appel.

Efter 1864 var der ingen Gerning for ham i Tønder, og han opholdt sig da en Tid i København, indtil han 1865 efter Aftale med Schrøder tog over til Rødding og søgte at genrejse Højskolen. — Hermed gik

det ganske smaat og stille, indtil man 1869 dannede en Forening til Støtte for Skolen; saa tog han fat paa en mere omfattende Maade, fik sig et Par Medhjælpere (den senere Forstander for Vældegaards Kvinde-skole R. Hansen og den senere Redaktør i Rønne M. M. Smidt¹⁾). Det var nemlig Appels bibelhistoriske Foredrag, der havde mest at betyde for Tilhørerne. Derom sagde hans Medlærer R. Hansen senere: »Jeg var antaget som Lærer, men i Virkeligheden var jeg Lærling, og jeg tror, jeg var en god Lærling. Jeg hørte daglig Appels Foredrag, der var noget af det varmeste, aandfuldste og klareste, jeg nogen Sinde har hørt, — og jeg har endda ikke hørt saa ganske lidt.«

Det var vel nok disse bibelske Foredrag, der virkede til, at den Tanke kom op at tage Appel til Præst, da den i 1867 afsatte Sognepræst H. Svejstrup flyttede fra Rødding til Vejen tæt Nord for Grænsen. Han havde efter sin Afsættelse boet paa Højskolen og der holdt kristelige Forsamlinger, hvormed Appel havde hjulpet ham, og da han nu flyttede i September 1870, tog Appel Arven efter ham med Møderne.

b. Statsskolevæsenet og Folkets Kamp mod Fortyskningen.

Samtidig med at den private Undervisning efterhaanden blev umuliggjort, blev den offentlige Skole mere og mere fortysket. Hovedansvaret herfor hviler

¹⁾ En mere indgaaende Skildring af Appel og hans Gerning er givet af L. Schrøder i »Den nordiske Folkehøjskole« (Folkelæsning Nr. 264 og 267).

for Aarene 1866—79 paa Overpræsidenten, den sjællandske (og holstenske) Godsejer Grev *Carl Scheel-Plessen*. Ikke nok med, at Skolerne i de tidligere »blandede« Egne blev rent tyske, paalagde man ved en Forordning, der traadte i Kraft den 1. November 1871, 6 Timers ugentlig Undervisning i og paa Tysk i alle rent danske Skoler. Og nægtede Forældrene at anskaffe tyske Bøger, blev de købt paa deres Bekostning, og Udpantning foretaget for Beløbet. De, der i den Anledning tog deres Børn ud af Skolerne, blev ved stigende Dagsløder nødt til at lade dem komme ind i Skolen igen.

Den 9. Marts 1878 gik man et Skridt videre. I Følge den »Skoleinstruks«, der da udstedtes, skulde der for Fremtiden undervises 6 Timer ugentlig i tysk Læsning, Stil og Retskrivning (og kun 3 Timer i dansk Læsning og Stil); endvidere skulde Undervisningen i Historie og Geografi (4 Timer), Hovedregning (1 T.), Sang (1 T.) og Gymnastik (4 T.) foregaa paa Tysk, mens Undervisningen i Religion (5 T.), Naturhistorie (2 T.), Naturlære (1 T.), Geometri (1 T.), Tavleregning (3 T.), Skrivning (1 T.) og Tegning (2 T.) maatte foregaa paa Dansk — ialt 18 danske og 14 tyske Timer. Herved er tillige at bemærke, at der i Religionstimerne ogsaa lærtes tyske Salmer, og Tavleregningen foregik efter tyske Regnebøger, Skrivningen efter tyske Forskrifter. — Og de Lærebøger, man gav Børnene i Hænde, var mangan Gang af en højst mærkelig Beskaffenhed, saa de fortav, hvad man ikke vilde have, at Børnene skulde vide noget om, fordrejede, hvad der fortaltes, og digtede til, hvad der behøvedes for Øjemedet. Saaledes var f. Eks. i en historisk Lærebog Valdemar Sejers Historie skrumpet ind til det ene, at han blev

fanget af Grev Henrik, og af den slesvigske Treaarskrig var der ikke blevet andet tilbage end Kampen ved Ekernførde den 5. April 1849. — Grev Gert hedder det, faldt for en Snigmorders Haand, men hans Død blev herlig hævnnet, og Jydernes Oprør blev knust. »Det tyske Riges nordlige Marker, Hertugdømmerne Slesvigholsten, var i Tidernes Løb kommet til Danmark«, hedder det, »men Befolkningen var vedblevet at være tysk.« — Naturligvis møder man Historien om Kong Frederik VII's Ufrihed i 1848; og derefter fortælles saa, at »Slesvig 1851 blev værgeløst overgivet til Arvefjenden«. Og »fra den Tid herskede Danskerne med ubegrænset Vilkaarlighed; Medlemmerne af det augustenborgske Hus blev landsforviste, Hertugen maatte afstaa sine rige Besiddelser til Danmark langt under Værdien; i Mellemslesvig blev det danske Sprog indført ved Vold, Embedsmænd, Præster og Lærere blev afskediget paa Grund af deres Sindelag; de ledige Pladser gav man til danske, til Dels ganske uværdige og udygtige Mænd. Al Beden og Bønfalden var forgæves. Men i 1864 bragte Kong Wilhelm Klarhed og Afgørelse. Hertugdømmerne blev tilbagegivet Tyskland« og »langt, langt ud over alle Ønsker og Forhaabninger fuldstændig befriet fra det fremmede Aag«.

Læreruddannelsen foregik saa godt som helt igennem paa Tysk, og selv om en eller anden sønderjydske Seminarist bevarede sit danske Sind, vilde han som Lærer intet væsentligt kunne udrette, da baade Undervisningens og Lærernes egen personlige Frihed var indskrænket eller truet paa mange Maader. — Time Tabellen var temmelig nøje bestemt, og Skoleinspektørernes Tilsyn skarpt; hvert af Lærernes Ord og Skridt blev iagttaget; Skoleinspektørerne skulde give Indbe-

retning om deres politiske Synsmaader, om hvem de plejede Omgang med, om de var Medlemmer af de tyske Foreninger, om de var med til Fest paa Keiserens Fødselsdag osv. Og var ikke alt dette i nogenlunde Orden, blev Lærerne enten afskediget eller forflyttet til tyske Egne længere Syd paa.

Og Befolkningen kunde ikke lade sine Børn slippe udenom den preussiske Statsskole. Der var Skoletvang fra Barnets 6te til 15de Aar¹⁾). Det hed sig vel, at man selv kunde undervise sine Børn; men det skulde for de preussiske Skolemyndigheder godtgøres, at de fik »*tilstrækkelig*« Undervisning i Tysk; og det vilde de sikkert aldrig faa — i Myndighedernes Øjne —, hvor danske Forældre selv underviste dem. Man kunde ogsaa oprette private Skoler, naar man var i Besiddelse af de nødvendige Kundskaber og pædagogiske Evner samt »*Sædelighed og rent Sindelag i religiøs og politisk Retning*«. Men hvilken dansk Mand eller Kvinde kunde i tyske Øjne fyldestgøre denne Fordring? Og saa maatte private Skoler heller ikke oprettes, uden at de »svarede til et følt Savn«. Af disse Grunde nægtedes det J. Jessen at overtage Realskolen i Haderslev, og et Forsøg paa at fortsætte J. C. Juhlers Skole i Aabenraa efter Bestyrerens Død mødtes med Afslag, fordi en saadan Skole »ikke vilde svare til det stedlige Tarv«.

En Kendsgerning var det, at der ikke fandtes private danske Skoler i Sønderjylland, hvor der dog var Brug for saa mange.

Endelig rettedes mod Slutningen af 1888 det afgørende Stød mod de sidste Rester af dansk Undervisning, idet der den 18. December udstedtes en Be-

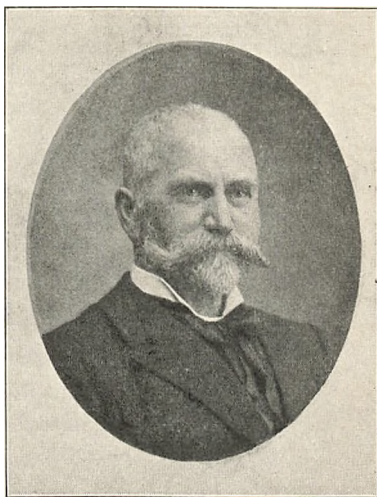
¹⁾ I Tørninglen til det 14de, hvis de til den Tid blev konfirmerede.

kendtgørelse fra Overpræsidiets, hvorefter der fra 1. April 1889 skulde indføres udelukkende tysk Undervisning i alle Nordslesvigs Skoler med Undtagelse af 4 ugentlige Timers Undervisning i Religion. Det kunde dog tillades, at Læreren i det første Skoleaar talte Dansk til de Børn, der savnede alt Kendskab til det tyske Sprog, for saa vidt og saa længe, som det var nødvendigt for at bringe disse Børn til Forstaaelse af Tysk. De kongelige Skoleinspektører og Lærere skulde i *Samtaler* med Børnene tale Tysk og drage Omsorg for, at Børnene mere og mere kom til at tale Tysk indbyrdes.

Naturligvis gjorde de danske Sønderjyder alt, hvad der var dem muligt, for at faa dette ulyksalige Reskript taget tilbage. Man prøvede først en — selvfølgelig forgæves — Henvendelse til Regeringen. Under Vælgerforeningens Ledelse omsendtes til alle Skoleinteressenter i Nordslesvig (undtagen Flensborg Amt, der havde haft tysk Skolesprog siden 1864) en Henvendelse, hvori man bad om at beholde Dansk som Skolesprog »i det hidtilværende Omfang«. Den fik over 10000 Underskrifter, deriblandt ingen danske Undersaatter. Den blev indsendt til Overpræsidenten, som erklærede, at det var unødvendigt at beholde dansk Undervisningsprog. Regeringen vilde dog, hvis det viste sig nødvendigt, indføre nogle danske Sprogtimer. Kultusminister Goszler, til hvem der ogsaa var sket Henvendelse, erklærede, at Undervisningsstyrelsen havde handlet »i fuld Samklang med Statens politiske Myndigheder«, da det gjaldt om at stemme op for Agitationen og ikke mindst for de paa »Skriftdansk« udkommende Aviser. Og dette »Skriftdansk« er ikke Kirkesproget, der derimod har udviklet sig af det saakaldte »Bibeldansk«,

der er meget forskelligt fra moderne Dansk, som slesvigske Børn overhovedet slet ikke kunde forstaa. Denne forvirrede Lærdom tog Gustav Johannsen under Sagens Omtale i Landdagen under fortjent Behandling og forudsagde Ministeren hans snarlige Fald, der ogsaa indtraf. Hans Efterfølger v. Zedlitz fortsatte imidlertid

i Sporet med Hensyn til Nordslesvig; men havde han kunnet gennemføre en Skolelov, han forelagde Forslag til, havde det sagtens været heldigt for de Danske. Lovforslaget tilsigtede nemlig at give Gejstligheden større Indflydelse paa Skolens Ledelse, og som det viste sig, fik Præsterne snart Øjnene op for, hvor fordærvelig Ordningen af 18. December

25. S. H. Salling.

1888 var. Men Forslaget faldt og Ministeren med det.

Jo mere imidlertid Skolen i Sønderjylland fortykkedes, og jo mere Socialismen bredte Fangarme ud efter den sønderjydske Arbejderbefolkning, des nødvendigere var det, at der blev gjort noget alvorligt for, at de unge kunde faa nogen Vejledning i deres eget Modersmaal og nogen Næring for deres eget Folkeliv, saa snart den preussiske Tvangsskole slap dem. Men Smaafolk mægtede ikke ved egen Hjælp at sende deres

Børn og unge til Efterskoler og Højskoler i Kongeriget, og derfor maatte de støttes.

En af dem, der tidligst havde arbejdet for at skaffe de fornødne Midler til en saadan Støtte, var Højskoleforstander *S. H. Salling*, i Ribe, tidligere paa Lustrupholm. Han havde allerede i Halvfjerdserne arbejdet for Dannelsen af en stor Forening for dette Øjemed, og nu tog han igen fat paa at forsøge dannet en »*Nordslesvigsk Skoleforening*«, der udelukkende skulde sætte sig som Opgave at bøde paa de fortvivlede Skoleforhold i Nordslesvig.

26. J. P. Jensen, Lavrup.

sig til hidtil ubrugte, friske Kræfter, som kunde ventes at have baade Tid og Lyst til at arbejde for Sagen. Han henvendte sig da til Gaardejer *Jens Peter Jensen* i Lavrup, en højt begavet, varmhjertet, energisk og offervillig Mand, der i sit Hjem samlede Mænd og Kvinder fra Omegnen til national Opbyggelse, og til *Th. Møller* i Døstrup, der sammen med sin dygtige, varmhjertede Hustru ligeledes havde afholdt frugtbare Familiemøder i sit Hjem. Efter en Raad-

Efter hans Mening skulde man ikke lægge mere Arbejde paa de gamle Ledere, der havde nok at varetage, men henvende

slagning mellem disse tre holdtes der siden hos J. P. Jensen et Møde, hvori H. P. Hanssen-Nørremølle deltog, og hvor man gjorde Udkast til Love for den paa-tænkte Forening og forfattede en Indbydelse til et offentligt Møde i Skærbæk den 30. November 1892.

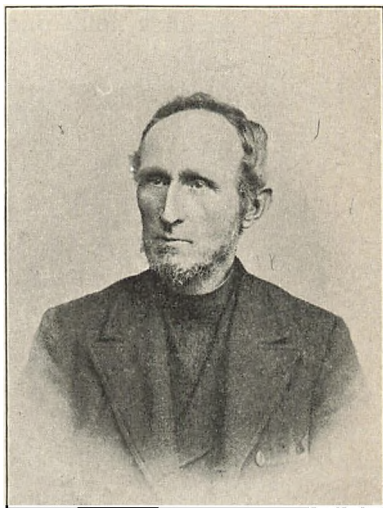
Indbydelsen lød saaledes: »Vort Modersmaal er nu snart fuldstændig fortrængt af den offentlige Skole, vore danske Privatskoler er lukkede, og man forbyder os at lade vore Børn undervise i kongerigske Skoler.

»Disse sørgelige Skoleforhold maa ganske naturligt opfordre alle danske Forældre til af al Kraft at værne om den Rest af Dansk, der endnu er tilbage i Folkeskolen, til at tage energisk fat paa

dansk Undervisning i Hjemmene og til i saa stor Udstrækning som muligt at sørge for Ungdommens Undervisning i Dansk, efter at Skolepligten er ophørt.

»En Forening, som kan lede, spore og støtte Arbejdet i disse Retninger, vil efter vor Mening kunne gøre et velsignelsesrigt Arbejde og danne et betydningsfuldt Led i den nationale Forsvarskamp, der er bleven os paatvungen.

»Vi indbyder derfor til et offentligt Møde hos

27. A. Tyssen Hansen.

Gæstgiver Aabling i Skærbæk Onsdag den 30. November, Eftermiddag Kl. 3, for at raadslaa om, henholdsvis oprette en almindelig Skoleforening for Nordslesvig.«

Denne Indbydelse sendtes derefter med en fortrolig Skrivelse omkring til forskellige Mænd, der sluttede sig til den; derpaa blev den offentliggjort, og Mødet i Skærbæk blev holdt under stor Tilslutning. Man

28. H. Thomsen.

var imidlertid fra Begyndelsen af ikke sikker paa, at det vilde gaa med at finde Tilslutning til denne Forening, ja nogle fandt endog Tanken »vild«.

»Flensborg Avis« udtalte sig alvorligt imod den i flere Artikler.

Imidlertid blev Foreningen dannet, og J. P. Jensen i Lavrup, der havde saa megen Del i dens Tilblivelse, blev For-

mand. Inden et Fjerdingaar var gaaet, havde Foreningen 3400 Medlemmer, og dette Tal var jævnt stigende, indtil det i Køllerpolitikens Tid sank fra omtrent 4800 til 3750. Efter 1902 steg Medlemsantallet igen stærkt, og det var i 1913 naaet op til 10,725.

Efter at J. P. Jensen havde trukket sig tilbage

som Foreningens Formand, valgtes dertil Gaardejer *Andreas Tyssen Hansen*. Han er født 1834 i Mjolden Sogn ($\frac{3}{4}$ Mil S. f. Skærbæk), var 1853, efter at have faaet en god Skoleundervisning i en Privatskole i det nærliggende Forballum, Elev paa Rødding Højskole et Aar og senere (1855) et halvt Aar. 1861 overtog han sin Moders Fødegaard i Randrup, hvor han siden boede.

Han var ivrig Tilhænger af »Klosterpolitiken« (se I. Del, Side 299) og stod i det hele Corn. Appel meget nær; han havde været med de 47 i Berlin, været Medlem af Kredsagen, Formand for Kommunens Raad og for den Foreningsforening, der siden blev Kærnen, hvorom »Frimenigheden« i Ballum dannede sig. Han hørte afgjort til den grundtvigske Retning.

1898 blev han Skoleforeningens Formand og ledede dens Arbejde med afgjort Dygtighed til 1910, da han paa Grund af Sygdom frasagde sig Stillingen, og i hans Sted traadte den unge Gaardejer *Hans Jepsen Christensen* fra Høgsbro ved Hvidding. Skoleforeningens Bestyrelse er nu foruden Formanden Redaktør A. Lebeck, Haderslev, Kasserer. I Tilsynsraadet sidder: Rentier Jørgen Iversen, Svejrup, Rentier Hans Tychsen, Frøslev, Gaardejer Chr. Michaelsen, Kastvraa, Gaardejer Falle Lilholt, Løjt kirkeby, Gaardejer Lydich Jacobsen, Brøns, Rentier Johan Andresen, Ullerup, Rentier Hans Snudemand, Stolbrolykke, Gaardejer Hans Clausen, Hagenbjerg, Gaardejer Nikolaj Nissen, Ris, Gaardejer Niels Skrumsager, Toftlundgaard, Fru Anna Marie Lassen, Østerby, Frøken Else Hansen, Bovlund, Frøken Bothilde Skjold, Haderslev.

Større Arbejde i Foreningens Tjeneste havde dog sikkert *Hinrich Thomsen* fra Rost ($1\frac{1}{2}$ Mil N. f. Lø-

gumkloster) (født 1845), der fra 1892 til 1912 var dens Sekretær og Kasserer. Det er for udenforstaaende umuligt at gøre sig Begreb om det Slid og Skriveri, denne Stilling har medført: Brevveksling med Foreningens Tillidsmænd, med dem, der søgte Hjælp hos den, med Højskoler, Landbrugsskoler, Købmandsskoler og Efterskoler, Arbejde for at faa Pengene til at slaa til o. m. m. Desuden havde han i sin Kommune saa godt som alle de Tillidshverv, man kan paalægge en Mand: Valgmand ved Landdagsvalget, Kredsmand, i Forligskommissionen, Kirkeældste, Medlem af Provsti- og Provinssynoden, Kommissær for Landbrandkassen, til han 1895 fik Afsked, fordi han »havde drevet en ivrig Agitation i dansk Retning og derved vakt Anstød«. Man erkendte imidlertid, at han havde ført sine Bøger og Regnskaber »mønsterværdigt«.

Han boede i de sidste Aar ved Haderslev, men fra- traadte efter eget Ønske sin Stilling som Foreningens Kasserer og Sekretær til 1. Januar 1912. Redaktør A. Lebeck i Haderslev blev saa valgt til hans Afløser. H. Thomsen døde i 1919.

VII.

Kirkelige Forhold.

O^M end de preussiske Myndigheder ikke har faret saa voldsomt frem i Kirken som i Skolen i Sønderjylland, saa har en bevidst, fortsat Fortyskningsbestræbelse dog ogsaa her gjort sig gældende.

Foruden den Masseafskedigelse af danske Præster, der fandt Sted i Krigsaaret, afskedigedes i 1867 27 Præster, der ikke mente at kunne aflægge Troskabsed til Kongen af Preussen. Og selv om Regeringen vilde have sendt rigtig gode Præster i Stedet for disse og for dem, der paa Grund af Alder, Skrøbelighed eller Utilfredshed gik af, saa kunde den vanskelig gøre det, da de bedste Præster ikke vilde lade sig bruge til, hvad Staten forlangte af dem: at de skulde deltage i Fortyskningen, f. Eks. hjælpe til med at faa indført 1—2 tyske Gudstjenester om Maaneden i rent danske Sogne og til at faa flere og flere danske Gudstjenester afskaffet i Sogne med blandet Befolkning. I Aarene 1864—76 var der allerede kun 120 Sogne, der havde udelukkende dansk Gudstjeneste, og 1912 næppe 30. Præsten var og maatte være Statsembudsmand ikke mindre end Præst og som saadan deltog i Udryddelsesbestræbelserne mod Modersmaalet, og det gav Mistillid til ham, og mange blev borte fra Kirken af den Grund. Dette gav igen en-

kelte alvorlige pietistiske Præster, der var kommet til de danske Egne, Anledning til at advare mod »Politik«, hvorved de forstod et dansk Hjertelag, der var til Sinds at væрге sin Folkeejendommelighed.

Der var i det hele en stor Fare for Afkristning, og for at afvende den greb man til den Hjælp, som Dannelsen af Frimenigheder kunde yde.

Den første af disse oprettedes i *Rødning*. Da Pastor Svejstrup 1870 havde forladt Rødning, var der i den Kreds, der havde sluttet sig til ham, og som nu søgte sin Opbyggelse ved de kristelige Foredrag, Appel holdt paa Højskolen, Trang til at faa en virkelig Præst, og da de preussiske Love hjemler Religionsfrihed, dannede den en Frimenighed med Corn. Appel som Præst. Han blev den 30. Juli 1874 ved en kirkelig Højtidelighed, der fandt Sted paa Askov Højskole, indviet til Præst af *Vilhelm Birkedal*¹⁾, og Sønderjylland fik saaledes sin første Frimenighed.

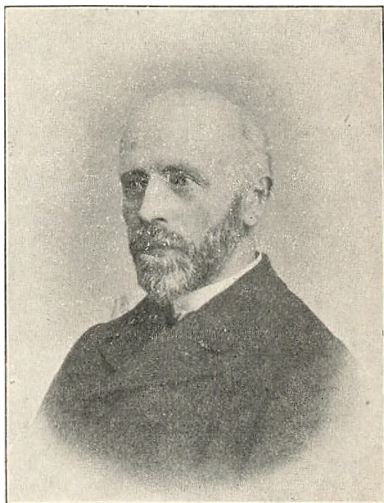
I en Aarrække havde denne første Frimenighed i Sønderjylland ingen særlig Kirkebygning, men nøjedes med den Sal paa Højskolen, hvor først Sveistrup og siden Appel havde prædikeret. Efter Appels Ordination blev Salen den 30. Oktober 1874 højtidelig indviet til »Kirkesal« med Alter og Prædikestol; og først mange Aar efter byggedes den smukke St. Pouls Kirke.

Rødning Frimenighed voksede og fæstnede sig, og den holdt godt sammen, endog efterat dens første Præst, Appel, 1889 paa Grund af Sygdom maatte trække sig tilbage. Han indviede den 15. September i dette Aar sin Eftermand og talte selv sidste Gang i Rødning den 22. September.

¹⁾ Se herom i L. Schrøder: Den nordiske Folkehøjskole (Folkelæsning Nr. 264 og 267).

Appel flyttede derefter til Dalum ved Odense, hvor hans Søn var Lærer ved Landbrugsskolen, og hvor hans Venner havde bygget et Hus til ham. Her døde han i Marts 1901, og hans Lig blev efter hans eget Ønske ført til Askov og jordfæstet ved Valgmenighedskirken der.

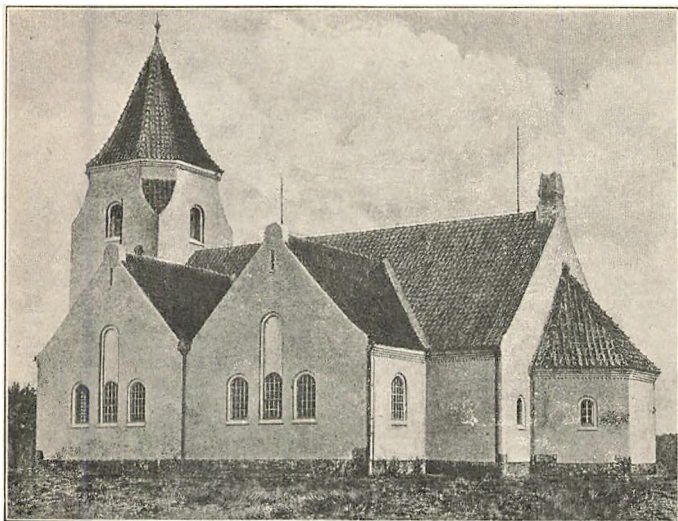
Hans Eftermand i Rødding N. Lycke er født i Tiset i Gram Sogn den 16. Juni 1842. Hans Fader var Lærer og ligesom Moderen af sønderjydsk Slægt. Han havde under sin Opvækst som et andet Hjem i Præstegaarden og skylder Præsten N. P. Jørgensen (afsat 1867 paa Grund af Edsnægtelse, Præst i Skanderup 1867—84) megen Tak og saa for sin Konfir-

29. N. Lycke.

mationsforberedelse. 1859—62 var han Elev paa Tønder Seminarium og følte sig der særlig knyttet til Læreren i Dansk og Historie, Kaptajn, cand. theol. L. Thurah, hvem han betegner som »en fortrinlig Fortæller, jærnflittig og samvittighedsfuld«. Efter Seminarietiden var Lycke Lærer i Nordslesvig, 5 Aar i Hygum (2 Mil Øst for Ribe) og 13 Aar i Skærbæk; men saa kunde han ikke længere holde det ud i den preussiske Statsskole og søgte

Embedet som Degn og Organist i Gram, hvormed der ikke var forbunden nogen Lærergerning. Herfra kaldedes han da 1889 til Præst for Frimenigheden i Rød-
ding, en Stilling, han først modtog efter mange alvor-
lige Overvejelser.

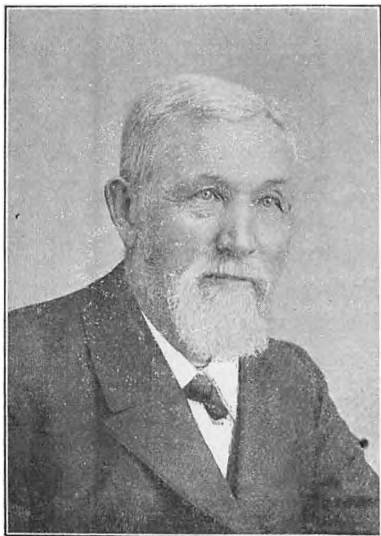
30. St. Pouls Kirken i Rødning, bygget efter Tegning af Magdahl-Nielsen.

I hans Tid har Menigheden i Rødning faaet sig en ny, smuk Kirke.

Den næste Frimenighed opstod i *Bovlund* (3 Mil V. N. V. for Aabenraa). Den har hele Tiden til Præst haft *Laurids Bertelsen Poulsen* (1840—1919). Ved hans Ordination d. 19. Novbr. 1879 blev der oplæst følgende af ham selv forfattede Levnedstegning: »Jeg er født d. 20. Febr. 1840 i Hundebøl, Rødning Sogn. Baade min Fader og Moder havde været gift før. Min Fader havde

en Søn, og min Moder en Datter af deres første Ægteskab. Min Halvbroder gik til Søs, og vi har ikke hørt fra ham i 26 Aar. Min Halvsøster er hjemme og passer vor Moder paa hendes gamle Dage. Jeg har kun een Helbroder, som er i Avstralien. Fader døde for over 20 Aar siden. Moder lever paa Aftægt i Hundebøl og er snart 82 Aar. Fra mine Drengenaar er jeg vant til strengt legemligt Arbejde; og da jeg var konfirmeret, skulde jeg sørge for mig selv, men fik saa ogsaa Lov til at raade mig selv. Jeg var nu i 3 Aar ved Bondearbejde. Da blev jeg Sommeren 1858 pietistisk vakt og sluttede mig straks til »de hellige« i Rødding-Eggen. Det var Folk af den fynske Opvækkelse, ikke Hernhutter. Jeg kom i Tanker om at ville være Lærer, nærmest for at faa mere Oplysning, Myndighed og Kald til at virke for Vorherre og Frelser, Jesus Kristus, som jeg nu følte havde fundet mig og forunderlig hjulpet mig. Uden videre Forberedelse kom jeg i Foraaret 1859 til Tønder Seminarium. Jeg havde forud været en Rejse i Jelling, men fandt, at Lærerne der var alt for grundtvigske. I Tønder søgte jeg alligevel straks til nu afdøde Pastor *Dahl* og senere til *Appel* og flere Lærere, som alle hørte til den grundtvigske Retning. Ved Omgangen med disse Mænd, især med *Appel*, i hvis Hus jeg var i det sidste Aar af min Seminarietid, blev jeg kendt med Grundtvigs kristelige og menneskelige Livsanskuelse og sluttede mig efterhaanden mere og mere dertil. 1862 kom jeg som Andenlærer til Rangstrup (1 Mil N. Ø. for Bovlund). Allerede i Tønder havde jeg faaet Øje paa »Friskolen« som den Virkeplads, jeg maatte se at komme ind paa; og deri blev jeg mere bestyrket ved en Rejse paa Fyn i Sommeren 1862, hvor jeg besøgte mange Friskolelærere og Friskolefolk og første

Gang i mit Liv *Kold*. At jeg desuagtet blev i Statsskolen, var kun, fordi jeg nødig vilde forlade Sønderjylland og ventede, at der ogsaa her en Gang vilde kunne trives en saadan fri Virksomhed. Saa kom Krigen 1864, hvor jeg var med som frivillig, hvad jeg alle Dage vil takke Gud for, at jeg fik Mod til.

31. L. B. Povlsen.

Efter Krigen kom jeg igen i mit Embede, og i Sommeren 1865 blev jeg forlovet med min nu afdøde første Kone, *Kjerstine Refslund*. Efter at, jeg var blevet Førstelærer ved Skolen i Rangstrup, giftede vi os i August 1866, men blev der kun til Foraaret 1867, da jeg blev afsat for Edsnægtelse. Vi var saa et Aar i Bovlund, og dernæst flakkede jeg en Sommer omkring hist og her landflygtig for Mili-

tærvæsenets Skyld. Efteraaret 1868 overtog jeg Pladsen som Forstander for Vejstrup Højskole, hvor vi saa boede indtil Foraaret 1870, da vi flyttede til Bovlund. Her og paa Vesteregnet har jeg siden den Tid haft min Virkekreds for folkeligt og kristeligt Liv og Lys, tit ængstelig og svag i Troen, saa jeg har maattet sige til Herren, vor Gud og Fader: send en anden! men, Gud ske Lov! ogsaa tit under Følelse af, at deres Fødder

er yndige, som forkynder Fred og godt Budskab. Den tungeste Sorg, jeg og mit Hus har haft her, var, da min Hustru døde 1877; men det var da en Lykke for mig og Børnene, at hendes Søster kunde og vilde træde i hendes Sted og kan udfylde denne vanskelige Plads med en sjælden fordringsløs og opofrende Kærlighed.

»Under alt dette kan jeg og mit Hus, om end smaat og lavmælt nynne et: Gud ske Lov! og et: Ære være Gud for alt! Og det vil vi blive ved med gennem gode og onde Dage, som Gud Fader, den alraadende, sender os dem, indtil han omsider hjælper frem den rette Jubeltone over al Guds Godhed og Kærlighed.«

Povlsen har selv gjort Rede for, hvorledes denne Frimenighed kom i Stand. Der var i tidligere Tid vakt et dansk-folkeligt Røre i Egnen; en Del unge Mænd, deriblandt A. D. Hørlyck fra Rurup (1 Mil N. V. f. Bovlund), Jørgen Fausbøl fra Branderup Mølle (tæt N. f. Bovlund), Bunde Refslund d. æ. og den y. fra Bovlund havde været Elever paa Rødding Højskole og havde i Tiden mellem Krigene 1848—50 og 1864 oprettet et »Dansk Samfund«, der samledes omkring i Hjemmene til Foredrag, Sang og Oplæsning og i Sommertiden til Fest i Mandbjærg Skov (ved Rurup). De havde dertil haft Hjælp af Morten Eskesen, der havde været Lærer dels i Hyrup ($\frac{4}{5}$ Mil N. Ø. f. Bovlund) og dels for Hans Krügers Børn, af Kr. Sigfr. Ley, der var Huslærer hos Knud Knudsen i Ballum, den senere Ejer af Trøjborg ($1\frac{1}{2}$ Mil N. V. f. Tønder), af Lærerne Appel og L. Thurah fra Tønder og J. L. Knudsen fra Rødding, af Højskoleforstander Høgsbro samt af Præsterne H. Bojsen i Mjolden og L. C. Hagen i Stepping (1 Mil V. f. Kr.feld) o. fl. — Men da 1858 den alvorlige grundtvigske Præst G. F. Boesen kom fra Vodder til Agerskov ($1\frac{1}{2}$ Mil S.

Ø. f. Ribe), begyndte man at samles om ham, og Møderne fik da et mere kirkeligt Præg. Og efter Boesens Afrejse følte man stærkt Savnet af en kirkelig Ordfører.

32. Frimenighedskirken i Bovlund, bygget 1896 af A. Bentsen, Vallekilde.

Derfor kaldte man Povlsen hjem fra hans Gerning paa Vejstrup Højskole, og han købte saa en Gaard i Bovlund, byggede et nyt Stuehus med en Forsamlingssal, hvor de 10—12 Familier, der havde sluttet sig sammen, kunde samles til Husandagt. Povlsen læste her for dem og talte til dem, og hans Svoger Gaardejer Refs-

lund var Forsanger; Præster fra Kongeriget kom skiftevis derned og betjente dem med Daab og Nadver. Men i 1873 blev Præsten *J. L. Knudsen* fra Lejrskov ved Kolding, den tidligere Lærer ved Rødding Højskole, anholdt af Politiet og udvist, og kort efter blev det forbudt kongerigske Præster at tale og udføre kirkelige Handlinger i Sønderjylland. Det var dette Forbud, der gav Anledning til Appels Ordination (1874), og nu forrettede han Daab og Nadvertjeneste for Kredsen i Bovlund, mens Povlsen var Ordfører. Dette blev imidlertid i Aarenes Løb Appel uoverkommeligt, og i 1879 ordinerede han da ved en højtidelig Gudstjeneste Povlsen til Menighedens Præst. Menighedskredsen var dengang ikke stor, men navnlig efter 1888 voksede den stærkt, saa i 1896 fik den bygget en anselig og smuk Kirke, der imidlertid først blev taget i Brug 1900. Da nemlig Pastor Povlsen den 31. Marts 1897 gjorde et Forsøg paa at holde Gudstjeneste i Kirken, blev denne forstyrret af Politiet paa den næsten raa Maade, at da man havde sunget en Salme, og Præsten begyndt at fremsige Trosbekendelsen, afbrød Politibetjenten ham deri ved at opløse Mødet og jage Folk hver til sit. Et Aar senere gentog Amtsforsøgeren Forbudet, og dette stadfæstedes af den siden saa bekendte Overpræsident v. Køller.

Da det paa samme Tid var gaaet ligedan i Haderslev, anlagde Frimenighederne Sag mod Myndighederne, og efter en lang Rettergang ophævede Overforvaltningsretten ved Kendelse af 11. Maj 1900 Forbudene.

Disse to nævnte ældre Frimenigheder har deres Rod i en gammel grundtvigsk Vækkelse i Haderslev Vesteramt, og det varede en Stund, inden Eksemplet blev fulgt i andre Egne. Den danske Befolkning i Nord-

33. Jørgen Eriksen.

slesvig er nemlig i kirkelig Henseende i det hele stærkt konservativ, og den gik nødvendig til et Brud med Statskirken. Da imidlertid saa mange Præster var nidkære for at tjene den preussiske Stat i dens Bestræbelser for at fortyske Befolkningen, og navnlig under Sprogkampen efter 1888 indtog enten et fjendtligt eller et

tvetydigt Standpunkt i denne Kamp, trængte Frimenighedstanken stærkere og stærkere frem i andre Egne. Der oprettedes saaledes i Løbet af Halvfemserne Frimenigheder i *Haderslev* med *R. Thomsen* som Præst og i *Skærbæk* hvor *J. Jørgensen* ansattes.

Og siden er der opstaaet selvstændige Menigheder med

34. K. Rosendal.

Kirker i *Sundeved* og *Aabenraa* med *Jørgen Eriksen* og *Knud Rosendal* som Præster samt Menigheds-kredse i *Vodder* (2 Mil S. Ø. f. Ribe) og *Forballum*, der skiftevis betjentes af de andre Frimenigheders Præster.

Den sidstnævnte er den eneste af de sønderjydske

35. R. Thomsen.

Frimenighedspræster, der er teologisk Kandidat; de andre har faaet Uddannelsen ad andre Veje, ikke mindst i Livets Skole.

R. Thomsen (1849—1905) er født i An-slet (Ø. f. Kristiansfeld) ved Lillebælt, opdraget under smaa Kaar, men i Guds-frygt og Kærlighed til alt Dansk. I hans Opvækst droges han saa stærkt til Havel, at det tyktes ham

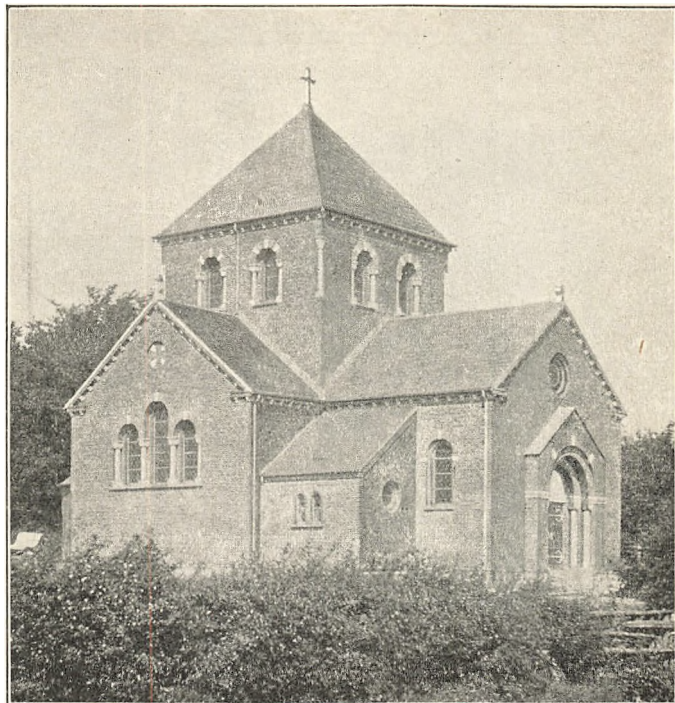
den skønneste Lod, om han kunde blive Sømand. Denne Livsvej blev imidlertid spærret for ham ved, at han 15 Aar gammel fik en Knæskade, der førte til, at hans ene Ben maatte sættes af. Under de haarde Lidelser, han da gennemgik, brød hans kristelige Bevidsthed igennem og voksede sig stærk. Og paa samme Tid gjorde Fædrelandets Nød og haarde Skæbne hans Hjerte rigtig varmt for dette. En lille Arv satte ham 1873 i Stand til at besøge Ryslinge Højskole, hvor

Pastor *Joh. Clausen* havde begyndt at uddanne unge Mænd til Præster blandt vore Landsmænd i Amerika. Efter et Aars Ophold i Ryslinge fik Thomsen imidlertid Opfordring fra Appel i Rødding om at komme til Sønderjylland og hjælpe til med Arbejdet dér. Han gik ind derpaa, men tog først til København, hvor han i omtrent $1\frac{1}{2}$ Aar uddannede sig videre. Saa drog han i Maj 1876 til Rødding, hvor han i to Aar hjalp Appel, dels som Lærer ved Højskolen og dels som Lærer for Appels Børn. I de følgende 4 Aar havde han en Privatskole i Bovlund, hvor han blev gift med en Gaardmandsdatter Anna Refslund fra Vellerup. Hans Skole blev 1882 lukket af Myndighederne, og han fulgte da en Opfordring fra Brøggerland om at komme derned og holde kirkelige Søndagsmøder. Dette Arbejde gik godt og glædeligt, indtil der 1884 efter Sønderjydernes Rejse til Vestjylland iværksattes en Forfølgelse mod danske Undersaatter i Sønderjylland. Disse, der udgjorde en stor Del af Thomsens Tilhørere, turde da ikke længere dellage i Møderne, der saaledes maatte standse. Thomsen stod med en ikke lille Familie paa bar Bund og var ikke langt fra at lide ligefrem Nød.

Under disse Omstændigheder tog han med Glæde mod en Kaldelse til Præst for en dansk Menighed i Fredsille i Jowa i Nordamerika, og i 1889 rejste han med sin Hustru og 6 Børn derover. Her levede han nogle lykkelige Aar i en bevidst kristelig Kreds og med fuld Frihed for sit Arbejde.

Derfor gav han ogsaa Afslag, da han fik en Opfordring fra »Kirkeligt Samfund« i Haderslev til at komme hjem og blive dens Præst. Da Opfordringen imidlertid gentoges, turde Thomsen ikke undslaa sig, men vendte hjem. Det var imidlertid nærmere natio-

nale end kirkelige Grunde, der havde fremkaldt Ønsket om en dansk Præst i Haderslev, saa Thomsen fik mange mørke Timer i sin ny Gerning. Man tænkte

63. Frimenighedskirken i Haderslev, bygget 1897 efter Tegning af Arkitekt Hagerup.

vel paa at bygge en Kirke; men Bidragene hertil indkom kun smaat. Han har fortalt, at han en Dag var saa forpint herover, at han gik grædende udenfor Haderslev, klagende sin Sorg for Gud. Da han kom hjem, kom hans Hustru ham glædestraalende i Møde med den Efterretning, at en sjællandsk Bonde havde skæn-

ket 10,000 Kroner til Frimenigheden i Haderslev, og Thomsens Sorg blev til Taknemmelighed mod Gud. — Inden Kirken blev bygget og taget i Brug, holdt man først Gudstjeneste i en lejet Sal og siden, da Tyskerne fik dette forhindret, i Thomsens Hjem; men derover holdt mange sig tilbage, idet de mente, at til en Menig-

37. Thade Petersen.

hed hørte nødvendigtvis en Kirkebygning. Denne fik man da ogsaa færdig 1897; men da man saa var samlet til Indvielsen, traadte en Politibetjent op i Koret og raabte, at Politiet indtil videre forbød Gudstjeneste i denne Kirke, som Forsamlingen øjeblikkelig skulde forlade.

Det gik imidlertid her som i Bovlund: Overforvaltningsretten ophævede den 11. Maj 1900 Forbudet; men ikke desto mindre forbød Politiet endnu den 14. Juni Gudstjenesten i Haderslev Frimenighedskirke. Man havde ikke faaet *officiel* Underretning om Overforvaltningsrettens Dom. Denne Underretning indløb først i September Maaned, 4 Maaneder efter, at Dommen var faldet.

Vanskelighederne hidrog sikkert til at samle en

virkelig Menighed om Kirken, men det var svære Tider for Thomsen, der jo ogsaa snart bukkede under.

Hans Efterfølger som Præst i Frimenigheden i Haderslev og Omegn, *Thade Petersen*, har sat ham et smukt Minde, idet han bl. a. skriver om ham: »Thomsens Trang til Lys over Landet og til Sandhed i alle Forhold har gjort ham til en Tænkter. Mange gennemkæmpede Tvivl og megen rastløs Søgen og usikker Famlen for at naa til Standpunkter, hvor han kunde finde Hvile, har gjort hans i alle Kampe sejrige Tro stærk og urokkelig. Under alt dette saavel som under de trange ydre Kaar, han har maattet friste, har han samlet sig et stort Fond af kristelig Erfaring, som i Forbindelse med en udpræget Sans for og Kærlighed til det begyndende, smaa, det fremspirende, mulighedsrige har givet ham en fremtrædende Evne til at spore Menneskets vaagnende Evighedstrang under de underligste Forklædninger, den kan vise sig i, og gjort det til hans største Lyst at værne om og pleje de mindste Spirer.«

Frimenigheden i *Skærbæk* har sin Rod dels i en gammel kirkelig og folkelig Vækkelse i Egnen fra den Tid, da *Kold* var Huslærer hos den kendte rige Storbonde Knud Knudsen i Forballum og de betydelige Præster Hass, Hagen og H. Bojsen var Præster i Mjolden (1835—60), og dels i den bekendte Sognepræst Jacobsens hensynsløse Færd overfor alt Dansk. Indtil 1874 havde forskellige Danske holdt Forsamlinger først paa Mjolden Færgegaard og siden hos Gaardejer Niels Andersen i Mjolden. I *Skærbæk* havde man holdt Forsamlingerne først i Krosalen og senere i en anden Sal. Og i *Vodder* blev der bygget et Forsamlingshus, der benyttedes som Kirke.

Da det 1874 blev forment de kongerigske Præster at tale i disse Forsamlinger, og da Appel og Povlsen ikke kunde overkomme hele Arbejdet, voksede Trangen til at faa en Præst, og endelig fik man ham i 1899.

Den ny Præst, *Jens Jørgensen* (f. 1862) var Søn af Lærer Niels Jakob Jørgensen i Haderslev. Han

38. Jens Jørgensen.

gik en Tid i Pastor J. Johansens Privat-skole, siden i Borger-skolen og kom saa paa Tønder Semina-rium, som han paa Grund af Sygdom maatte forlade. Der-efter var han 3 Vintre paa Askov Højskole og følte sig stærkt grebet af Schrøders Søndagstaler, var se-nere Huslærer for nogle af Præsten Gunni Buscks Børne-børn og hos Skrums-ager i Københoved

(ved Kongeaa). 1892—97 arbejdede han ved Bladet »Modersmaalet« i Haderslev og deltog i kirkelige Mø-der. Han blev saa 1899 kaldet til Præst for Frimenig-heden i Skærbæk og ordineret af Lycke. Han er gift med en Datter af fhv. Landdagsmand Hørlyck.

En af de sønderjydske Frimenighedspræster, *L. B. Povlsen*, har angivet Aarsagerne til saadanne Me-nigheders Opkomst med følgende Ord: »Naar vi i Sønderjylland stifter Frimenigheder, saa er det ikke,

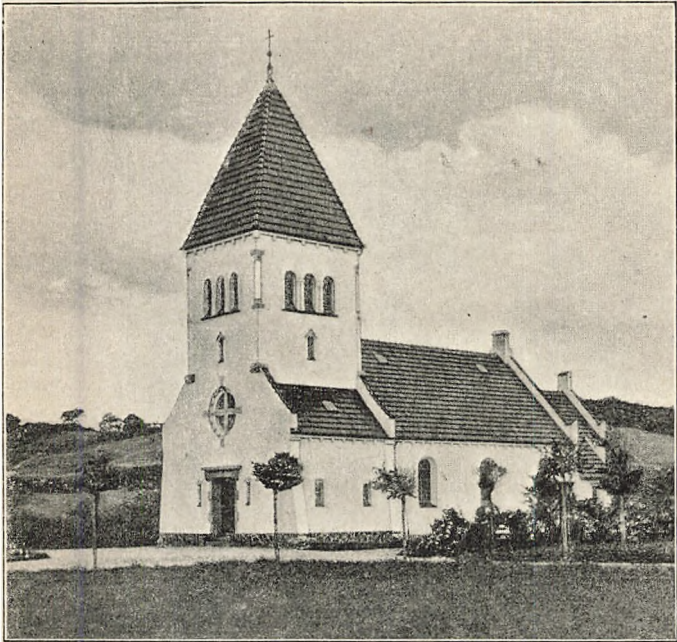
enten fordi vi er Fjender af alt Statskirkevæsen eller for at faa Menigheder med lutter levende kristne Mennesker. Naturligvis vil vi gerne have saa megen levende Kristendom som muligt i vore smaa Frimenigheder, men vi drømmer ikke om, at vi kan naa videre i

39. Frimenighedskirken i Skærbæk, opført efter Tegning af Arkitekt Jacobsen, Odense.

den Retning, end hvor det staar godt til i en Sogne- eller Valgmenighed hjemme i Danmark. Vi opretter Frimenigheder, dels fordi vi i Statskirken ikke finder en Forkyndelse, som efter vor Mening sætter Daab og Nadver i deres rette Lys — dette har især været Grunden til, at de to første Frimenigheder i Rødning og Bovlund dannedes — og dels fordi Statskirken be-

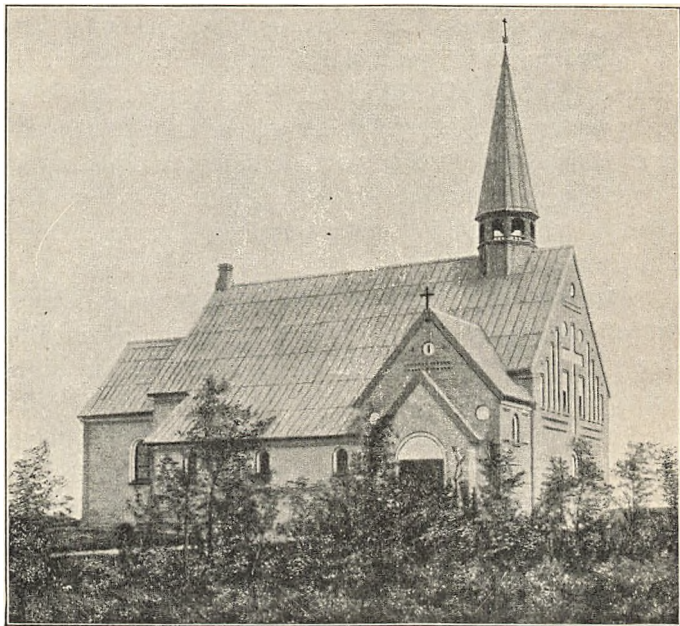
nyttes i Fortyskningens Tjeneste, og med dens Præsteskab i Spidsen snart vil blive helt tysk. Vi føler os ikke tiltalte af Mænd, som kun er uddannede paa Tysk og ikke kender og elsker dansk Aandsliv, og vi

40. Frimenighedskirken i Aabenraa, opført 1905 efter Tegning af Arkitekt Jacobsen, Odense.

har ingen Tro til »Sjælesørgere«, som vil være Regeringens Hjælpere til at slaa vor danske Sjæl ihjel og udrydde vort Modersmaal. — Alt verdsligt Embedsvæsen er jo helt tysk fra øverst til nederst. Skolen er tysk ogsaa i de rent dansktalende Egne, og vi har ikke kunnet faa 2 Timers ugentlig Undervisning i Dansk, hvor der er dansk Kirkesprog. Derved er ingen

Ting for os at gøre. Vi er tvungne til at benytte disse tyske Indretninger, som de er. Men naar Statskirken arbejder for Fortyskningen og snart vil være helt tysk baade i Aand og Sprog, saa kan vi trække os tilbage

41. Frimenighedskirken i Sundeved, bygget 1903 efter Tegning af M. Nyrop.

fra den og i Frimenighederne forskaffe os vort eget Kirkevæsen med dansk Kristendomsforkyndelse og dansk Sprog. Endnu er der kun gjort en lille Begyndelse i den Retning. Vi er jo endnu (d: 1900) kun 4 Frimenigheder, og Menighedskredsene er kun smaa. Men efterhaanden som Fortyskningen af Kirken skrider frem, haaber vi jo, at det vil gaa mere op for dan-

ske Folk, at her er et Sted, hvor vi for Alvor maa tage fat for at hjælpe vort haardt trængte danske Aandsliv, som ikke kan hjælpes og frelses paa nogen bedre Maade end ved at bevare og udbrede levende Kristendoms-Forkyndelse paa Modersmaalet. Det ser Tyskerne ogsaa nok, og derfor beskylder de os for, at vi virker for Frimenighedssagen af politiske Grunde. Men det er jo dem, der driver »Politik«, ved at de bruger Kirken i Fortyskningens Tjeneste og derved nøder os til at trække os tilbage for at redde vort Liv udenfor Statskirken. I vore Gudstjenester og kirkelige Møder driver vi ikke »Politik«, hvorved jo forstaas Indlæg i Kampen mellem Dansk og Tysk«.

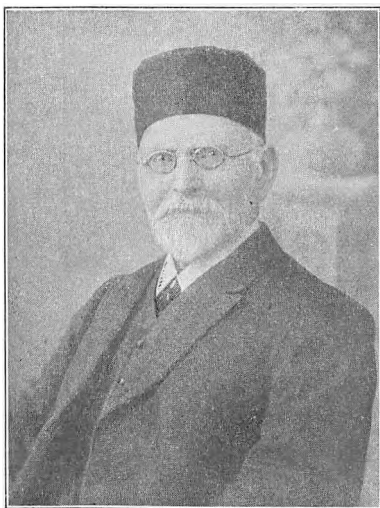
Den kirkelige Trang, for ikke at sige Nødstilstand, hvoraf Frimenighederne fremgik, gav sig ogsaa Udslag i Dannelsen af en »*Kirkelig Forening for indre Mission i Nordslesvig*«, der nu har bestaaet i 33 Aar. En Lægmand i Nordslesvig henvendte sig den 2. Marts 1886 til Baron v. Oertzen i Hamborg, der havde en Lægmandsvirksomhed i Sydslesvig, med Bøn om, at han vilde sende dansktalende Udsendinger til Nordslesvig. Baronens svarede imødekommende og forhandlede med Pastor *Vilhelm Beck* om at overlade ham en kongerigsk Indremissionær *Lars Birk*, der var tysk Undersaat, til denne Gerning.

Lars Birk, Sønderjyllands første Indremissionær, er født i Skærup mellem Vejle og Fredericia den 20. Februar 1832. Faderen var som ung Mand i København kommet i Forbindelse med den fromme elskelige Skomagervend Ole Henrik Svane, der siden blev den egentlige Sjæl i den kirkelige Vækkelse i Kerteminde-Eggen, og han sluttede sig nær til denne og fulgte i sit Hjem Svanes Eksempel: holdt ikke Taler.

men læste op af opbyggelige Bøger som Bogatzkys »Skatkiste«, Heinrich Müllers »Aandelige Hviletimer« og Luthers Prædikener.

Lars Birk voksede saaledes op i et fromt Hjem i Give Sogn, hvor hans Fader havde bosat sig, og var stærkt grebet af kristelig Alvor ved sin første Altergang. Han maatte

imidlertid ogsaa prøve Kampen mod Fristelser i Ungdomstiden, men havde dog allerede, mens han var Soldat i Rensborg, Mod til at være sin Kristendom bekendt, og han begyndte tidlig med som Svane at læse for Folk af Bogatzkys »Skatkiste« og at synge Brorsons Salmer med og for dem. Snart kom han saa i Indre Missions

42. Lars Birk.

Tjeneste og blev dens Udsending, og da man begyndte med en »Indre Mission« i Nordslesvig, kom han, der før Krigen 1864 havde giftet og bosat sig i Hvinderup ved Kristiansfeld og havde preussisk Statsborgerret, i dens Tjeneste. Han boede siden i Haderslev.

Omtrent samtidig havde nogle Præster efter Tilskyndelse fra en Mand i Aabenraa lagt Plan til en lignende Virksomhed; og man forenede sig til fælles Arbejde. Dette er vokset i Løbet af de 33 Aar, saa at

Missionen nu har mange Udsendinger, foruden Børnemissionærer og Ungdomssekretærer. De har ogsaa bygget Missionshuse og Missionshoteller.

Denne Bevægelse var fra Begyndelsen af ikke de Danskes Kamp for deres Folkeejendommelighed gunstig; den saa deri kun Verdslighed, »Politik«; men deri er der sket en glædelig Forandring, hvorom Missionen selv giver Vidnesbyrd i det Festskrift, den (i 1911) har udsendt til 25 Aars Mindedagen. Heri skriver Forf., Provst Schmidt i Rødding: »Hvori har det sin Grund, at Indre Mission har kunnet opgive sin afvisende Holdning for at lukke op for den nationale Tankes Sejrs-gang i vore Dage? Jeg betænker mig ikke paa at sige: det hænger sammen med, at Indre Mission, dybest set, har vokset sig frem til at kunne bryde med Pietismens Klostertanke og gaa ind i det lutherske Livssyn med den fulde Forstaaelse for, at det nationale Spørgsmaal lige saa lidt som noget andet Spørgsmaal, der angaar det borgerlige, det offentlige, det kulturelle Liv, er en Domæne, som bør overlades til »Verden«, men et Omraade, hvor ogsaa troende Mennesker har Rettigheder og Forpligtelser at varetage, vel at mærke paa deres egen Maade uden nationalt Snæversyn og national Fanatisme som de, der er i Verden, men ikke er af Verden.«

Ogsaa en Del af Statskirkens Præster synes at have faaet Betæneligheder ved Fortrykningsbestræbelserne, baade fordi de fremmede Tilgangen til Frimenighederne, og fordi de var skadelige for Befolkningens aandelige Liv.

Mange Præster støttede saaledes den danske Befolknings Krav om mindst 2 ugentlige Timers Undervisning i det danske Sprog, hvor der var dansk Reli-

gionsundervisning; kun derved kunde denne blive frugtbringende. I Synodeforsamlingerne talte og stemte mange Præster for Kravet herom, og i November 1893 besluttedes det paa et Møde i Flensborg at sende en Deputation til Kejseren og Kultusministeren for at bede om to ugentlige Timers dansk Sprogundervisning i Skolerne i de rent danske Egne. En Henvendelse herom der indeholdt en Udtalelse om, at de misbilligede den danske Agitation og med god Samvittighed og ærlig Vilje vilde fremme det tyske Sprog, blev underskrevet af 77 Præster, der bad Biskoppen, Dr. *Kaftan*, om at være deres Ordfører. Dette nægtede han, og Provst *Reuter* fra Broager overtog da Hvervet. De blev ikke modtaget hverken af Kejser eller Minister; men Ministeren havde en mere privat Samtale med Ordføreren, hvori han udtalte, at han ikke mente, at Skoleordningen skadede det religiøse Liv, og at Sagen paa Grund af den Maade, danske Blade og Politikere havde taget den, havde faaet politisk Betydning, hvorfor det var umuligt at ændre Instruksen af 1888. Saa opgav Provst *Reuter* og flere af de 77 at gøre mere ved Sagen.

Det er muligt, at denne Sag kunde have faaet et andet Udfald, hvis Biskop *Kaftan* havde haft Mod til for Alvor at sætte noget ind for at vende Strømmen i Regeringskredsene, thi han misbilligede dog vist Udryddelseskrigen mod dansk Sprog og Folkeejendommelighed. Han er en Præstesøn fra Nordslesvig, født i Løjt (N. f. Aabenraa) 1847, en klog og i flere Henseender frisindet Mand, vel kendt baade med dansk Sprog og Aandsliv. Og nævnes bør det, at han, der blev Biskop 1885, har stor Fortjeneste af at have medvirket til, at de danske Menigheder i Sønderjylland i 1889 har faaet en ypperlig Salmebog.

Det Udvalg, der kom til at udarbejde denne, bestod af Generalsuperintendent *Kaftan* (Formand), Præsterne *Claussen* af Dybbøl, *Prahl* af Møgeltønder og *Nielsen* af Højrup samt de to Lægmand Lensgreve *Schack* og Gaardejer *P. Skau*, valgte af de forskellige Synoder. Skau vilde ikke have taget mod Valget; men

43. Lensgreve
Hans Schack-Schackenborg.

Pastor C. J. Brandt ved Vartov, vor betydeligste Salmekender, formaaede ham dertil og stod ham trolig bi under Arbejdet, hvorved Skau fik en stor Indflydelse i Kommissionen og væsentlig bidrog til, at Salmebogen blev saa god, som den er. Skau taler i sine »Minder« varmt om Pastor Claussen og Grev Schack som de to Mænd, han særlig havde Glæde

af at arbejde sammen med i denne Sag og i det hele i Synoden. — Af Salmebogens 624 Salmer er 91 af Grundtvig, 90 af Brorson, 51 af Kingo og 29 af Ingemann; den gamle Salmedigter H. Chr. Sthen er ogsaa smukt repræsenteret i den. Det siger sig selv, at en Salme som »Hil dig, vor Fane, Korsbanner hvidt« ikke kunde optages, uagtet den er skrevet af Munken Adam af St. Viktor († 1147), lige saa lidt som »Lad vaje højt vort Kongeflag, lad flyve

Korsets Banner«, uagtet den er skrevet af Venantius Fortunatus før 600. Kommissionen mente heller ikke, det gik an overfor Konsistoriet uforandret at medtage Richardts »Et Kors det var det haarde, trange Leje«, fordi det i 2det Vers hedder: »Nu vajer Korset højt i Folkets Banner« og i fjerde: »Ja, Korset knejser over Land og Bølge«; derfor blev det, efterat Skau havde forhandlet med Digteren derom, til: »I Korsets Lignelse Guds Hus vi danner« og »Det Ord om Korsets Trøst fløj over Bølge«. Saa var Sangen ikke »ophidsende«.

I Forbindelse hermed maa nævnes det »*Udvalg for kristelig Virksomhed i Nordslesvig*«, der blev oprettet paa et Møde i Aabenraa den 8. Maj 1895.

Dette Udvalg har først og fremmest sat sig til Opgave at ordne og lade afholde kristelige Møder rundt om i Nordslesvig. Det har dernæst udgivet kristelig-opbyggelige Skrifter, saaledes en Samling Salmer og Sange. Og endelig har det taget sig af Sygeplejesagen. Omtrent 20 uddannede Sygeplejersker virker i 14—15 Kredse; de fattige faar i Regelen gratis Pleje, og Smaakaarsfolk for en ringe Betaling.

Sjælen i dette Udvalgs Arbejde har den utrættelige Fru *Marie Skau-Petersen* i Sommersted været; hun har nemlig lige siden Udvalgets Stiftelse været dets Sekretær og Kasserer.

De tyske Myndigheder har i det hele lagt disse Bevægelser — navnlig Frimenighederne — alle optænkelige Hindringer i Vejen. Da Frimenigheden i *Rødding* dannedes, blev det forlangt, at Medlemmerne af denne skulde melde sig ud af »den evangelisk-lutherske Kirke«; det var ikke nok, at de meldte sig ud af »den preussiske Statskirke«, heller ikke af »den evangelisk-lutherske Kirke i Preussen«. De skulde melde sig ud

af »den evangelisk-lutherske Kirke«. Man haabede derved at kunne ængste Samvittighederne; men det lykkedes ikke. Før er fortalt om de Hindringer, Politiet rejste mod, at Kirkerne i Bovlund og Haderslev toges i Brug. — De senere byggede Frimenighedskirker i Skærbæk, Aabenraa og Sundeved har man ikke forsøgt at holde lukket paa den Maade; men Frimenighederne maatte ikke have Kirkegaarde ved deres Kirker; deres døde skulde jordes paa Sognets Kirkegaard, uden Tale, Bøn og Salmesang.

L. B. Povlsen, der døde 21. Marts 1919, blev dog begravet ved sin Kirke i Bovlund.

Men endda har man ikke kunnet lade dem være i Fred. Den 17. Januar 1913 maatte Rigsdagsmand H. P. Hanssen i Rigsdagen fremføre følgende Beklægelse: »Jeg vil henlede Opmærksomheden paa nogle nye Fremtoninger i Nordslesvig paa Sprogspørgsmaalets Omraade. Forvaltningen bestræber sig for at bringe Frimenighedernes Gudstjenester ind under Forsamlingsretten og Sprogparagrafen og tillige at unddrage dem Domstolenes Competence. Under en saadan Gudstjeneste i en Landsby i Tønder Kreds kom en Gendarm og fastslog Deltagernes Navne, og nogle Dage efter modtog Præsten og Foranstalteren af Mødet Bøder paa Grundlag af Rigsforeningsloven, den preussiske Lov af 1850(!) og en Dom af Overtribunalet fra 1876. Landretten frikendte dem imidlertid i anden Instans. — Et andet Fremstød gik det ligesaa med. Men derefter blev der begyndt et nyt Angreb i Sønderborg Kreds. Dette tyder paa, at Forfølgelsen er anordnet af Regeringen i Slesvig. — Ved en Frimenighedsgudstjeneste mødte Gendarmen og opløste Mødet. Opbyggelsen var det forbi med. — — — Der blev i dette Til-

fælde ikke paalagt Straf, fordi man vilde unddrage de borgerlige Domstole Sagens Afgørelse . . .«

Statssekretær *Delbrück* erklærede, som de preussiske Ministre plejede, at han endnu ikke havde undersøgt Sagen.

Ligeledes blev der fra tysk Side stærk Modstand, da »den indre Mission« opgav sin Ligegyldighed eller Modstand overfor den danske Bevægelse; og det førte til en Adskillelse, ja endog en bitter Strid mellem den Retning, der vilde fortyske, og den, der vilde agte den folkelige Ejendommelighed. — Dens Formand, Pastor Tonnesen i Hoptrup, der ellers er en tysksindet Mand, Provst Schmidt i Rødding og flere Præster og Ledere indenfor Missionen, har, siger deres tyske Modstandere, tilladt Missionens Udsendinger at overtræde deres Instruks om, at de i den nationale Kamp i Sønderjylland maa indtage en saadan Stilling, at det tydeligt kendes, at Guds Riges Fremme er deres *eneste* Synspunkt og Formaal. Desuden beskylder de Pastor Tonnesen for at have aabnet Missionens Døre for »liberal Teologi«.

De har saa siden 1912 deres egen Organisation, mens Pastor Tonnesens Venner tog en udpræget dansk Mand, *Kylling*, til Sekretær i deres Arbejde.

VIII.

Vælgerforeningen.

I Efteraaret 1886 var Sønderjyllands senere danske Rigsdagsmand H. P. Hanssen-Nørremølle kommet til Leipzig for at studere, og i den følgende Vinter kom Bismarck i heftig Strid med den Opposition i den tyske Rigsdag, der lededes af *Eugen Richter* (de frisindede), *Windhorst* (Centrum) og *Bebel* (Socialdemokraterne). Spørgsmaalet drejede sig om Hærens Udvidelse; Rigsdagen blev opløst, og derefter fandt de saakaldte Septennatsvalg Sted (Septennat 3: Fastsættelse af Hærens Fredsstyrke for 7 Aar). Paa den Tid bestod endnu Socialistloven, og Leipzig var erklæret i Belejringstilstand, hvoraf fulgte, at der for Socialisternes Vedkommende hverken var Presse-, Forenings- eller Forsamlingsfrihed; men fra den Dag af, da Valget blev kundgjort, var det ifølge Rigsgrundloven tilladt at holde Vælgermøder, og nu satte den socialdemokratiske Agitation i med voldsom Kraft, og Modstanderne ligeledes. Denne Valgkamp fulgte H. P. Hanssen med den største Opmærksomhed og fik under den Øje for den store Betydning af en politisk Organisation.

Han kom derved ind paa et indgaaende Studium af Foreningsretten og af de tyske politiske Partiorganisationer.

Aaret efter levede han i Berlin i nøje Forbindelse med Hans Lassen og Gustav Johannsen, hvem han foreslog at arbejde for en Vælgerforening for Nordslesvig, der kunde samle de under Edskampen splittede Vælgere, udfolde en mere systematisk Agitation ved Valgene og samle de Pengemidler, der maatte være nødvendige for en kraftig Fortsættelse af den politiske Kamp.

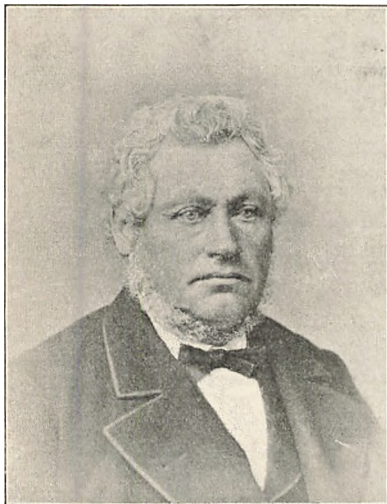
Tanken vandt Gustav Johannsens Bifald, og fra Berlin sikrede denne sig flere betydende Mænds, deriblandt Reimers's, P. Skaus og Skrumsagers Tilslutning, ligesom han tog det Løfte af H. P. Hanssen, at denne, naar en Forening kom i Stand, vilde være villig til at være dens Sekretær og som saadan søge at organisere de danske Vælgere.

Dette er i Korthed Vælgerforeningens Forhistorie.

Den 10. Juli 1888 stillede saa Gustav Johannsen paa et Møde i Vojens (1 $\frac{1}{2}$ Mil V. f. Haderslev) Forslag om Oprettelsen af en »Vælgerforening for Nordslesvig«, der ved alle Valg kunde ordne og lede Arbejdet. Dens Styrelse skulde bestaa af 21 Mænd fra de forskellige Amter, valgte efter Amternes Folketal, samt de Tillidsmænd, der var sendt til Rigsdag og Landdag. Dens Formand blev Slagtermester *Reiners* fra Sønderborg og dens Sekretær den senere Rigsdagsmand *H. P. Hanssen-Nørremølle*, der fra da af, først som denne Forenings Sekretær og siden som Nordslesvigs Repræsentant, har indtaget en ledende Stilling.

Jakob Peter Reimers er født den 24. November 1826 i Ketting paa Als. Hans Fader, der var Slagter, var fra Sønderborg. Moderen stammede fra Sundved. De flyttede efter Sønnens Fødsel til Nordborg, hvor han voksede op. 1842 kom han til Aabenraa for

at lære Slagterhaandværket og blev Svend 1846. Han deltog med Ære i hele Treaarskrigen. Baade i Slaget ved Istød og i Træfningen ved Mysunde udmærkede han sig, og efter sit Kompagnis enstemmige Indstilling hædredes han med Danebrogskorset.

44. J. P. Reimers.

I Aaret 1852 nedsatte han sig som Slagtermester i Sønderborg og giftede sig med Marie Ernestine Hermann (f. 17. Juli 1829), Datter af Slagtermester J. P. Hermann i Sønderborg. — Han oparbejdede i Løbet af de følgende Aar en meget stor Kreaturforretning, den største i Hertugdømmerne, og var lige saa bekendt for sin Redelighed som for

sin Dygtighed i Handel; og han kom derved tillige ind i de Hæders- og Tillidsposter, hans Bymænd havde at raade over. Han blev Oldermænd i Slagterlavet, 1862 deputeret Borger og indtog ledende Stillinger i Skytteforeningen og i Vaabenbrødrereselskabet.

Efter 1864 kom han endnu mere i Forgrunden, særlig ved Udbredelsen af de franske Adresser. Han var ligeledes Medlem af 47 Mands Deputationen (se S. 7), og det var ham, der udpegede Ahlmann til Ordfører. Han var ogsaa med i den Deputation, der 1869

lykønskede Kronprins Frederik og Kronprinsesse Louise i Anledning af deres Bryllup, og 1894 frembar han sammen med Hans Lassen og Gustav Johannsen Lykønskning til deres Sølvbryllup.

Ved Rigsdagsvalgene har han altid udfoldet en overordentlig Virksomhed, og det var kun Løn som fortjent, at han straks blev den nystiftede Vælgerforenings Formand, et Hverv, han røgtede med den største Dygtighed og med stor Frugt, indtil han paa Grund af sin høje Alder nedlagde det, og Gaardejer *J. N. H. Skrumsager* valgtes i hans Sted.

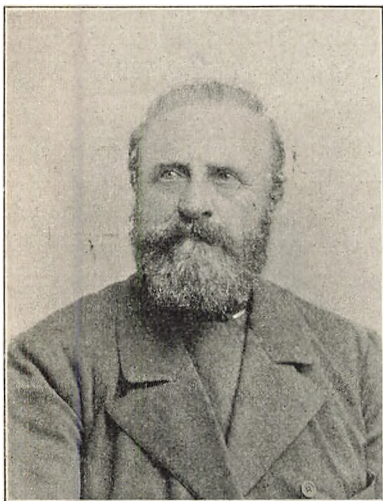
Reimers har haft en smuk Gerning med at bære Omsorg for Vedligeholdelsen af de faldnes Grave, en Gerning, han har udført saa trofast, at den danske Regering har villet hædre ham derfor med Fortjenstmedaljen i Guld; men det maatte opgives paa Grund af den preussiske Regerings Indsigelse derimod.

Imidlertid har hans Medborgere hædret ham paa enhver Maade. Han er Æresmedlem af flere Foreninger saavel i Kongeriget som i Sønderjylland, og da han fyldte 70 Aar, fik han af Nordslesvigs Befolkning et kunstnerisk forarbejdet Sølvdrikkehorn til Tak for sit ihærdige Arbejde i den fælles Sag.

Ogsaa ved hans Guldbryllup 1902 og paa 80 Aars Dagen 1906 saa vel som ved Diamantbrylluppet 1912 og Krondiamantbrylluppet 1917 samt ved Reimers 90 Aarsdag 1916 var han Genstand for venlig og ærefuld Opmærksomhed fra mange Sider. Og alle er enige om, at han fortjener det.

Den følgende Formand for Vælgerforeningen, *Jørgen Nielsen Hansen Skrumsager*, er født paa Skrums-

agergaard ved Varde den 6. September 1841. Hans Fader, Gaardejer og Kreaturhandler Niels Hansen, var en fremmelig Mand, hvem det laa paa Sinde, at hans Søn lærte noget. Han lod ham derfor fra det 10de Aar komme i Huset hos en Lærer i Nabosognet, og siden var han nogle Aar i Eg Mølle ved Grindsted i Nørre

45. J. N. H. Skrumsager.

Jylland, hvor Hedens Alvor og Størhed gjorde stærkt Indtryk paa ham. Han lærte derefter Landvæsen paa flere Steder i Vestjylland og var 1859—61 Elev paa Rødding Højskole, hvor dengang foruden Høgsbro cand. theol. J. L. Knudsen, cand. pharm. J. A. Wiinsted, Seminarist A. M. Poulsen og den senere Landdagsmand, Landmaaler

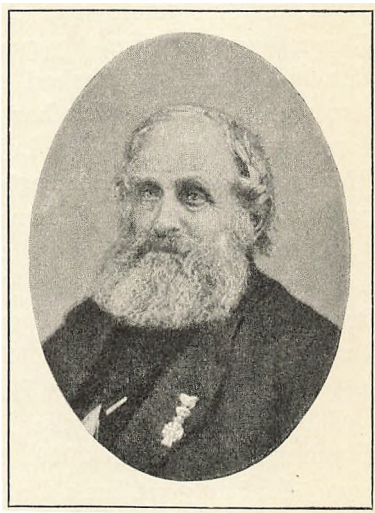
A. D. Hørlyck var Lærere. Det var navnlig Knudsen og Hørlyck, han i sin Højskoletid sluttede sig til, og ved hvem han droges ind paa Grundtvigs kirkelige Anskuelse, som han siden har staaet fast paa.

Efter sit Ophold paa Højskolen var han et Aars Tid Forvalter hos den bekendte Storbonde *Hans Didrik Kloppenborg* i Københoved, med hvis Datter Marie han blev forlovet, hvilket den Gang var mod hendes Faders Ønske.

H. D. Kloppenborg (1802—82) var en af sin Tids

mærkeligste Bønder. Hans Fader var Tingskriver, men havde været Skriver for Superintendent Struensee i de Aar, dennes Søn var Statsminister. Hans Didrik havde haft tysk Skolegang og skulde have været Tobaksfabrikant, hvorfor han var kommet i Lære hos en Morbroder i Haderslev. Denne havde imidlertid faaet fat i en Landejendom i

Københoved, og da Søstersønnen H. D. Kloppenborg havde større Lyst til Landvæsen end til Tobaksspinderiet, blev han — 18 Aar gammel — sendt ud for at bestyre denne Ejendom. Dette gjorde han godt, købte den selv, tilgiffede sig Penge med begge sine Hustruer og blev en meget velhavende Mand; han udvidede og ombyggede sin Ejendom,

46. H. D. Kloppenborg.

saa den blev en af Landets anseligste Bøndergaarde. Og selv var han en meget anset Mand. Han var Sognefoged, Amdsraadsmedlem, Suppleant til Stændersamlingen, Medlem af Styrelsen for Rødding Højskole, højt skattet af de Danske, og saa ilde set af Tyskerne, at han, mens de havde Magten i Trearskrigens Tid, maatte søge til Kongeriget, hvor han fulgte Ryes Brigade. Som personlig Ven af Kong Frederik VII kom han til Hoffet,

og der gaar mange morsomme Fortællinger om hans og Kongens Forhold.

Om end Kloppenborg havde været imod sin Datters Giftermaal, fik han siden al Anledning til at blive tilfreds med sin Svigersøn Skrumsager; thi baade kunde denne styre sin Gaard, og tillige blev han snart en ledende Mand i det Arbejde for kristeligt og folkeligt Liv, som den gamle selv havde ønsket at fremme. Skrumsager har skrevet ypperlige Bladartikler, der ved den Inderlighed og Klarhed, som udmærker dem, minder om Junggrens. Han har været en udmærket Ordfører baade ved festlige Lejligheder og i Kampene. Han var i sin Tid Edsnægternes ypperste Fører, og navnlig ypperlig, fordi han under Kampene herom altid forstod at skelne mellem den store fælles Sag, hvorom alle danske Sønderjyder maatte være enige med hverandre, og »taktiske« Spørgsmaal, hvorom der kan taales forskellige Meninger. Som han i mange Aar har siddet i Sprogforeningens Bestyrelse, kom han straks ved Foreningens Dannelse i Vælgerforeningens, hvis Formand han var til 1919. Det er vanskeligt at sige, hvad der har givet hans Ord mest Vægt: hans Stilling som Formand for den betydningsfuldeste af de store Foreninger eller hans alvorlige, solide Personlighed; men vist er det i alt Fald, at der lyttes spændt, naar han taler, og hans Tale bringer altid Tilhøreren noget, der er værd at gemme og agte paa.

Blandt de Mænd, der lige fra Begyndelsen har siddet i Vælgerforeningens Bestyrelse, er der særlig Grund til at nævne Gaardejer *Peter Skau* (1825—1917) fra *Bukshave*. Han har lige fra sin tidlige Ungdom været

med i Arbejdet for Danskheden, draget med og paa-
 virket af sin 8 Aar ældre Broder Laurids. Som denne
 fik han en for den Tid fortrinlig Skoleundervisning af
 Degnen Kloster i Sommersted. Og derefter fortsatte
 han sin Uddannelse paa Rødding Højskole, til hvis
 første Hold Elever han hørte. Han har i sine »Minder
 fra mit Liv og min Tid« givet en højst fornøjelig Skil-
 dring af sit Skoleliv i Vintrene 1844—45 og 1845—46.
 Forstander Wegeners Aabningstale den 7. November
 1844 med den heldige Anvendelse af Ingemanns Ind-
 ledningsdigt til »Valdemar den Store og hans Mænd«
 gjorde det stærkeste Indtryk paa ham, og han mener,
 at der ikke var nogen i hele Forsamlingen, som ikke
 gik løftet derfra. Han fandt Wegener ubetalelig som
 Lærer i Historie; hans Foredrag var aldeles frit; P.
 Skau mindes ikke at have set ham med Bog eller Op-
 tegnelser i Skolen. Den anden Vinter havde Professor
 Flor, Skolens egentlige Ophavsmand, selv overtaget Le-
 delsen. Han kunde som Lærer i Historie efter Skaus
 Mening ikke maale sig med Wegener; men til hans
 Timer i Dansk glædede Eleverne sig, og — siger Skau
 — »hvad han her formaaede at hibringe os, kan næppe
 beskrives«. Ligeledes var han en Mester som Lærer i
 Literaturhistorie. — Men hvad der fik mest at betyde
 for Skau, var det, at Flor tog ham med som Kusk paa
 sine Udflugter f. Eks. til Knud Knudsen i Forballum,
 Pastor L. C. Hagen i Mjolden, Pastor V. Schiøler i Vod-
 der o. fl. St. Som han paa disse Rejser sad hos Flor
 i Agestolen, tog denne ham altid med ind i Stuen i de
 Hjem, de gæstede. Han fik derved rig Lejlighed til at
 høre paa de ledende Mænds Raadslagninger. »Han
 sladrer ikke!« sagde Flor, naar andre viste Tilbøjelig-
 hed til at ville have ham bort. Han har udtalt, at han

ansaa det for en stor Lykke, at han havde faaet Lov til at færdes med en saa fint dannet og verdenserfarende Mand som Flor. Han var en meget flittig Højskole-Elev, der bragte et forholdsvis rigt Udbytte med sig fra Skolen.

Han var derefter tit Rejseledsager for sin Broder Laurids, saaledes paa en Rundrejse i Sjælland, hvor Laurids Skau vilde tegne Bidrag til en Jærnbane Flensborg—Tønning, der i Forbindelse med stadig Dampskibsfart fra Tønning til England skulde hjælpe til at gøre den danske Handel mere uafhængig af Hamborg. Disse Rejser var i høj Grad udviklende for ham; og da han tillige som Broderen, hvis Navn og Ry banede ham Vej, var en meget smuk og veltalende ung Mand, kom han tidlig ind i det offentlige Arbejde.

Ved Trearskrigens Begyndelse meldte han sig som H. Krüger og mange andre Bønder til Tjeneste for Hærens Efterretningsvæsen, i hvilken Anledning han, naar Slesvigholstenerne havde Magten i Egnen, blev bevogtet og et Par Gange arresteret som Spion.

Efter at han havde giftet sig, overtog han sin Fædrengaard i Sommersted, men overlod den 1856 til sin Broder og købte en større Gaard, Bukshave, ved Fjelstrup, 1 Mil Ø. f. Kristiansfeld, hvor han siden boede. Snart kom han saa ind i Amdtsraadet og i Styrelsen for Landboforeningen. — Ved Kong Frederik VII's sidste Besøg i Nordslesvig i Oktober 1863 holdt han ved Taflet i Kristiansfeld (3. Oktober) en taktfuld Tale for Grevinde Danner, en Tale, der glædede Kongen meget.

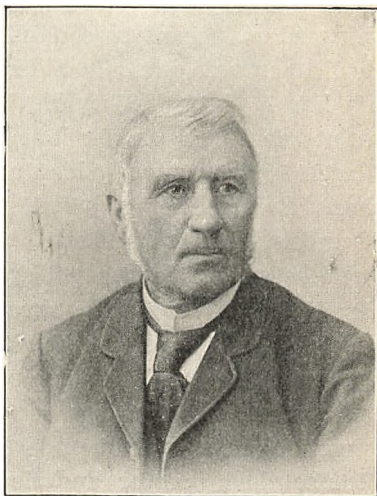
I Krigsaaret 1864 blev han arresteret, fordi han havde ladet en Adresse til Kongen ombære til Underskrift. Han blev imidlertid straks frigivet igen. —

Efter Sønderjyllands Afstaaelse begynder den be-

tydningsfuldste Del af hans offentlige Virksomhed. Han var allerede før Medlem af Amtsraadet for Haderslev Amt og blev ved at være det, efter at Preusserne havde taget Styret; men der forefaldt ikke noget mærkeligt, før Indlemmelsen i Preussen 1867. Da forelagde Amtmanden for første Gang Aktstykker, forfattede paa

Tysk. Alle Medlemmerne var danske, og de nedlagde Indsigelse herimod. —

Efter Afslutningen af Pragfreden var han med de 47 i Berlin. Og da der blev oprettet en for Slesvig og Holsten fælles Provslanddag, hvortil Amtsraadene (de senere »Kreds-dage«) sendte hver et Medlem, blev Skau valgt for Haderslev Amt, Callesen af Posekær for

47. P. Skau.

Aabenraa Amt og Hans Lassen for Sønderborg Amt. De talte Dansk i Forsamlingen og fik sat igennem, at de Dokumenter, der forelagdes Forsamlingen, skulde ledsages af en godkendt dansk Oversættelse.

Senere, da man ved vidunderlige Valgbestemmelser (en Slags »Valgarithmetik«) havde skaffet tysk Fler-tal i samtlige Kreds-dage, kunde der ikke vælges danske Medlemmer til Provslanddagen. Derimod vedblev Skau fra 1881 at være Medlem saavel af Provsti- som

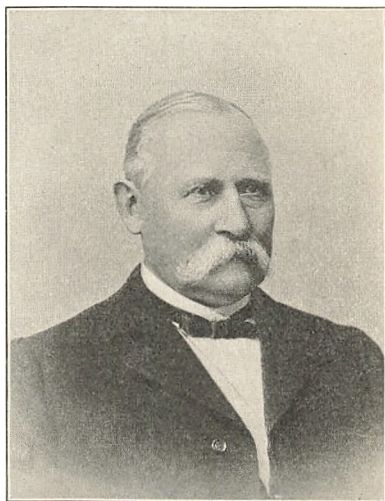
af Provinssynoderne; og her kom han til at gøre fortrinlig Nytte ved Udarbejdelsen af den i mange Henseender ypperlige Salmebog, de dansktalende Menigheder i Sønderjylland har faaet (se S. 126).

Det er fortalt, at Skau var en af dem, der først og stærkest opfordrede til at opgive Landdagsmændenes Edsnægtelse, og at han derfor selv søgte Valg til den preussiske Landdag, hvorved han kom i Modsætning til mange af sine danske Kampfæller. — Imidlertid var man fra alle Sider enig om at hædre ham, da han 5. Juni 1895 fyldte 70 Aar og senere, da han fyldte de 80. Hvad der især blev fremhævet paa Festdagen 1895, var, ved Siden af hans nationale Arbejde, hans Fortjenester af Skattevæsenets og Vejevæsenets Ordning i Haderslev Amt.

Det passede endnu godt paa ham, hvad H. P. Hansen-Nørremølle i sin Tid skrev: »Skau er en af de Sønderjyder, der er bedst kendt i Kongeriget, hvor han endnu stadig færdes paa Foredragsrejser for at vække og styrke Interessen for den sønderjydske Sag. Hans varme Hjerte og vindende Personlighed, hans store Taalsomhed overfor anderledes tænkende, hans Frisind overfor Ungdommen og fremfor alt hans utrættelige Arbejde og ungdommelige Begejstring, naar det gælder den danske Sag, har skaffet ham mange Venner i alle Lejre og helt ned i de yngste Lag.«

I Vælgerforeningens Bestyrelse sad i en Aarrække *Johannes Moldt* (1835—1906). Han stammede fra en Sømændsslægt i Nordborg og var fra sine unge Aar Skriver og Fuldmægtig paa Nordborg Amtstue, indtil

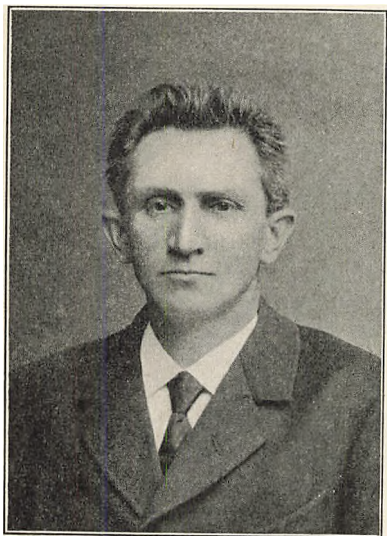
han 1864 blev afsat af den preussiske Regering. Han havde som Amtstuefuldmægtig knyttet saa mange Forbindelser med Befolkningen, at han efter sin Afsættelse fik den ene Tillidspost efter den anden, og navnlig ledede han Valgene paa Als med Klogskab og Omsigt. Han havde ved at skrive Bogen »Hvorfor jeg blev tysk« henledet Opmærksomheden paa sig og blev derfor fra 1875 Redaktør af »Dybbølposten«, en Stilling, der indbragte ham rigeligt baade af Bøder og Fængselsstraf. Han var tillige fra Vælgerforeningens Oprettelse til sin Død 13. September 1906 dens omhyggelige og nøjagtige Kasserer.

48. Joh. Moldt.

Men de to Mænd, der særlig bar Arbejdet i Vælgerforeningen, var dog dens Sekretærer, *H. P. Hanssen*, om hvem der senere vil blive fortalt, og efter 1896 Gaardejer *Nis Nissen* fra Nordborg. N. Nissen hører til gamle alsiske Bondeslægter, han er født i Nordborg 1862, var 1879—80 Elev paa Ryslinge Højskole og 1883—84 paa Lyngby Landboskole. Han var en af de første Sønderjyder, der blev i Hjemmet efter Masseudvandringens Afslutning og fik derfor straks en Mængde Tillidshverv, som han forestod med stor Dyg-

tighed. Han har saaledes udfoldet en betydelig Virksomhed i Øens landøkonomiske Foreninger, været Forretningsfører for Nordborg Sparekasse, stiftet en Foredragsforening og en Læseforening, som han væsentlig har ledet, været Medlem af »Kristeligt Udvalg for Nord-slesvig«, Medlem af og Protokolfører for Provstisyno-

49. N. Nissen (Nordborg).

den og væsentlig forestaaet Opførelsen af »Nørreherreds Hus«, et af de smukkeste og største Forsamlingshuse i Sønderjylland. Og saa har han i 14 Aar ført Vælgerforeningens vældige Brevveksling, indtil han 1910 afløstes af Gaardejer *Martin Simonsen* fra Fløvt ved Haderslev.

Martin Simonsen er født i Fløvt østlig paa Haderslev Næsd den 13. April 1861.

Efter Konfirmationen gav hans Fader, Gaardejer P. Simonsen, ham Valget imellem at udvandre til Kongeriget, hvad saa mange endnu dengang gjorde i Haab om Opfyldelse af Løftet i Pragfredens § 5, eller blive hjemme. Faderen lagde dog ikke Skjul paa, at han ønskede, Sønnen vilde vælge det sidste, hvad han da ogsaa gjorde; og han er nu sine Forældre meget taknemmelig for Tilskyndelsen dertil. Han lærte saa Land-

brug hjemme, og da Tiden kom, blev han preussisk Soldat i en Garnisonsby ved den russiske Grænse. — Efter Soldatertiden var han 1885—86 Elev paa Vinding Højskole ved Vejle. Han regner selv dette Ophold blandt sine lyseste Minder og mener, det fik en ikke ringe Indflydelse paa hans Udvikling.

Da han ikke alene er en ualmindelig vel begavet, men ogsaa en meget oplyst Mand, har hans Medborgere taget hans Arbejdsevne i Brug i stort Omfang. Han blev straks Medlem af Kommuneraadet, da saadanne blev oprettede, og vakte sine Omgivelseres Opmærksomhed ved, at han baade med Mund og Pen saavel privat som overfor Myndighederne hævdede Befolkningens stærkt begrænsede Rettigheder i kredskommunale Anliggender.

50. M. Simonsen.

Paa Grund af den Opmærksomhed, han forholdsvis tidlig vakte, blev han 1902 valgt ind i Vælgerforeningens Tilsynsraad, ligesom han fra 1904 har været Sekretær i Haderslev Amts Landboforening; han har desuden i flere Aar været Kredsformand og Sognebibliotekar i Sprogforeningen.

Og saa var det, han som sagt 1910 valgtes til at

være Vælgerforeningens Sekretær. Det har altid været en baade ansvarsfuld og byrdefuld Post, og er ikke blevet lettere ved, at Foreningens Medlemstal er steget saa stærkt, og Rammerne udvidet saa betydeligt. Hertil kom, at de indre Brydninger intet Sted vil mærkes saa alvorligt som i Vælgerforeningens Sekretariat. Det er da forstaaeligt, at Martin Simonsen havde sine store Betæneligheder ved at overtage Sekretærposten; men det er ikke mindre forstaaeligt, at han efter Valget den 12. Januar 1912 maa føle dobbelt Glæde over at have været med i første Linje under Forberedelsen til dette Valg. Og det er forstaaeligt, at han særlig har glædet sig over Fremgang i national Vækkelse og bevidst Danskhed i hans egen Hjemegn paa Sydsiden af Haderslev Fjord, i hvilken Fremgang ogsaa hans hjemlige Arbejde har sin gode Del.

Vælgerforeningens Medlemstal har været jævnt stigende; i Aarene 1902—14 var det blevet mer end fordoblet.

Den har siden Dannelsen været Midtpunktet for det egentlig politiske Arbejde i Sønderjylland og har saaledes forberedt og ledet alle Valg. Om Foreningens Arbejde og nuværende Organisation vil der blive fortalt i et senere Afsnit.

IX.

Indledning til Køllerpolitiken.

(1888—1898.)

SAMME Aar, som Sprogforeningen dannedes (1888), døde den 9. Marts den gamle Kejser Wilhelm I. Han havde med Magt revet Sønderjylland bort fra dets Moderland; han havde aldrig gjort noget Skridt for at vinde den danske Befolkning, aldrig modtaget nogen af de Deputationer, der havde søgt at komme ham i Tale. »Aldrig«, sagde Gustav Johannsen, »stod nogen dansk Slesviger Øje til Øje med denne Hersker.« Der var derfor ingen Sorg hos den danske Befolkning ved hans Død.

Og der var det saa meget mindre, som Sønderjyderne knyttede store Forhaabninger til hans Efterfølgers Højsind og Retsind. Det fortaltes om ham, at han under et Besøg i København havde sagt til Kong Kristian IX, at det gjorde ham ondt, at han ikke bragte Nordslesvig med. Det var da ikke underligt, at det aldrig slukte Haab om Genforening med Moderlandet blussede op og fremkaldte Planer om en nordslesvigsk Sendefærd til Kejser Friedrich III med Bøn om, at han vilde mindes, hvad der en Gang var lovet Nordslesvigerne. Hans haabløse Sygdom, der medførte, at kun hans allernærmeste og Rigets højeste Statstjenere fik

Adgang til ham, hindrede Udførelsen af denne Plan. Saa tænkte de nordslesvigske Kvinder paa at henvende sig til hans Hustru med Bøn i samme Retning, men i anden Skikkelse. Denne Plan blev uheldigvis røbet i Utide, og selv om det ikke var sket, var Kejsrerindens Tid og Kræfter saa optagne af hendes Husbonds Sygdom, at heller ikke hun modtog andre end sine allernærmeste. — Kejser Friedrich døde efter 99 Dages Regering den 15. Juni 1888; og dermed brast de Forhaabninger, der var knyttet til ham.

Wilhelm II, der nu besteg Tronen, var kendt som en afgjort Beundrer af Bismarck, og til ham nærede de danske Nordslesvigere kun smaa Forventninger. Ikke desto mindre havde de betænkt gennem en Sende-færd at udtale deres Ønsker for ham, naar han efter sin Rejse til de nordiske Hoffer kom til Kiel. Men han gjorde intet Ophold i Kiel, og Planen maatte opgives.

Kejseren gav dog snart Svar paa det, de vilde have bedt ham om. Den 15. August s. A. holdt han nemlig i Frankfurt an der Oder en Tale, hvori han sagde, at han hellere vilde se 18 Armékorpser og 42 Millioner Mennesker ligge paa Valpladsen, »end vi skulde udlevere en eneste Sten af, hvad vi har tilkæmpet os«. Og man lod et Regeringsblad (»Kölnische Zeitung«) udtale, at Slesvigs Adskillelse fra Preussen kun kunde tænkes efter en for Tyskland uheldig Krig.

Uagtet Kejsertalen i Frankfurt og den officieuse Meddelelse i Regeringsbladet havde de danske Sønderjyder dog noget Haab om en Forandring til det bedre, naar ved Bismarcks Afgang et Regeringsskifte fandt Sted. Og der taltes flere Gange i Aarene 1888—90 om Uoverensstemmelser mellem Kejser og Kansler og om, at Kejser Wilhelm II helst vilde være sin egen Kansler.

Bismarck fik da ogsaa 1890 sin Afsked og efterfulgtes af General Caprivi.

Georg Leo v. Caprivi (1831—99) havde i Krigen 1866 tjent i Prins Friedrich Carls Stab og i Krigen 1870 været Stabschef i det 10. Hærkorps, for hvilket han 1888 blev General. Saa afløste han 1890 Bismarck som Rigskansler og preussisk Førsteminister. Han slog som saadan ind paa en mildere Retning: Undtagelseslovene mod Socialisterne blev ikke fornyet, Pastvangen i Elsass blev ophævet, 16 Millioner Mark af de katolske Bispers Lønninger, som Staten havde beslaglagt, blev givet tilbage, Hertugen af Cumberland fik i 1892 sin Privatformue («Welfer-Fonden») tilbage mod et Løfte om ikke at forstyrre det tyske Riges Fred. — Alt dette gav de danske Sønderjyder Haab om, at de maa-ke ogsaa kunde finde Ørenlyd. Vælgerforeningen satte derfor en Adresse i Gang om Genindførelse af Modersmaalet i Almueskolen. Den blev underskrevet af over 13,000 valgberettigede Mænd og overgivet til Landdagen. — I Adressen paavises, at det religiøse Liv under de givne Forhold maa sygne hen, at en lang og kostbar Tid gaar tabt alene for at bringe Børnene til at forstaa Undervisningen og dette vil foraarsage et Undermaal af positive Kundskaber til Skade for Samfundet i det hele. Desuden er Ordningen en Krænkel- se saavel af de danske Sønderjyders naturlige Menneske- ret som af det kongelige Tilsagn af 12. Januar 1867, der tilsiger dem Opretholdelsen af Hertugdømmernes Love og Indretninger, for saa vidt de er Udtryk for be- rettigede Ejendommeligheder. Og Folkets Moders- maal er da vel Udtryk for en berettiget Ejendomme- lighed.

Denne Adresse kom ikke til Forhandling i Land-

dagen; men nu tog *Provstisynoderne* Sagen op. I Sønderborg stillede Hans Lassen Forslag om, at det var nødvendigt, at der i Skolerne atter gaves 6 ugentlige Timers Religionsundervisning paa Dansk, og desuden 2 Timers Undervisning i Modersmaalet (om Ugen). Det samme Forslag stilledes af Haderslev Provstisynode af Filip Møller fra Jægerup (2 Mil V. f. Haderslev) og i Gram af Bennetsen fra Skjoldager (i Gram Sogn).

Forslaget behandledes gentagne Gange i *Provins-synoden*, uden at der kom mere ud deraf end af de 77 Præsters Henvendelse til Ministeren.

Iøvrigt var de 4 Aar, da Caprivi var Rigskansler, en forholdsvis rolig Tid, og ikke mindre end 1800 Op-tanter fik preussisk Borgerret, hvilket unægtelig var en Styrkelse for Danskheden, idet disse nu kunde tage Del med i Arbejdet. Derfor udtalte Tyskerne i Nordslesvig sig meget stærkt derimod; men Ministeren lod »Nord-deutsche allgemeine Zeitung« gøre gældende, at det var en Fare for Landet, naar en stor Del af Grundejendomme var i Hænderne paa Folk, der ikke var Statsbor-gere og derfor naturligt stod ligegyldige over for Sta-tens Ve og Vel.

Tyskernes Utilfredshed med Capravis udenfor Skole-Spørgsmaalet maadeholdne Fremgangsmaade mod de Danske bragte dem til for at kunne optræde med des større Kraft at efterligne deres Modstandere ved at samle sig i Foreninger. I Efteraaret 1890 dan-nede allerede en Del Embedsmænd ved en Sammen-komst i Toftlund (1½ Mil S. f. Grænsen) en Forening: »*Tysk Centralforening for det nordlige Slesvig*«, der blandt andet var mærkelig ved, at dens ledende Mænd for en Del var Dommere, der altsaa ansaa det for for-ene ligt med deres Kald at virke som politiske Agitato-

rer. Der var saaledes Landsdommer *Schwarz* i Flensborg, Amtsdommerne *Lindemann* i Aabenraa og *Brockschmidt* i Tønder samt senere den Mand, der tog Luven fra alle de andre, Amtsdommer Dr. *Hahn*.

Denne Mand var født i Altona 1867, havde studeret ved tyske Universiteter og kom 1894 til Sønderjylland, hvor han snart viste sig som en fanatisk Modstander af alt Dansk; han vilde endog »føre Krig paa Kniven« imod de Danske. Som Amtsdommer i Nordborg, hvortil han kom i 1896, stiftede han en Afdeling af »Den tyske Forening for Nordslesvig«, hvis Formand han siden blev. Han udfoldede trods det, at han var Dommer, en ganske overordentlig Virksomhed som politisk Agitator og udmærkede sig i denne Egenskab ved sine voldsomme Taler. Desuden gjorde han hidtil uhørte Angreb paa Forældrenes Ret til at drage Omsorg for deres Børns Opdragelse og Oplærelse, hvorved han blev berygtet over en stor Del af det civiliserede Europa, Angreb, som Kultusministeren tog Afstand fra, og som Rigsretten i Leipzig underkendte.

Ikke desto mindre gik det hurtigt for ham at komme op ad Embedsstigen. 1899 blev han Amtsdommer i Sønderborg, faa Aar efter kom han til Landsretten i Flensborg, og senere blev han Landsretsdirektør i Kiel, hvilken sidste Forfremmelse nogle dog mener hænger sammen med, at den danske Befolkning i Møde efter Møde havde udtalt sin Mistanke til hans Uhildethed som Dommer.

Den tyske Forening virkede først ved at udgive et ejendommeligt og paa ejendommeligt Dansk skrevet Blad, »Dagbladet« kaldet, i Haderslev samt et snurregt »Freies Tageblatt« i Flensborg, hvis Formaal skulde være »at vinde den danske Befolknings Hjærte for

Tyskland og Tyskheden ved at isolere de erhvervsmæssige Rumlere og Pressehelte«. Disse Blade var dog uden nogen som helst Betydning.

Derimod fik den tyske Forening sat sig et mere varigt Minde: Bismarckstaarnet paa Knivsbjerg ($\frac{3}{4}$ Mil N. f. Aabenraa). Foreningen vilde efterligne de danske Skamlingsbanke-Møder og holdt f. Eks. 1893 et Møde paa et særdeles smukt Sted ved Genner Fjord. Her var det, at en ivrig Præst udkastede Tanken om et Mindesmærke for Bismarck paa Knivsbjerg. Dette blev senere opført, og her var nu Foreningens stadige Mødeplads, hvorfra der aarlig sendtes mange haarde Ord ud mod Danskheden og de Danske saavel Norden som Sønden for Grænsen.

Her var det, Foreningens første Formand, Brandenborgeren Overlærer *Macke* fra Haderslev, ved Fæsten 1894 anviste de danske Nordslesvigere den Udvej at ryste Støvet af deres Fødder og rejse til Danmark, hvis de ikke var tilfredse. Og samme Efteraar betegnede han dem som »Fjenden«, med hvem Fred var umulig. »Her gælder det«, sagde han, »Kamp uden Grumhed og Haardhed, men ogsaa uden Hensyn og Mildhed, Kamp, til Modstanderen er slaaet ned«.

Disse Hensyn er ikke lette at forlige; men overfor de Danske synes Ordene at være uvenlige.

Foreningen blev imidlertid ingeniende venligere, da Hr. Hahn blev dens Formand.

En Mand, der i nogle Aar spillede en fremtrædende Rolle i den tyske Forening, var Pastor *Kr. Joh. Jacobsen* i Skærbæk. Han fødtes 1854 i Haderslev, hvor hans Fader var Lærer ved Latinskolen. Sine Barneaar til 1861 tilbragte han imidlertid i København, da Faderen var blevet Kateket ved den tyske Kirke paa

Kristianshavn. Opholdet i København havde dog ingen Indflydelse paa ham, da Hjemmet, især hans Moder, var ivrig tysk. Han kom 1861 med Forældrene til Bøl i Angel, hvor hans Fader var blevet Præst. I 1864 blev Faderen af de ny Magthavere udnævnt til Sognepræst i Starup ved Haderslev, hvor Sønnen siden blev hans Kapellan og hvor denne paa Grund af sit jævne muntre Væsen var vel lidt af Befolkningen. 1884 blev han valgt til Præst i Skærbæk under Modstand fra de alvorligste Kristnes Side, da de ansaa ham for en bundverdslig Person uden kirkelig Sans og kristelig Alvor. Det var han ogsaa, og derfor vilde alvorlige Folk ikke støtte ham ved hans Forsøg paa at oprette kristelige Ynglinge- og Pigeforeninger. — Han kastede sig da over andre Foretagender, som alle, ved Siden af at bære ham selv frem, skulde fremme Tyskheden. Han var Medstifter af den tyske Forening og siden i flere Aar dens Næstformand; han grundede en tysk Kreditbank i Skærbæk, der skulde bidrage til, at Vesteregnen blev økonomisk afhængig af Tyskerne; han oprettede en Væveskole samme Sted, et Badested, »Lakolk« paa Rømø og et Rederi, der skulde drage Omsorg for let og bekvem Forbindelse mellem Øen og hans Residens, Skærbæk; han byggede et Dampteglværk og anlagde Karpedamme ved Frifeld i Nabsognet Vodder. Alle disse Foretagender forsynedes med Penge fra Banken i Skærbæk og med Ledere og Arbejdere Syd fra. Til disse byggedes der Arbejderboliger, hver med sin Flagstang, og der var til sidst en helt anselig tysk Koloni i den ellers rent danske Egn.

Et saadant Arbejde maatte skaffe Jacobsen Yndest hos v. Køller, da denne havde indledet den »faste Haands« Politik, hvorom der skal blive fortalt i de næste Afsnit, og denne ønskede, at han skulde

være Biskop i Stedet for Dr. *Kaftan*, der saa skulde forflyttes til Holsten. *Kaftan* var jo vel tysksindet, men som den alvorlige kristelig sindede Mand, han var, kunde han ikke uden Sorg og nogen Modstand gaa med til den hensynsløse Fortyskning, som han saa var til Ulykke ogsaa for det kristelige Liv i Hertugdømmet. Saadanne Betænkeligheder havde Jacobsen imidlertid ikke. Han takkede Regeringen, fordi den (i Køllertiden) var blevet haard og endelig havde grebet til den ene rigtige »faste Haands« Politik.

Jacobsen opstilledes da ogsaa i 1902 som Jessens Modkandidat ved Rigsdagsvalget; han var »den mest passende og populære Mand«. Han blev naturligvis ikke valgt; og Aaret efter styrtede alt sammen om ham. Han havde til sine mange Anlæg laant ikke mindre end 300,000 Mark af Skærbæk Bank, og dennes Regnskab var opstillet saaledes, at Aaret 1901 paa Regnskabet viste Overskudsindtægt af 7000 Mark, mens der i Virkeligheden var et stort Underskud, der i 1902 voksede til 370,000 Mark. Hans Væveskole gik fallit; Bestyrelsen af hans Karpedamme anklagede ham for at have sikret sig en Provision af 200,000 Mark; for Lakolks Sager kunde han ingen Redelighed gøre, da Hovedbogen »ved et Uheld« var brændt i Selskabets Pengeskab.

Han erklæredes derefter selv fallit, blev suspenderet fra sit Embede og sat under Tiltale for misligt Forhold i sine indviklede økonomiske Anliggender. Dette harmede ham, saa at han endog syntes at ville nærme sig de Danske, der dog ikke vilde have med ham at gøre. Saa harmfuld var han mod dem, af hvem han mente sig forraadt, at han nu vilde drage dem med sig i Faldet. Han rettede saaledes voldsomme Anklager mod Amtsforsander *Winter v. Adlersflügel*, hvem han

beskyldte baade for Pengeafpresning og for at have villet forlede Folk til Mened.

Han støttede disse alvorlige Sigtelser paa følgende Grunde: I Pengeafpresning skulde Amtsforsøgeren have gjort sig skyldig ved paa ulovlig Vis at have afkrævet en Mand i Skærbæk 30 Mark og ved at have opkrævet 500 Mark hos Gaardejer Otzen i Vesterbæk for en Bosættelses-Tilladelse. Han sagde selv derom: »Disse Penge har jeg afblokket Otzen. Vi vidste ikke, om han var tysk eller dansk Undersaat; de gaar nu til mit *sorte Fond*, som benyttes til Propaganda for den tyske Sag«.

Med Beskyldningen for at ville forlede Folk til Mened hang det saaledes sammen:

Der var i Skærbæk en Sparekasse, som lededes af en meget anset Gaardejer *Peter Timmermann*, og i denne Sparekasse satte Befolkningen Penge, medens den undgik Pastor Jacobsens Bank, og desuden var Peter Timmermann som en Torn i Øjnene paa de tyske Ledere paa Grund af sit udpræget danske Sind og sin store Indflydelse. Kunde han blot blive udvist, haabede man, at Sparekassen vilde falde sammen, og Egnens Befolkning staa uden Leder. Derfor rettede v. Winter gennem Hotelejer *Lassen*, en forhenværende Underofficer, der en Tid havde gjort Tjeneste som Direktør for Skærbæks tyske Bank, en Henvendelse til Pastor Jacobsen af følgende Indhold: »Skomager Grejzen i Blaaekær har været her den Gang og er derfor sandsynligvis ogsaa stundom kommen til Ribe i Danmark som den nærmeste By. Han maa foranlediges til at udtale, at han den Gang har set P. Timmermann i Danmark, og at P. Timmermann den Gang har opholdt sig længere Tid i Danmark. — Dette maa han bekræfte med sin Ed, ligegyldigt om han husker det nøje eller ej.

— For dette edfæstede Udsagn stiller jeg 1000 Mark, og hvis det er nødvendigt, 2000 Mark til Raadighed for Grejsen «.

Hverken Statsadvokaten eller Overstatsadvokaten vilde skride ind i Anledning af disse Angivelser. Men saa fremdrog Landdagsmand *Julius Nielsen* dem i Landdagen sammen med en Anklage mod Amtsførstanderen for Valgsnyderier. Han havde forfalsket Valglisterne ved at flytte en Mand ned i anden Valgklasse, der svarede højere Skat end den, der blev flyttet op i første; derved var tyske og danske Stemmer i første Klasse komne til at staa lige, og Lodtrækning skulde da gøre Udslaget; denne Lodtrækning skulde foretages af v. Winter, der Aftenen før øvede sig en halv Time paa at føle paa Lodderne, for at han kunde trække det rigtige.

Saa maatte der anlægges Sag; men ved denne blev Winter v. Adlersflügel ikke anderledes rensat, end at han maatte nedlægge sit Embede.

Men selve Rettergangen giver et uhyggeligt Indblik i den preussiske Administration i Sønderjylland. Winter v. Adlersflügel udtalte selv for Retten, at han havde straffet som Privatmand, hvor Loven ikke tillod ham at straffe som Embedsmand.

Dernæst vendte Jacobsen sig mod Landraad *Becherer*. Under en Sag mod H. P. Hanssen, der havde offentliggjort et Brev om 2000 Mark, som var stillet til Raadighed for at faa P. Timmermann stemplet som Optant, vilde Landraad Becherer give det Udseende af, at det var Pastor Jacobsen, der vilde give 2000 Mark for en Ed mod P. Timmermann.

Præsten gjorde derimod gældende, at Pengene skulde komme fra Landraaden. »Hvorfor«, skrev

han, »har Landraaden, naar han troede paa v. Winters Fortælling om de 2000 Mark, ikke svaret paa min Klage (over Winter v. Adlersflügel)? Hvorfor lagde han en saa haard Beskyldning mod en af sine Embedsmænd til Side uden at drage mig til Regnskab? Hvorfor skrev han ikke: Fy, skam Dem! De har jo selv stillet 2000 Mark til Raadighed for at forlede en Mand til Mened!« Landraaden nægtede saa i sin Knibe at have modtaget Klagen; men Jacobsen tilbød under Ed at godtgøre, at den var afsendt, og offentliggjorde dens Ordlyd. Og der var noget i, hvad det socialistiske Blad »Vorwärts« skrev: »Naar Landraad Becherer nu ikke anlægger Sag mod Pastor Jacobsen, maa han virkelig have en daarlig Samvittighed.«

En dyb Skygge falder der ved denne Sag over Landraad Becherer; men han fik H. P. Hanssen dømt til 3 Maaneders Fængsel og Pastor Jacobsen drevet ud af Landet (død 1919). Landraaden kunde imidlertid sige med den gamle Kong Pyrrhus: »Vinder jeg saadan en Sejer til, saa er det ude med mig.« Det er værd at lægge Mærke til, at Landraaden ikke alene deltog i et Festmaaltid for Winter v. Adlersflügel, da han maatte rejse bort, men holdt Lovtale over ham, da han kort efter døde.

Lige saa lidt som det lykkedes H. P. Hanssen at overbevise Dommerne om, at det var Landraad Becherer, der havde villet købe Vidner, lige saa lidt lykkedes det Modstanderne at overbevise Almenheden om det modsatte. Og det varede da heller ikke længe, inden Becherer blev sendt bort fra Nordlesvig.

Saa længe Caprivi var Rigskansler, indtog den preussiske Regering en kølig Holdning overfor den

voldsomme tyske Forening; men da *v. Miquel* 1894 fik Held til ved Bismarcks Hjælp at styrte Caprivi paa Grund af dennes Maadehold overfor Polakkerne og selv blev ledende Minister med Fyrst *Hohenlohe* som Rigskansler, begyndte der en herlig Tid for den tyske Forening, da Provinsregeringen i Slesvig og Landsregeringen i Berlin ret tog Hensyn til dens gode Raad. Og derfor begyndte nu Udvisningen af danske Under-saatter.

En Del danske Mejerister blev nu udviste, som et Blad sagde, fordi de udelukkende anvendte den i Danmark brugelige ensidige Smørtilvirkning i Modsætning til Tilvirkningen af fed og mager Ost ved Siden af Smør, »hvad man tilstræber i det indenlandske Landbrug«.

Trods det mærkelige i denne Udvisningsgrund vakte dog en anden samtidig Udvisning større Opsigt: Udvisningen af 7 Skuespillere og Skuespillerinder fra det kongelige Teater i København, Dr. Karl Mantzius og Hustru, Poul Nielsen og Hustru, Kr. Zangenberg, Poul Gradmann og Emil Møller. De vilde i Haderslev spille Heibergs »Nej«, det af ham oversatte tyske Lystspil: »Ser jer i Spejl« og det franske Skuespil »Gringoire«, oversat af Chr. K. F. Molbech. Landets højeste Domstol havde tilkendt Teaterejer Matthiesen i Haderslev Ret til at lade danske Skuespil opføre, saa der næredes ingen Tvivl om, at det kunde lade sig gøre. Men aldrig saa snart havde Dampskibet, der førte dem fra Assens, lagt til ved Skibsbroen, før en Politibetjent kom om Bord og overrakte dem en Skrivelse fra Borgmesteren, hvori de blev tilsagte til at møde hos ham Kl. 3, senere forandrede Borgmesteren Mødetiden til 4¹/₂, og til den Tid mødte de hos Borgmester Chemnitz,

der udviste dem af Sønlerjylland med 18 Timers Frist.

»Der kan De se, hvilke Forhold vi lever under«, sagde man til dem.

Under Forhandlingerne havde Borgmesteren indrømmet, at Matthiesens Ret til at lade Skuespil opføre paa Dansk paa sit Teater var ubestridelig; men deraf fulgte ikke, at han havde Lov til at lade dem opføre af kongerigske Skuespillere. Og Erfaringen havde lært Øvrigheden, at danske Skuespillere lader sig paavirke af Tyskfjendtlighed.

Skuespillernes Afrejse fik Lighed med en Slags Triumftog, og baade den tyske og danske Presse udtalte sig skarpt imod Udvisningen, samtagen naturligvis de nordslesvigske Fortyskningsblade, og Blade som f. Eks. det Bismarckske »Hamburger Nachrichten«. »Vossische Zeitung« gjorde gældende, at Sagen havde vakt en for Tyskland ubehagelig Opsigt ikke alene i Danmark, men i Sverige og Norge, og at det alligevel var umuligt at afspærre Sønderjyderne fra dansk Aandsliv, da baade danske Bøger og danske Aviser kunde komme derned. — De danske Blade udtalte, at de ikke kunde have noget imod, at Europa fik at vide, at tyske Embedsmænd havde givet danske Skuespillere en Behandling, som svenske Skuespillere ikke vilde faa i Finland. Og man skulde tro, at 5 Skuespillere og 2 Skuespillerinder ikke kunde bringe det tyske Riges Enhed i større Fare. — *Eugen Richter* bragte Sagen paa Tale i sit Blad »Freisinnige Zeitung« og paapegede, hvor uheldigt det var paa denne Maade at sammenblande Kunst og Politik, hvor grelt denne Udvisning stod til den Gæstfrihed, hvormed tyske Kunstnere

bliver modtaget i København, og hvor smaalig den hele Adfærd var.

Samtidig hermed lukkedes en hel Del Foredragsforeninger; en fordi en Taler (J. Jessen) i et Foredrag om Modersmaalet formentlig havde forherliget det danske Sprog paa det tyskes Bekostning. H. P. Hansen blev fængslet som Højforræder, fordi han havde sagt, at Endemaalet for den nationale Kamp var Genforening med Danmark, paa fredelig Vis som Helgoland med Tyskland og de joniske Øers med Grækenland. Han blev dog snart igen løsladt. — Den elastiske Straffelovparagraf om »grober Unfug« (»grov Uorden«) fik en Anvendelse som aldrig før. Pressesager mod de danske Blade anlagdes i stigende Tal (»Hejmdal« havde 14 i Aaret 1894). En af disse tildrog sig særlig Opmærksomhed. Ved en Krigerforeningsfest i Tønder havde man telegraferet til en højtstaaende Officer og — havde Redaktør Skovrøj skrevet — for en Ordens Skyld ogsaa til Kejseren. Disse Ord: »for en Ordens Skyld« vilde Statsadvokaten med Vold og Magt have udlagt, som om der havde staaet: »for at faa en Orden«. Derom blev der ført Vidner og gjort lærde Undersøgelser, og endelig blev baade Skovrøj og en af »Flensborg Avis's« Redaktører dømt til hver en Maa-neds Fængsel. Saa fandt man paa »ophidsende Sange«, som maatte forbydes, som til Eksempel »Vort Modersmaal er dejligt«, »Jeg vil værge mit Land« osv.

Det bar, kort sagt, hen mod den Tid, der er betegnet ved Navnet »Køllertiden«.

X.

Køllerpolitikens Tid. I.

ET særegent Afsnit af Sønderjyllands Historie siden 1864 danner »Køller-Politikken«, der beredte sin Ophavsmand og sine Venner mange Skuffelser. Desuagtet raabte disse stadig paa, at den burde genoptages, og haabede paa, at den i anden Omgang skulde kunne gøre den Fortræd, den viste sig ude af Stand til at gøre i første.

Dens Ophavsmand *Ernst Mathias v. Koller* (f. 1841) er en pommersk Godsejersøn, der efter at have studeret i Heidelberg og Berlin i en Alder af 27 Aar blev Landraad (Amtmand) i Pommern 1868. Som Landraad var han i højeste Grad myndig og befalende. »Jeg anser mig som Landraad«, sagde han, »for berettiget til at raade hver enkelt Vælger til at stemme paa den konservative Kandidat; thi det er ligefrem min Pligt som Landraad at værne Befolkningen mod dens egen Ulykke.« Hans Følelser og Fremgangsmaade overfor den frisindede Presse fremgaar af følgende Ord: »Jeg har desværre i Aarenes Løb faaet den Overbevisning, at de fleste Aviser plejer at sammenlyve det meste af, hvad de skriver; derfor bør Befolkningen værnes mod at se en Avis indenfor sine Døre.«

Det er, kan man skønne, en Selvfølge, at da denne Mand kom ind i Rigsdagen, sluttede han sig til det yderste Højre; og da der ikke fandtes mange store Politikere i dette Parti, kom han, uagtet hans Kendskab til Sagerne var meget overfladisk, snart til at spille en Rolle. Han var nemlig slagfærdig i Forhandlingerne og en meget behagelig Mand i Omgang, navnlig en god Selskabsbroder.

Begivenhederne bragte ham snart frem i de forreste Embedsrækker. I Frankfurt a. M., der i længere Tid havde været et socialistisk Brændpunkt, var der fra Firsernes Begyndelse opkommet en anarkistisk Bevægelse. I 1881 var 9 Anarkister grebet og dømt; i 1883 gjorde Anarkisterne et Forsøg paa at sprænge Politipræsidiets i Luften med Dynamit, og i 1885 myrdede de Politipræsidenten. Til at bringe Orden til Veje her mente Bismarck v. Køller skikket, og derfor blev han udnævnt til Politipræsident i Frankfurt 1887. Han var meget nidkær i Polititjenesten, ophævede Presse-, Forsamlings- og Foreningsfriheden; udviste Socialister, selv om de var tyske Undersaatter, beslaglagde Skrifter i Hundredtal og lod over 1000 Personer dømme til Fængsel for politiske Forseelser. Men om han opnaaede noget varigt ved alt dette, er i høj Grad tvivlsomt.

Han blev imidlertid udnævnt til Understatssekretær for Elsass; og i dette Land, hvor der hverken var Foreningsret, Forsamlings- eller Pressefrihed, følte han sig ret som hjemme, indtil Bismarck fik Afsked, og *Caprivi* som Rigskansler indførte en mere hensynsfuld Styrelse i Grænselandskaberne: i Sønderjylland til Eks. standsede han Udvisningerne og gav Optanter Adgang til at faa preussisk Statsborgerret uden smaaligt Hensyn

til deres Sindelag eller Fortid. Dette var naturligvis de ivrigste Tyskere imod, Caprivi's Nedsættelse af Korn-tolden forbitrede Storagrarerne, hans Hensynsfuldhed mod Gejstligheden de nationalliberale, ligesom Bismarck hadede og forfulgte ham, fordi han var hans Efterfølger. Da saa Mordet paa den franske Republiks Præsident Carnot 1894 havde forfærdet Sindene, aabnede Bismarck et Pressefelttog i »Hamburger Nachrichten« mod Caprivi, og i Oktober faldt han og blev efterfulgt af Statholderen i Elsass Fyrst *Hohenlohe*, der tog Køller ind i sit Ministerium som Indenrigsminister. Køllers Kamp mod Socialismen i Elsass bar den Frugt, at ved Rigsdagsvalget i 1890 havde Socialisterne 19157 Stemmer, i 1893 46186.

Som Indenrigsminister i en konstitutionel Stat var v. Køller rent umulig. Han forsikrede f. Eks. den lovgivende Forsamling om, at dens Mening om Regeringen var denne ret ligegyldig, vilde have Landraaderne ind i Rigsdagen, have Pressen kneblet og Literaturen under skarp Opsigt. Han blev da ogsaa styrtet efter at have været Minister i 13 Maaneder.

Efter et Par Aars Forløb blev v. Køller da (7. Aug. 1897) Overpræsident i Provinsen Slesvigholsten. Hans Formand *v. Steinmann* havde været gram nok mod de Danske; ved kunstige Valgbestemmelser havde han faaet dem udelukkede af Provinslanddagen og deres Flertal i Kredsagene lavet om til Mindretal; faaet dem udelukkede fra kommunale Tillidshverv ved at kræve kgl. Stadfæstelse paa Valg til saadanne og nægte de Danske den. Endelig havde i hans Tid Forordningen af 18. December 1888 fuldstændig udryddet det danske Sprog af Skolen i hele Sønderjylland og saaledes fuld-

ført, hvad Karl Scheel-Plessen havde begyndt. Sandsynligvis har dog Steinmann mindre Skyld i Udstedelsen af Forordningen af 1888 end Ministerialdirektør Kügler i Berlin. — Da »den tyske Forening for Nord-slesvig« kom med Løsenet: »Krig paa Kniven!« var v. Steinmann ikke længere med; han havde ladet de højere Embedsmænd fraraade de underordnede at slutte sig til Foreningen, og han sagde til en Deputation, der 1897 søgte at holde ham i Aande ved at takke ham for Forordningen af 18. December 1888, at det under Kampen ikke maatte glemmes, at de dansksindede var Medborgere, hvem man skulde søge at gøre til gode Ty-skere ikke ved at fornærme eller saare, men ved at forsone dem.

Han fik 1897 sin Afsked, og v. Køller kom. Han blev under Valget 1898 straks stærkt ophidset mod Danskerne, idet deres Stemmetail viste en Fremgang af 1144 Stemmer siden 1893. Denne Udvikling maatte standses; og saa begyndte han med Massedudvisninger af danske Undersaatter. Det var ikke just Folk, som havde forset sig, han udviste, men deres Arbejdsgivere, Slægtninge eller andre paarørende. »Man maa ruinere Agitatorerne, saa de rejser ud af Landet«, sagde han. Og en af hans Raadgivere, den unge ærgerrige Landraad Dr. *Mauve* i Haderslev, sagde til en Mand fra Spandet (S. Ø. f. Ribe), hvem han vilde straffe for en Forseelse, som, ikke hans egne Børn, men andres havde gjort sig skyldige i: »Befolkningen skal lære at hefte solidarisk. For-ser en sig, skal de alle straffes, indtil de ved gensidig Opdragelse har lært at holde sig i Skindet.« »Den Dag oplever De aldrig, Hr. Landraad«, sagde Manden; »vi er selvstændige Mænd.« »Vi skal se«, svarede Landraaden.

Det var en saadan Fremgangsmaade, v. Køller nu slog ind paa. Han slog om sig som i Blinde, ligegyldig for, hvor han ramte, og hvad vedkommende havde gjort. Købmand *N. Outzen* i Haderslev blev udvist med 14 Dages Frist, fordi han et Par Gange havde undladt at benytte en tysk Barber. »Dannevirke s« Faktor *True* og en af Bladets Sættere *Berggren*, begge gifte og mangeaarige Borgere i Haderslev, udvistes, fordi Bladet var dansk. »Hejmdal's« Trykker *Carlsen* blev udvist med 24 Timers Frist, uagtet det yngste Barn kun var 4 Uger gammelt, og uagtet *tyske* Borgere bad om, at Fristen maatte blive forlænget. Masseudvisninger fandt Sted i Bevtoft, Dybbøl, Sønderborg og Kristiansfeld-Egnen, bl. a. fordi vedkommendes Husbonder havde været til Valgmøde. En særlig uhyggelig og grusom Udvisning skete i Bøgeskov ved Graasten. En Enke fik Ordre til at rejse næste Morgen, og uagtet hendes Datter laa i Krampetrækninger, blev hun den 2. November med Barnet sat paa en Vogn, kørt til Aabenraa og puttet i Toget, der gik til Vejen. Paa Stationen her maatte Moderen blive med den dødsyge Pige, der døde af Hjærnebetændelse uden at være kommet til Bevidsthed. I Bjerndrup ved Stepping (V. f. Kristiansfeld) udvistes en 72aarig Arbejdsmand, hvem Gaardejeren, han tjente hos, havde lovet et Hjem paa hans gamle Dage. Nu maatte han til en kongerigsk Fattiggaard. Saaledes kunde man blive ved — Rækken er lang. Og det er naturligt, at disse Udvisninger vakte en for Tyskland lidet smigrende Opmærksomhed overalt i den dannede Verden. Ikke alene Hovedbladene i København, men Englands, Frankrigs og Ruslands mest betydende Blade gjorde det ogsaa. Selv i Tyskland hævede sig betydende

Røster derimod. Professor *Hans Delbrück* i Berlin skrev saaledes i »Preussische Jahrbücher«: »De sidste Udvisninger i Slesvig raaber til Himlen. Naar man i Fremstillingen af den tyske Historie kommer til den slesvigholstenske Krig og gad skildre Danskernes Misgerninger mod den forraadte Broderstamme, saa glipper Røsten, og Ordet dør paa Tungen; thi *den* pinlige Sandhed lægger sig imellem: det, Danskerne gjorde dengang, var altsammen Børneleg mod den Vold, hvormed vi nu selv styrer hint Landskab. Og endnu værre end den Brutalitet, der gør os til en Vederstyggelighed for hele den dannede Verden, er den Forblindelse, der tror at kunne opnaa varige Resultater ved saadanne Midler.«

Ogsaa i den tyske Rigsdag viste der sig stærk Mistenning mod v. Køller, saa han følte, der maatte gøres noget for at undgaa et parlamentarisk Nederlag. Han lod derfor sine Landraader holde politiske Taler og foreslaaede Takadresser, som han besvarede med vel valgte Ord. Ja, han optraadte endog under Fakkelskin ved en Folkefest, der blev lavet til hans Ære i Haderslev den 9. Januar 1899. Efter at han havde kørt rundt i Byen, var han til Stede ved et offentligt Byraadsmøde, hvor Borgmesteren takkede ham for Udvisningerne og lovede, at naar han kom igen, vilde der være Fred i Nord-slesvig. Hertil svarede v. Køller: »En streng Fremfærd er nødvendig, men forhaabentlig kun til en Tid; saa bliver der Fred.« — Og om Aftenen ved Fakkeltoget og »Soldet« derefter sagde han: »Da Kejseren 1897 spurgte mig, om jeg atter vilde indtræde i Statstjenesten, svarede jeg: Ja, men kun, hvis Deres Majestæt vil betro mig Forvaltningen af Provinsen Slesvig-Holsten.« — Dagen efter kørte han rundt paa Amtets Smaabaner,

hvor Embedsmænd og nogle Hjemmetyskere gav Møde i deres Søndagstøj. Alt var udmærket ordnet, passende Beskrivelser af Højtidelighederne sendtes til Regeringspressen, der snart kunde meddele Ordlyden af forskellige Takadresser til Overpræsidenten.

Men Uvejret brød alligevel frem i Landdagen d. 25. Januar 1899. Dr. *Barth* (Landdagsmand for en sydslesvigsk Kreds) angreb Udvisningerne stærkt.

»Nordslesvigerne«, sagde han, »er preussiske Statsborgere og har derfor Krav paa den fulde Beskyttelse, som Staten yder sine andre Borgere. De er endnu ikke sammensmeltede med andre Tyskere, uagtet Nordslesvig i en Menneskealder har været i preussisk Besiddelse. Den tyske Forening siger, at Grunden hertil er den danske Presse og de danske Agitatorer. Men jeg tror snarere, at Grunden er det glimrende Rygstød, Regeringen har givet den danske Agitation ved sine Tvangsforholdsregler og sin Skoleordning. Forordningen af 18. December 1888 har bragt de danske Hjem i en klar og bevidst Modsætning til den tyske Skole; og i en Kamp mellem Hjem og Skole vil Hjemmet som oftest vise sig at være den stærkeste.

»For 1½ Aar siden kom Hr. v. Køller til Slesvig, og da han saa, hvor liden Frugt Regeringens Forholdsregler havde baaret, ombyttede han Statsmandens Rolle med Politimandens; han gav sig til at udvise danske Undersaatter, der ikke personlig var faldet til Besvær, men efter sin egen offentlige Erklæring vilde han derved ramme de dansksindede Arbejdsgivere. Han kastede derved et Skær af Uretfærdighed over sine egne Foranstaltninger, hvilket naturligvis gjorde de Mænd, han vilde ramme, mere forstøkkede, styrkede deres Uvilje mod Tyskheden.

»Hans underordnede Embedsmænd gik et Skridt videre, truede med tvungent Formynderskab for de unge, som — vel at mærke efter deres skolepligtige Alder — var sendt til danske Højskoler for at uddanne sig videre og lære det danske Sprog. Den Slags Smaaligheder turrer Folk. Følgerne har vist sig. Mange Danske har afbrudt deres tyske Handelsforbindelser, og ikke i Danmark alene, men ogsaa i de andre skandinaviske Lande er der skabt en lidenskabelig Misstemning mod Tyskland, som dog er den Stormagt, hvortil de skandinaviske Lande naturlig maa slutte sig.«

Indenrigsminister *v. d. Recke* svarede herpaa, at al Tanke om at fortyske Nordslesvig med Vold og Magt og udrydde Danskheden laa Regeringen fjernt. Dens Forvaltning i Nordslesvig var præget af den største Forsonlighed; intet ligger tysk Væsen og preussisk Skik fjernere end Angreb paa fremmede Nationaliteter; men Regeringen maa forsvare sig mod den danske Agitation, der er vokset i Styrke Aar for Aar og har ført et skandaløst Sprog, som har krænket den tyske Befolkning dybt; og man har ikke i Straffeloven passende Bestemmelser til at modvirke denne Agitation.

»Typisk for den danske Agitations Virkemaade og Formaals«, sagde Ministeren, »er en Ytring af Redaktør Hanssen i Aabenraa, Udgiveren af det danske Blad »Hejmdal«. Landdagsmand Hanssen — det er nemlig den samme Mand — vil ikke kunne nægte, at han er fremkommet med følgende Ytring:

»En Krig mellem Tyskland og Danmark vilde være en Ulykke for dem af vort Lands Sønner, som tjener i den tyske Hær; men hvis Nordslesvig gennem en Krig mod Tyskland for stødse kunde

blive forenet med Danmark, hvad jeg rigtignok foreløbig anser for umuligt, saa vilde jeg ikke modarbejde en saadan Løsning af det nordslesvigske Spørgsmaal. Enhver efter min Mening varig Forening af Nordslesvig med Danmark vilde jeg anse for ønskelig og godkende, thi jeg ønsker ikke, at Nordslesvig skal faa tysk Sprog, tysk Sindelag og tysk Nationalitet, det vil sige blive tysk for bestandig. Ingen Forholdsregel fra den tyske Regerings Side, selv Indførelse af dansk Sprog i Kirke og Skole, ved Domstole og Forvaltningsmyndigheder vilde være mig nok og afholde mig fra at agitere. Den varige Adskillelse af Nordslesvig fra Tyskland er mine Ønskers Maal.«

Naar sligt kunde siges af en Landdagsmand, sagde Ministeren, kunde man se, hvor grænseløs Agitationen var.

»Men selv om Pressen hovedsagelig driver denne Agitation, saa er den ikke mindre livlig i de Foreninger, der er spændt som Net over hele Nordslesvig, Vælgerforeningen, Sprogforeningen og Skoleforeningen, Landboforeninger, Sparekasser osv.

»Paa Grund af denne Agitation, der ængster og foruroliger den tyske Befolkning, har man grebet til det Middel at straffe Agitatorerne ved at udvise disses Tjenestefolk — ialt 142 Personer. Disse har dog ikke alle forladt Landet, idet man har ladet dem blive, naar de tog Tjeneste hos tyske Husbønder; det er altsaa ikke Landsforvisning, men Forvisning fra en bestemt Tjeneste.«

I Regeringens Navn maatte han derfor erklære, at denne fuldstændig billiger v. Køllers Fremgangsmaade.

Kultusminister *Bosse* forsvarede det danske Sprogs Udelukkelse af den Statsskole, Børnene er tvunget til at besøge, og sagde bl. a. følgende mærkelige Ord: »Vi har ikke noget imod, at disse Folk (de danske Sønderjyder) taler Dansk; men det er for meget forlangt, at vi skal udlevere *vore* Skoler og Midler til Støtte af en Agitation, der er rettet mod vort Fædreland og vor tyske Folkelighed.«

Ogsaa Finansminister *v. Miquel* havde Ordet for at slutte sig til en Tale af Grev *Otto Moltke*, der havde givet nogle mærkelige Oplysninger om Forholdene i Sønderjylland. I alt Fald havde Ministeren faaet ud deraf, at de dansktalende Nordslesvigere tidligere havde været Slesvigholstenere og hovedsagelig talt Tysk, og naar de nu har trukket deres preussiske Uniform af, føler de sig som Danske, ligesom de tidligere var Slesvigholstenere, naar de havde lagt den danske Uniform.

Mod Slutningen sendte han en »kold Straale« ud mod Danmark i Anledning af, at danske Embedsmænd, om de end ikke øvede, saa dog taalte, og i alt Fald ikke hindrede en preussisk-fjendtlig Agitation. Den tyske Regering havde aldrig før paataalt dette, og dog havde den haft god Grund dertil.

Først henimod Aften fik *H. P. Hanssen* Ordet. De Ord af ham, som Indenrigsministeren havde anført, var ikke udtalt eller skrevet offentlig, men taget af en Forhørsprotokol og udrevet af deres Sammenhæng, og Ministeren havde af let forstaaelige Grunde undladt at anføre Eftersætningerne. I 1895 havde en politiserende Amtsdommer ladet ham arrestere og i 4 Dage holdt Forhør over ham 4—5 Timer i Rad, og han var til sidst for træt til at give nøje Agt paa, hvad der førtes ind i Pro-

tokollen. Sagen blev imidlertid standset af Overrigsadvokaten.

Naar Ministeren i saa høje Toner klagede over Pressen, saa vilde han gøre opmærksom paa, at uagtet Presseloven haandhævedes med stor Strengthed overfor danske Blade, saa var der i 1897 kun anlagt 4 Retssager mod dem, og de to endte med Frifindelse, og de andre med henholdsvis 6 og 2 Ugers Fængsel for de to Redaktører, som havde gjort sig skyldige i »grov Uorden« (grober Unfug) ved at skrive Sønderjylland i Stedet for Slesvig.

Man paastod, at den danske Presse førte et utilbørligt, ja frækt Sprog. Han henstillede i den Anledning til Indenrigsministeren at drage Omsorg for, at Embedsmændene anslog en passende Tone. Landraad *Uslar* i Aabenraa havde saaledes betegnet Strandfogder, som i 20 Aar har røgtet deres Embeder og gjort deres Pligt, som Menedere, fordi de ved Valgmandsvalget har stemt paa danske Valgmænd. Og Landraad *Tschirschnitz* i Sønderborg havde kaldt stedfortrædende Kommuneformand Christensen fra Lavensby Meneder, fordi han havde været Medindbyder til et lovlig sammenkaldt Vælgermøde, ligesom han i et offentligt Møde havde sigtet baade Taleren og Gustav Johannsen for Mened. Endelig havde de officøse Kredsblade udtalt, at man skulde binde de danske Redaktører en Sten om Halsen og sænke dem i Havet.

Paa Grund af de Forhold, Preussen skabte med Pragfredens § 5, var mange Sønderjyder vandret ud, en stor Del var gaaet til Danmark, hvor de havde stiftet sønderjyske Foreninger, der havde samlet Bøger og sendt dem til Nordslesvig, og oprettet Fripladser ved

danske Skoler for den konfirmerede voksne — altsaa ikke skolepligtige — slesvigske Ungdom. Dette var jo ikke ulovlig Agitation; i hvert Tilfælde var det jo det samme som »Alldeutscher Verband« gør for Tyskere i fremmede Lande. —

Hverken Eugen Richter eller Strömbeck kom til at tale, idet Forhandlingerne sluttedes. Men Dagen efter blev der gjort Aftale om at bringe Sagen for *Rigsdagen*, og her kom den til Forhandling den 16.—18. Februar 1899. Her holdt *Gustav Johannsen* et glimrende Indledningsforedrag, hans sidste og bedste Rigsdagstale. Han blev udmærket støttet af Hänel, Liebknecht, Dr. Lieber, Lenzmann, Munckel og af Talere fra Welfernes og Polakkernes Side, og Køller-Politiken fik saaledes læst og paaskrevet, at Ophavsmanden tog Reb i Sejlene, saa Udvisningerne tog af i den følgende Tid.

Inden *Gustav Johannsen* fik Ordet, spurgte Formanden (Ballestrem) Rigskansleren Fyrst Hohenlohe, om han vilde besvare Forespørgslen. Rigskansleren svarede, at vel bestemmer Forfatningen, at Fremmedpolitiken er underlagt *Riget*, men derfor har den enkelte Stat lige godt Ret til at udvise Udlændinge. Han vil derfor ikke besvare Forespørgslen i Rigsdagen.

Derpaa gik han, fulgt af Forbundsraadets Medlemmer.

Gustav Johannsens Tale lød saaledes: »Mine Herre! I de sidste 4 Maaneder har der hos os fundet Masseudvisninger af danske Undersaatter Sted, og samtidig er der blevet anvendt forskellige Politiforholdsregler, som med Rette har foruroliget den lille nordslesvigske Befolkning i høj Grad. Udvisningerne vedvarer, saa at der for Tiden er udvist 400 danske Undersaatter, for

det meste Folk, der var sysselsat i Landbruget. Overpræsident v. Køller saavel som den kgl. preussiske Regering — sidstnævnte den 25. Januar — har erklæret, at Udvisningerne for en stor Del ikke er foretaget for de udvistes, men for deres Husbonders Skyld. Antallet af de danske Undersaalter, som for Tiden bor eller opholder sig i Nordslesvig, udgør vistnok omtrent 1500, i ethvert Tilfælde ikke fuldt 2000. Nu er det statistisk godtgjort, at der i Aarene 1867—90 er udvandret 51000 fødte Nordslesvigere fra Nordslesvig. Ved denne betydelige Udvandring formindskedes Arbejdskraften hos os, der blev Mangel paa Folk, og De vil give mig Ret i, at de faa danske Undersaatter, der nu bor hos os, kun i ringe Grad har kunnet erstatte den store Udvandring.

»Da Preussen og Østerrig 1864 ved Vaabenmagt tvang det lille Danmark til at afstaa Hertugdømmerne Slesvig og Holsten, optoges i Freden, som den 30. Oktober 1864 sluttedes i Wien, en Bestemmelse om, at de Undersaatter, der boede paa det afstaaede Omraade, i et Tidsrum af 6 Aar selv kunde bestemme, om de vilde være danske eller det ny Herskabs Undersaatter. [Han oplæste Wien-Traktatens § 19]. Den Ret, som i denne § gives Nordslesvigerne til at optere for Danmark, benyttedes ikke stærkt i de to første Aar 1865—66, men senere des mere. To Aar efter Afstaaelsen af Hertugdømmerne Slesvig og Holsten til Preussen og Østerrig udbrød der, som De alle veed, Krig mellem disse to Magter, og den 23. August 1866 endte denne Krig med Freden i Prag. I den der afsluttede Fredstraktat blev der taget nærmere Bestemmelse med Hensyn til Slesvigs og Holstens statsretlige Stilling. [Han oplæste Pragtraktatens § 5].

»Ved denne utvetydige Bestemmelse forvandlede det Ønske, Nordslesvigs Befolkning havde næret om Genforening med Danmark, til en *fast Tro*, og Antallet af dem, der opterede for Danmark, voksede Aar for Aar, især da Udløbet af den Frist, der var sat ved Freden i Wien, nærmede sig. Optanterne var allesammen enten Mænd i deres bedste Aar eller unge Mænd. Tusinder af dem blev i Nordslesvig. De, der endnu var ugifte, giftede sig og fik Børn, og disse danske Statsborgere bor som Følge af den Ret, der er givet dem, endnu med deres Familier iblandt os. Kan man efter dette undre sig over, at der bor saa mange danske Undersaatter i det lille Nordslesvig?

»Naar den preussiske Regering paastaar, at der for Tiden bor 19200 — eller med et rundt Tal omtrent 20000 — danske Undersaatter i Nordslesvig, saa tror enhver, der ikke er rigtig kendt med vore Forhold, at disse 20000 Mennesker er Folk, der er fødte i Kongeriget Danmark og indvandrede til Slesvig, og som Følge af denne Fejltagelse bedømmer man vore Forhold fuldstændig urigtigt. Nej, mine Herrer, de 19200 er fødte Nordslesvigere, Mænd, Kvinder og Børn, som har en traktatmæssig Ret til at bo iblandt os uden at forulæmpes paa Person og Ejendom. Og de nu ældre Mænd og Kvinder har alle Indfødsret saavel her som i Kongeriget Danmark.

»Efter min Mening er det en naturnødvendig Følge af disse Forhold, at der nu bor saa mange ikke-preussiske Undersaatter iblandt os. Allerede i Aaret 1872 gjorde den internationale Kommission i Aabenraa, som den Gang drøftede de fra Slesvig i Sommeren 1870 til Danmark udvandrede militærpligtiges og Re-

servisters Forhold, opmærksom paa det ovenomtalte, idet den fremhævede Nødvendigheden af, at der — eventuelt ad Lovgivningens Vej — drages Omsorg for, at de tilkommende Slægtled af denne Befolkning¹⁾ ved deres Fødsel i Indlandet under deres Forældres blivende Ophold her, erhverver sig Egenskab af Indlændinger.

»Hvis den preussiske Regering i Aarenes Løb havde virkeliggjort denne Tanke, saa vilde der langt fra have været saa mange danske Undersaatter i Nordslesvig, som der nu er, og mange Ubehageligheder vilde være undgaaet. Men 27 Aar er hengaaet siden da, og der er ikke gjort et eneste Skridt i den Retning! Den preussiske Regering har forsømt at gøre Ende paa den unaturlige Tilstand, der staar i Modstrid med dens egne Interesser, og nu klager den i høje Toner over de indtraadte Tilstande. Dette tyder ikke paa nogen særlig Visdom hos Regeringen, og det berettiger den ingenlunde til at tage ekstraordinære Forholdsregler mod de dansksindede preussiske Undersaatter i Nordslesvig eller til at udvise de danske Undersaatter. Forstaa det, hvem der kan, jeg har aldrig kunnet forstaa det og begriber det ikke den Dag i Dag. Jeg beder Dem om at se Udvisningerne i dette Lys. Som jeg allerede har sagt, er der næppe indvandret 2000 danske Undersaatter fra Danmark til Slesvig, og disse 2000 Personer staar, som De veed, for største Delen i Tjenesteforhold. Det er rolige og fredsommelige Arbejdere, Karle .og Piger, Handelsbetjente og Lærlinge, Mejerister og Daglejere, og saadanne en venligsindet Nabostats fredelige Undersaatter bliver hos os udviste i stort Antal, ikke — som

¹⁾ o: Optantbørnene.

jeg alt har sagt og udtrykkelig gentager — fordi de har gjort sig skyldige i noget som helst ulovligt, men, som Overpræsident Køller har erklæret, og Regeringen stadfæstet, for deres Husbonders og Arbejdsgiveres Skyld. Ved disse Udvisninger vækker man ikke alene Utilfredshed, men fremkalder ogsaa Mangel paa Arbejdere og Tjenestefolk.

»Mine Herrer! De vil heraf have set, at den nordslesvigske Befolkning for Tiden bestaar af tre Grupper: den første, som er den langt overvejende, dannes af de preussiske Undersaatter; den anden Gruppe, der, som allerede gentagne Gange nævnt, omfatter omtrent 20000 Mennesker, dannes af Personer, som efter Freden i Wien har ubetinget Ret til at bo iblandt os uden at forulæmpes; den tredje Gruppe er det lille Antal, der er født i Danmark og altsaa virkelig er danske Undersaatter. Den preussiske Regering og dens Tilhængere i Udvisningsspørgsmaalet plejer sædvanlig at lade disse Spørgsmaal være uænsede, naar den vil forsvare eller begrunde de usædvanlige Forholdsregler, den har taget hos os. De danske Agitatorer, den danske Presse i Nordslesvig og vore Foreninger skal have Skyld for, at Udvisningerne er blevet sat i Værk, og for, at de nye overordentlige Politiforholdsregler i den senere Tid er blevet indført hos os. Hvor findes nu disse danske Agitatorer? Ja, mine Herrer, i første Linje regner man den nordslesvigske Befolknings Repræsentanter i den preussiske Landdag og her — her er jeg jo den eneste — til Agitatorerne. Holder vi Møde med vore Vælgere, holder vi Foredrag for dem om det, der er sket i dette eller hint Parlament, saa kaldes det straks dansk Agitation, og tilsløret eller aabent siges der om os i Avisartikler,

i Taler, eller hvor det ellers kan være, at vi ved disse Møder giver os af med Landsforræderi. Det er ikke sandt. Jeg betegner alle dem, der fremsætter slige Paa-stande, som Løgnere. Man har end ikke nogen Sinde vovet at rejse Anklage for Højforræderi mod os. Det er en saa skammelig Beskyldning, at man vel maa have Lov til at bruge et haardt Ord om dem, der fremsætter den, og jeg erklærer endnu en Gang: det er Løgnere, der siger sligt!

»Alle vore Foreninger, hvilke Formaal de end har, Landboforeninger, Sparekasser, Pengeinstitutioner osv. — alle kaldes de agitatoriske Institutioner, og deres Ledere danske Agitatorer. Aldrig har man kunnet bevise, at der drives Agitation i disse Foreninger, men Beskyldningerne opretholdes, og de benyttes ved alle mulige Lejligheder mod den danske Befolkning i Nordslesvig. Ja, mine Herrer, saaledes var det jo ogsaa, da dette Udvisningsspørgsmaal nylig var paa Tale i Landdagen, da mødte man fra Regeringens Side frem med Beskyldninger mod Foreningerne, mod Institutionerne, mod den dansk-nordslesvigske Presse og mod enkelte Personer, og derved høstede man Bifald fra de Folk, som Regeringen altid er sikker paa, naar den foretager sig noget mod de fremmede Nationaliteter inden for dens Grænser. Med disse Patriots Bifald ansaas Sagen saa for afgjort. De vil mindes — navnlig de Herrer, som tillige er Medlemmer af den preussiske Landdag, og de Herrer Rigsdagsmænd har vel læst det —, at da Dr. Barth havde givet en saglig Begrundelse af Forespørgslen, maatte man fra Regeringens Side anerkende det, men man gik alligevel den gamle Vej: Sagen selv vilde man ikke tale videre om. Man gik let hen

over Udvisningerne, over Undtagelsesbestemmelserne, og hvor hen? Til Anklage mod Personerne, som man mente at kunne faa fat paa, særlig mod een Person og hans Virksomhed i politisk Retning, man oplæste Sætninger, der var revet ud af en gammel Protokol «

(Formanden ringer og kalder Taleren til Orden — Johannsen fortsætter):

»Hr Præsident, jeg har ikke sagt, at den kgl. preussiske Regering har skildret Landdagsmand Hanssen som en Person, der driver Landsforræderi; jeg har sagt, at den kgl. preussiske Regering som saa tit før gik uden om Sagen ved at angribe Personen. Det er dog noget helt andet end at beskyldte den kgl. preussiske Regering for at beskyldte H. P. Hanssen som en Person af den Slags, jeg omtalte før «

(Formanden afbryder paa ny. — Johannsen fortsætter):

»Mine Herrer, jeg maa alligevel ved denne Lejlighed og til Trods for denne Afbrydelse komme tilbage til Forhandlingen i Landdagen. Jeg kan ikke her vente noget Svar fra Regeringens Side og maa altsaa antage, at Rigsregeringen i givet Tilfælde vilde have givet det samme Svar, som blev givet der. Ja, jeg vil ikke tale mere om den preussiske Regering; jeg vil kun fremhæve, at den i Kampen mod Forespørgslen og i sine Paastande om den danske Agitation i Nordslesvig fik hurtig Hjælp fra en Side, hvor man altid kan faa den, og denne Hjælp bestod i, at man oplæste nogle »frygtelige« Almanakhistorier af en dansk-nordslesvigsk Almanak og fremviste nogle »skrækindjagende« Billeder af denne Almanak. Derved fik den det til at løbe koldt ned ad Ryggen paa Landdagens store Flertal, og

vi forstod, paa hvilken Side Flertallet fandtes. — Ja, jeg kommer tilbage til slige Beskyldninger, jeg siger kun: man angreb Personen, og selve Sagen var hurtig glemt. De Angreb paa Personer og Foreninger hos os, der faldt som en Haglbyge, var for en stor Del løsevne Sætninger af et gammelt Smædeskrift¹⁾ mod Danskheden i Nordslesvig, et Skrift, der indeholder uendelig mange Usandheder, ja her har jeg da Lov til at sige Løgne (Munterhed) i Massevis, et Skrift, der viser et umaadeligt Ukendskab til vor Befolkning. Man kan heller ikke vente mere af dette Skrift; thi Forfatteren beder selv i Indledningen Læseren om at se paa det som samlet sammen i meget kort Tid. Han kendetegner sig selv bedst ved at kalde det en improviseret Digtning som Grundlag for Anklagerne mod den nordslesvigske Befolkning. En anden preussisk Statsminister, Hr. v. Miquel tog til Orde for at forsvare de Køllerske Forholdsregler og Udvisninger. Hans Tale var kort, men kunde have været endnu kortere. Han sagde følgende: »Jeg tror, at det Spørgsmaal, som De skal afgøre og danne Dem en bestemt Mening om, allerede er fuldstændig klart, og at det næppe gøres nødigt at tale mere om det. Jeg tror, at enhver af os, som ikke før var inde i Sagerne, nu har et fuldstændig klart Billede af Tilstanden i Nordslesvig, og jeg er overbevist om, at den sidste Talers sagkyndige Foredrag, der helt igennem var en objektiv Fremstilling, vil have gjort Indtryk paa enhver, der er her til Stede.«

»Den sidste Taler var Grev *Moltke*, denne Greve med det ædle Navn. Han kom galopperende paa sin

¹⁾ Af Strakerjan.

patriotiske Ganger, da de patriotiske Bølger gik højest. Jeg tænkte, han vilde hjælpe den stakkels Tolder eller Synder, men han kom ikke af den Grund; han kom ikke for at frelse, denne Greve af dansk Afstamning. Ham var det, som Minister v. Miquel pegede paa; men hans Tale var kun en Oplæsning af nogle løsrevne Sætninger af den improviserede Digtning. Andet var det ikke, og naar det er tilstrækkeligt og anses for en god Begrundelse, saa har man fra preussisk Side let ved at forsvare Forholdene hos os.

»Pressen og Foreningerne beskyldes for dansk Agitation, og vore Banker og Sparekasser kaldes dansk-agitatoriske Institutioner. Pressen staar under den almindelige Presselov. Den kan vel gerne blive lidt skarp i Kampen, men det er sædvanlig kun Genlyd fra Skoven. Foreningerne staar under Foreningsloven, og al deres Gøren og Laden overvaages af Politiet. Naar saadanne ikke beviste Beskyldninger er nok til at retfærdiggøre Udvisningerne af danske Undersaatter hos os og til at begrunde de ny haarde Politiforholdsregler som nødvendige, saa gad jeg sige: »O, tempora, o mores!«¹⁾. Mine Herrer! Forholdene hos os har udviklet sig saaledes, navnlig som Følge af de forskellige Anordninger, der lidt efter lidt er blevet indført mod Befolkningens Sprog. Tænk Dem en Befolkning med eget Sprog som den nordslesvigske! Den ser sit Sprog truet paa alle Kanter. »Aa!« siger den preussiske Regering, »Nordslesvigerne kan jo tale Dansk saa meget de vil; deres Sprog vil vi ikke udrydde.« Ja, det vilde heller ikke være let at forbyde os det. Jeg veed ikke, hvorledes man skulde bære sig ad med det; men den Forfølgelse

¹⁾ O, hvilke Tider, o, hvilke Sæder!

mod Sproget, man har drevet i mange Aar og endnu driver den Dag i Dag, tyder paa, at man tænker helt anderledes, end man taler. Straks efter 1864 blev Retsproget for det første tysk, og efterhaanden naaede man til den nuværende Tilstand: at det danske Sprog, Folkesproget, Modersmaalet, sættes til Side i Folkeskolerne saaledes, at der nu kun gives 4 Timers dansk Religionsundervisning. Saaledes er Forholdene, og alligevel paastaar man, at man ikke vil berøre Nordslesvigerne deres Sprog. — Da man i 1864 forhandlede om Afstaaelsen af Hertugdømmet Slesvig, skrev den daværende preussiske Førsteminister v. Bismarck til Preussens Repræsentant i London følgende: »*Den engelske Regerings Frygt for, at der nu med Hensyn til den danske Nationalitet og det danske Sprog kan opstaa lignende Misforhold som før med Hensyn til det tyske, maa afvises som aldeles ugrundet!*« —

»Et stort Ord af den store Mand! Kun Skade, at Gerningen slet ikke vil svare til det store Ord. Kort Tid efter, at et fremmed Sprog var blevet Retssprog, hændtes det, at en Tysker, en Professor (Tilraab), ja en Professor (Munterhed), en Kollega til d'Hrr, Delbrück, Paulsen og Kaftan, en ægte tysk Mand, i Herrehuset i Wien fik Lejlighed til at sige følgende store Ord: »*Domstolene er til for Folkets Skyld, ikke Folket for Domstolenes. Folket har Ret til at dømmes i dets eget Sprog. Det er et Hensyn, Folket har Ret til at kræve, at Kendelsen kundgøres det i Original, ikke i Oversættelse.*« De tyske Østerrigere og ligeledes Tyskerne i Riget — ja ogsaa andre glædede sig over dette smukke, store Ord; men i det tyske Rige anvendtes det ikke.

»Da man havde gjort Tysk til Forvaltningsprog

og afskaffet det danske Modersmaal som Undervisningsprog i Skolen, henvendte den danske Befolkning i Nordslesvig sig flere Gange i Petitioner med Tusinder og atter Tusinder af Underskrifter til Regeringen og Folkerepresentationen og bad om Ændring, især af den sidste og haardeste Bestemmelse, Anordningen af 1888. Man slog saa meget af paa sine Fordringer, at man til sidst kun bad om ugentlig to Timers Undervisning i Modersmaalet, sandelig et beskedent Ønske, men end ikke dette Ønske opfyldtes. Saa mente man at maatte hjælpe sig selv med Hensyn til Børnenes Undervisning i Forældrenes Sprog, i Modersmaalet. Man dannede Foreningen til Beskyttelse og Bevarelse af det danske Sprog i Nordslesvig; der oprettedes Bogsamlinger, uddeltes Bøger osv. Det kaldes nu antitysk, dansk Agitation. Men hvorledes kan det at virke for Modersmaalets Bevarelse i Nordslesvig kaldes Agitation mod det tyske Sprog, imod den tyske Nation, imod Staten? Da det nu, som sagt, var kommet saa vidt, at Børnene ikke mere i Skolen lærte at læse, skrive og tale deres Modersmaal rigtigt, saa sendte Nordslesvigerne deres Børn over paa de danske Skoler, fordi danske Privatskoler, ja endog dansk Privatundervisning ikke tillades hos os.

»Hvorledes kan man dog fordømme en Befolkning, fordi den i sine Bestræbelser for at holde paa sin Nationalitet gaar slige naturlige Veje, naar den naturligste Vej til dette Maal er lukket for den? Men ogsaa det betragtes hos os som strafbart.

»To politisk meget virksomme Amtsdommere¹⁾ hos os prøver for Tiden paa at tage Opdragelsesretten fra

¹⁾ Hahn i Nordborg og Lindemann i Toftlund (2¹/₂ Mil Ø. for Skærbæk).

de Forældre, som har sendt deres konfirmerede, men endnu umyndige Børn paa Skoler i Danmark. Denne i den nordslesvigske Befolknings Øjne store Uretfærdighed, ja Retsstridighed — thi saaledes opfatter den nordslesvigske Befolkning det — volder Uro hos os; og denne Foruroligelse af Sindene skaber den Uro, som Overpræsident v. Køller klager over. Det lille Folk deroppe kender Ordet: »Sproget er et Folks første og tillige dets sidste Eje. Med Sproget opstaar og lever det, og med Sproget ophører det at være til.« Dette Eje vil det nordslesvigske Folk værne om; det vil ikke ophøre at være til. Men denne Vilje og Arbejdet for at hindre at dette Ord opfyldes paa os, kaldes ogsaa landsfjendtlig Agitation. Dette lille Folk føler sig uendelig dybt krænket derved, føler sit Sprog uretfærdig trængt, og sine Rettigheder truet paa det værste.

»Men det kan jeg sige Dem, mine Herrer, i denne ulige nationale Kamp føler det lille Folk alligevel sit Mod blive mere staalsat, sit Haab mere vokse, og sin Tro fæstnes. Jeg veed, at mange af Dem vil ryste paa Hovedet og tænke, at dette lille Folk dog har lavet sig en mærkelig politisk Tro. Men at denne Tro findes, er en Kendsgerning, og at den er fremgaaet af de Forhold, jeg har skildret, vil De indse. Troen, hvad enten den er religiøs eller politisk, vokser under Forfølgelsen, styrkes i Lidelsen. Jeg siger, at baade den politiske og religiøse Tro er en Bestandighed i det, som haabes, og en fast Overbevisning om det, som ikke ses.

»Saaledes laa Forholdene, da Hr. v. Køller kom til os, og jeg veed ikke, at der er sket noget, som kunde give Anledning til Udvisningerne og de ny Politiforholdsregler. Hr. v. Køller har undret sig over, at in-

gen af den danske Befolkning søgte Foretræde hos ham. Han har ogsaa udtalt sin Forundring over, at jeg ikke kom til ham. Han sagde, at det var den onde Samvittigheds Skyld. Nej, det er ikke nogen ond Samvittighed, men en daarlig Fod, der har hindret mig i at rejse op til ham. Det er dog en vældig Forskel (Munterhed). Jeg tror heller ikke, jeg kunde have hindret noget af det, han har gjort. Derimod er andre Folk rejst op til ham, har givet ham Raad og skildret ham Forholdene saaledes, at jeg nok vil tro, at disse Skildringer ikke har saa lidt Skyld i, at Hr. v. Køller har taget saa strenge Forholdsregler mod os. Der findes en Forening, den tyske Forening for Nordslesvig, hvis Formaal er at fortyske denne Landsdel. Dette Formaal kan vi jo ikke have noget at indvende imod, naar det kun fortyskes ad privat Vej og paa en anstændig Maade. Men det gør denne Forening ikke. Vi ønsker imidlertid ogsaa, at den danske Befolkning skal have Lov til at værne om sin Nationalitet og sit Sprog (Tilraab fra Højre). Agitere! Ja, Agitation behøver jo ikke saa lige at være noget slemt; de Herrer agiterer jo ogsaa, somme Tider endog ret kraftigt. Det har vi dog tit baade hørt og læst om.

»Medlemmer af den tyske Forening rejste, som sagt, op til Hr. v. Køller. Denne Forenings Medlemmer har delt Arbejdet imellem sig. De har f. Eks. et Angiverudvalg. Medlemmerne af dette skal sørge for at angive Folk hos Myndighederne. Naar en Embedsmand viser sig velvillig eller endog blot venlig overfor den danske Befolkning, saa bliver han bagvasket. Mangen Anklage er rejst, og meget ondt forvoldt ved denne Forenings Arbejde. Desuden har Foreningen en Presse-

afdeling, som bestaar af en Flok Journalister, hvis Hverv det er at ophidse den tyske Presse og derigen- nem det tyske Folk mod den lille Befolkning deroppe. Usande og falske Skildringer af Forhold og Begivenhe- der hos os udbreder de næsten hver Dag gennem Rege- ringsbladene. Det er Herrer, der ikke tager det saa nøje med Sandheden, og naar jeg engang imellem læser, hvad de udbreder gennem den tyske Presse, saa rinder mig et gammelt Ord i Hu, der en Smule forandret ly- der saaledes: »Skamløse Journalister er det, der for at røre Hjertet bærer Patriotismen til Skue med alle dens Bylder!« Den Patriotisme, der er befængt med Usand- hed, med Løgn, er en Patriotisme med Bylder. Mine Herrer, jeg er overbevist om, at denne Forenings Skil- dringer tit har været afgørende for Bestemmelser, som man dog havde gjort bedre i at støtte paa Indberetnin- ger fra Landraader og andre Myndigheder, selv om dis- se tit er meget nidkære.

»Den preussiske Regering og Hr. v. Køller har gjort en Opdagelse, og det er den, at en ny Slags dansk Agitation giver sig Udslag i, at man systematisk fører danske Tjenestefolk i Hundredvis ind i Landet. Men ogsaa denne Mening er grundfalsk. Det er Folkemang- gelen hos os og den deraf følgende højere Dagløn, der er Skyld i, at de danske Tjenestefolk saa gerne vil over til os. Det er ikke og kan ikke være en systematisk dansk Agitation. Naar dette er blevet indberettet, saa kan Embedsmændene ikke have lavet Indberetninger- ne; de maa være lavet af andre. Forholdt det sig rig- tigt med den nyopdagede danske Agitation, saa maatte mangan Amtsforstander regnes til de danske Agitato- rer. Jeg kan fortælle Dem, at to Amtsforstandere har

hver to danske Tjenestefolk, to andre har hver fem, og atter to andre har hver ti saadanne Tjenestefolk. En Amtsforsander har endog af Daglejere med Familie, Karle og Piger ikke færre end tretten saadanne danske Undersaatter i sit Brød. Det er dog et Bevis for, at der ikke kan være Tale om nogen ny dansk Agitation. Det er ene og alene Folkemangelen, der har gjort det. Mine Herrer, saaledes ligger Forholdene hos os. Saadanne Politiforanstaltninger er indført hos os, og dog raaber vor Overpræsident: »Jeg vil have Ro!« Men, mine Herrer, hvem volder Uro, hvem har fremkaldt den? Hr. v. Køller er jo en personlig elskværdig Herre, men i hans Styrelse er der ingen Elskværdighed at finde. Under ham er Uroen kommet, men det vil han ikke indse. Under ham er Udvisningerne af en venligsindet Stats uskyldige Undersaatter blevet genindført, under ham er der blevet udstødt Trusler mod danske Optanter, og under hans Overpræsidium er der blevet truet med at fratage Forældre deres Opdragelsesret. Alt dette har voldt Uro blandt den nordslesvigske Befolkning. Hvor er nu Retten og Retfærdigheden? Og er slige Forhold det tyske Folk værdige? Det overlader jeg til Dem, det tyske Folks Repræsentanter at svare paa.«

XI.

Køller-Politikens Tid. II.

I Slutningen af sin Tale nævner Gustav Johannsen, at der blev truet med at fratage Forældre *Retten til at opdrage deres egne Børn.*

Dette var forsøgt flere Gange. Endnu før v. Køller var kommet til Hertugdømmerne, havde Amtsdommeren i Skærbæk tilskrevet en Enkefru Stamp, at hvis hun ikke straks tog sin Datter hjem fra Efterskolen i Hejls, vilde hun komme til at bøde 100 Mark. Hun gjorde det ikke, og Bøden blev inddrevet. Samtidig med Inddrivelsen fik hun Befaling til inden fjorten Dage at tage Datteren hjem, ellers skulde hun bøde 150 Mark. Hun indankede nu Sagen for Landsretten i Flensborg, der stadfæstede Amtsrettens Kendelse. Derimod ophævede Kammerretten i Berlin Dommen, men fremhævede, at en Dommer kunde fratage Forældre Opdragerretten, naar der forelaa »betydelige Grunde«. Hvorvidt saadanne forelaa, maatte Formynderrretten afgøre.

Dette sidste var Vand paa den bekendte *Dr. Hahns Mølle.* Han var dengang Amtsdommer i Nordborg og fratog 6. April 1898 en fattig Enke Katrine Marie Nielsen i Vesterlund i Nordborg Sogn Opdragerretten over hendes ti Børn, fordi hun havde ladet en Søn komme i

Lære i »Flensborg Avis's« Trykkeri. Kammerretten op-hævede ganske vist denne Dom paa Grund af en Form-fejl; men i Juli s. A. tog Dr. Hahn Børnene fra hende og overgav dem til en tysk Fanatiker, en Skorstensfejer i Nordborg.

Aaret efter fratog Dr. Hahn Gaardejer *Peter Sandvej i Holm* ($\frac{1}{4}$ Mil V. f. Nordborg) Retten til at opdrage sin 15-aarige Søn. Faderen var en meget anset Mand, Formand i Landboforeningen; men han havde i Vin-teren 1898—99 haft sin Søn paa Holsted Efterskole (i Nørre-Jylland) og nægtede at tage ham hjem. Dr. Hahn udviklede i den Dom, han i den Anledning af-sagde, at Kammerretten havde kendt for Ret, at For-ældreretten kunde fratages en Fader, der udsætter sine umyndige Børns legemlige eller sædelige Vel for Fare; og det maatte man sige, Peter Sandvej havde gjort ved at sende sin Søn til Efterskolen, hvor der med alle Mid-ler læres Kærlighed til Danmark og Had mod Tysk-land. Den Opdragelse, Peter Sandvej paa den Maade gav sin Søn, var skikket til at gøre ham utilfreds med sin Nationalitet(!). En saadan Opdragelse skader i høj Grad den opvoksende Slægts ædlere Interesser og bringer deres sædelige Vel i Fare. Skorstensfejeren blev ogsaa Værge for P. Sandvejs Søn.

Amtsdommer *Lindemann* i Toftlund viste samme Nidkærlighed for Børnenes legemlige og sædelige Vel som Dr. Hahn, og han fratog bl. a. *Fru Lautrup i Gestrup* ($1\frac{1}{2}$ Mil S. f. Toftlund) Formyndreretten over hendes 20-aarige Datter, fordi denne var Elev paa Askov Høj-skole. Kendelsen derom gør gældende, at næsten alle Højskoler ledes i grundtvigiansk Aand, der synges op-hidsende, i Slesvig forbudte Sange, man søger at hin-dre de nordslesvigske Elever i at udsone sig med de be-

staaende Forhold. I Askov ledes Skolen af Grundtvigianere, »en af Landskirken udtraadt Sekt«, der bibringer dem den Tro, at kun den danske Kristen er den rette Kristen. Fru Lautrup begaar en svær Uret mod sin Datter ved at lade hende blive paa et saadant Sted; derfor maa Formynderretten fratages hende og gives til en Kurator.

Samtidig tog man ogsaa fat paa en anden Maade. Landraaden i Sønderborg udtalte i December 1898, at alle unge, der besøgte danske Skoler, skulde tvinges til at vende hjem; ellers skulde deres Slægtinger udvises. (»Befolkningen skal lære at hefte solidarisk«, havde Dr. Mauve sagt). Enkelte gjorde det; de fleste sagde Nej. Nogen Humor kunde der være i al denne Tristhed. En Kone fik af Dr. Hahn f. Eks. Ordre til at tage sin 34-aarige Mand hjem fra et Haandværkerkursus i Vallekilde. Hun var indstævnet sammen med en hel Flok Forældre, hvem Dr. Hahn tog Formynder- og Opdragelsesretten fra.

Disse Domme blev imidlertid ophævet af Landsretten og Kammerretten, hvorpaa man lod Formynderne henvende sig til de danske Politimyndigheder med Forlangende om, at de paagældende Højskole- og Efterskole-Elever skulde udleveres!

Naar Landsretten ophævede Amtsretsdommene, var det vist under Indflydelse af saavel Landdagens som især Rigsdagens Forhandlinger om Spørgsmaalet. I Landdagen havde Centrums Ordfører Dr. Strömbeck udtalt en skarp Misbilligelse af Forsøgene paa at fratage Forældre Retten til at opdrage deres Børn, og Justitsministeren havde egentlig ikke forsvaret det; han havde ikke nægtet v. Køllers Forbindelse med de Kredse, hvorfra Angrebene mod Forældreretten udgik; imid-

lertid var jo Domstolene uafhængige. Dette sidste var i Grunden Ministerens eneste Argument.

I Rigsdagen faldt der skarpere Ord om denne Sag. *Dr. Lieber* (af Centrum) sagde: »Dette Indgreb i Forældreretten er en himmelraabende Uret mod os alle, der har Børn; thi hvad der sker i Nordslesvig i Dag, kan ske med os alle, naar vi sætter vore Børn i en Skole, der ikke behager Amtsdommeren.« — Den berømte Jurist *Lenzmann* (frisindet) udtalte: »Efter min rent menneskelige Følelse er det en Grusomhed uden Lige, at man med Vold vil fratage nogen hans Modersmaal; men den bliver etisk og sædelig grænseløs, naar man for Sindelagets Skyld vil fratage Forældrene deres hellegste Ret: Retten til at opdrage deres Børn. Det er ikke en Ret, der er indsat af Staten, men anordnet af Gud og dybt begrundet i den menneskelige Natur.« Grev *Herbert Bismarcks* Samvittighed sagde derimod ham, at »vi maa staa paa Fædrelandets Side, enten det saa har Ret eller Uret.«

Ved Stemningen i Rigsdagen og ved de senere Domme var indtil videre dette Kampmiddel slaaet *Dr. Hahn* og ligesindede ud af Hænderne.

Et lille nærmest muntert Afsnit af denne Kamp er, hvad man har kaldt »*Tjenestedrengkrigen*«. Der var efter de gældende Love i Sønderjylland Skolepligt for Børn fra deres 6te til 15de Aar; men naar de var over 11 Aar, kunde de om Sommeren »dispenseres«. Det er næsten utroligt, at en Regering kan faa i Sinde at nægte Dispensation for derved at hindre fattige Børn paa 12—14—15 Aar i at tjene Opholdet og en lille Løn om Sommeren; men Styrelsen i Sønderjylland gjorde det. Imid-

lertid havde den gjort Regning uden at kende de sønderjydske Bønder ret; og den fik nærmest kun Spot og Skam af »Tjenestedrengkrigen«.

Et Par Eksempler, der baade er til at le og græde ad, skal nævnes.

Gaardejer *Kr. Iversen* i Avnbøl i Sundeved havde fæstet en Teglværksarbejders 12-aarige Søn til at hjælpe med Kreaturerne om Sommeren; men næppe var han kommet til *Kr. Iversen*, før denne fik Opfordring til at træde ud af de danske Foreninger, ellers skulde Drengen i Skole hver Dag. Det kom han saa; men man var bange for, at han endda kunde gøre Nytte, og derfor blev det befalet, at Drengen skulde hjem. Da Gaardmanden ikke sendte ham bort, blev han ført hjem af en Politibetjent. Men næste Dag kom Moderen med ham igen. Saa forbød Landraaden Læreren i Avnbøl Skole at undervise ham, hvilket kun fik til Følge, at Drengen fik Feric, og glad var han. Saa opgav man Kampen.

Denne Tjenestedrengkrig var haardest i Aabenraa Amt, hvor den forholdsvis flinke Landraad v. Bonin i 1894 var blevet afløst af den i Meksiko fødte v. Usler, der bl. a. skulde være særlig dygtig til at vise Vand. Denne udstedte d. 24. Juli 1899 en Politiforordning, hvori han forbød at tage skolepligtige Børn i Tjeneste uden Politiets Tilladelse. Og i Kraft af denne Forordning blev Gaardejer *Math. Hansen* i Hostrup (nær ved Aabenraa) idømt en Bøde, fordi han i 3 Aar (5: 3 Aar før Forordningen udkom) uden Forlov havde haft en fattig Dreng i sin Gaard. Han betalte ikke Bøden og blev senere frifundet derfor.

Flere lignende Historier kunde fortælles. Til sidst

(4. Juli 1901) erklærede Overforvaltningsretten i Berlin v. Uslars Forordning ugyldig, og saa var *Krigen forbi*.

Der blev i Køllerpolitikens Tid gjort et ejendommeligt Forsøg paa at vildlede og splitte den danske Befolkning ved Hjælp af det gamle danske Blad »Dannevirke«, det Blad, der ikke alene var det ældste, men det mest udbredte danske Blad i Sønderjylland.

Under og efter Krigen 1864 havde det været standset, indtil Indførelsen af den preussiske Forfatning 1867 gjorde det muligt at udgive det igen.

Det var P. H. Lorenzens Søn, *Hans Rudolf Hjort-Lorenzen* (1832—1917), der nu købte Bladet og redigerede det fra 1868 til 1876. Han var født i Haderslev, Student fra Sorø og juridisk Kandidat fra Københavns Universitet, havde før Krigen været Borgmester i Ekernførde og Herredsfoged i Slesvig, men var naturligvis bleven afsat af de ny Myndigheder.

Han gjorde under Krigen Tjeneste ved et Hospital i København, men flyttede allerede 1865 tilbage til sin Fødeby.

Efterat han 1868 havde overtaget »Dannevirke«, købte han »Freja«, som han udgav sammen med »Dannevirke«.

Den Omstændighed, at han efter sin Afsættelse havde opholdt sig i Kongeriget og ikke ved sin Tilbagekomst til Sønderjylland havde afgivet en formelig Erklæring om at ville være preussisk Undersaat, gjorde, at han 1877 blev erklæret for dansk Undersaat, og han vidste jo godt, at dette betød Udvisning; derfor forlod han, da Undersøgelserne om hans Undersaatsforhold

begyndte, »Dannevirke« og Sønderjylland og var saa 1878—93 Redaktør af »Nationaltidende« og siden Stiftsskriver i Roskilde.

Da Hjort-Lorenzen maatte forlade Sønderjylland, blev »Dannevirke« købt af Dyrlægge J. H. Bjørnshauge i Aabenraa, der lod det redigere af sin yngre Broder, cand. mag. *J. J. Bjørnshauge*, en god Ven og politisk Meningsfælle af Krüger, men som dog, da Edsnægtelsen efter Krügers Død blev opgivet, sluttede sig til den ændrede Politik. Han havde fra 1881 til Redaktionssekretær *M. C. Mathiesen* (1853—1915), der gjorde den væsentligste Del af Arbejdet, og som efter Bjørnshauges Død 1891 og saa af Navn blev Bladets ansvarlige Redaktør.

51. H. R. Hjort-Lorenzen.

Mathiesen var en Lærersøn fra Rømø og kom 1871 paa Seminariet i Tønder, hvor han var Kammerat og Ven med J. Jessen. Et Par Aar efter deres Afgang fra Seminariet mødtes de paany i Haderslev som Lærere ved Jensens danske Realskole; men da de tyske Magthavere lukkede denne, gik de begge til Bladene: Jessen til »Flensborg Avis«, og Mathiesen til »Dannevirke«.

Dette sidste havde da vanskelige Arbejdsvilkaar.

Nye Blade opkom, der var billigere: »Modersmaalet« i Haderslev, »Hejmdal« i Aabenraa, »Vestslesvigsk Tiden- de« i Tønder, og »Flensborg Avis« fik snart en stigende Udbredelse. Mathiesen havde det under disse Omstæn- digheder dobbelt strængt, og ikke mindst, da han 1891 blev ansvarlig Redaktør. Der var ikke Raad til at lønne Medarbejdere, og man sagde, at han havde kun een saa- dan, og det var ham selv.

Dyrlægen, der ejede Bladet, havde det heller ikke for godt. Hans økonomiske Vanskeligheder var ved at vokse ham over Hovedet; og saa søgte han at redde sig ved at gaa over til Tyskerne.

Det skulde jo helst ske saa fint, at Bladets Læsere ikke ret mærkede det. Men Mathiesen var jo ikke saa- dan at løbe med. — I Efteraaret 1899 forlangte Bjørns- hauge, at han skulde optage en Artikel, hvori det fra- raadedes Forældre at sende deres Børn paa danske Høj- skoler og Efterskoler; og da Mathiesen nægtede at op- tage Artiklen, maatte han forlade Bladet.

Den 29. December læste man i »Dannevirke« føl- gende Erklæring af Mathiesen: »Fra i Dag overtager Bladets Ejer, Dyrlæge J. H. Bjørnshauge i Aabenraa, selv Udgivelsen og Ansvar for Bladet. Samtidig er undertegnede paa Grund af Uoverensstemmelser med Bladets Ejer bleven opsagt sin Stilling som Bladets Ud- giver og Redaktør med Fratrædelse 1. April og fralæg- ger sig herefter ethvert Ansvar for Bladets Ledelse og Indhold«.

Dyrlæge Bjørnshauge kunde under disse Omstæn- digheder ikke formaa nogen dansk Sønderjyde til at overtage Bladets Redaktion. Men saa blev han opmærk- som paa en kongerigsk Dame, en Datter af den senere Forsvarsminister, Kammerherre Krabbe. Hun havde

1886—99 været gift med Landskabsmaler J. P. Wildenratt, men deres Ægteskab var blevet opløst, og hun kom nu til Haderslev og kom i tre Aar til at redigere »Dannevirke«.

Om dette skete efter ligefrem Aftale med Myndighederne, er ikke blevet offentligt oplyst, men at disse lod Fruen sidde paa en Tid, da de ellers udviste danske Undersaatter i Hobetal, viser, at hendes Redaktionsvirksomhed faldt i deres Smag.

Hun retfærdiggjorde i fuldt Maal den Tillid, der var vist hende, idet hun stadig hævdede sin og Bladets uforandrede Danskhed skrev, hvad Tyskerne ønskede: Angreb paa de Danskes Holdning og da især paa alle deres ledende Mænd, der i hendes Øjne var halvdannede Undermaalere.

Hun og hendes var det rette »Protestparti«, de andre et »Paradeparti«. Det sidste var det behageligste og mest indbringende — ikke for Befolkningen, men for de paraderende. I Paradepolitikens Spor fulgte Udvisninger, ødelagt Forsamlingsliv, hjemløs Tilværelse for Optanter og Optantsønner. De (paraderende) siger, at de kun gør, hvad der er deres Ret. Ja, man har jo Ret til at gaa over Bækken efter Vand; men det er ikke hensigtsmæssigt. De kunde have det meget bedre, hvis de vilde. H. P. Hanssens Blad »*Hejmdal*« kaldte hun en Gang »det danske Smudsblad i Aabenraa« og ved en anden Lejlighed »Jammertrompeten i Aabenraa«. Og Bladet »*Modersmaalet*« i Haderslev var »et Maadelighedens og Halvdannelsens Organ«, hvis Begreber var indskrænkede til den snævrreste Horisont, og som ikke anede, hvad et stilfuldt farverigt Sprog vil sige, og hvad der kræves af en dannet Journalist. — Ikke mindst ondartede var hendes personlige Angreb paa de ledende

Mænd: H. P. Hanssen f. Eks., siger hun, er Højremand med »Nationaltidende«, Venstremand med »Politiken« og har givet »os« i Hænde et utroligt Eksempel paa Boykotnings-Systemets yderste Brug. Et andet Sted, at H. P. Hanssen handler stadig sin Karakter tro, det vil sige, han forsvarer sig med Løgn paa Løgn . . . »Vi bør indstille H. P. Hanssen, Landdagsmand og Detektivbureauforstander, til Gageforhøjelse; han lyver for mere end 15 Mark om Dagen«. — Redaktør *J. Jessen* slipper naturligvis heller ikke. En Artikel: »Hr. Jessen som Kaffetaarspolitiker«, slutter saaledes: »I sin lille Kaffepassiar skyder Hr. Jessen os ogsaa *Gustav Johannsen* under Tænderne, om vi ikke har Lyst til at tage os af ham. Det er den eneste, mener Jessen, der ikke rigtig har faaet endnu. . . . Men vi maa nægte Jessen den Glæde . . . Hr. Johannsen interesserer os ikke.«

Dette er i nøjeste Overensstemmelse med v. Køller, der i sin Tid sagde, at *Gustav Johannsen* var en elskværdig Mand; Hanssen-Nørremølle og Jessen derimod drev Levebrødspolitik.

En Gang skrev hun endog: »Danmark er verdensberømt for at lade sig beherske af sine svageste Hoveder. Europa ender med at tro, at alle Hoveder med Hensyn til politisk Begavelse er svage i det lille Danmark. Dette lille, flade, let overskuelige Land, som det — naar deres Politik har kompromitteret Freden — vil give langt mindre Hovedbrud at annektere, end Boernes Sumpe og Bjerge i det fjerne Sydafrika for Tiden giver England.«

Der vilde ingen Grund være til at dvæle herved, dersom man ikke nødtes til at antage, at Fruens Virksomhed var et Led af, i alt Fald i Forstaaelse med »Køllerpolitiken«. Bestemt vides det, at da hun efter

Bjørnshauges Fallit og Bladets Salg grundede et nyt: »*Det gamle Dannevirke*«, anbefalede Myndighederne dette Blad og nødte ved Trusel om Udvisning o. l. de danske Undersaatter til at holde det; ja en udvist Mand fik endog Tilbud om at maatte vende tilbage, naar han vilde holde Fru Wildenradt-Krabbes Blad og virke for dets Udbredelse. Han sagde Nej: »thi gjorde jeg det, vilde mine Landsmænd foragte mig, og Tyskerne grine ad mig.«

Efter sin Afskedigelse fra »*Dannevirke*« kom Redaktør Mathiesen til at arbejde ved »*Mødersmaalet*«, og da dette Blad 1903 købte »*Dannevirke*«, redigerede han begge Blade, der en Tid udkom med samme Stof under de to forskellige Titler.

Hans Hørelse var imidlertid saa svækket, at han snart overgav Redaktionen til *N. Svendsen*, mens han vedblev at redigere det Søndagsblad, der fulgte med

52. M. C. Mathiesen.

Dagbladene. Desuden arbejdede han for forskellige Fællesvirksomheder og holdt en Del Foredrag.

Hans Helbred var imidlertid stærkt svækket, og det blev ikke bedre af, at han i 1914 under Tyskernes første Krigsfeber var fængslet en tre Ugers Tid. Nogle Maaneder efter døde han.

Af ulige værre Art var det næste Paafund: *Optantlaveriet*, der begyndte under v. Køller, men skød sine grimmeste, i alt Fald mest i Øjne faldende, Blomster under hans ligesindede Efterfølger v. *Wilmowski*, der afløste Køller 1901 og blev i Embedet til 1906.

Efter at Pragfredens § 5 havde aabnet Udsigt til Nordslesvigs snarlige Tilbagegivelse til Danmark, afgav — som før fortalt — mange, især yngre, Sønderjyder Erklæring om, at de i Henhold til Wienfreden vilde være danske Undersaatter, uden at de derfor forlod Sønderjylland. Alle havde den Opfattelse, at de ifølge § 19 i Fredstraktaten havde *Ret* til at blive, ja havde Indfødsret. Slutningen af Traktatens § 19 lyder nemlig saaledes: »Alle de Personer, som har Indfødsret paa den Tid, da Udvekslingen af Ratifikationerne af denne Traktat finder Sted [d: 16. November 1864] *bevarer den saavel i Kongeriget som i Hertugdømmerne.*« Selv v. Køller havde erkendt, at disse saakaldte *Optanter* havde Ret til at bo i Sønderjylland. — Nogle af dem var ogsaa tidligere blevet betragtet som preussiske Undersaatter, hvad enten de havde givet Erklæring om at ville træde tilbage til preussisk Undersaatsforhold, eller de uden en saadan Erklæring var blevet boende, havde mødt til Session, for en Del været Soldater og gjort Krigen med i 1870—71.

Nu begyndte man imidlertid at faa ogsaa disse sidste gjort til Optanter, idet Overforvaltningsretten ved en Dom (1902) gjorde gældende, at naar de vedkommende blot havde opholdt sig en kort Tid i Danmark efter Optionserklæringen, saa var de danske Undersaatte.

Paa denne Maade fik man 4—500 Mænd, der tidligere havde været betragtet som tyske Undersaatte, gjort til Optanter, og søgte tillige at fastslaa en ny Statsret: den, at Optanter, trods Wienfredens § 19, kunde udvises, selv om de ikke krænkede Rigets Love. Da nu tillige Indfødsret i Danmark opstaar ved Fødsel i Landet, og Statsborgerret i Preussen kun tilfalder Børn af tyske Borgere, saa var Optanternes flere tusinde Børn hjemløse; de havde ikke Indfødsret i Danmark, fordi de var født i Sønderjylland efter Afstaaelsen, og ikke Borgerret i Preussen, fordi deres Fædre ikke var preussiske Undersaatte.

Dette uheldige Forhold havde man før Køllertiden søgt at raade Bod paa ved, at man samtidig med, at de unge meldte sig til Optagelse i Lægdsrullerne, lod dem indsende Ansøgning om tysk Borgerret, hvad mange saa fik, indtil v. Køller greb ind og nægtede dem Borgerret samtidig med, at han begyndte Udvisningerne, der dog først ret blomstrede under hans Efterfølger Overpræsident *Wilmowski*.

Den 16. November 1898 udvistes Kreaturhandler *Fr. Bohnfeldt* fra Haderslev. Han havde Kone og 7 Børn, og Udvisningen vilde gøre ham til en bundfattig Mand; desuden havde han aldrig befattet sig med Politik. »Det veed jeg«, sagde Landraad Dr. Mauve; »men hans Udvisning vil ramme mange andre, og derfor maa den opretholdes.« Bohnfeldt søgte at faa den omstødt, og hans Sagfører, den berømte Advokat Munckel, for-

langte Grunde for Udvisningen. Disse var da følgende: 1) Bohnfeldt skulde have *tvunget* en Smed til at stemme dansk; 2) have overtalt en Gæstgiver til det samme; 3) have deltaget i den danske Landboforenings Fest; 4) ladet sit Hus male rødt og hvidt; 5) forbudt sine Børn at deltage i en tysk national Fest, og 6) havde hans Kone forbudt en Dame at tale Tysk. Det blev bevist, at de to første Klagepunkter savnede enhver Grund, og med Hensyn til det 3die, at Landboforeningen ikke den Gang var stemplet som en politisk Forening. Huset var efter Egnens Skik opført af røde Mursten og havde graa Cementfuger; det var ikke malet. Skolen havde givet hans Børn udmærket godt for Opførsel; og da hans Kone ikke forstod Tysk, havde hun bedt den paagældende Dame om at tale Dansk. Alle de angivne Grunde for Udvisningen opløste sig altsaa til intet; Udvisningen blev desuagtet opretholdt, men blev dog senere tilbagekaldt.

To Dage efter denne Udvisning udvistest med en Uges Varsel den syge og sengeliggende *Nis Schmidt* af Lavnsby paa Als. Hans tysksindede Naboer gik til Politiet for at faa Grunden at vide, da Schmidt altid havde været en stille og rolig Mand. Grunden var da den, at hans to voksne Sønner, der begge havde været preussiske Soldater, havde deltaget i et dansk Vælgermøde.

Betegnende er ogsaa et Eksempel som Murer *Johan Ahrendts* fra Fjelstrup (S. f. Hejlsminde). Han havde som Soldat kæmpet med i Frankrig og havde modtaget en Medalje »i Anledning af hans pligtro Tjeneste i det sejrrige Felttog«. Han blev nu ikke desto mindre udvist og fik den Besked, at det var en Fejltagelse, at han var blevet udskrevet til Soldat!

10 Mænd i Øsby (paa Haderslev Næs), der i Tre-

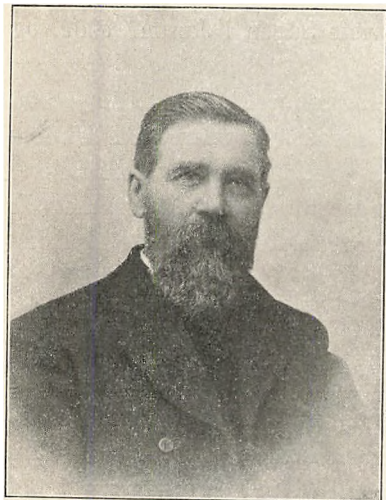
serne havde afgivet Erklæring om at ville være danske Undersaatte, men siden havde afgivet Tilbageetrædelseserklæring, bosat sig, tjent i den preussiske Hær og af selve Øvrigheden været betragtede som Preussere, fik Opfordring til at søge Bosættelsestilladelse. Og da de besværede sig herover, blev de afvist af Landraaden og Regeringspræsidenten; de gik da til Retten, men Overforvaltningsretten afviste Sagen i Januar 1902, og de blev udvist.

Ialt blev i Tiden fra 1. Januar 1902 til 1. Maj 1905 886 Personer, der af alle ansaas for preussiske Undersaatte, gjort til Optanter. Det gik nemlig forholdsvis let, efterat Overforvaltningsretten havde fastslaaet, at Wientraktatens Ord om at »trække sig tilbage til Hans danske Majestæts Stater« var at forstaa ikke alene om Bopælsforandring, men ogsaa om et kort Ophold i Danmark.

Den Anvendelse heraf, der vakte mest Opsigt, var Udvisningen (28. Jan. 1902) af Gaardejer *Chr. Finne-mann* i Taarning ved Grænsen nærved Hejls og (30. Jan. 1902) af hans Søn Gaardejer *Niels Finnemann* i det nærliggende Stubbum. *Chr. Finnemann* havde den 27. Decbr. 1866 afgivet Erklæring om at ville være dansk Undersaat, men havde besindet sig og var allerede den 17. Jan. 1867 mødt til preussisk Sessionsdag, havde derefter i 35 Aar nydt alle borgerlige Rettigheder, havde i 6 Aar været Kommuneforstander og Medlem af Kredsagen og i 20 Aar Skoleforstander. Det var intet Under, at han ikke vilde bøje sig for denne Udvisning, men blev hjemme; og da han med Magt var ført over Grænsen, vendte han Dagen efter tilbage og fik Sagen for Retten. Overlandsretten i Kiel afsagde da den 30. April s. A. den Kendelse, at »det fremgaar af fast-

slaaede Kendsgerninger, at hans Option ikke er rets-gyldig, at han saaledes er Indlænding og ikke maatte have været udvist.«

Dermed slog man sig tilsyneladende til Ro. Finne-mann blev rolig hjemme, og man optog ham igen paa Valglisten.

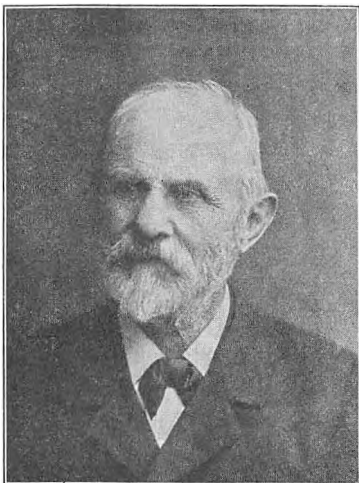
53. C. Finnemann.

Men saa skaffede man sig et Par Vidner og anlagde Sag mod Sønnen, der jo ikke kunde udvises, hvis Faderen var preussisk Undersaat. En Gen-darm *Stegmann* bevid-nede med sin Ed, at han ved Nytaar 1867 var blevet ansat i Kri-stiansfeld og vidste, at Chr. Finnemann paa den Tid havde været flere Uger i Danmark. Det oplystes senere, at Stegmanns Forklaring

var falsk, og at han først var kommet til Nordslesvig i Oktb. 1867. Det andet Vidne, en Kone fra Esbjerg *Bodil Hansen*, forklarede, at Chr. Finnemann paa den angivne Tid havde været $\frac{1}{2}$ Aar i Danmark. Under et Kryds-forhør svandt dette halve Aar ind til 4 Uger; og senere maatte hun tilstaa, at hun før Forhøret havde haft en Sammenkomst med Landraad Becherer, Amtsforsander Valentiner og Gendarm Stegmann, at hun havde faaet udbetalt 20 Mark kontant og Udsigt til 2000 Mark, hvis Chr. Finnemann kunde blive dømt paa hendes Vidnes-

byrd. Paa Kontoret skrev man op for hende, hvad hun skulde sige i Forhøret; thi hun kunde intet huske. Paa hendes (»Vidnet Hansens«) Vidnesbyrd blev saa Niels Finnemann erklæret for Optantsøn, og Faderen var altsaa, trods Rettens Erklæring om det modsatte, Optant. Baade Fader og Søn blev derefter ført over Grænsen. — En herlig Rettergang!

En Optantsag, der har vakt stor Opmærksomhed, er Skibskaptajn *Carl Christian Fischers*. Denne Mand er født i Aabenraa den 5. September 1844, er Søn af en Skibsfører, hvis Fædre ogsaa havde pløjet Søen. I C. C. Fischers Stue hænger Billeder af de Skibe, hans Oldefader, Bedstefader,

54. C. C. Fischer.

Fader og han selv har ført. Han var med i Kriegen 1864, men gik efter Fredsslutningen som ung Styrmand i Langfart til Kina og vendte først hjem igen 1870, efter at Skibet var forlist, ved hvilket Forlis han mistede alle sine Papirer. Efter sin Hjemkomst henvendte han sig til Landraaden i Aabenraa for at faa ny Papirer, og efter en Undersøgelse fik han disse og erkendtes for at være preussisk Statsborger. Saa giftede han sig og bosatte sig i Aabenraa, hvor han snart blev en ledende Mand i den danske Kreds. Men i 1902 blev han udvist som Udlænding af en Land-

raad, der var født i Meksiko, og en Borgmester, der var født som engelsk Undersaat paa Helgoland. Som Finnemann og andre nægtede han at rejse, blev med Magt ført over Grænsen, men vendte tilbage og fremtvang saaledes en Retssag, hvorved han af den øverste Domstol blev erklæret for preussisk Undersaat. Men desuagtet kunde han ikke drive igennem, at de stedlige Myndigheder optog ham paa Valglisten. — Det samme har været Tilfældet med Bankbestyrer *Jørgen Møller* i Skærbæk. — Herom kunde H. P. Hanssen med god Grund sige, at »ingen vil paastaa, at denne demonstrative Ignoreren af en Højesteretsdom er egnet til at højne de tyske Domstoles Anseelse«. —

Optantlaveriet affødte et Utal af Pressesager og beredte Administrationen overordentlige Vanskeligheder; og det bidrog i høj Grad til at nedbryde Tilliden baade til Forvaltnings-Embedsmændene og til Domstolene. Omtrent 1200 Personer blev gjort til Optanter, og af disse optoges kun et Par Hundrede i preussisk Undersaatsforhold.

Til at oplyse Køller-Regimentets Ejendommelighed tjener ogsaa en Beretning om, hvorledes han selv en Gang besøgte den tyske Nybygd ved Rødding, og hvorledes det senere gik med Nybyggerne.

Det var ved Nytaarstid 1899, han sammen med daværende Landraad *Dr. Mauve* fra Haderslev begav sig vesterud for at se, hvorledes det stod til med den opblomstrende tyske Nybygd, der med Statsunderstøttelse var anlagt nær ved den danske Grænse. — Ved Øster Lindet (tæt Ø. for Gram) modtoges han af Amtsforsander *Thiermann* og længere fremme af 14 Ny-

byggere til Hest, en Æreport var rejst med Indskriften:
»Med Ret du skaffed Ro i Landet«.

Alt dette saa godt ud, men det var kun Skin; det var i Virkeligheden næsten lutter Elendighed med Nybygden. Den Forening, der stod i Spidsen, havde med Statsunderstøttelse indkøbt 55 Gaarde, 51 Bolsteder, 1 Teglværk og 15 Huse med Havejord i Haderslev Vesteramt og derefter ved pralende Reklamer lokket Folk til fra forskellige Egne i Tyskland. De blev næsten alle skuffet, mange gik fallit, andre klarede sig paa deres Vis. Saaledes havde en Mand forpagtet en Ejendom paa $\frac{1}{2}$ Aars Opsigelse; han fik den med 3 Køer og 2 Kvier og skulde igen aflevere »5 Stk. Kreaturer«. Det gjorde han ogsaa, idet han afleverede 5 Geder.

Men en af dem, *Carl Poppe*, blev en saare besværlig Person for Amtsforsander Thiermann. Han havde siddet lykkelig i jævne Kaar nede i Hannover og haft 1200 Marks Indtægt som Opsynsmand ved et Gods. Lokket af Nybyggerforeningens glimrende Tilbud i Aviserne om en Gaard, der kunde købes for 3200 Mark, kom han derop med Kone og 7 Børn. I Bladet havde han set Gaarden afbildet næsten skjult af Træer, og han fandt nu i Brændstrup (i Rødding Sogn) en forfalden Rønne uden Kakkelovne, med ødelagt Brønd og en af Ukrudt tilgroet Have, Avlen ussel, og 3500 Mark skulde han ud med. Han kunde kun klare sig ved haardt Daglejerarbejde ved Jærnbanen og ved et Teglværk. Dette gjorde ham bitter i Sindet, og han begyndte en voldsom Kamp mod Foreningen.

»De har«, skrev han til Amtsforsander Thiermann, »behandlet mig værre end en Landstryger for at kue mig for stedse. At det ikke er lykkedes Dem, bevi-

ser disse Linjer. Selv Ormen krummer sig, naar man træder paa den.

»Deres Bestræbelser for at faa tyske Nybyggere til forhultede danske Ejendomme, siger De, udspringer af Patriotisme. Dette troede jeg ogsaa en Gang, men nu veed jeg, at egen Fordel ved Mæglingen er Hoveddrivfjederen. Der tages ikke blot 1, men 2 og 2½ % Provision af Danskerne, og Nybyggerne pumpes for Laan, f. Eks. af Amtsskriver *Brodersen*, Penge som det ikke er muligt at faa tilbagebetalte. — Om De som Amtsforsander veed, hvilke Ulovligheder der foregaar paa Deres Kontor, veed jeg ikke; men det veed jeg, at De er ansvarlig for de Embedsforseelser, der gaar i Svang, og som sætter ikke blot Deres Patriotisme, men Deres Pligtfølelse i et sælsomt Lys. Skulde De for anden Gang tro, De kan skræmme mig med Trusler, skal De paa Forhaand vide, at jeg er bestemt paa at forsvare min Ret til det yderste. De veed Vejen til Myndighederne. Jeg er til Deres Tjeneste i alle Instanser.«

Til *Brodersen* skrev *Carl Poppe* endnu grovere og beskyldte ham for bestemte Forbrydelser. Til Regeringspræsidenten klagede han, men fik det Svar, at *Thiermanns* Virksomhed fortjente Anerkendelse.

Imidlertid trak det ogsaa fra andre Sider sammen om *Brodersen*; de danske Aviser tog fat paa Sagen, og der blev saa endelig holdt Forhør over *Brodersen*, der maatte tilstaa en Mængde Bedragerier og underskrive en Forhørsprotokol, der opregnede dem alle.

— Med denne begav *Thiermann* sig til sin foresatte, Landraad *Becherer*, der sagde, at *Brodersen* straks skulde arresteres. »Det vil«, svarede *Thiermann*, »vække en pinlig Opsigt og skade Tyskheden; kan det ikke undgaas?« »Skal det undgaas«, gensvarede Land-

raaden, »saa maa De tage Protokollen med til Rødding og betragte vor Samtale som ikke officiel«. (!) — Det skete, og Brodersen flygtede til København. Da han var vel ude af Landet, indberettede Thiermann »officielt« Sagen; og Brodersen blev dømt til 2 Aars Fængsel og 3 Aars Ærestab. Thiermann blev siden anklaget for at have villet fri Brodersen for Straf; men v. Køller forbød *Becherer* paa Grund af hans høje Stilling at vidne, og den tidligere Landraad Dr. *Mauve*, der ogsaa var stævnet, erklærede, at han af sine foresatte havde faaet Befaling til at begrænse sit Vidnesbyrd. Og saa blev Thiermann frikendt, og Poppe fik 4 Ugers Fængsel (!).

XII.

Jessen og hans Rigsdagstid.

GUSTAV JOHANNSEN har fortalt, at mens han redigere »Flensborg Avis«, modtog han tit nogle udmærket skrevne, men undertiden for skarpe Bidrag til Bladet fra en ung Lærer i Broager; og en Gang mødte denne unge Lærer, en høj mager Mand, paa Kontoret for at tale med ham. — Det var *Jens Jessen*, der siden blev Gustav Johannsens Efterfølger baade ved Bladet og i Rigsdagen.

Jessen er født den 5. Februar 1854 i Toghale Skole ved Møgeltønder i Nærheden af Gallehus, hvor Guldhornene fandtes. Hans Fader, Lærer Hans Møller Jessen, var en Degnesøn fra Toftlund, hvis Forfædre i mange Slægtled havde været Lærere. Han var en udpræget Demokrat og en meget selvstændig Mand. Han havde paa sin Fod vandret til og fra Skamlingsfesterne og var især blevet slaaet af et Ord af Frederik Barfod:

»Kommer du først i Tyskens Vom,
aldrig mere tilbage du kom!«

Derfor holdt han saa stærkt paa, at man aldrig maatte give Tyskerne Anledning til Indblanding i vore Forhold, og det vakte den dybeste Bekymring hos ham

og i hans Hjem, da det spurgtes, at Kong Kristian IX havde underskrevet November-Grundloven.

Hans Hustru, Jens Jessens Moder, hed *Ane Kjestine Bundesen* og var en Bondedatter fra Genner ved Aabenraa, hvor hendes Slægt, Søn efter Fader, havde siddet paa den samme Gaard i fire hundrede Aar. Hun havde en inderlig Kærlighed til alt, hvad der var dansk, og et aabent Hjerte og en aaben Haand overfor Fattigfolk.

Jens Jessen havde taget Arv efter begge sine Forældre, var stærk og udholdende ihærdig ligesom Faderen og havde Moderens varme Hjerte baade for, hvad der var dansk, og for dem, der led Nød.

Han var svagelig under sin Opvækst og fik derfor tiere sin Vilje, end godt var, blev egenraadig og kunde daarlig finde sig i Tvang af nogen Art. Han læste alt, hvad han kunde faa fat paa, i Faderens og Sognets Bogsamling: Ingemanns Romaner, Øhlenschlägers Tragedier og Saksens Krønike. I Møgeltønder Kirke, hvor han var døbt, var der i Provst Sonnes Tid en udmærket Kirkesang, og Jessen kom tidlig til at elske Grundtvigs Salmer, især »Dejlig er den Himmel blaa«. Som Barn fik han ingen særlig religiøs Paavirkning, men i Ungdomsaarene blev han kristelig greben og sagde siden altid: Tre Ting er der Mening i: at holde paa hele den kirkelige Tradition og være Katolik, og holde paa Overleveringens Kærne, Daabspagten, og være Grundtvigianer, eller at stille sig frit overfor den bibelske Rigdom og tage deraf, hvad man har Brug for.

Som halvvoksen blev hans kæreste Læsning nogle gamle Aargange af Kochs »Dannevirke«, som han havde fundet paa Loftet i den gamle Skole. Han sad der oppe i et lille koldt Værelse og rystede tit af Kulde; eller

han sad ude paa Loftet med Fødderne i Høet. Han forklarede sin yngre Broder, at naar han blev stor, vilde han være Redaktør og skrive et Blad, som Folk kunde have Fornøjelse af at læse, baade de jævne og de mere oplyste. »Jeg vil skrive Dansk saaledes, at alle forstaar det«, sagde han. Frederik VII's Død vakte stor Bekymring i Hjemmet for de Følger, den kunde faa for Landets Skæbne. Men man glædede sig ved, at Danmark havde faaet en Konge, der var kendt for sit smukke Familieliv, og en rigtig Dronning. Da Kongen havde underskrevet November-Grundloven, skete det, at en Mand kom ind i Stuen og raabte: »Nu er der intet Hertugdømme Slesvig mere; nu er vi indlemmede i Danmark som en rigtig Landsdel. Der vajer Flag fra hvert Hus i Møgeltønder!« Jessens Fader sagde: »De maatte hellere hænge Sørgeflag ud«. Og Drengen, som gerne havde villet glæde sig, følte en stikkende Smerte ved Faderens Ord.

Efter sin Konfirmation var Jessen 1869—70 Hjælpepædagog i Emmerlev Sogn ved Højer. Han vilde gerne have været Student, men Faderen vilde have ham paa Seminariet, og han besøgte da Tønder Seminarium i Aarene 1871—74. Sit danske Sindelag fornægtede han aldrig; men det voldte ham heller ingen videre Ubehageligheder. Tit havde han Kammerater, undertiden hele Klassen hjemme hos sig til Foredrag og Sang. Han sparede et Par Gange om Ugen Middagsmaden for at skaffe sig Penge til at tage Undervisning i Fransk. Efter endt Eksamen blev han Lærer ved Øhlerichs private Skole i Broager, og her var det, han begyndte at skrive Artikler til »Flensborg Avis«. Han var en særdeles dygtig, om end noget ilter Lærer, og hans Arbejde blev paa-skønnet fra alle Sider. Nogle Mænd i Sognet, der var

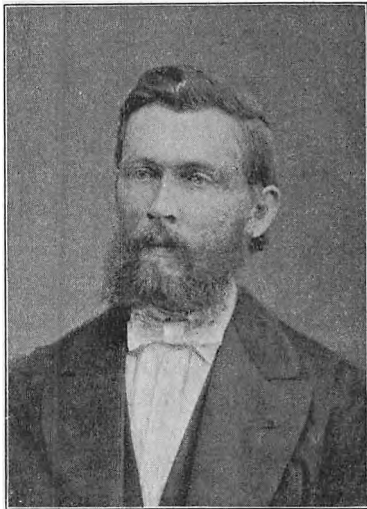
55. J. Jessen.

paavirkede af Grundtvig, var hans kæreste Omgangskreds; og han samlede stadig Lørdag Aften en lille Kreds til Foredrag og Oplæsning.

I nogle Aar var han derefter Lærer for Advokat Gjessings Børn i Tønder og holdt der hyppige Sammenkomster med Seminaristerne.

Siden studerede han i Paris fransk Sprog og Literatur, og efter et Ophold ved Universitetet i Göttingen tog han den for Lærere ved Mellemskoler anordnede Eksamen, hvorefter han blev Lærer ved Haderslev Real-

skole. Denne Skole blev lukket 1870, da dens Forstander Johansen (se S. 83) blev afsat som Præst; men Aaret efter fik cand. theol. *Søren Jensen Sørensen* (1844—91) Tilladelse til som Bestyrer at aabne Skolen igen. Denne Mand, der har et gyldigt Krav paa danske Sønderjyders Taknemmelighed, var en Gaardmandssøn fra Hamme-

56. Søren Jensen Sørensen.

lev (1 Mil V. for Haderslev), var Student fra Haderslev Skole og havde været Lærer ved Skolen, siden han 1862 blev Kandidat. Han var en særdeles fortrinlig Lærer — maaske særlig i Religion, Matematik og Botanik. Hans Evne til at tale med Børn i Religionstimerne var saa fremragende, at den gamle Mester, Biskop *Balslev* i Ribe, rundt ud gav ham »Egregie« (Udmær-

kelse) for Kateketik, og de unge Kandidater ved Pastoralseminariet i Haderslev kom i stort Tal til Stede ved Eksamen i hans Skole for at høre paa ham.

Sin Danskhed stak han ikke under Stol. Det glædede hans Drengene at høre, at han altid svarede paa Dansk, naar Landraaden eller Provsten tiltalte ham paa Tysk.

Han havde en stor og god Indflydelse paa sine Drengene, og de var ham i høj Grad hengivne.

Men han sad med sin Familie i meget trange Kaar, saa man endog mente, at Underernæring var en medvirkende Aarsag til, at den Brystsygdom fik Magt, der siden lagde ham i Graven. Og den var det vel ogsaa, der bidrog til, at han følte sig træt af den Gerning, der ellers var hans Lyst og Glæde.

Hertil kom, at den Skoleanordning, der udkom 1878, og som bestemmer, at Undervisningen i Historie, Geografi, Hovedregning, Sang og Gymnastik skal ske paa Tysk, ogsaa maatte gribe alvorligt ind i hans Skolegerning. — Og saa havde han knyttet Jessen til Skolen, til hvem han mente, han trygt kunde overlade den.

Derfor søgte han Præstekald i Kongeriget og blev 1881 Præst i Skovlænge paa Lolland, hvilket Embede han 1886 ombyttede med Dannemare. Og her døde han 1891 kun 47 Aar gammel.

Hans Elever fra Haderslev satte et smukt Mindesmærke paa hans Grav; og en af dem (vel nok nuværende Provst J. Nissen i Vemmelev) satte ham en smuk Minderune i »Dannevirke«.

Sørensen havde knyttet de to senere Redaktører J. Jessen og M. C. Mathiesen til Skolen; og det var Meningen, at Jessen skulde overtage den efter ham; men Myndighederne nægtede Tilladelsen dertil under Paa-skud af, at Jessen ikke havde taget »Rektoratseksamen«. Han rejste da i al Hemmelighed ned til Kassel og tog den nævnte Eksamen; men saa var der en anden Grund til at nægte Tilladelsen. Der var, hed det, ingen Trang til en saadan Skole, da jo Latinskolen havde Realklasser, hvori der kun var 15 Elever, saa der var Plads nok til Realskolens 75. Desuden manglede Jessen »den materielle Duelighed« til at fylde en saadan Plads.

Det var sikkert Tyskernes Frygt for Jessens Ind-

flydelse paa Ungdommen, der bragte dem til at stænge ham ude fra Skolen; men derved trængte de ham ind i en Virksomhed, der blev deres Sag til meget større Fortræd. Han blev nemlig fra 1. Juli 1882 Redaktør af »*Flensborg Avis*«, der under hans Ledelse blev de danske Sønderjyders Hovedorgan og fik en Mængde Læsere i Kongeriget. Efter at Jessen havde overtaget Bladet som sin Ejendom og 1885 faaet sit eget Trykkeri, arbejdede han ihærdigt for at skaffe Smaakaarsfolk og Arbejdere et billigt dansk Blad. Derfor begyndte han efter at have købt »*Vestslesvigsk Tidende*« med fra 1. August 1886 at udgive en lille »*Flensborg Tidende*« som »et Forsøg paa at skaffe Flensborg og det østlige Mellem-land i Hertugdømmet et prisbilligt dansk Blad; der kan holdes og læses i Kredse, hvor man ikke har Tid eller Raad til at læse de større Aviser«. Det udgik hveranden Dag, og fra 1. September 1888 hver Dag under Navnet »*Det lille Blad*«.

Det var saa billigt, at det ikke kunde betale Arbejdsløn, Tryk og Papir og faldt for saa vidt »*Flensborg Avis*« til Byrde. Det lille Blad, der altid med Flid blev holdt indenfor »*Flensborg Avis's*« Opland, blev senere lidt dyrere og gentagne Gange forstørret, saa det fra 1900 udgik i samme Størrelse som Hovedbladet, og Navnet forandredes til »*Flensborg Avis, mindre Ud-gave*«. Siden 1. April 1894 udgik ogsaa en »*mindste Ud-gave*«, der nu udkommer hver Dag i firspaltet Format. Han begyndte i Efteraaret 1889 paa et lille tysk Blad: »*Flensburger Zeitung*« for at fastholde tysktalende, men dansk-følende Mennesker og skabe et neutralt Bælte i og Syd for Flensborg. Det lille Blad blev arbejdet op til at faa 1200 Abonnenter; men der var ikke saa megen Forstaaelse for denne Opgave, at der kunde skaffes den

nødvendige Støtte under Jessens paafølgende lange Fængselsophold. Det maatte derfor gaa ind den 1. Juli 1894, hvilket Jessen tog sig meget nær og kaldte »den bitreste Draabe i »Flensborg Avis's« Bæger«. Et udmærket redigeret Nordslesvigsk Søndagsblad har i en lang Række af Aar ledsaget »Flensborg Avis«.

»*Flensborg Avis*« fik i Jessens Redaktionstid det Lov, at den var det bedst skrevne danske Blad saavel Nord som Syd for Kongeaen. Hans Sprog udmærkede sig altid ved Klarhed og Renhed — intet Blad har været saa frit for fremmede Ord som »Flensborg Avis«. Selv hans tyske Modstandere har maattet indrømme, at det, set fra hans Stade, var mønsterværdig redigeret. Hans Hustru har udgivet et lille Udvalg (36) af hans Bladartikler, som giver et godt Billede af ham som Bladmand.

Jessen var imidlertid en ildfuld, heftig Natur, og naar han blev oprørt i sit Sind, kunde der — for ærlig var han ogsaa — komme heftige Ord og Sætninger i Bladet, der bragte ham Tiltale og Dom — ikke sjældent Fængselsstraf.

Fængselsstraf fik Jessen i særdeles rigeligt Maal, rigeligere endog end det var set før, uagtet det ellers havde gaaet haardt nok til, efter at den maadeholdne Regeringspræsident v. Ende 1872 var blevet afløst af en anden Preusser v. Bitter.

Denne havde ved Rigsdagsvalget 1874 ladet sig opstille som Hans Krügers Modkandidat, men naaede trods alle Anstrengelser kun 17—1800 Stemmer mod Krügers 11000 i 1ste Valgkreds, over 5000 i anden og henved 2700 i 4de Kreds. Denne Skuffelse kan maaske have bidraget til at gøre ham bitter mod dem, der vragede ham; i hvert Tilfælde indledede han en heftig For-

følgelse mod den danske Presse og de danske Landboforeninger.

Han udviste saaledes »Freja's« Redaktør, Løjtnant *Sørensen*, og »Dannevirke's« Medarbejder, cand. jur. *H. C. Bennetsen*, tre af »Dybbølposten's« og en af »Flensborg Avis's« Typografer. I Begyndelsen af 1875 blev »Dannevirke's« Redaktør *H. R. Hiort-Lorenzen* dømt til 1 Maanedes og derefter til 8 Maaneders Fængsel, og længere hen i samme Aar *J. P. Junggren* og »Dannevirke's« ansvarlige Redaktør *Grünwald* til 6 Maaneders Fængsel. Det har sin Interesse at se, hvad det var for Forbrydelser, der kunde nedkalde saa strenge Straffe over deres Hoveder; derfor skal de Ord anføres, for hvilke Hiort-Lorenzen fik 8 Maaneders Fængselsstraf: »En loyal Preusser, som ærligt beder for sin Konge, kan intet bedre ønske ham, end at han maa holde sine hellige Løfter og Traktater og en Gang gaa som en ærlig Mand i sin Grav.«

Presseforfølgelserne blev ved. I 1879 fik *Hans Lassen* og *Joh. Moldt* 2 Maaneders Fængsel for Fornærmelser mod Statsregeringen i »Dybbølposten«, og *Gustav Johannsen* fik en Dom paa 6 Maaneders Fængsel for i »Flensborg Avis« at have optaget en Oversættelse af en Artikel i det franske Blad »L'Europe diplomatique«. Disse Straffe blev dog nedsat til det halve, den første af Overretten, den anden af Kejseren i Anledning af hans Guldbryllup.

Landboforeningerne var paa den Tid de eneste største Organisationer, de danske Sønderjyder havde, og mod dem rettede derfor v. Bitter og ligesindede deres Angreb. Aaret efter hans Ankomst blev det befaleet, at ved Dyrskuer, Foreningernes Folkefester, skulde det preussiske Flag hejSES. Dette Paabud bevirkede, at

man et Par Steder opgav at holde Dyrskue; men i Haderslev anbragtes »med megen Smag« Flaget saaledes, »at det ikke faldt for stærkt i Øjnene«. Saa nægtede man Tilladelsen til at bortlodde Avlsdyr og Maskiner ved Sammenkomsterne. Sligt æggede de Danske, saa de paa sine Steder vel nok optraadte noget udæskende. Ved en Dyrskuemiddag i Flensborg blev der udbragt en Skaal for Danmark, hvorfor Foreningen blev erklæret for politisk og maatte finde sig i de Indskrænkninger, dermed fulgte, saaledes at Kvinder ikke maatte være til Stede ved Møderne. I Haderslev kom det til ligefremt Sammenstød mellem Fstdeltagere og Gendarmer, Foreningens Papirer blev beslaglagt, og Bestyrelsen sagsøgt.

Lignende Beslaglæggelser og Forbud overgik en Del Sangforeninger, Foredragsforeninger, Skytteforeninger o. l.; men der kom ikke noget større ud deraf.

Alt dette var slemt nok; men siden blev det meget værre i alle Retninger, og navnlig regnede det ned over Jessen med Pressesager. 1883 fik han (ved Dom af 7. Oktober) 6 Maaneders Fængsel for gentagne Fornærmelser mod Skolekommissionen i Haderslev; Udtryk-kene fandtes i et Referat, hvis Rigtighed under Sagen ikke blev bestridt. — 1886 blev han (27. Marts) dømt til 4 Maaneders Fængsel for en Artikel om Brændevin-monopolet i Tyskland, som Bismarck havde fundet fornærmelig. — 1887 dømtes han endog til 8 Maaneders Fængsel, fordi han med Hensyn til nogle Pressesager havde skrevet, at der var Forskel paa Kong Salomon og Jørgen Hattemager. Dette fandtes fornærmeligt mod Rettens Medlemmer. Han blev, inden Straffetiden var omme, benaadet ved Kejser Frederik IIIs Tronbestigelse. — 1889 overgik der ham to Domme til Fængsels-

straf. Han skulde have 14 Dages Fængsel for at have betegnet det som Indgreb i Ejendomsretten, at Skolelæreren i Højer havde taget Børnenes danske Sangbøger fra dem og brændt dem. Og for en Del Artikler dømtes han til et Aars Fængsel. Den første var overskrevet »To tyske Præster«. Pastor Johansen i Tinglev (3 Mil NV. f. Flensborg) krævede ham straffet, fordi Jessen havde »stillet ham sammen med en straffet Person«. Den »straffede Person« var Præsten Pries i Nabosøgnet Uge, der var dømt i 75 Marks Bøde, for at have pryglet en Skræderkone. I den anden havde han gengivet et Udtryk af en Tale i Landdagen, Gustav Johannsen havde holdt, og hvori han havde kaldt Skoleinspektør Stegelmann i Haderslev »ein toller Kerl« (en forrykt Karl). Og endelig havde Avisen i flere Artikler (som han iøvrigt ikke selv havde skrevet) betegnet Branddistriktskommisær v. Zeska som »en frafalden og senere af Krigsretten dømt tidligere dansk Sekondløjtnant«. 1891 blev han endog dømt til 15 Maaneders Fængsel for Fornærmelse mod den preussiske Prins Albrecht, der førte Regeringen i Brunsvig. Prinsen havde ladet indstifte en Medalje til Minde om og Forherligelse af Brunsvigs Understøttelse af det slesvigholstenske Oprør 1848, og Jessen havde til Meddelelsen herom knyttet den Bemærkning: »Hvis Preusserne mener, at Prinsen ved denne Lejlighed har lagt særlig Taktfølelse for Dagen, saa er de ene om den Mening«. Denne Dom blev dog af Rigsretten henvist til ny Behandling ved Landretten, hvorved Jessen slap med 10 Maaneder. — 1896 sad han 6 Uger i Fængsel for »grober Unfug« (grov Uorden). Han havde ved et politisk Møde i Hellevad (2 Mil V. f. Aabenraa) den 29. November 1895 sagt, at hvis den dansk-sindede Befolkning undlod at handle hos næringsdri-

vende, der benyttede tyske Regninger og tyske Etiketter, saa vilde disse nok tage af; og saa havde han i sprogligt Øjemed oplæst »Den Gang jeg drog afsted«. — 1900 dømtes Jessen ved selve Rigsretten i Leipzig til 6 Maaneders Fængsel for en Artikel, han havde skrevet i »Dansk Tidsskrift«.

Da denne Artikel og Sagen, den affødte, har en særlig Interesse, skal den omtales lidt nærmere. — Artiklen, der er skrevet efter Opfordring af Tidsskriftets Redaktør, Dr. L. Moltesen, findes i Januarheftet for 1898. Den gør kort og klart Rede for snart sagt alle sønderjydske Forhold og omtaler bl. a. Domstolene paa følgende Maade: »Meget tør man rigtignok ikke vente sig af den preussiske Retspleje. Det gælder ikke alene om de politiske Domfældelser. Den nyere tyske Rettergang er i det hele ikke tiltalende. En Undtagelse maa der gøres med Hensyn til større Forbrydelser. Disse kommer for Nævningedomstole, *Edsvorneretter*, der indkaldes nogle Gange om Aaret og sammensættes af velstillede Privatmænd. I Sønderjylland medtages kun undtagelsesvis udprægede dansksindede Mænd dertil, hvad disse for Resten ikke vil beklage sig over, eftersom der ikke gives Vederlag for de Omkostninger, Hvervet medfører. I Tyskland er der fremkommet en enkelt Skandale som Menedssagen i Essen i Rhinprovinzen, hvor Edsvorneretten dømte en hel Del Socialdemokrater til Tugthuset for Mened, fordi de i en Vidnesag havde sagt det modsatte af, hvad Gendarmerne og deres Hjælpere paastod. Ellers kan man gaa ud fra, at tyske edsvorne ligesom andre Landes Nævninger hellere frikender en skyldig, end de fælder en uskyldig, og ved Edsvorneretterne er et Folks Velfærd derfor nogenlunde betrygget.

»Smaaforseelser«, skriver Jessen videre, »dømmes ved *Bisidderretter*, der sammensættes af en Fagdommer og et Par borgerlige Meddomsmænd. De sidste er i Nordslesvig i politiske Sager oftest Tyskere. Det kan imidlertid hælde, at der er danske Mænd blandt dem. Naar de ikke er meget selvstændige, lader de sig dog let forbløffe af Embedsmanden, der under Henvisning til deres Ed og til Lovfortolkninger, som de ikke forstaar sig paa, søger at aftrumfe eller aflokke dem deres Samtykke til en Kendelse, som han synes om.

»Værst er det dog fat med de saakaldte *Landsretter*, ved hvilke de fleste større Forseelser og mindre Forbrydelser paakendes. En Landsret bestaar af Fagdommere, i Regelen fem. Hvad der præsteres af Pedanteri, Spidsfindighed, Haardhed og Partiskhed, selv i upolitiske Sager, er det ikke let at give nogen Forestilling om.

»Efter det tyske Riges ny Lovgivning er Dommerne ved Bedømmelse af selve Sagen ikke bundne ved andet end deres Overbevisning. Naar der er eet Vidne *mod* den anklagede og tre *for* ham, kan Dommerne godt domfælde ham alligevel; de behøver kun at antage det ene Anklagevidne for paalideligt, og de tre Forsvarsvidner for utroværdige. Man bør ligefrem være enhver tysk Bandit, man møder, taknemmelig for, at han ikke gaar hen og melder en for Vold, Brandstiftelse, Majestætsfornærmelse osv., for saa har man Udsigt til at blive dømt, at sige, hvis ens Samfundsstilling og Omdømme ikke gør Dommerne tilbøjelige til at mistro Sigtelsen.«

Efter saa at have nævnet et Par højst lærerige Eksempler paa Rettergangen fortsætter han: »At en agtet Mand ved Løgumkloster, naar en gammel fordrunken

Kusk i Modstrid med flere andre Vidner sigter ham for at have kaldt »Slesvigholstenerne« i 1848 for »Menedere«, dømmes til 5 Dages Fængsel, regnes for intet.«

Statsadvokaten opfordrede, da denne Artikel var kommet frem, baade Landsretspræsidenten i Flensborg og den omtalte Kusk til at anlægge Sag mod Jessen; det gjorde de, og da Flensborg Landsret var Sagsøger, kom Sagerne for Landsretten i Kiel i August 1898. Da Afhandlingen var udkommet i København, maatte det — for at Jessen kunde straffes — godtgøres, *enten* at den var skrevet indenfor det tyske Riges Grænser, *eller* at de paaklagede Ytringer var strafbare i Kongeriget Danmark. Det første kunde ikke godtgøres, og med Hensyn til det sidste udsattes Sagen, for at der kunde indhentes et Skøn fra det juridiske Fakultet i København. Jessen hørte saa intet om Sagen i 5 Fjerdingaar. Saa kom den igen for, men uden at der var Tale om noget Skøn fra København. Der blev sagt, at det havde været umuligt for den tyske Gesandt i København »at tilvejebringe et Skøn, som svarede til de Krav, man maatte stille vedrørende Upartiskhed m. m.« Saa hjalp man sig med at hævde, at der var solgt et Par Eksemplarer af Heftet i Aabenraa »med Jessens Vidende og Vilje«. Paa dette Grundlag blev saa Jessen dømt til 6 Maaneders Fængsel; men Gesanden blev forflyttet fra København til Bukarest.

Over 4 Aar af sit Liv tilbragte den svagelige Mand saaledes i preussiske Fængsler, tit mindre godt behandlet. En Gang han sad i Flensborg, nægtedes det ham at beskæftige sig selv; han maatte lave Flaskehylstre og klistre Papirposer. En anden Gang blev han sat i Varelægtsarrest og maatte stille en meget høj Kau-

tion. Da han skulde føres fra Fængslet til Domhuset ad en overdækket Gang, blev der bundet et Reb om hans Haandlede, i hvis Ende Fangevogteren holdt. Denne sagde senere, at det havde været ham meget pinligt, men det var ham befalet. — Halvvejs humoristisk er hans Fortælling om, at naar han om Søndagen sad i Fængselskirken, kunde det let falde Præsten ind at advare denne Menighed af Vagabonder, Tyve og Mordere mod at hovmode sig af sin Aandsdannelse og mod at misbruge sine Evner til at sætte Splid mellem Folkene. — Og selv om Behandlingen ellers var taalelig, saa var Cellens daarlige Luft og selve Indespærringen en Pine for et Menneske med en saa glødende Arbejdstrang som hans, hvortil kom hans Frygt for, at Bladet, hvis Trivsel og Fremgang i saa høj Grad beroede paa hans personlige Arbejde, skulde gaa tilbage.

Foruden Arbejdet med Bladet havde han fuldt op af andre Sysler. Efter at Reskriptet af 18. December 1888 havde udelukket det danske Sprog af Skolen, og man i højere Grad end før maatte tage fat med Hjemmeundervisning, udarbejdede han en Stavebog for Hjemmet og en Sangbog, som »Flensborg Avis« udbredte i mange tusinde Eksemplarer. En Gang udarbejdede han i Fængslet en geografisk Skildring af Sønderjylland: »Mellem Østersø og Vesterhav« (trykt 1887).

Han stiftede 1905 et »kirkeligt Samfund for Flensborg og Omegn«, der skulde bøde paa den stærkt begrænsede eller helt forsømte danske Gudstjeneste i Flensborg. — Sine unge Medarbejdere underviste han, ligesom han søgte at skaffe dem Del i de Glæder, der

kunde tilbyde sig. — Altid var han fuld af Planer og ivrig for at sætte dem i Værk.

I den Snes Retssager, der blev rejst imod ham, var han som oftest sin egen Forsvarer og forbavsede endog Juristerne ved sit Skarpsind og sin Slagfærdighed. Man har ment, at naar Jessen saa tit blev tiltalt og dømt, skyldtes det til Dels hans egen Kampmaade, hans Mangel paa Smidighed, og selv om der maatte være noget deri, saa er det dog vist, at det var hans eget Ønske at undgaa Sammenstød af den Natur. »Det forøger ikke Folks Anseelse at sidde i Fængsel«, sagde han, »og den fraværende har altid Uret«. Men hans Blad blev mere og mere forhadet, eftersom dets Anseelse steg hjemme og ude; og han kom mere og mere til at staa for Myndighederne som en farlig Person, jo klarere det blev, hvor stor Journalist han var. Derfor var man idelig paa Udkig efter Fornærmelser eller fornærmelige Hensigter mod Personer, hvis Tilværelse han tit ikke anede, eller mod Institutioner, som han kritiserede.

Da der i 1898 skulde være Rigsdagsvalg, og Gustav Johannsen ved Sygdom var hindret i at holde Møder, udfoldede Jessen en stor Virksomhed. Selv var han opstillet som »Tællekandidat« i 4de Valgkreds; men han holdt Møder overalt i Sønderjylland, ogsaa i Flensborg By — baade paa Tysk og Dansk — og i Omegnen. Efter Gustav Johannsens Død 1901 blev han selv valgt i Haderslev-Sønderborg Kreds, efterat han havde holdt en stor Mængde Møder, ikke mindst paa Steder, hvor der ikke kunde ventes mange Tilhørere. Han holdt en ny og omhyggelig udarbejdet Tale hver Dag, ikke just Valgtaler efter dette Ords almindelige Betydning, men folkelige Taler, der imid-

lertid gav god Besked om, hvad han vilde arbejde for. Det var vanskeligt at faa Lokale, da Kroværterne af Frygt for, at Politiet skulde hævne det, ikke turde huse de danske Møder. Ved »Optantlaveriet« var ogsaa en Mængde danske Vælgeres Navne blevet udslettet af Valglisterne. Ikke desto mindre blev Jessen den 8. Marts 1902 valgt med 10058, mens hans tyske Modkandidat, den bekendte Pastor Jakobsen fra Skærbæk, fik 4539, og Socialisten Mahlke 487 Stemmer. I 1898 havde Stemmetallet været: Gustav Johannsen 10421 mod 3713 tyske og 342 socialdemokratiske Stemmer. Tilbagegangen for de Danske var ikke engang saa stor som Tallet af de »Optanter«, hvis Navne man havde slettet af Valglisterne. Tabet faldt væsentligt paa Sønderborg Amt, mens der i Haderslev Amt var en lille Fremgang.

Jessen mødte første Gang i Rigsdagen den 15. April 1902. Fortrykningspressen havde spaaet ham en pinlig ensom Stilling i Rigsdagen paa Grund af hans stejle Tyskerhad. Han fandt imidlertid lige saa vel som Gustav Johannsen Støtte hos rettænkende og frisindede tyske Rigsdagsmænd, efter at han havde opgivet sin første Tanke at søge sin Støtte hos Centrum. — Det fik man Vidnesbyrd om, da der under hans Fraværelse ved Rigsdagen havde fundet en ulovlig Husundersøgelse Sted paa »Flensborg Avis's« Kontor; da gik nemlig Mænd af alle Partier med til at paatale dette Overgreb fra Myndighedernes Side. Og senere gik alle slesvigske Rigsdagsmænd med til at støtte hans Andragende om at give en Understøttelse til slesvigske Veteraner baade fra 1848—50 og fra 1864, hvorved der blev anvendt 150000 Mark i dette Øjemed.

Skønt Jessen i disse Aar var svag og lidende, tog

han dog Ordet i Rigsdagen, saa tit Lejlighed gaves. Saaledes holdt han i 1905 en Tale om Retstilstanden i Nordslesvig, særlig vedrørende Optanterne; Talen blev hørt med en saadan Opmærksomhed, at den stenografiske Gengivelse 30 Gange melder om Bifald fra Tilhørerne.

Den 14. Marts 1906 talte han sidste Gang i Rigsdagen. Der forhandlede om Straffebestemmelser for »Ophidselse af forskellige Folkeklasser mod hinanden«. Jessen gik uforberedt op paa Talerstolen og fremførte Eksempler paa, hvad Tyskerne i hans Hjemstavn tillod sig af Nidviser mod Danmark, der gik upaaaagtet hen; som Modstykke hertil nævnte han, hvad de preussiske Domstoles »sagkyndige« betegnede som ophidsende, f. Eks. Salmerne »Her vil ties, her vil bies« og »Lær mig, o Skov, at visne glad«. Han læste hele Stykker op paa Dansk og oversalte dem paa Tysk, glad ved for en Gangs Skyld at kunne lade sit Modersmaal lyde i den tyske Rigsdag.

Overfor sine tyske Rigsdagsfæller hævdede han altid, at hele Retten i Sønderjylland var paa dansk Side, og det kunde medføre, at de blev stødte og var kølige nogle Dage; men det trak sig altid i Lave igen, og han var en velset Gæst ved de frisindedes Møder, hvor ellers Tyskere af andre Partifarver var udelukkede. Han blev ogsaa indbudt i tyske Familie-kredse, saa at hans paarørende drillede ham med, at han gjorde mere Lykke hos Tyskere end hos Danske. Da han laa syg paa det katolske Sygehus i Berlin, fik han tit Besøg af deltagende Rigsdagsmænd; og den frisindede Dr. med. Leonhart, en Tid Rigsdagsmand for Tønder-Husum Kredsen, bragte ham røde og hvide Roser (»in Ihren Landesfarben«). —

Efter hans Død blev der i Breve til hans Hjem sat ham et smukt Eftermæle af tyske Rigsdagsmænd. En bajersk Sagfører skrev: »Jeg fyldes med stor Smerte ved Tidenden om Jessens Død, en Mand, om hvem jeg tør sige, at ingen af mine Rigsdagsfæller var mig mere sympatetisk eller syntes at fortjene mere Agtelse end han. En Mand med en saa inderlig Følelse og en saa ærlig Overbevisning maa ogsaa holdes i Ære af dem, der ikke helt igennem deler hans Anskuelser. At han blev Martyr for sin Overbevisning og derved tog Skade paa sin Sundhed, og at hans Familielykke skulde lide derved, er dybt tragisk og kunde være undgaaet«.

I Berlin havde Jessen flere Gange søgt Lægehjælp, og efter sin Hjemkomst rejste han til Ronneby i Skaane, hvor det blev fastslaaet, at han led af Galdesten, og at en snarlig Operation var nødvendig. Han rejste da til København og lod sig indlægge paa Professor Rovsings Klinik, hvor han straks blev opereret. I de Dage var 200 Sønderjyder, mest fra de sydlige Egne, paa Besøg i Assens. De sendte en Skrivelse til Professor Rovsing, hvori de bad ham passe særlig godt paa den syge, »for han er vor Rigsdagsmand, og vi kan ikke undvære ham«. Med Brevet fulgte de 200 Underskrifter, som Jessen laa og studerede, naar han havde Kræfter til det. Han sagde en Dag til en ung Læge, at han savnede nogle Navne. Lægen sagde trøstende, at de maaske ikke havde haft Lejlighed til at være med; men saa sagde Jessen irriteret: »Aa, De tror, jeg er bange for min Popularitet. Aa, nej! men jeg gad gerne vide, hvor mange der har haft Mod og Lyst til at være med paa en saadan Udflugt«. — I de følgende Dage laa

Jessen meget stille, Kræfterne ebbede ud, og den 22. Juli 1906 døde han.

Indsvøbt i et Danebrogflag førtes hans Lig gennem Landet til Flensborgs ny Kirkegaard, hvor det efter hans bestemt udtalte Vilje jordedes i dybeste Stilhed.

I 1887 var Jessen blevet gift med Marie Oktavia Fibiger, Datter af Oberst Axel Fibiger, der var Broder til Ilia og Mathilde Fibiger, hvoraf Ilia var bekendt for sin opofrende Kærlighed til fattige Børn, Mathilde for de ejendommelige Bøger, hun skrev under Mærket Clara Rafael. — Marie Fibiger har været Jessen en udmærket Hustru og Hjælper, baade i hans Arbejde og under hans Lidelser. Hun udgiver efter hans Død fremdeles »Flensborg Avis« og redigerer selv »Nord-slesvigsk Søndagsblad«.

Ligesom Jessen var en meget betydelig Journalist, var han ogsaa en fremragende Taler, rig paa Tanker og med Evne til at fremsætte dem klart og i et mærkværdig ukunstlet og rent dansk Sprog. Dette viste sig især under Valgforberedelsen 1902, da han i Februar og Marts drog fra Sted til Sted til Vælgermøder og ved hvert Møde holdt en ny Tale saa helstøbt, at den straks kunde gaa i Trykken, og Lærerne af »Flensborg Avis« blev ikke trætte af at følge ham til alle Møderne. Disse Taler er udgivet som et særligt lille Hefte, der sikkert har haft sin store Betydning og har det endnu for alle, der vil sætte sig ind i de danske Sønderjyders Forhold og styrke sit Haab om en lykkelig Udgang af de daværende Tidens Pinagtighed.

Han imødegaar i den første Tale den Paastand, at Skoleforordningen af 1888 er fremkaldt ved Uforsonlighed og Udæskninger fra dansk Side, og at de Danske derfor burde forandre Signaler og vise større Eftergivenhed og Forsonlighed overfor Regeringen og Tyskerne i det hele. »Vilde saa«, spørger han, »vort Modersmaal og vort Folkeliv faa Fred og gode Kaar? Hvorledes er det gaaet de forsonlige Polakker? Har de beholdt deres polske Sprog i Skolerne? Skønt de staar med den mægtige katolske Kirke i Ryggen, bliver endog deres Religionsundervisning fortysket . . . Ved Tilsløring og Hykleri, ja endog ved den dybeste Underkastelse vilde vi intet have vundet, *intet*, ikke engang Udsigten til en smertefri Hensygnen, en blid Svindsot«. — I den anden drøfter han de danske Sønderjyders Forhold til den indre Mission, Hjemmetykkerne og Socialdemokraterne. Den indre Mission har ikke altid stillet sig i et nøjere Tillidsforhold til Forsvaret for Danskheden, uagtet enhver dansk Slesviger, i hvem der er kristelig Alvor, snart maa kunne lære at indse, at han for Religionens Skyld maa blive sit Folk og sit Sprog tro. Hvor Modersmaal og Folkelighed tilsidesættes, vil Aandslivet lægges øde for lange Tider. Det saas her i Sønderjylland. Medens Nordslesvig har fostret mange fremragende Mænd, saa er der i den sidste Menneskealder, bortset fra en Novelleforfatter af 3die Rang, kun fremstaaet to kendte Navne i det fortyskede Sydslesvig: Gustav Johannsen og Professor Henning Matzen, begge en Frugt af den hensygnende Danskhed og begge forblevne tro mod Danmark. »Spørg de tyske Præster i Nordslesvig, hvor langt mod Syd det aandelige Liv har nogen Kraft. De veed godt, at det gaar kun til Sproggrænsen«. »Naar

Danskeskoven først er bleven tysk, saa tier Fuglesangen«. Den indre Mission kan da ikke ønske, at dette skal forplante sig længere Nord paa; og den vil snart stille i Marken for Danskhedens Bevarelse¹⁾. Overfor Hjemmetyskerne, udtalte han, skal danske Folk ikke stille sig altfor afvisende. De hører jo til samme Folk som vi andre; og de kan maaske komme i Tanker om, hvor de hører hjemme. Overfor dem bør der altid staa en Dør paa Klem. »Der fortælles om en Søster, hvis Broder var til Søs, at hver Aften, før hun gik til Ro, satte hun et Lys i Vinduet, for at Broderen kunde se det, naar han kom tilbage. De danske Nordslesvigere har ogsaa Brødre, som er borte fra dem. Vi maa ikke glemme at sætte Lys i Vinduet«. Og saa Socialdemokraterne. De har, da de tog de flensborgske Arbejdere fra os, hjulpet til at skille os af med 2den Valgkreds uden selv at faa nogen Fordel deraf, og derved har de vakt en let forklarlig Misstemning mod sig fra dansk Side. Men Forholdet til et politisk Parti bør ikke afhænge af Misstemninger. Vi bør ikke for tænke Arbejderne i, at de gør, hvad de kan, for at forbedre deres Kaar; og de danske Rigsdags- og Landdagsmænd har altid holdt paa Menigmands Ret. Da der i 1897 i den preussiske Landdag blev gjort Forsøg paa at indskrænke Forsamlings- og Foreningsretten, faldt Forslaget med et lille Overtal af 4 Stemmer, deriblandt Gustav Johannsen og H. P. Hanssen. Havde disse stemt for, havde Stemmetallet staaet lige. »Den lille nordslesvigske Tue væltede det store preussiske Læs. Hvem der elsker Friheden, skal ikke sige

¹⁾ Det har den indre Mission som bekendt i de senere Aar indset, den maatte gøre (se S. 124).

sig løs fra os Danske.« — I en følgende Tale, som blev holdt i Haderslev, gjorde han gældende, at en dansk Rigsdagsmand i Regelen vilde stemme for ethvert socialdemokratisk Forslag, der havde nogen som helst Udsigt til at gaa igennem; derimod vilde han vanskelig kunne stemme for Forslag, der kun stilles for at paapege Ønsker eller samle Tilhængere, altsaa kun for at styrke Partiet. Disse Bestræbelser kan de Danske ikke have noget at gøre med, men vil derimod støtte alt, hvad Arbejderstanden med Rette kan gøre Krav paa.

En anden Dag var Talen om, at »*vor Valgkamps*« Modstandere er saa lette at finde: enten er der en Ørn paa Huset, en sort-hvid Flagslang i Haven, eller de har blanke Knapper i Frakken; eller de kendes paa Røsten — de taler ikke vort Sprog. Til det forestaaende Valg haaber de paa ny og stor Tilgang; thi der er ansat mange ny Embeds- og Bestillingsmænd siden sidst, og de kender deres Pligter. De Danske er ikke saa nemme at finde; thi der er ingen indskrevne regulære Tropper. Alle er frivillige, der maa have Lyst og Mod for at være med i Kampen. Tyskerne gør Regning paa, at der vil tabes mange, ikke blot af de gode Mænd, der efter at have været Vælgere i en Menneskealder nu stemples som danske Undersaatter; men de gør Regning paa, at mange af de andre dels ikke vil og dels ikke tør afgive deres Stemme. De vil ikke, fordi de har faaet Øje for, at det er meget bedre at være i Sønderjylland end i Kongeriget. Fortyskningsbladet i Sønderborg har meddelt en Samtale mellem to Alsingere, Hans og Per, af hvilke den første var flyttet til Kongeriget, men har lært, at naar Folk vidste, hvor daarligt det er at være i Danmark, saa vilde de aldrig ønske at blive Danske

igen. Deraf sluttede Taleren, at efter Tyskernes Mening vilde det altsaa være et sikkert Middel til at helbrede Folk for deres Danskhed at sende dem paa en lille Rejse til Kongeriget. »Men«, fortsætter Jessen, »hvorfor staar de saa med deres Lommebog og skriver alle dem op, der gaar om Bord paa et Dampskib for at gøre en Fællestur til Fyn eller Sjælland? Hvorfor kommer de og noterer dem, der kører over Grænsen til en Sammenkomst i Ribe, paa Skamlingsbanke eller Nord for Kongeaaen? Hvorfor har de villet tage Forældreretten fra den Fader eller Moder, der sendte sine Børn til kongerigske Skoler, hvor de med egne Øjne og Øren kunde samle Kendskab til kongerigske Forhold?« — I en Tale om »vore Modstandere« gjorde han opmærksom paa, at Tyskeriets Foregangsmænd ikke var Slesvigere, men Indvandrere fra Holsten, Hannover, Oldenburg, Brandenburg og andre tyske Lande. Men i den Anledning paastod Tyskerne, at de danske Førere var fra Kongeriget, mens dog Sandheden var den, at Krüger var fra Haderslev Amt, Ahlmann og Hans Lassen fra Als, Junggren fra Aabenraa, Gustav Johannsen fra Angel, H. P. Hanssen fra Sundeved og Jessen selv fra Vestslesvig, ligesom de 50 Mænd, der har Sæde i de danske Foreningers Bestyrelser, alle er Sønderjyder. Under den Buste, der er rejst for Kejser Wilhelm I ved Marie-Kirken i Flensborg, staar der, at den er rejst af flensborgske Borgere, medens Sandheden er, at den er rejst af preussiske Embeds- og Bestillingsmænd. Dette Forhold har man ogsaa vendt om og sagt, at de danske Førere var »Levebrødspolitikere«, mens Sandheden er, at de alle er Privatmænd, der lever af deres borgerlige Erhverv. Og for at forsvare, at Præster og Skolelærere fik Penge for at fremme Tyskheden,

har man gjort den Paastand, at Danskheden opretholdes ved Penge fra Kongeriget. Ligeledes har Tyskerne virket ved Tryk, Tvang, Trusler og økonomisk Krig, men dristig paastaaet, at det var de Danske, der anvendte saadanne Midler overfor dem, der kun sukkede efter Fred og Ro. Ejendommeligt er det at se, at de altid har ment at kunne udrette noget for deres Øjemed ved stadig at efterligne, hvad de Danske tog sig for, selv om de nok saa haardt havde fordømt det. De fordømte Foreningsvæsenet, men stiftede selv »Den tyske Forening for det nordlige Slesvig«, de fordømte Kvindeforeninger, Pengeinstituter osv.; de fandt det forargerligt og forbød, at Kvinder kom med til politiske Møder, og de fandt det latterligt at have et »Kaffebord« efter Møderne. Men selv holdt de »tyske Aftener«, ved hvilke der baade var Kvinder og Kaffebord. De fordømte Efterskoler og Højskoler, men oprettede selv saadanne med Fripladser og det hele.

I en Tale om »*vor Kultur*« opgør han, at Sparekasseseindskudene, der afgiver en vis Maalestok for den almindelige Velstand, i de gamle preussiske Provinser var 80—90 Mark for hver Indbygger, i Sønderjylland 240 Mark, i Kongeriget Danmark 270 Kroner. Enhver Forsørger i Preussen har i Gennemsnit en Indtægt af 900 Mark, i Danmark af 900 Kr. (over 1000 Mark). Dødeligheden var betydelig mindre i Danmark end i Preussen (2,02 % mod 2,72). Oplysningen i Danmark og i Sønderjylland stod højere end i Preussen trods Preussens stærkt udviklede Statsskolevæsen. I Sønderjylland er der langt færre uægte Børn og færre Domfældelser end i de gamle preussiske Provinser (henholdsvis 61,5 og 104,2 for hver 10000 Mennesker). Han sluttede Talen med at sige: »Vor Kultur viser sig altsaa i For-

hold til den preussiske paa den Maade, at vi har flere Penge i Sparekasserne, vi har en ligeligere Fordeling af Ejendommen, vi faar bedre Udbytte af vor Jord og bedre Smør af vore Køer. Vi lever længere end Preusserne og har mere Udsigt end disse til at beholde vore Børn i Live. Hos os stjæles, røves og myrdes der ikke halvt saa meget som i Preussen, hvor de derimod sværger tre Gange saa mange falske Eder«. — I en følgende Tale, »*vort Arbejde*«, fremhæver han det glædelige i, at Pengepugeriets tager af, men advarer mod meningsløs Flotthed, udtaler Glæden over, at Kortspil og Drikkeri er i Aftagende, men advarer mod Forlystelsessygen som en farlig Frister. »Men«, siger han, »det nytter ikke at prædike mod Ødselhed, Spil, Drik og Forlystelsessyge, naar man ikke kan byde Folk noget til Gengæld. Man maa have noget andet og bedre at give dem. Og dertil skal de danske Foreninger hjælpe.«

— I et Par af de følgende Taler, »*vor Fortid*« og »*vor Fremtid*«, gav han en kort og klar Oversigt over Sønderjyllands statsretlige og nationale Forhold i Fortiden og en Overvejelse af det Spørgsmaal: Hvorledes skal vi danske Slesvigere staa os i det nu begyndte tyvende Hundredaar? »Tyskerne haaner os; de siger, vi har hverken Mandskab eller Mønt, hverken Kløgt eller Karakter. Nej, der er under Preusser-Herredømmet udvandret en Fjerdedel af Befolkningen eller 50,000 danske Nordslesvigere, der har medtaget 50 Millioner Mark; og det er sandt, her er vist Mangel paa politisk Kløgt og Karakter. Men Preusserne hjælper saa godt til at bøde paa vore Mangler.« -- Den sidste Tale i Heftet, »*vore Udsigter*«, henviser til to smaa Oltidsfolk, der i mange Maader var stillede som det danske Folk nu, Grækerne og Jøderne. Grækerne var splittede i mange

Stater, der holdtes sammen ved det fælles Tungemaal, og Jøderne holdes sammen ved et fælles Aandsliv. I de senere Aarhundreder har vi set, hvorledes Kærligheden til Borgerfrihed i Schweiz har kunnet skabe en Stat med Sundhed og Livskraft, og i Holland har vi set Kærlighed til Samvittighedsfrihed være stærk nok til at grundlægge en Stat og give den Betingelser for at føre en selvstændig Tilværelse. Vi har som Grækerne et godt og livskraftigt Modersmaal, som Jøderne et Aandsliv, der skyder kraftige Skud, som Schweizerne en borgerlig Frihedsfølelse og Sans for Uafhængighed, og en Samvittighedsfrihed og Taalsomhed, der kan staa Maal med Hollændernes. Og saa er der vel og en Fremtid for os.

XIII.

H. P. Hanssen-Nørremølle.

NAVNET *Hans Peter Hanssen-Nørremølle* er i det foregaaende nævnet mange Gange, da han i en Aarrække havde indtaget en lendende Stilling, før han ved Jessens Død valgtes til Rigsdagsmand og derved udpegedes som det danske Sønderjyllands første Mand.

Han er udsprunget af en stor og helt mærkelig Slægt, der — saa vidt vides — stammer fra Solt i Angel (1 $\frac{1}{2}$ Mil S. Ø. f. Flensborg). *Tipoldefaderen*, der havde været Livgarder under Frederik IV, kom imidlertid til Sundeved og fik en Gaard i Ragebøl, hvor H. P. Hanssens Oldefader er født. Denne — Jørgen Hanssen hed han — skal allerede som Dreng have styret en Gaard i Saatrup, som en Slægtning vilde give ham, hvis han vilde gifte sig med en Pige af hans Slægt. Paa denne Handel vilde Jørgen Hanssen dog ikke gaa ind; men han fik, formodentlig ved Kong Frederik V.s Mellekomst, alligevel Gaarden udleveret som Mødrenearv og tog sig en Hustru efter sit eget Sind. Hun døde efter at have født ham en Datter; men han giftede sig igen og havde i sit andet Ægteskab 7 Sønner og 2 Døtre. En mærkelig begavet, oplyst og anset Mand var Jørgen Hanssen. Præsten sagde, at hans egen videnskabelige Dannelse tit havde maattet staa tilbage for Jørgen Hanssens skarpe Blik; han skrev baade religiøse og fædre-

landske Digte, stod i Brevveksling med en hernhutisk Præst i Vestindien og var i mange Aar Sandemand¹⁾ i Grevskabet Sandbjergs Retskreds, hvortil han hørte. Af hans syv Sønner kan nævnes *Hans* (1761—1824), som fik Fædrenegaard og blev Sandemand efter Faderen; hans Datter Ingeborg blev i Ægteskab med Gaardejer Peter Jessen af Ullerup i Sundeved Moder til den siden saa kendte Husdyrskonsulent P. Jessen (1846—85). En anden Datter, Anna, blev gift med en Sønderjyde fra Broager, som styrede en Anstalt for forsømte Børn i Alten-Celle i Hannover, og som en Tid tænkte paa at oprette en Folkehøjskole efter dansk Mønster i Hannover. Sandemand Jørgen Hanssens to næste Sønner: *Jørgen* og *Peter* samt en yngre, *Lorenz*, var Købmænd, den første i Hamborg, den anden i Sønderborg. Hamborgeren havde en Søn Georg Hanssen, der var en betydelig Nationaløkonom og blev Professor ved Universiteterne i Kiel, Leipzig, Berlin og Göttingen. En Broder til ham, *Frits*, førte et noget omtumlet Liv og sluttede sig 1848 til Oprørerne og redigerede et af deres betydeligste Blade sammen med Professor Georg Hanssen, hvad han dog allerede Aaret efter fortrød og drog til Amerika, hvor han døde. *Lorenz* døde i Kapstaden. Sandemandens 3 yngre Sønner: *Kristian*, *Jens* og *Kristen* bosatte sig i Sundeved og paa Als. *Kristian* var Smed i Tandstlet paa Als og havde en Søn, der blev en bekendt og fortjent Mand i Sønderjyllands Historie. Han hed *Jørgen Hanssen* (skrev *Hansen*) og blev født den 12. Februar 1802, død 1889, kunde tydelig huske Krigsbegivenhederne fra 1807 og mindedes, hvorledes han og de andre Drengene legede Krig i de følgende Aar. I Lands-

¹⁾ Selvejere, valgte af Kongen til i Slesvig at dømme i visse vigtige Retssager.

byskolen glimrede han naturligvis, og da Biskop Plum fra Odense i 1813 visiterede i Tandslet, sagde han til den 11-aarige Jørgen: »Du er en dygtig Dreng; af dig kan der blive noget«. Dette gav Anledning til ,at hans Fader efter en Samtale med Præsten satte ham i Skole hos denne, der forberedte unge Mennesker til Studentereksamen. Student blev Jørgen Hansen 1819. Han omtaler i nogle efterladte Optegnelser ogsaa Studenteraarene: Professor *C. F. Hornemann* blandede alt muligt ind i sine Forelæsninger og gjorde ligefrem Løjer med Bibelen, som han skulde fortolke; i Anledning af Gal. 4,¹⁹ holdt han saaledes et helt Foredrag om Jordemoderkunsten. *P. E. Müllers* Foredrag var ham de bedste; men han siger, at de var mere lærerige end egentlig aandrige. *Jens Møllers* Foredrag over Kirkehistorie fandt han for vidtløftige i Forhold til Udbyttet. *H. N. Clausen* tiltalte ham derimod meget. Efter 4—5 i det hele glade og lykkelige Studenteraar tog han 1823 sin teologiske Embedseksamen med en fin Karakter, og 1½ Aar derefter drog han hjem til Als som Huslærer hos Pastor Schwensen i Hørup, hvis Søn han 1830 dimitterede til Universitetet. Inden den Tid var han (1827) blevet Sognepræst i Ballum i Vestslesvig, og kort efter gift med Pastor Schwensens Datter. I Ballum var han 1827—30, i Notmark 1830—45, i Egen 1845—89; han var tillige Biskop over Als og Ærø 1848—64. Det er allerede antydnet, at han nærmest var Teolog af Clausens Skole med Heldning mod Rationalismen, og han var en fortrinlig Prædikant, en jævn, folkelig Mand; i høj Grad afholdt i sin Menighed. — Som Medlem af Rigsraadet var han Helstatsmand, men en afgjort dansk Mand. Det var Hertugen af Augustenborg, der havde kaldet ham til

Præst i Notmark; men det hindrede ham ikke i at optræde kraftigt mod Valget af Hertugens Redskab, Herredsfoged Dr. Steffens, til Stænderforsamlingen og mod andre dansk-fjendtlige Skridt fra Hertugens Side. I det hele taget var han en frygtløs selvstændig Mand, der gik sine egne Veje.

Da i sin Tid (i Trediveerne) Overlærer *Volquardsen* i Haderslev rettede en Række grove Angreb paa Professor Kr. Paulsen for hans Skrift om Hertugdømmet Slesvigs Folkelighed og Statsret, tog Hansen deraf Anledning til at bevidne Paulsen sin Højagtelse og Taknemmelighed. Derved kom han i Forbindelse med Flor og Paulsen, der opfordrede ham til at være med til at grundlægge Bladet »Dannevirke« og at hjælpe med at skrive i det (se I Del S. 130). Uagtet han af Hensyn til sin Menighed havde Betænkeligheder ved et aabent Brud med Hertugen af Augustenborg, gik han ind paa Opfordringen, og den første Artikel i »Dannevirke«, næst efter Indbydelsen, er som adskillige senere af ham.

Efter Erobringen af Als i 1864 afgav han en Erklæring om, at han vel følte sig bunden ved sin Troskabsed til Kong Kristian IX, men at han naturligvis bøjede sig for Magten.

Han aflagde efter Indlemmelsen i Preussen Troskabseden til Kongen af Preussen og raadede Præsterne paa Als til at gøre ligesaa, hvorfor de alle — paa Høyer Møller nær — blev i deres Embeder. Overhovedet var han og Flertallet af Alsingerne med ham Modstandere af Krügers Edsnægtelsespolitik. Denne Omstændighed bidrog vel til, at de preussiske Myndigheder fattede Haab om at kunne drage ham over paa deres Side, og de opfordrede ham 1867 til at søge Valg til den preussiske Landdag, hvad han ikke vilde, da han let kunde

indse Umuligheden af paa een Gang at være en dansk Mand, preussisk Embedsmand og aktiv Politiker. Ved hans 50 Aars Jubilæum 1877 og ved Guldbrylluppet kort Tid efter var han Genstand for meget stor og venlig Opmærksomhed fra sin Menigheds Side; ogsaa den preussiske Regering viste ham sin Anerkendelse trods hans afgjort danske Sindelag. Han døde i Embedet 1889.

Den gamle Sandemand Jørgen Hanssens syvende Søn, der her særlig vedkommer os, var *Kristen Hanssen* (1764—1848). Han lærte mod sin Vilje Snedkerhaandværket hos en Mester, der lod ham sulte, var derefter nogle Aar Matros og paa Rejser. Saa lejede han et Brændevinsbrænderi i Saatrup, giftede sig med en fattig Skomagerdatter fra Store Vi (Sydvest for Flensborg) og købte senere Nørremølle, i Saatrup Sogn, en Mil Nord for Sønderborg, den Gang et lille Landsted med et Par Tønder Land. Her indrettede han et Brændevinsbrænderi og begyndte med en Købmandshandel, der voksede, saa han til sist blev en meget velhavende Mand. I Begyndelsen havde han flere Gange faaet Hjælp af sin Broder, Smeden i Tandslet, men siden kunde han hjælpe Smedens Søn, den senere Biskop, da denne skulde bosætte sig som Præst i Ballum. Denne Kristen Hanssen var det, der købte Jord ind til Nørremølle, saa den blev en Gaard. Han havde 10 Børn, hvoraf den ældste, *Jørgen*, overtog Gaarden Ravnskobbøl i Dybbøl Sogn efter sin Farbroder Jens Hanssen. Jørgen Hanssen var meget anset, Sandemand som Faderen, Sognefoged, Medlem af Stænderforsamlingen o. m. a.

Men det er især en af de mange andre Sønner *Kristen Hanssen*, H. P. Hanssens Fader, der her er Grund til at dvæle ved. Han blev født den 28. September 1825,

overtog Nørremølle 1848 og giftede sig 1849 med Anna Marie Andresen, født i Ulkebøl paa Als, med hvem han levede i et lykkeligt Ægteskab til sin Død.

Han var en særdeles dygtig Mand, der 1857 opførte et stort Dampbrænderi og siden købte en Nabogaard ind til Ejendommen, der nu er en meget anselig Gaard. Brænderiet maatte efter Indlemmelsen opgives paa Grund af Preussens Toldforhold; men Avlsgaarden var saa god, og Handelen gik saa godt, at Kr. Hanssen blev ved at være en meget velhavende Mand.

Men endnu bedre er det, at det kan siges om ham, at han var en from Kristen og en af de bedste danske Mænd i Sønderjylland. Han skrev religiøse Digte ligesom Faderen og Farfaderen, og hans Optegnelser vil, hvis de en Gang kommer for Lyset, sikkert kunne bringe mange Vidnesbyrd om hans fromme Sind. Det var dette hans fromme Sind, der bragte hans Medborgere til at vælge ham til Medlem af Synodeudvalget, ligesom han iøvrigt havde flere Tillidshverv og i det hele var selvskreven Fører i sin Kreds. Et Hverv, han røgtede med stor Omhu og Kærlighed, var Tilsynet med de danske Kriegergrave i Sundeved. For hans trofaste Arbejde hermed ønskede den danske Regering at gøre ham til Ridder af Danebrog, men den preussiske Regering satte sig derimod ligesom mod, at Reimers fik Fortjenstmedaljen i Guld, og det maatte da opgives. — Kristen Hanssen døde den 4. November 1891 efter en Operation.

Kr. Hanssen og hans Hustru havde et lykkeligt og hyggeligt Hjem, hvor der kom mange, fordi alle, der kom, fik en levende Følelse af, hvor ægte, usminket og ukunstlet alt var, og fordi deres Gæstfrihed var ligefrem storladen. De, der har været saa lykkelige at have været Husets Gæster vil aldrig glemme det; og jo tiere man

kom der, des stærkere blev Følelsen af, at man her stod overfor noget af det bedste, man kan møde i Sønderjylland.

Af den Rod, her er antydet, er *Hans Peter Hanssen* rundet, og i dette Hjem voksede han op. Han blev født paa Nørremølle den 21. Februar 1862 og besøgte efter den tvungne Skolegang i Statsskolen Efterskolen i Hejls og den udvidede Folkehøjskole i Askov og var derefter rustet til værdig at fylde sin Plads i Rækkerne af den danske Nationalitets Forsvarere i Sønderjylland; men han følte Kræfter i sig til at være Fører, og i Følelsen af at have Kræfter laa Kaldet, som han tog imod med dyb Alvor, og som kaldte ham til Arbejde for at dygtiggøre sig til det, der krævedes af ham.

Han drog først til Leipzig og Berlin og derefter til København 1887, hvor han havde megen Omgang med A. D. Jørgensen, studerede Historie, Samfundslære og Politik, levede med i Tidens Arbejde og Brydninger og blev i høj Grad fortrolig med alle Sider af dansk Aandsliv. Det er blevet sagt, at han havde en væsentlig Del i det nationale Gennembrud, der 1887 fandt Sted i det fra Begyndelsen »europæiske« Studentersamfund og i det hele har bidraget meget til, at denne Kreds ogsaa kom til at arbejde for Bevarelsen af dansk Sind og Sprog i Sønderjylland.

Efter sit Studieophold i København opholdt han sig ved Universitetet i Berlin for at sætte sig grundigt ind i tyske Samfundsforhold og tysk Aandsliv. Fra Højskolen var han vel bevandret i dansk Literatur og Danmarks Kirke- og Skoleforhold; nu foretog han tillige et grundigt Studium af Bj. Bjørnson og Henrik Ibsen, og navnlig arbejdede han meget med den sidstes Tanker. Først og sidst var det dog Sønderjyllands politiske

Forhold, han studerede, fuldstændig klar over, at her laa hans Livs Opgave.

Den 4. Maj 1888 holdt han Bryllup med *Helene Iversen*. Hun var ligesom han af en fremmelig sønderjydske Bondeslægt og selv en meget udviklet Kvinde. De bosatte sig i Sønderborg; og han begyndte da straks i Forbindelse med Gustav Johannsen og P. Skau at udgive de betydningsfulde »Sønderjydske Aarbøger«, der foruden at have bragt grundige Afhandlinger om ældre historiske Forhold altid vil blive en Hovedkilde til Sønderjyllands nyere Historie. I Arbejdet med »Sønderjydske Aarbøger« har H. P. Hanssen haft Hovedandelen, og man gaar sikkert hverken Gustav Johannsen eller P. Skau for nær, naar man betegner ham som den egentlige Redaktør. I de første 10 Aar støttedes han dog meget væsentligt af A. D. Jørgensen.

Af H. P. Hanssens egne Artikler i »Sønderjydske Aarbøger« kan fremhæves: »De nordslesvigske Optanter« (1889), »Tysk Gudstjeneste i Nordslesvig« (1890), »Om vor Bondestands Købeevne og Salgstrang« (1891), »Rigsdagsvalget 1893« (1893), »Statskirkens Fortyskning i Nordslesvig« (1897), »Køllerpolitiken« (1903, 1904, 1905 og 1907), »Det nordslesvigske Landbrugs Gæld« (1906). Disse Overskrifter vil vise Retningen i H. P. Hanssens Arbejde — han var først og sidst den praktiske Politiks Mand; Spørgsmaal som Optantsagen, Administrationens Overgreb, Bondestandens og Bondejordens Sikring o. l. var særlig Genstande for hans Opmærksomhed og Arbejde. I »Smaa statistiske Meddelelser« (1892) havde han paaapeget det farlige i Udvandringen fra Sønderjylland, der nu ogsaa helt standsede. Hans skriftlige Opsatser udmærker sig ligesom hans mundtlige Foredrag ved Klarhed og Ædruelighed. — I

Aarene 1888—96 var han, som før fortalt, Vælgerforeningens Sekretær og havde som saadan Hovedparten af Arbejdet.

Det kunde ikke undgaas at han under dette Arbejde mødte nogen Modstand; han var en ung Mand med meget udprægede, bestemte Anskuelser. Han holdt f. Eks. afgjort med dem der ønskede, at Landdagsmændene skulde aflægge Eden og indtage deres Sæde i Landdagen. Man skal benytte sine statsborgerlige Rettigheder til det yderste, mente han, paatale ethvert Overgreb, søge Rettens Hjælp, saa snart det kan gøres med mindste Haab om Held, opfylde sine borgerlige Pligter, hoide sig paa Lovens Grund, men ogsaa gøre alt muligt for at holde Modstanderne der. Det var ham altid om at gøre at naa Resultater, og han kunde strække sig langt for at naa saadanne, for langt har hans Modstandere undertiden ment. Al Slags resultatløs Demonstration var ham imod, og han brugte derfor i Reglen meget læmpelige Ord, hvorfor han sjælden havde Processer for, hvad han talte eller skrev.

Imidlertid indsaa Modstanderne, at han vilde blive en farlig Mand for dem, og de forfulgte ham med et særligt Had.

Da H. P. Hanssen efter Hans Lassens Død (i Marts 1896) (se S. 34—38) blev valgt til Medlem af Landdagen og overensstemmende med sin Anskuelse aflagde Ed paa den preussiske Forfatning for at kunne indtage sit Sæde i Landdagen, fandt det statsunderstøttede Fortrykningsblad paa gentagne Gange at betegne ham som Meneder. Han fik vel Redaktøren, Oldenborgeren Strackerjan, dømt til en større Pengebøde derfor; men denne blev straks eftergivet. Et mærkeligt Sidestykke eller Modstykke hertil er, at da »Flensborg Avis« havde om-

tall som Menedere, ikke nogen enkelt Mand, men de 66 Officerer, som i 1848 svigtede deres Troskabsed til Kongen af Danmark, og da man fik fundet en af dem nede i Tyskland og fik ham til at anlægge Sag mod Bladet, blev den ansvarhavende for Artiklen dømt til 4 Maaneders Fængsel, og han blev *ikke* benaadet. Det er en Rettergang, som udenforstaaende har ondt ved at fatte.

Det var iøvrigt ikke Strackerjan alene, der fandt det rigtigt at slaa om sig med Ordet Meneder. Landraaden i Sønderborg v. Tschirschnitz sagde i 1899 om begge Landdagsmænd, Gustav Johannsen og H. P. Hanssen, at de var betalte Agitatorer. De havde aflagt Eden, og dog var det deres Maal at forgifte Landets Ungdom, fordanske Befolkningen og ophidse den mod alt Tysk. Dette var, sagde Landraaden, Højforræderi.

Ja, selv den preussiske Indenrigsminister *v. d. Recke* holdt sig, som før fortalt (S. 163—64) ikke for god til at stemme i med i dette Kor.

Naar i sin Tid Fru Wildenradt-Krabbe sagde om H. P. Hanssen, at han var Højremand med »Nationaltidende« og Venstremand med »Politiken«, saa er der den Sandhed deri, at han i Arbejdet for sin Sag har holdt sig klar af Kongerigets politiske Partier og rettet sig efter, hvad en af vore fremtrædende Politikere (C. Berg) en Gang sagde, at den sønderjydske Sag ikke er nogen Partisag, men en Folkesag; og derfor har han aldrig taget Del i den kongerigske Partistrid, men søgt Deltagelse og Støtte for sin Sag i begge Lejre.

Efter at H. P. Hanssen 1896 var blevet Medlem af den preussiske Landdag, varede det ikke længe, inden han vakte Opmærksomhed ved sine stærkt underbyggede, grundigt udarbejdede og tit hvasse Taler.

I et Møde den 11. Februar 1897 talte han saaledes

57. H. P. Hanssen-Nørremølle.

skarpt mod de nordslesvigske Embedsmænds Vilkaarlighed. Han besværede sig over de kongelige Skuespilleres Udvisning (se S. 153—154), efter at Overretten havde erklæret, at der fra Lovens Side intet var til Hinder for deres Forestillinger; over at man havde nægtet Fru Elfride Fibiger at holde Foredrag og Violinistinden Frida Schytte at give Koncert — det Bismarckske Ord: »Vi Tyskere frygter Gud og ellers ingen i Verden« maatte nu ændres til: »Tyskerne frygter Gud og Frida Schyttes Stradivarius«, tilføjede han spydigt. — Han paatalte Dr.

Mauves Krænkelser af Forenings- og Forsamlingsfriheden og Amtsforsander Støjentins Optræden overfor Frimenighedskirken i Bovlund (se S. 111) o. a. m.

Den preussiske Regeringskommissær kunde kun svare, at disse Tilfælde ikke var Regeringen bekendte; skulde de komme til Ministeriets Kundskab, vilde de blive undersøgte.

Efter Jessens Død var det naturligt, at Vælgerforeningens samlede Bestyrelse enstemmigt udpegede H. P. Hanssen som den, der var nærmest til at blive hans Efterfølger i Rigsdagen.

Han begyndte da fra 9. Sept. 1906 en Række Vælgermøder — det første i Haderslev. Her holdt han en Tale, som turde være betegnende for ham, og som derfor skal meddeles:

»Det er i Aar 70 Aar, siden Nis Lorenzen fremsatte sit Forslag om dansk Retssprog i den slesvigske Stændersforsamling. Det var et Forslag af vidtrækkende Betydning, fordi det vakte den slesvigske Befolknings Bevidsthed om, at den havde en national Ret, som blev traadt i Støvet. Forslaget gennemførtes senere, og Sprogreskriptet af 1840 aabnede den danske Nationalitet lyse Udsigter.

»Men efter en kort Vaartid kom der mørke og tunge Tider, hvor det blev nordslesvigske Politikeres vigtigste Opgave at vække det danske Folks Ansvarfølelse, at aabne dets Øjne for den store nationale Fare, der truede i Syd. Da var det, at Peter Hjort Lorenzen »talte Dansk og blev ved at tale Dansk« i Stændersalen, saa det hørtes fra Hamborg til Skagen, fra Sild til Bornholm. Der kom trange Tider, hvor Modersmaalet atter sattes i Skammekrogen. Da var det, at Laurids Skau slog til Lyd paa Skamlingsbanke for at forklare

det 4. Bud og hævde Modersmaalets Ret som en hellig, ukrænkelig Naturret. Og der kom alvorsfulde, skæbnesvangre Tider, hvor det gamle Sønderjylland under Sværdeklirren forlangtes udleveret til Tyskland. Da var det, at Hans Krüger hævdede sin myndige Røst i Rensborg, hvor han ene midt imellem de opfanatiserede Slesvigholstenere aflagde det Vidnesbyrd, at der var et dansk og dansksindet Nordslesvig, som ikke vilde indlemmes i det tyske Forbund.

»Saa talte Sværdet, og Tiderne skiftede. Da Trearskrigen var endt, fik den danske Nationalitet blidere Kaar. Folkerepræsentanterne stilledes nu overfor andre Opgaver. De søgte i de følgende Tider at hævde vor historiske Ret, — at fastholde Kravet om Rigets ældgamle Arvespørgsmaal, om vanskelige statsretlige Læresætninger. Modersmaalet var blevet genindsat i sin naturlige Ret. Det lød atter frit i Skole og Kirke, i Retssal og paa Tinge. Men mørke Skyer optaarnede sig i Synskredsen, og snart brød Stormen løs.

»Hvor haardt og brutalt, men tillige simpelt og afgørende skærer det Bismarckske: »Datt mött wi hebben!« saa ikke gennem hine Dages vidtløftige Diskussioner om indviklede Retsspørgsmaal. Men bag det Ord stod der flere Hundrede Tusinde Bajonetter. Det bestemte vore ydre Livsvilkaar i lange Tider. Retten maatte vige for Magten, Spydstagen satte Grænsen, og den blev sat ved Kongeaaen.

»Der fulgte et Par Aar, hvor ethvert samlet og ordnet Forsvar var umuliggjort. Der var ingen Pressefrihed der var ingen Forsamlingsret; Landet stod under Diktatur. Men den nordslesvigske Befolknings stærke Retsbevidsthed var ikke svækket af Magtens Triumf. Tro mod sin Fortid og tro mod sig selv optog den ufor-

færdet Kampen for sin nationale Ret, Kampen mod den store Overmagt. Krigen blev fortsat med andre Vaaben.

»Saa smilede Lykken endnu en Gang til os. Men det var kortvarigt, som naar en Solstraale uventet bryder frem paa en regntung Dag. Pragfreden blev afsluttet, Preussen forpligtede sig til at afstaa Nordslesvig til Danmark, naar Befolkningen ved en fri Afstemning udtalte Ønsket om at genforenes med sit gamle Fædreland.

»Men da Preussen faa Uger senere tog Hertugdømmerne i Besiddelse, blev der mod Forventning ikke indrømmet Nordslesvig en Særstilling.

»Værnepligten indførtes, og Ungdommen strømmede ud af Landet. Befolkningens hele Interesse samlede sig om Grænsespørgsmaalet. Dermed var Folkerepræsentanternes Virksomhed givet. Kunde de blot bevæge Regeringen til at opfylde sine traktatmæssige Forpligtelser, vilde alt, hvad Befolkningen paa dette Tidspunkt krævede som sin nationale Ret, være opnaaet med eet Slag.

»I de følgende Aar udfolder Ahlmann og Krüger en overordentlig rig parlamentarisk Virksomhed. Fyndigt og klart tolkede de Befolkningens Standpunkt i de sikkert rammende Ord: »Vi er Danske, vi vil vedblive at være Danske, og vi vil behandles efter Folkerettens¹⁾ Forskrifter«. I Rigsdagen opfordrede de Gang efter Gang Regeringen til at gøre sin Pligt. I Landdagen kunde de endnu i de første Aar faa Ordet for at begrunde deres Edsnægtelse med Nordslesvigs Særstilling i Sta-

¹⁾ H. P. Hanssen har dog i sin Virksomhed mere betonet, at Nordslesvigerne forlangte at behandles retfærdigt efter de tyske og preussiske Love, som de var undergivne, end han har heraabt sig paa »Folkeretten« : de mellem de forskellige civiliserede Stater aftalte indbyrdes Retsregler.

ten. Men snart stængedes Landdagens Døre for dem. Ahlmann blev ikke genvalgt til Rigsdagen, og da det endelig efter 10 Aars Anstrengelser lykkedes Krüger at faa samlet saa mange Underskrifter, at han kunde stille et særligt Forslag om Traktatens Udførelse, blev Forslaget forkastet.

»Saa sker der atter noget nyt. Efter at Løftet havde staaet uopfyldt i 12 Aar, og henved 50000 Nordslesvigere i dette Tidsrum var gaaet i Landflygtighed i Tillid til dets Indfrielse, blev det brudt. Ved Traktaten af 11. Oktober 1878 erklærede Preussen Pragfredens § 5 for ophævet. Atter gik det som i 1864. Retsstandpunktet var heller ikke denne Gang tvivlsomt. Ligesom de preussiske Kronjurister efter Krigen havde erklæret, at Kong Kristian IX havde været den eneste retmæssige Arving til Hertugdømmerne, saaledes havde endog fremragende tyske Jurister erklæret at Pragfreden gav Nordslesvingerne en traktatmæssig Ret.

»Men for Bismarck var politiske Spørgsmaal rene Magtspørgsmaal. Han spurgte heller ikke denne Gang om Retten; han brugte simpelthen Magten. Og vi maa atter mindes det gamle sokratiske Ord: Retten mindskes, saa ofte Magten øges.

»Efter at Preussen dermed officielt havde tilkendegivet, at det ikke vilde give Slip paa Nordslesvig, blev den nationale Undertrykkelse sat i System. Løsnet blev nu: Nordslesvig skal være tysktalende og tysksindet op til Kongeaen.

»Det tyske Sprog indførtes overalt, hvor et Magtsprog kunde skaffe det Indpas. Modersmaalet behandlede atter som en ringeagtet Trælkvinde. Den himmelraabende Uret, der var tilføjet de udvandrede Slesvingere, blev ikke sonet. Alt dette og meget andet stillede

atter de nordslesvigske Folkerepræsentanter ny Opgaver. Nationalitetskampen fik fra nu af et dybere Perspektiv.

»Krüger kom ikke mere til Berlin. Men Befolkningen forberedte sig paa et energisk Forsvar for sin stærkt truede Nationalitet, og i de følgende Aar oprettedes vore 3 store nationale Foreninger, ny Mænd optog Arbejdet paa Tinge, først i Rigsdagen, senere tillige i Landdagen, hvor de aflagde Forfatningseden.

»Traaden fra Fyrreerne blev nu knyttet paa ny: Junggren stillede Forslag om Indførelse af dansk Øvrigheds- og Retssprog, Hans Lassen og Gustav Johannsen om dansk Undervisningssprog i Folkeskolen og om de udvandrede Nordlesvigeres Optagelse i preussisk Undersaatsforhold. De protesterede alle tre mod den Uret, der var tilføjet Befolkningen, de paatalte de voksende Militærbyrder, de klagede over Myndighedernes Overgreb og Modersmaalets Tilsidesættelse. Ved en enkelt Lejlighed lykkedes det Gustav Johannsen at samle Rigsdagens Flertal til kraftig Indsigelse imod Køllerpolitikken, Voldsregimentet i sin værste hidtil kendte Form.

»I den selvsamme Retning gaar senere Jessens Virksomhed i Rigsdagen, Niensens og min i Landdagen. Jessen har paatalt Embedsmændenes Overgreb, Indskrænkningen af vor Forsamlingsret, Forbudene imod danske Sange. Han har stillet Forslag om Understøttelse til Veteranerne fra den sidste slesvigske Krig og forlangt Optantspørgsmaalet løst. Nielsen og jeg har ligeledes klaget over Embedsmændenes Misbrug af deres Myndighed og har paatalt Modersmaalets Tilsidesættelse i Skolerne, Forbudene mod dansk Privatundervisning, Foreningsrettens Krænkelse, Selvforvaltningens Brøst: vi har protesteret mod Udvisningerne, va-

retaget Optanternes Interesse, krævet statsborgerlig Ligeberettigelse, og nu sidst stillet Forslag om at give Befolkningens brede Lag større Indflydelse paa Selvforvaltningen.

»Vi staar nu atter overfor et nyt Valg. Vælgerforeningen har udpeget mig som Rigsdagskandidat. Jeg har fulgt Kaldet og erklæret mig villig til at overtage Mandatet.

»Naar jeg har villet indlede mine Valgmøder med et historisk Tilbageblik, er det, fordi det viser, at det under den lange Nationalitetskamp, vi har maattet føre, paa ethvert givet Tidspunkt er Befolkningens Interesser, som de former sig under vore Modstanderes Angreb, der bestemmer Repræsentanternes Arbejde. Opgaverne har været skiftende med de skiftende Tider. De er ofte udsprungne af vor statsborgerlige Stilling. Vi staar paa Forfatningens Grund, opfylder villig vore statsborgerlige Forpligtelser, holder os Lovene efterrettelige, aftjener vor Værnepligt, betaler vor Skat. Til Gengæld maa vore Repræsentanter atter og atter forlange vore borgerlige Rettigheder respekterede og kræve den statsborgerlige Ligestilling, som Grundloven hjemler, men Administrationen hyppigt nægter os. Men endnu tiere er det vor Pligt at udtale vor faste og urokkelige Vilje til Selvhævdelse, den Vilje, der har fundet sit fyndigste Udtryk i Ordene: *»Vi er Danske, vi vil vedblive at være Danske, og vi forlanger at behandles som Danske!«*

»Saaledes vil det ogsaa være herefter. Mit Arbejde paa Tinge maa og kan kun være en organisk Fortsættelse af det Arbejde, der er øvet hidindtil. Befolkningens statsborgerlige og nationale Interesser, som de former sig paa ethvert givet Tidspunkt, vil fremdeles være de

nordslesvigske Folkerepræsentanters Virksomhed i Berlin.

»Naar jeg siger dette, er det ud fra en aarelang Erfaring. Jeg er jo ingen Begynder i det parlamentariske Arbejde. Jeg har allerede staaet i det i over 10 Aar, deraf de første 6 i dagligt Samliv og nøje Samarbejde med Gustav Johannsen. Min Virksomhed har ganske vist hidtil været knyttet til Landdagen, men Forholdene er ikke saa forskellige. Den preussiske Konsejlspræsident er tillige tysk Rigskansler. De preussiske Ministre har alle Sæde i Forbundsraadet; Partierne er paa et enkelt nær de samme her som der. Partiførerne har for det meste Dobbeltmandater; over 100 af Rigsdagens Medlemmer er tillige Landdagsmænd. Det er saaledes ikke fremmede Forhold, jeg stilles under. Jeg tiltror mig i hvert Fald Forudsætninger nok til at dømme om, hvorledes Arbejdet bør føres, og hvorledes det faktisk vil falde.

»Stillingen er ikke let. Jeg vil ikke bruge store Ord og smukke Talemaader for at bortforklare eller tilsløre Vanskelighederne. Vi staar os bedst her som alle Vegne ved at se ædrueligt paa Forholdene. Jeg er ligesom mine Forgængere nødt til at regne med den simple Kendsgerning, at *enhver Politik maa staa i et rimeligt Forhold til de Magtmidler, som den raader over*. Kun eet tør jeg love Dem: *Vælger De mig, saa skal det være mig en Samvittighedssag til enhver given Tid at varetage Mandatet saaledes, som det efter min inderste og dybeste Overbevisning tjener den danske Befolkning i Nord-slesvig bedst*.

»Vor Politik er rig paa Følelser og Stemninger, paa Ønsker og Haab. Det er godt, men det er ikke nok. Det har altid været Danskernes Nationalsvaghed som Politikere, at de har levet for meget i Drømmenes og

Fantasiens lyse Verden. Vi vilde ikke være ægte Danske, hvis vi ikke led af den samme Brøst. Vi maa imidlertid opøve os i at se Virkeligheden, som den er. Vi staar os bedst ved at have Opmærksomheden skarpt fæstet paa den, naar vi planlægger vort Arbejde og fører vor Politik. Vi maa skærpe vor Vilje. Det er ikke nok, at vi *taler* om, hvad vi vil, især ikke, naar vi lader vore Evners Rækkevidde ude af Betragtning. I Regelen vil det blot føre os ind i Frasersnes og Fantasiens Verden. Vi maa søge at stille vor politiske Vilje i rette Forhold til vore Evner. Derved vil vi opnaa de bedste Resultater. Det er ikke Ord, men Daad, vi trænger til.

»Den danske Befolkning har været her i Sønderjylland fra Arilds Tid; vi er her den Dag i Dag, og vi vil blive her i al Fremtid, hvor broget de saa end gør det.

»Ja, det lyder klangfuldt og godt, men lad os aldrig glemme, at skal det blive andet end en smukt klingende Talemaade, saa maa vi opøve en alt og alle gennemtrængende Vilje, som staar sin Prøve i Hverdagslivet og forebygger, at vore Ejendomme tabes, og det danske Folk godvillig rømmer Landet.

»Det danske Sprog er blevet talt her til Lands i over et Aartusind. Og er det ikke vor Vilje, at det fremdeles skal lyde paa Slesvigs Sletter, saa længe der gaar Plov over dansk Jord, og Bøgen spejler sin Top i Bølgen blaa? (Jo!)

»Godt! Men lad os saa ikke glemme, at Ørnen sidder i Egens Top, mens Hjortene plukker dens Løv, og Slangen gnaver paa dens Rod. Vil vi virkelig, at den skal skyde ny Skud og endnu staa frisk og grøn i Aarhundreder, saa maa vor Vilje ikke blot afføde Ønsker og Haab; nej, saa maa den tvinge os til Arbejde, Hver-

dagslivets svære og brydsomme, men tillige løftende og opbyggende Arbejde.

»Vi vil alle, at det forestaaende Valg skal bringe os et godt Resultat. Men vi veed allesammen, at det ikke opnaas, fordi vi opstiller en Kandidat, udsteder et Valg-opraab og holder nogle Valgtaler. Vi veed alle, at vi her maa fæste vor Opmærksomhed paa Arbejdet i det smaa, at vi maa ville gaa Vejen, naar vi vil naa Maalet. Paa Valgdagen ser vi alle paa Enerne, fordi vi veed, at det er dem, der sammenlagte giver den store Sum, at det er de mange Bække smaa, der giver en Aa. Naar vor Vilje virker paa den rette Maade, sikrer den et godt Udfald. Faar vi den lige saa retvendt i det nationale Arbejde, vil dette ogsaa bringe os de bedste Resultater. Under det parlamentariske Arbejde maa vi ligeledes søge at stille vor Vilje i det rette Forhold til vore Evner. Kun i samme Grad, som det lykkes os, har vi Betingelserne for at kunne udrette noget.

»Der skal være *Fornuft* i vor Politik. Højtravende Fraser og velklingende Talemaader, som blænder i Øjeblikket, men tilslører Virkeligheden, fremmer ikke vor Sag. Magtesløse Klager og tomme Demonstrationer gæver os ikke. Unødige Udfordringer kan kun vanskeliggøre vor Stilling og skade vore virkelige Interesser.

»Men der skal ogsaa være *Flugt* i vor Politik. Den skal kunne tænde Begejstringens hellige Ild i vor Ungdom. Og hvorledes kan det være andet? Har vi ikke faaet den store og ærefulde Opgave at fortsætte en tusindaarig Grænsekamp for dansk Folkeliv, for nordisk Kultur? Vi tilhører et gammelt Folk, som har en stor og berømmelig Fortid. Utallige Slægter har ført Kampen for Danskheden før os. Den har sat dybe Spor i vor Sagnhistorie. Stenene ved Danevirke taler deres stum-

me Sprog; mørk og alvorlig strækker Tyras Vold sig ind over Sletten. Valdemars røde Mur trodser vedvarende Aarhundreders Tand. Preusserne bruger Hertugernes Slotte til Kaserner, men endnu knejser Støtten paa Skamlingsbankens Kam, og endnu staar der en levende Grænsevagt Syd for Kongeaen, som fører Fædrenes Kamp med frejdigt Mod. Skulde alt dette ikke kunne opildne vor Ungdom til at fortsætte den tusindaarige Kamp under tidssvarende Former?

»Og er vor Sag ikke retfærdig og god? Er Retten ikke paa vor Side? Historiens Ret, Traktaternes Ret, Livets Ret? Kæmper vi ikke for Hjemmets Ret, for Modersmaalets Ret? Kæmper vi ikke for de simpleste og naturligste Menneskerettigheder, for Retten til at være os selv, Retten til at udvikle os videre paa det i en tusindaarig Udvikling givne Grundlag?

»Nu vel! Saa er der ogsaa Flugt i vor Politik, saa den kan fylde os med en luende Begejstring, der ikke slukkes, naar Festen er endt, men virker videre som Drivkraften i et ærligt, trofast og opofrende Arbejde ud over Landet.

»Vor Kamp er en Kamp for Retten, — men lad os aldrig glemme, at vort Løsen maa være *Arbejde*; thi kun under dette Enhedsmærke vil vi kunne sejre.« —

Valget fandt Sted den 23. Okt. 1906 med det Udfald, at Hansen fik 10531 Stemmer, hans tyske Modkandidat Dr. Hahn 5135 og en Socialdemokrat 765.

Dette Valg kom imidlertid kun til at gælde for et Par Maaneder; thi da Rigsdagen med 178 Stemmer mod 168 havde nægtet en Efterbevilling af 29 Millioner Mark til den Krig, Tyskland havde ført i Sydvestafrika, blev den opløst, og nyt Valg foretaget den 25. Januar 1907. Ved dette fik H. P. Hanssen 10406 Stem-

mer, Hahn 5168 og Socialisten 784. — I Flensborg-Aabenraa Kredsen faldt 3236 danske Stemmer paa Gaardejer P. Grau fra Pøl og i Tønder-Husum Kredsen 1783 paa fhv. Lærer P. Jessen.

Naar der viser sig en ganske lille Tilbagegang i H. P. Hanssens Stemmetal, saa skyldes det enkeltes Misfornøjelse med, at han ved Rigsdagens Afstemning den 13. December 1906 havde stemt for at efterbevilge de 29 Millioner til Undertrykkelse af et Folk, der havde rejst sig mod Tyskland. Den Modsætning, der i flere Henseender havde været mellem ham og P. Jessen, og som havde affødt en ikke ringe Misstemning imellem dem, brød nu ud igen, og i »Flensborg Avis« krævede en Indsender, at Vælgerforeningen skulde udtale sig derom: »Godkendes Afstemningen af Vælgerforeningen, saa er Vendepunktet i Nordslesvigs politiske Historie dermed indtraadt«.

Vælgerforeningens Bestyrelse godkendte den 22. December eenstemmig H. P. Hanssens Grunde og opstillede ham paa ny som Kandidat.

Kort Tid efter blev det klart, hvorfor H. P. Hanssen havde kunnet strække sig saa langt i December, nemlig for at det kunde undgaas, at Fyrst Bülow blev styrtet paa Bevillingen til Sydafrika. Den Overenskomst mellem Danmark og Preussen, i hvis Forberedelse H. P. Hanssen havde en saa fremragende Del, Overenskomsten om Naturalisation af Optanternes Børn, kom nemlig i Stand under selve Valgkampen, og han saa det Arbejde kronet med Held, der i over 10 Aar havde fyldt hans Sjæl og taget saa meget af hans Tid.

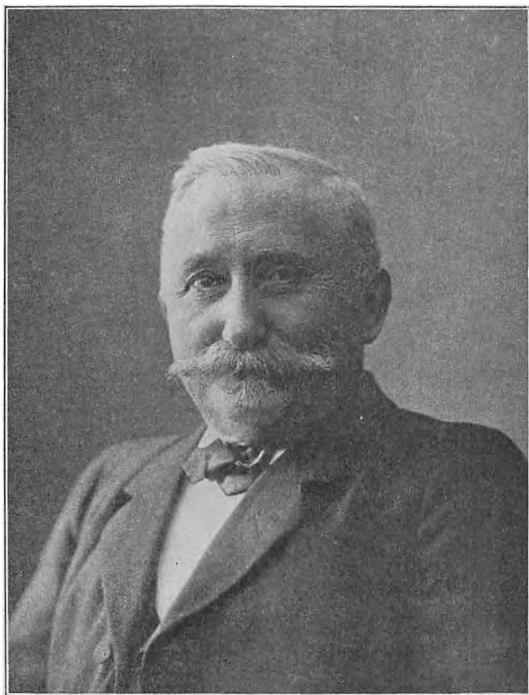
XIV.

Optantsagen. — Kampen om Jorden.

INGEN enkelt Sag har H. P. Hanssen ofret saa mange Tanker og viet saa meget Arbejde som den saakaldte *Optantsag*. Han saa og sagde allerede 1888, at den var vor Akilleshæl, og Udvisningerne Preussens bedste Vaaben.

Saa snart han derfor var kommet ind i Landdagen, bad Gustav Johannsen ham at tage sig af denne Sag, og fra Berlin forhandlede han derom med danske Jurister, navnlig H. Matzen og Nellesmann og studerede Sagen fra alle Sider.

Henning Matzen (1840—1910), der tidligere er nævnt, har grundigere end nogen anden behandlet Optantsagens juridiske Side og modbevist alle de Indvendinger og Vrangfortolkninger, der er fremkommet fra tysk Side. Han var Søn af en Væver i Angel, gik i Flensborg Skole, blev Student 1859, juridisk Kandidat 1864 og allerede 1868 Professor i Retsvidenskab ved vort Universitet. Han var i en lang Aarrække et ledende Medlem af Landstinget og i nogle Aar dets Formand. Hans Politik i Kongeriget har været i høj Grad omstridt, men hans Lærervirksomhed og hans Deltagelse i Forhandlinger vedrørende Sønderjylland har vundet almindelig Anerkendelse, ikke mindst hans klare Ud-

58. H. Matzen.

redning af Forholdet mellem Undersaatsforhold og Indfødsret, hvis Sammenblanding gjorde Optantspørgsmaalet saa indviklet. —

Godt rustet med Indsigt og Vilje i denne Sag ønskede H. P. Hanssen at føre den frem, og snart var der Lejlighed for ham til at tage fat paa sit store Arbejde.

I Landdagen bragte han den ene Gang efter den anden Sagen paa Bane, navnlig efter at Køllerpolitiken havde ophvirvlet en Mængde Optantsager.

Mange Optanter var blevet udvist, og deres Børn, der ikke var preussiske Borgere, fordi Fædrene ikke

var det, og ikke havde dansk Indfødsret, fordi de var født udenfor det nuværende Danmark, var altsaa hjemløse. I Henhold til en tidligere Regeringsanordning var Sønnen i en Aarrække blevet godkendt som preussiske Borgere og udskrevet til Soldater, naar de naaede Værnepligtsalderen og fandtes brugelige til Militærtjeneste; men i Køllers Tid blev næsten alle disse vist bort fra Sessionerne. Og sluttelig kom efter Nytaar 1902 det uhyggelige Optantlaveri (Bohnfeldt, Finnemann o. m. fl.) (se S. 190, flg.).

Hanssen havde i sin Stilling som Vælgerforeningens Sekretær haft rig Lejlighed til at lære alle disse Tilfælde at kende og at blive Raadgiver for de paagældende; og nu benyttede han sin Stilling som Landdagsmand til at træde i Forbindelse med de højeste Regeringsmyndigheder for mulig at mildne Kaarene for de enkelte og for at skaffe sig Holdepunkter med Hensyn til en mulig Løsning i det hele.

Saa længe v. d. Recke var preussisk Indenrigsminister, var der intet at gøre; men da han blev afløst af v. *Hammerstein*, aabnede der sig Mulighed for Forhandling. Man var desuden i Berlin begyndt at tvivle om, at Køllerspolitikken vilde føre til Maalet, og i København fandt 1901 det saakaldte »Systemskifte« Sted, hvorved Danmark fik et Ministerium af Venstre, der tidligere havde kritiseret navnlig den nationalliberale Politik som udæskende overfor Tyskerne og som i hvert Tilfælde ikke var bundet ved tidligere Udtalelser i nogen diplomatisk Forhandling.

En Mand, der under disse Omstændigheder kom til at række en hjælpende Haand, var den gamle Landdagsmand, Gehejmejustitsraad *Jürgensen* (1838—1909).

Kristian Jakob Jürgensen var født i Stubbæk Syd for Aabenraa, studerede Retsvidenskab i Kiel og kom i 1864 som Embedsmand til Nordslesvig (Rødding). Han var velset af Befolkningen, hvis Sprog han talte, og hvis Ejendommeligheder og særegne Retsforhold han forstod. Efter at han i 1880 var forflyttet til Husum som Amtsdommer, blev han valgt til Landdagsmand. I Landdagen var han de danske Medlemmers afgjorte Modstander og havde navnlig stærke Sammenstød med Gustav Johannsen, der et Par Gange kaldte Husets Latter over ham. Han forsvarede endog en kort Tid Køllerpolitikken; men endelig blev den tyske Forenings Optræden ham for usmagelig, og den 5. Oktober 1908 optraadte han i »Kölnische Zeitung« med en Artikel mod Fortyskningsmændenes Voldsomhed. Denne Artikel vakte stort Røre, og den nationalliberale Forening anklagede ham for Partiets Hovedbestyrelse i Berlin. Men 89 af hans Vælgere i Ejderstedt erklærede offentligt, at de med stor Interesse havde fulgt hans Redegørelser for det nordslesvigske Spørgsmaal og fuldt ud sluttede sig til ham.

Denne Mand havde tidligere i Landdagen nærmet sig til H. P. Hanssen, der ved en Lejlighed havde forsvaret ham. Jürgensen anbefalede ham til sin Ven, daværende Ministerialdirektør i Indenrigsministeriet, Dr. *Peters*, der var født i Holsten og til 1864 havde været Advokat i Altona ligesom Jürgensen. Senere var han blevet Medlem af Landdagen, hvor han ligesom Jürgensen sluttede sig til det nationalliberale Parti. I Landdagen blev Bismarck opmærksom paa ham og drog ham ind i den højere Forvaltning, hvor han efter en hurtig Oprykning blev ledende Direktør i Indenrigsministeriet og senere forfremmet til Præsident for Preussens øverste Forvaltningsdomstol, Overforvaltningsretten i Berlin.

Med ham havde H. P. Hanssen i Aarene 1901—03 meget livlige Forhandlinger. Han havde sagt, at H. kunde søge ham i Ministeriet, naar han vilde; han skulde altid prøve Hanssens Klager med Velvilje. Hvad der i høj Grad lettede Forhandlingen med ham, var, at han fra gammel Tid kendte det danske Monarkis Fælleslove. Og det, der yderligere gjorde det tiltalende at forhandle med ham, var, at han havde virkelig Indflydelse ikke alene hos Indenrigsministeren, men i det hele paa Regeringens Holdning overfor Nordslesvig.

Dr. Peters anbefalede Hanssen til Indenrigsminister *v. Hammerstein*, en født Hannoveraner, hvis Forældre, Søkende og hele Slægt stod i den welfiske Lejr, men nu betragtede ham som en frafalden. Baade Dr. Peters og *v. Hammerstein* havde oplevet Omskiftelserne i Hertugdømmerne 1864 og Hannover 1866, hvilket gav dem en særlig Følelse for og Forstaaelse af de Vanskeligheder, der kan opstaa for Enkeltmand under saadanne Forhold, og Vilje til at afhjælpe Klager, hvor det kunde ske uden at skade, hvad de kaldte Statsinteressen. Men de stødte paa stærk Modstand i Hertugdømmernes stedlige Styrelse. Dette gav Anledning til, at Dr. Peters i Foraaret 1902 under en Samtale med H. P. Hanssen gav denne en fortrolig Meddelelse om, at der var udarbejdet en Anordning, som paabød Regeringen i Slesvig at naturalisere, optage i preussiske Undersaatsforhold, alle de Personer, som havde aftjent deres Værnepligt i den preussiske Hær og endvidere at tage vidtgaende Hensyn til Optantbørnenes Begæringer om at blive preussiske Undersaatter.

Denne Anordning vakte stor Harme hos Regeringen i Slesvig, som saa gjorde alle Personer, der søgte

om tysk Borgerret, til »Agitatorer«, hvem Borgerretten for den offentlige Freds Skyld burde nægtes.

Derved opstod Tanken om en Traktat med almindelige Regler for Optagelse af Optanter og Optantbørn i det preussiske Undersaatsforhold.

Forhandlingerne derom lettedes meget, da Grev *Raben-Levetzau* i 1905 blev dansk Udenrigsminister. Der bestod nemlig fra tidligere Tid Venskabsforhold mellem General Kroghs (Grev Rabens Morfaders) Familie og Rigskansler Bülow, og i den Tid Rigskanslerens Fader, den tidligere danske Forbundsafsending B. Bülow, var Statsminister i Meklenborg (1862—73), var Familien Bülow tit Gæst paa Aalholm, Grev Rabens Slot, hvorfra der altsaa var personligt Bekendtskab mellem den tyske Rigskansler og den danske Udenrigsminister. — Hertil kom, at saavel den tyske Statsafsending i København, Hr. *v. Schoen*, som den danske Sendemand i Berlin, *Hegermann-Lindenchrone*, var velsindede overfor og velskikkede til at forhandle om dette Spørgsmaal. — Vejen til venskabelig Forhandling var yderligere banet ved, at Kronprins Frederik havde aflagt Besøg ved det tyske Hof (1902) og den tyske Kejser ved det danske 1903 og 1905, hvor han havde følt sig vel og udtalt sig i varme Ord, navnlig til den gamle Konge; han havde endog udtalt Ønsket om at blive betragtet som »Søn af Huset« (det danske Kongehus).

Men denne Vending var ikke efter de Mænds Hoved, der styrede i Hertugdømmerne, saa mens Kejseren afgav varme Venskabsforsikringer i København, gik man i Slesvig voldsomt frem mod de Danske, særlig danske Undersaatter og deres Børn; og Dr. Hahn forsikrede, at »Nordgrænselands-Politiken« var i allerhøjeste Grad Kejserens egen Politik.

Det viste sig imidlertid, at dette ikke var Tilfældet. Da Jessen i Foraaret 1906 vilde bringe Sagen paa Tale i den tyske Rigsdag¹⁾, henvendte en højtstaaende Embedsmand, Statssekretæren for de udenrigske Anliggender v. Mühlberg, sig den 4. April til ham og bad ham fra Fyrst Bülow ikke at rejse nogen Forhandling derom, da det kunde skade de Forhandlinger, der siden Januar Maaned var i Gang. Optantsagen skulde nok blive fuldstændig ordnet »uden Sindelagssnuseri« (Gesinnungsriecherei), det vil sige uden Hensyn til de paagældendes danske Sindelag. Jessen gav saa efter.

Og Sagen blev ordnet, om end ikke fuldstændigt. Den 11. Januar 1907 afsluttede Danmarks Sendemand i Berlin, Hegermann-Lindencrone, og den preussiske Udenrigsminister v. Tschirschky en Overenskomst, der lød paa, at »den preussiske Regering vil optage i det preussiske Undersaatsforhold de paa preussisk Statsomraade bosatte nationalitetsløse Optantbørn, hvorved forstaas de efter Faderens Optionserklæring, men inden den danske Indfødsretslov af 19. Marts 1898 traadte i Kraft, udenfor Danmark fødte Børn, naar de ansøger derom, og de lovbestemte Forudsætninger er til Stede«.

Den danske Regering lovede paa sin Side ikke at nægte de Optantbørn Ophold i Danmark, der ikke benyttede den givne Ret til at blive preussiske Undersaatter, eller hvis Ansøgninger derom havde maattet afslaas, fordi de lovbestemte Forudsætninger manglede.

Begge Regeringer erklærede, at de ved Optantbørn ikke blot forstod Optanters Efterkommere i første Led, men ogsaa disses Efterkommere.

¹⁾ H. P. Hanssen sad efter 1. April i Fængsel og var derved forhindret i at bringe Sagen frem i Landdagen.

I Henhold til denne Overenskomst er henved 5000 Optantbørn blevet preussiske Borgere.

Men der fandtes endnu nogle Tusinde Mennesker i Sønderjylland, som hverken havde preussisk eller dansk Borgerret, nemlig Børn af *indvandrede* danske Undersaatte, der er fødte, før den danske Indfødsretslov af 19 Marts 1898. traadte i Kraft¹⁾). Disse saakaldte »*Hjemløse*« var hverken preussiske eller danske Borgere, og da deres Fædre ikke var Optanter, kom de ikke ind under Optant-Traktatens Bestemmelser.

For dem saa det i Øjeblikket mørkt ud. Regeringen havde hidtil taalt de fleste i Landet, men nægtede dem Bosættelsestilladelse, naar de vilde gifte sig, og viste dem ud, naar de havde giftet sig. Og der var ikke et Sted i den vide Verden, hvor de havde hjemme; derfor klamrede de sig til det Land, hvor de er født og opdraget.

Dette Spørgsmaal var særlig brændende i Øjeblikket, og Mads Egholms Sag blev betegnende derfor.

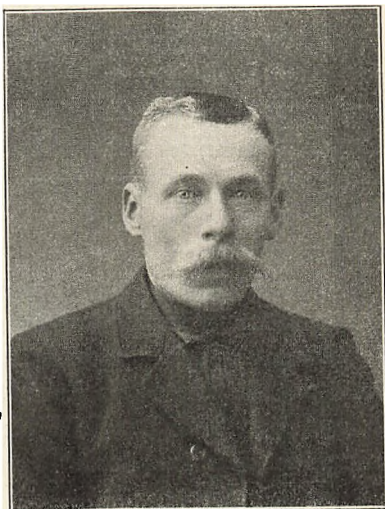
Mads Egholm, en Arbejdsmand fra Haderslev Vesteramt, er født og opdraget i Sønderjylland og var derfor ikke dansk Undersaat; men hans Fader var dansk Undersaat, og derfor havde Sønnen ikke preussisk Borgerret. Saa giftede han sig og fik derfor Ordre af Landraad Dryander til at forlade Haderslev Kreds, hvilken Ordre Regeringspræsidenten ophævede, fordi den var støttet til en gammel dansk Forordning af 1841, der ikke gjaldt mere. Saa blev imidlertid Mads

¹⁾ I Modsætning til, at tidligere alle i Udlandet fødte Børn af danske Undersaatte (paa ganske enkelte Undtagelser nær) manglede dansk Indfødsret, bestemmer denne Lov, at et i Udlandet født ægte Barn, hvis Fader, eller uægte Barn, hvis Moder har dansk Indfødsret, ogsaa har Indfødsret i Danmark.

Egholm med en anden Begrundelse udvist af Landet. Han rejste til Ribe, men kom straks igen, og Sagen gik til Domstolene, der idømte ham Bøde- eller Fængselsstraf for at være vendt tilbage. Han blev da sat i Fængsel i 4 Uger paa en Tid, da hans unge Hustru ventede sin Nedkomst, og hendes Moder var dødssyg (af Kræft).

De maatte da i For-

sørgerens Fraværelse melde sig til Fattigvæsenet, der var nødt til at hjælpe dem. Alle Mads Egholms Besværinger blev afvist, og efter at have været i Fængsel i 4 Uger blev han paa ny dømt til Bøde eller Fængsel, og saa maatte Fattigvæsenet igen tage sig af Familien. Myndighederne blev da nødt til at undersøge, hvor Familien var forsørgelsesberettiget, og i Dan-

59. Mads Egholm.

mark var det i alt Fald ikke. Man maatte da træffe sit Valg mellem de to Ting: enten lade Mads Egholm leve i Fred og selv ernære sin Familie, eller blive ved med at kaste ham i Fængsel og lade Fattigvæsenet underholde Familien.

Ingen af Delene vilde man gerne, da der allerede havde vist sig en Del lignende Tilfælde (f. Eks. i Aabenraa Kreds); valgte man det sidste, vilde man foruden den Harme, det vakte hos den bedste Del af det ty-

ske Folk, paabyrde visse Kommuner store Bekostninger; valgte man det første, vilde den tyske Forening i høje Toner klage over, at Regeringen svigtede den tyske Sag i »Nordgrænselandet«.

Den tyske Forening havde allerede i de stærkeste Ord udtalt sig mod Optanttraktaten af 1907, fordi den vilde styrke det danske Vælgerkorps og Danskheden i det hele. Endnu inden den var offentliggjort, udtalte Dr. Hahn paa et Valgmøde i Haderslev: »Naar Regeringen foretager et Skridt, som forekommer Dem saa utiltalende, saa paatager den sig ogsaa andre Pligter i Henseende til Fremme for vor tyske Sag. Og *det forlanges vi og vil vi . . .* Vi har været tro mod Kongen og Kejseren, og vi venter ogsaa, at han og det tyske Rige forbliver tro mod os.«

Mange Danske var ligeledes utilfredse med Overenskomsten, væsentlig fordi den danske Regering i Indledningen til den gentog et tidligere (1879) givet Afkald paa at have nogen Ret i Henhold til Pragfredens § 5, og tillige, fordi den ikke var nogen fuldstændig Løsning, idet de indvandrede Børn ikke var kommet med.

En anden Sag, der for H. P. Hanssen har været af meget stor Betydning, er Spørgsmaalet om, hvorledes man bedst bevarer dansk Jord i dansk Eje. Lige saa vigtigt det er, at Landet beholder sine danske Indbyggere, og disse deres danske Sprog og Sind, maa det næsten kaldes, at danske Mænd vedbliver at være Ejere af den danske Jord; en jordløs Befolkning er langt lettere at fortyske og fordrive end en besiddende Bondestand.

Derfor har ogsaa Tyskerne — baade Privatmænd

og Staten — arbejdet stærkt for at komme i Besiddelse af Landejendomme i Nordslesvig. Det blev i høj Grad lettet ved den stærke Udvandring, der fandt Sted i Aarene 1867—80 eller saa omtrent. De 50—60000, der vandrede ud, efterlod ikke alene en tom Plads, men medtog en betydelig Kapital, der vel ikke anslaaes for højt, naar man regner den til over 100 Millioner Kroner. Derved blev der Plads for tyske Indvandrere, især for dem, der kom med nogen Kapital. Mag. H. V. Clausen, der har undersøgt disse Forhold, regner, at paa denne Maade mistede de Danske i de første 30 Aar under Fremmedherredømmet 106 Gaarde, hvoraf »rene« Ty-skere købte 63, og »blakkede« de 43.

Derved var ingen uafvendelig Skade sket, men saa begyndte man at bringe Jordkøbet i System; og som før fortalt (Side 197), dannedes i Begyndelsen af Halvfemserne en Nybyggerforening for det vestlige Nordslesvig, der opkøbte Landejendomme og solgte dem til tyske Nybyggere. Og da det til Dels var uredelige Folk, der styrede denne Forening, skete der heller ikke stor national Skade derved. Et Par Hundrede tyske Nybyggere fik dog Fodfæste paa dansk Grund.

Det saakaldte »Landbrugskammer« med Grev Rantzau-Rastorff i Spidsen støttede ved Siden heraf Oprettelsen af et »Bosættelsesselskab« og henvendte sig til Landdagen med Bøn om, at dette maatte faa sin Del af de store Pengesummer, der var bestemt til Fremme af tysk Bosættelse i de polske Provinser. To slesvigske Landdagsmænd (Schifferer og Johannsen) anbefalede i kraftige Vendinger at gaa hurtigere frem end hidtil med at bosætte tyske Nybyggere i Nordslesvig og at vedtage Forslaget. Indenrigsminister v. Moltke lovede at støtte Sagen, men udkastede den Tanke, at Tiden nu maatte

være moden til, at man stiftede en Fortyskningsbank, ved hvis Hjælp Bosættelsesselskabet kunde skaffe tyske Nybyggere Ejendomme i Nordslesvig. Oprettelsen af en saadan blev iværksat, men det gik trægt med Aktietegningen, uagtet baade Provinslanddagen og Kredsdagene tog Aktier.

Der blev dog tegnet 500000 Mark, og i Maj 1909 traadte Bosættelsesselskabet i Virksomhed for, sagde Grev Rantzau, at »rejse en Vold af tyske Kolonister tværs over Nordslesvig«.

Bosættelsesselskabet købte straks nogle Ejendomme, dels i den vestlige Del af Aabenraa Amt, dels i Sommersted Sogn i Haderslev Amt, og det har udlagt dem til en halv Snes saakaldte »*Rentegaarde*«, en Slags Ejendomme, *Staten* i Henhold til en Lov af 1890 havde begyndt med at oprette paa den Maade, at Køberen laaner en Sum, svarende til den største Del af Jordens Værdi og Bygningernes Assurancesum og svarer deraf $3\frac{1}{2}$ % i aarlig Rente og $\frac{1}{2}$ % i Afdrag, hvorved Summen afdrages i 60 Aar. Men Ejeren maatte hverken sælge eller udstykke Gaarden uden Statens Minde, maatte kun testamentere den til en af sin nærmeste Kreds og var med Hensyn til Deling mellem sine Børn forpligtet til at give den ældste Søn næsten hele Arven. Heller ikke kan Rentegaardsejeren bortforpagle sin Gaard uden Regeringspræsidentens Samtykke.

Ogsaa i andre Henseender var Rentegaardsbesidderen en uselvstændig Mand. Det forudsattes, at han stemte med Tyskerne ved Valgene, fejrede Kejserens Fødselsdag, Sedandagen og hvad ellers den tyske Forening vilde paalægge ham.

Det var saaledes ikke fristende at være Rentegaardsbesidder: Jorden var dyr, Bygningerne blev dyre,

og Pligterne var mange; desuagtet skal der efter en offentliggjort Fortegnelse fra 1911 have været 127 Rentegaarde i Flensborg Kreds, 64 i Aabenraa, 72 i Tønder og 105 i Haderslev Kreds; derimod ingen i Sønderborg Kreds.

Det var ingen fordelagtig Pengeanvendelse; for Staten fik vel kun 2—3% af sine udlagte Penge, og indsigtsfulde Landmænd regnede, at Bosættelsesselskabet paa sine Rentegaarde havde et Tab af henimod 100000 Mark.

Saadanne Tab taaler ethvert Privatforetagende jo ikke, og derfor kaldtes der fra tysk Side stærkt paa Staten som Køber.

Denne har da ogsaa lige siden 1864, men især i Tiaaret 1900—1910 lagt an paa at indkøbe større Landejendomme til *Stats-Domæner*. En Del af Sælgerne var tysksindede forgældede Proprietærer, men ogsaa en Del Danske har solgt deres Ejendomme til Regeringen, der har betalt langt mere for dem, end de efter Dagens Priser var værd, og i alt Fald langt større Summer, end Ejendommene kunde forrente. Staten laante Penge til 4 % og forpagtede de indkøbte Ejendomme bort for 2—3 % af Købesummen.

Det synes navnlig at have været Regeringens Tanke at lægge et Bælte af Domæner langs med Sønderjyllands Nordgrænse. Den købte derfor i Haderslev Amt¹⁾ i det nævnte Tiaar (1900—1910) 23 Gaarde med

¹⁾ I *Aabenraa* Amt findes 4 Domæner: Bedsted Livkro (i Bedsted og Klovstoft), Buskmose (i Ringenæs og Tyrnbøl), Øster Terp og Søst. I *Tønder* Amt: Ellehus (i Maasbøl), Ottersbøl og Røj (i Møgeltønder). — I *Sønderborg* Amt: Augustenborg Herregaard, Ærtebjerg, Hjortholm (paa Kejnæs) og Rønhave (i Kjær).

et samlet Jordtilliggende af 4000 Hektarer for en samlet Sum af 4200000 Mark og igen forpagtede disse bort for 130000 Mark eller godt 3 pCt. af Købesummen.

De 23 Domæner strækker sig næsten lige fra Lillebælt til Ribe, fra Navtrupgaard og Keldet i Øst til Øster-Aabølling i Vest. Til Østeramtet hører Navtrupgaard, *Keldet*, *Stendetgaard*, *Ejsbøl*, *Pamhul*, *Seggelund*, *Kjerulfsminde*, *Juhlsminde*, *Taarninggaard*, *Frørupgaardene*, *Satrup* og *Lundsgaard*. Til Vesteramtet hører *Sundbølgaard*, *Hørlyk*, *Ballegaard* (begge i Jels Sogn), *Stensbæk* (og Aaskov), *Gravlund*, *Store Barsbøl*, *Haraldsholm*, *Nygaard* (ved Østerlindet), *Røddinggaard* i Rødding Sogn, *Mandbjerg* i Branderup Sogn og *Øster-Aabølling*. De (her) udhævede af disse Gaarde blev solgt til Regeringen af Folk, der ansaas for dansksindede, men af hvilke enkelte kan have en Undskyldning i deres mislige økonomiske Forhold. Regeringen købte nemlig, som før sagt, til højere Priser end de almindelige.

Disse og lignende Ejendomssalg, hvorved dansk Jord gik ud af dansk Eje, vakte en pinlig Opmærksomhed og bevirkede for det første, at danske Mænd i Kongeriget, f. Eks. Landstingsmændene *Godsejer Villars Lunn* og *Grosserer Holger Petersen* købte et Par store Gaarde, der var til Salg, og for det andet, bragte de den dansksindede Befolkning i Sønderjylland til under H. P. Hanssens Ledelse at organisere sig til Forsvar for dansk Jord. Paa et Møde i Aabenraa den 6. April 1909 blev der nedsat et Udvalg, der skulde forberede Oprettelsen af »*Nordslesvigsk Kreditforening*«, som skulde afhjælpe Trangen til Laan mod anden Pant i faste Ejendomme, købe, sælge og udstykke saadanne samt yde Laan til Fremme af Handel og Haandværk.

Der blev i kort Tid tegnet Aktier for 830000 Mark, og den 1. Januar 1910 kunde Kreditforeningen begynde sin Virksomhed. Under Ledelse af en Tremands-Direktion, bestaaende af Gaardejer *J. H. Schmidt*, Vojensgaard, *Refslund-Poulsen*, Bovlund, og *Viggo Bojsen*, Haderslev.

Kreditforeningen har i de forløbne Aar (til 1919) ydet Laan til 6—700 Ejendomme til en samlet Sum af 6—7 Millioner Mark. Den Omstændighed, at Pengene kom til at spille en fremtrædende Rolle i den nationale Kamp, hidrog vel sagtens til en Forskydning af Indskudene i Banker og Sparekasser. Det blev nemlig fra sagkyndig Side oplyst, at der 1911 indestod omtrent 115 Millioner Mark i de 4 nordslesvigske Amters Banker og Sparekasser, hvoraf 70 Millioner under tysk og 45 Millioner under dansk Forvaltning¹⁾. Dette Forhold stemmede ikke med de Kilder, hvorfra Pengene hidrørte.

Efter den Tid har Regeringen forlangt og faaet vedtaget en ny Bevilling af 100 Millioner Mark til Indkøb af Ejendomme i polske Grænseprovinser og i Sønderjylland.

Lovforslaget herom indbragtes i Deputeretkamret den 3 Maj og vedtoges allerede ved 3. Behandling den 23. Maj med 212 Stemmer mod 99; Herrehuset behandlede det ogsaa færdigt meget hurtigt, og den 26. Juni blev Lovene stadfæstet. Tyskerne havde Hastværk; og dette forklares i Lovforslagets Motiver med, at i to Aar (1910—11) havde Tyskerne ved Omsætning af fri

¹⁾ Det bemærkes, at dette Forhold bliver noget bedre, naar man tager i Betragtning, dels at Tønder Sønderamt, der er tysk-sindet, er medregnet, medens Flensborg By har danske Pengeinstituter, som ikke er medregnet.

Ejendomme paa ialt 3259 ha Land haft et Tab til Danskerne af 10 Ejendomme paa 322 ha.

De 100 Millioner Mark skulde i Følge Lovene bruges til at købe store og smaa Landejendomme og sælge dem som »Rentegaarde« og til at lade Staten tage Andele i almennyttige Selskaber, som skulde være Mellemænd ved Rentegaardsdannelsen. Tyskerne kaldte dette for »Ejendomsbefæstelse« og i Sønderjylland blev Loven kaldt »Bindeloven«, fordi den i Virkeligheden fuldstændig bandt Hænderne paa den saakaldte »Ejer«. Ovenfor er udviklet, hvordan Rentegaards»ejerens« Stilling var.

Befæstelsen skulde gaa til paa den Maade, at Ejeren gav en Regeringskommissær almindelig Fuldmagt og overdrog Ejendommen til Staten. Statsmyndigheden skulde saa ordne Gældsforholdene saaledes, at der optoges et 1ste Prioritetslaan saa stort som muligt i en Kreditforening, hvorpaa 2den Prioritet optoges i en Bank i Kiel, der skulde være Mellemmand mellem Laaneren og Staten. Der kunde laanes indtil $\frac{3}{4}$ af Ejendommens Værdi, og Laanet skulde forrentes med $3\frac{3}{4}$ —4 pCt. samt $\frac{1}{2}$ pCt. Afdrag. Naar dette var ordnet, blev Ejendommen som »Rentegaard« overdraget til den egentlige, saakaldte Ejer. Men der var forbeholdt Staten Genkøbsret.

Loven bestemte, at det ved kongelig Forordning nærmere skulde fastsættes, hvilke Distrikter af Provinserne Østpreussen, Pommern, Posen, Schlesien og Slesvig-Holsten der skulde anses for »nationalt truede«, og derom udkom en kongelig Forordning af 12. Marts 1913.

For Sønderjyllands Vedkommende blev det: af *Flensborg* Landkreds Amtsdistrikterne Bov, Hanved,*) *Harreslev**) og *Oversø**) ; *Aabenraa*, *Sønderborg* og *Ha-*

derslev Kredse; og af Tønder Kreds: Købstaden Tønder, Flækkerne Højer og Løgumkloster samt Amtsdistrikterne: Abild, Ballum, Brede, Bylderup, Burkal, Døstrup, Emmerslev, Hostrup, Klægsbøl*), Ladclund*), Medelby*), Møgeltønder, Nykirke*), Nørre Løgum, Ravstrup, Rømø, Rudbøl*), Sønder-Løgum*), Tinglev, Visby og Østerhøjsted.

De ledende Mænd i den danske Lejr saa Faren ved denne Lovs Gennemførelse, og derfor samledes den 21. November 1913 paa Folkehjem i Aabenraa: Vælgerforeningens og den nordslesvigske Kreditforenings Bestyrelse og Tilsynsraad samt enkelte andre indbudte og overvejede med H. P. Hanssen, hvad der var at gøre. Man vedtog da at stifte Foreningen »Landeværnet«, for hvilket H. P. Hanssen blev Formand og Lensgreve Schack-Schackenberg Sekretær.

Dette »Værns« Formaal udtryktes saaledes: »i videst mulig Udstrækning at bevare den nordslesvigske Jord som fri Jord paa fri Mands Haand.«

Dette Formaal vilde Foreningen søge at fremme ved at vække og skærpe Befolkningens Ansvarsfølelse overfor den fra Fædrene nedarvede Jord; ved at udbrede sund og sand Oplysning om Farerne og Tabene ved bunden Jord; ved at udarbejde Forslag til en billig og betryggende Ordning af Prioritetsforhold og til sikkert og frugtbringende Anlæg af Kapitaler; ved at oprette stedlige Sammenslutninger, som indenfor bestemt afstukne Grænser forpligtede sig til at vaage over, at ingen fri Jord bandtes ved Ejendomsbefæstelse, Rente-

*) Under de nuværende Forhandlinger om Grænespørgsmaalet er det værd at lægge Mærke til, at Tyskerne regner disse Distrikter, der alle ligger Syd for den »Clausenske Linje«, for »nationalt truede«.

gaardsdannelse eller Salg; at sikre den danske Befolkning Hede- og Mosearealer til Opdyrkning.

»Landeværnet« saa vel som de 80—90 »Sogneværn«, der har dannet sig, blev hilst med Glæde, og har sikkert alene ved sin Tilværelse bidraget meget til at mindske den Fare for at miste dansk Jord, der unægtelig har været. Og ret meget har Tyskerne i Forhold til de store Pengeofre ikke vundet. —

Formand for »Landeværnet« er H. P. Hanssen, Næstformand Gaardejer P. Fuglsang, Magstrup, Sekretær Lensgreve Schack-Schackenborg.

XV.

De danske Foreninger og deres Aarsmøder.

DE danske Foreninger har altid været Tyskerne en Torn i Øjet. Den preussiske Indenrigsminister talte ved en Forhandling i Landdagen bittert om »den Labyrinth af Foreninger«, som det var et rent Studium at finde Rede i, og som ved Siden af Pressen var et virksomt Middel i den danske Agitations Tjeneste. — Dem gjaldt det i Køllerpolitikens Tid om at komme til Livs, og det forsøgte paa mange Maader.

De preussiske Love gjorde Forskel paa *private* Foreninger, *politiske* Foreninger og Foreninger, som drøfter *offentlige* Anliggender. De politiske havde ikke Ret til at holde Møder under aaben Himmel uden Politiets Tilladelse; Kvinder, Elever og Lærlinger maatte ikke være til Stede ved deres Møder. De saavel som Foreninger, der drøfter offentlige Anliggender, skulde indsende Love og Medlemslister inden 3 Dage efter Oprettelsen og meddele hver Indtrædelse i og Udtrædelse af Foreningen inden 3 Dage. Møder skulde være anmeldt for Politiet mindst 24 Timer før Afholdelsen. Skete det ikke, maatte de betale meget høje Bøder. En Øvrighedsperson eller en eller flere af ham beskikkede Personer havde Lov til at overvære Møderne. De pri-

vate Foreninger stod mere frit; og det blev derfor Ty-skernes Opgave at gøre alle Foreninger enten til saadanne, der drøfter offentlige Anliggender, eller — og helst — til politiske.

Møder kunde opløses, naar der ikke forelaa skriftligt Bevis for, at de var anmeldt, naar der ved dem blev opfordret til strafbare Handlinger, naar der fandtes Brøstfældighed paa Huset, og naar der var smitsom Sygdom i Egnen.

De kunde ogsaa opløses uden Grund; saaledes blev et Møde i Saatrup Forsamlingshus i Sundeved opløst, »fordi Salen var oplyst ved Petroleum«, og det uagtet Mødet holdtes ved højlys Dag, og der ingen Lamper var tændt. — Et Sted fandt man, at naar Mændene mødte med Stok, stred det mod Lovens Ord, der siger, at »bevæbnede« ikke maa deltage i offentlige Møder.

Bestemmelserne om, at Medlemmers Udtrædelse skulde meldes inden 3 Dage, søgtes haandhævede paa en saadan Maade, at man derigennem vilde gøre det umuligt for Foreningerne at faa Mænd til at være i Bestyrelsen. Hvert enkelt Bestyrelsesmedlem blev nemlig sagsøgt og dømt, naar en Forseelse forelaa. Der døde f. Eks. et Medlem af Haderslev Amts Landboforening den 28. April Aften Kl. 10, og hans Udtrædelse af Foreningen blev ikke meldt til Politiet før den 1. Maj Morgen. Derfor blev alle Bestyrelsesmedlemmer dømt til Bøder. En enkelt saadan Retssag kostede Vælgerforeningen omtrent 3000 Mark.

Efterhaanden fik man ved en Kendelse af Kammerretten flere af de gamle danske Landboforeninger fra Tiden før 1864 gjort til politiske Foreninger, i hvis Møder Kvinder altsaa ikke maatte deltage; og da Forhandlinger eller Foredrag om kirkelige Spørgsmaal,

kommunale Forhold og sociale Interesser samt historiske Forhold blev regnet for »offentlige Anliggender«, kom altsaa alt saadant ind under Lovens strengere Bestemmelser.

Et Middel, hvorved man dernæst søgte at hindre Foreningernes Møder, var at søge dem udelukket fra alle større Lokaler; dette gjaldt naturligvis ikke mindre de offentlige politiske Møder.

Under Valgforberedelserne 1903 spurgte f. Eks. Fabrikant M. Andresen Landraaden i Aabenraa, Hr. v. Uslar, om Gæstgiverne maatte afgive Lokaler til de Vælgermøder, han som Rigsdagskandidat i 2. Valgkreds agtede at holde. Hr. v. Uslar svarede høfligt ja, der skulde ikke times dem noget ondt derfor. Men samme Dag skrev Landraaden egenhændigt til alle Amtsforstandere, at de »forsigtigt og behændigt« skulde sørge for, at Værterne sagde nej, og notere dem, der sagde ja.

Det at blive »noteret« medførte, at det blev Gæstgivere og Kromænd nægtet at have aabent efter »Polititimen« og at afholde Dans o. l. Og derved var det lykkedes at faa Værterne til at nægte Husly til Foreningernes Møder, saa allerede ved Begyndelsen af 1901 var saa godt som alle Kroer lukket for Foreningernes Møder.

Men derved nødte man blot de Danske til at bygge *Forsamlingshuse*, hvor der tillige kunde drives Gymnastik. Af saadanne har der i de senere Aar rejst sig omtrent et halvt Hundrede, hvoraf nogle er meget store og smukt udstyrede. — Et enkelt Sted har Forsamlingshusets Modstandere Gang efter Gang forsøgt som Trolde-ne i vore gamle Sagn at rive ned om Natten, hvad der blev bygget om Dagen; men Huset er dog kommet under Tag og taget i Brug; og Kærligheden til det og til

Arbejdet i det er sikkert ikke blevet mindre ved det Had, Modstanderne har vist.

Da Forsamlingshusene var bygget, gjaldt det om at hindre, at de blev taget i Brug. Saaledes stod Forsamlingshuset »Frej« ved Kristiansfeld, der havde kostet 65000 Mark, lukket i lang Tid af Grunde, som Domstolene dog fandt ulovlige. Det skulde indvies 1897, der skulde være Fest, og Bordene var dækket; men saa kom Politiet, aflaaede og forseglede Dørene. Bordene maatte staa dækket et helt Aar, indtil Højesteret havde erklæret Lukningen for ulovlig.

Senere skulde Gustav Johannsen holde et Vælgermøde i »Frej«; men Politiet forbød det, fordi Bevilningen kun lød paa en Forening. Det hjalp ikke, at Johannsen talte med Amtsforstander Valentiner om Sagen, og man gik da ind i en nærliggende Gaard for at holde Mødet; det blev imidlertid ogsaa forbudt her, fordi Lokalerne ikke var forskriftmæssige. Mødet blev saa forlagt til Frederikshøj Kro Nord for Grænsen, hvor det holdtes under en meget stærk og alvorlig Stemning. — »Frej« stod derefter lukket i to Aar, indtil Overforvaltningsretten i Berlin den 6. Januar 1902 afsagde følgende Kendelse: »Foreningens Klage er berettiget. Regeringspræsidentens Skrivelse af 2. Oktober 1900 og den dermed opretholdte Forordning af 15. Maj 1900, hvorved Amtsforstander Valentiner har lukket »Frej«, ophæves, og Regeringspræsidenten idømmes Sagens Omkostninger.«

Det varede dog endnu 2 Maaneder, inden Seglene toges bort. Der skulde nemlig være Rigsdagsvalg efter Gustav Johannsens Død, og Vælgermøder skulde saa vidt muligt hindres.

I et nyt Forsamlingshus i *Bevtoft* (2 $\frac{1}{2}$ Mil V. S. V.

f. Haderslev) opdagede Gendarmen en lille Revne i Gibsloftet, og saa var Huset »brøstfældigt« og maatte ikke tages i Brug. Skaden var let udbedret med en Kalkkost, men snart efter opdagede Gendarmen en ny »Brøstfældighed«. Dog vilde man købe det brøstfældige Hus til Banegaard.

Foreningerne fik en forøget Betydning for det nationale Livs Vækkelse og Vækst, siden der med og fra Aaret 1902 kom et nyt Led ind i den danske Forsvarskamp, nemlig de store *Aarsmøder*.

Det var før 1902 forbudt Foreninger, der »agter paa Møder at drøfte politiske Genstande«, at træde i Forbindelse med hverandre; men denne Bestemmelse blev hævet 1902, og siden holdt de store Foreninger hvert Aar et fælles Møde, hvor der ved Siden af Foreningernes Generalforsamlinger holdtes et større offentligt Møde.

Disse Møder har været holdt i *Aabenraa* (1902, 1903 og 1907), i *Sønderborg* (1904), *Haderslev* (1905), *Skærbæk* (1906), *Rødning* (1908), *Nordborg* (1909), *Graasten* (1½ Mil V. f. Sønderborg) (1910) og *Toftlund* (1911), *Broager* (1912), *Bredebro* (1913), *Haderslev* (1914).

Af Beretningerne fremgaar det, at Foreningernes Medlemstal og Indtægter stadig er gaaet fremad, siden den Tilbagegang standsede, som Køllerpolitikens Optantlaveri fremkaldte.

Sprogforeningen, den ældste af dem, havde saaledes i Aarene 1900—13 henholdsvis 2258, 2497, 2474, 2532, 2625, 2669, 2904, 3153, 3417, 4711, 5071, 5400, 5725 og 6173 Medlemmer. Det var i det hele taget

Mænd af en gammel prøvet og hærdet Stamme, og paa den sporedes Køllerpolitiken kun ved den ubetydelige Tilbagegang 1902, en Tilbagegang, der godt kan have andre helt tilfældige Aarsager.

Den har kunnet uddele til sine henved 200 forskellige Kredse 3—4000 Bøger om Aaret foruden til for-

60. M. Andresen.

skellige private Hjem 11—13000 aarlig samt mange gode Billeder, ja i de senere Aar er Tallet af uddelte Bøger naaet op til 25000 om Aaret.

Foreningen har haft en Sag med Myn- dighederne om »den blaa Sangbog«, der 1906 endte med, at Bogen kunde trykkes, fremlægges offentlig og bruges paa Møder.

Af de Mænd, der har siddet i Sprogfor- eningens Bestyrelse og

været Tilsynsmænd, maa næst efter *Monrad* næv- nes de afdøde Formænd *Junggren*, Advokat *Bekker*, Gaardejer Løjtnant *T. Michelsen* og Fabrikant *M. An- dresen*.

Siden den sidste døde 1912, har Foreningen ikke haft Valg, og der er for Tiden ingen Formand; men Næstformanden, Kaptajn *C. C. Fischer*, og Sekretæren, *Nikolaj Andersen*, begge i Aabenraa, varetager Forret- ningerne.

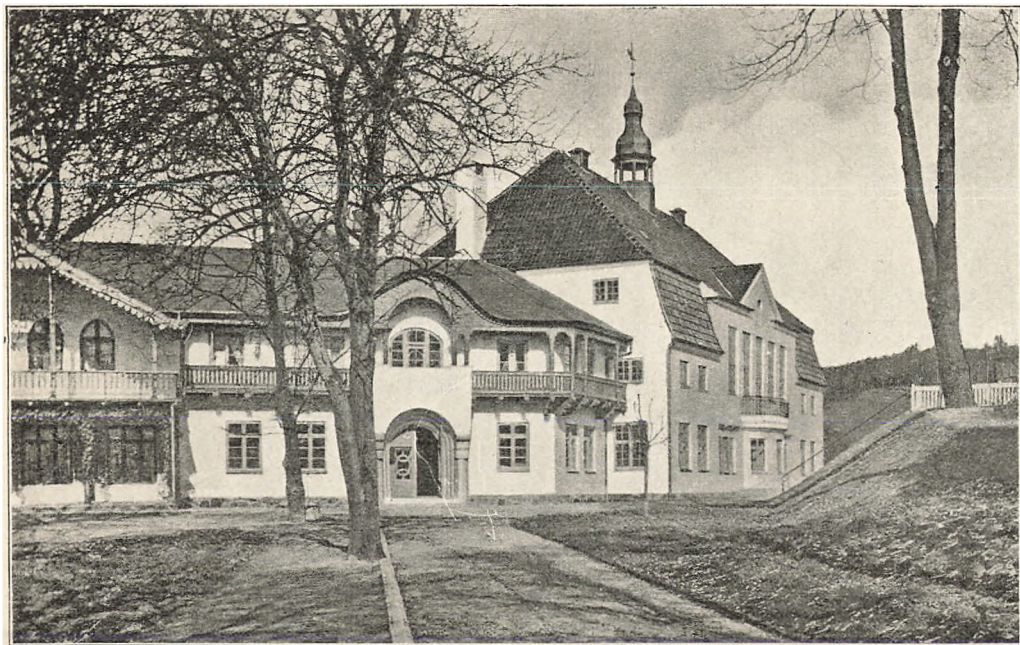
Af det Tilsynsraad, der sidst valgtes, er Agent Middelheus og Købmand Hans Ries af Aabenraa samt Gaardejerne Jørgen Alexandersen af Gottrup og P. Skau, Bukshave, døde. De øvrige Medlemmer af Tilsynsraadet er: H. P. Hanssen, J. H. N. Skrumsager, Gaardejer Andreas Svendsen, Hjemsted, Fru Marie Jessen, f. Fibiger, Flensborg, Redaktør P. Skovrøy, Tønder, Gaardejer Carl Ernst Christensen, Adserballe, Frøken Ottilie With, Nordborg, Redaktør Nikolaj Svendsen, Haderslev, Gaardejer P. Kjær, Arrild, Redaktør P. Simonsen, Flensborg og Fru Hansine Lorensen, Ballum.

61. Nik. Andersen.

Om Sprogforeningens Arbejde har der ifølge Sagens Natur ikke været nogen større Meningsforskel, undertagen om et enkelt Spørgsmaal, og dens Generalforsamlinger kunde derfor i Reglen forløbe fredeligt og kort. — Paa Mødet i Nordborg 1909 rejstes og drøftedes et Spørgsmaal om Anskaffelse af flere kristelig-opbyggelige Bøger end hidtil.

I Køllertiden fik Foreningen sit eget Hus »Folkeshjem« ved Nørre Chaussé i Aabenraa. Dette viste sig snart at være for lille, og anden Paaskedag 1911 indviedes dens nye Hus, hvor der findes rigelig Plads til det

61. »Folkkehjem« i Aabenraa, bygget af Magdahl-Nielsen.

store Boglager, Forsamlingsale, Gæsteværelser, Læsestuer osv. — Der er tillige Plads til Afholdelse af de *Kursus*, som formodentlig vil komme til at blive et betydningsfuldt Led i Fremtidens Sprogkamp.

Der har været nogen Meningskamp om Opførelsen af dette Hus og om en enkelt Bestemmelse med Hensyn til Brugen. Man gjorde gældende, at det ikke var rigtigt at binde saa mange af Sprogforeningens Penge, som Huset kostede; og fra enkelte Sider har der været ytret Misfornøjelse med, at det netop skulde være i *Aabenraa*, skønt ingen har kunnet paavise et bekvemmere Sted. Endelig har ivrige Afholdsfolk heftigt angrebet den Bestemmelse, at der i det Gæstgiveri, som jo maa findes i Huset, hvis det skal blive et »Folkehjem«, maa sælges og nydes Øl og Vin. — Ved de store Generalforsamlinger er imidlertid altid Bestyrelsens Foranstaltninger blevet godkendt med stort Flertal; og udenforstaaende kan heller ikke se, hvor den skulde have handlet urigtigt. —

Den efter Aldersordenen næste Forening, *Vælgerforeningen*, har ved sine Generalforsamlinger mere end Sprogforeningen afspejlet den Forskellighed i Opfattelse af Kampmaade og Kampmidler, der siden 1870 har været til Stede, og som vel altid vil findes, hvor saa mange selvstændige Mænd skal samarbejde. Et Par af Møderne kan man vel endog uden Overdrivelse betegne som Kampmøder. Kampen gjaldt navnlig H. P. Hanssens Stilling. Der udtaltes i Aabenraa 1907 nogen Utilfredshed med, at Bestyrelse og Tilsynsraad uden videre paa egen Haand havde opstillet ham som Kandidat ved Rigsdagsvalget efter Jessens Død og endnu større Utilfredshed med, at han var blevet genopstillet ved det almindelige Valg i Januar 1907 efter Rigsdagsopløsning.

gen. Han havde nemlig, blev der sagt, stemt for en Bevilling, som alt fortalt (se S. 247), der var anvendt til Underkuelse af et ikke-tysk Folk. Utilfredsheden samlede sig i et Forslag om en Omordning af Foreningens Ledelse; og den ny Ordning blev da den, at Foreningen deltes i 25 »Distrikter«, der hver skulde vælge et Styrelsesmedlem og en Suppleant. 5 skulde vælges i Haderslev Østeramt, 5 i Vesteramtet, 6 i Sønderborg Amt, 4 i Aabenraa, 3 i Tønder og 2 i Flensborg Amt. Hertil er 1919 kommet et Medlem og en Suppleant for Mellemslesvig.

Martin Simonsen afløste derefter som nævnt *N. Nissen*, Nordborg, som Foreningens Sekretær.

Da Vælgerforeningens gamle Formand, *Reimers*, ønskede at trække sig tilbage, valgtes *J. N. H. Skrumager* til Formand med 332 Stemmer. Gaardejer *P. Grau* fra Pøl ved Nordborg fik 220.

Denne Afstemning var nærmest en Styrkeprøve mellem de to Retninger: den, der sluttede sig til *H. P. Hanssen* og havde sit Organ i hans Blad »Hejmdal«, og den, der nærmest fandt sit Udtryk i »Flensborg Avis« og »Dybhølpsten«, og som mente, at *Hanssen* ikke altid gjorde tilstrækkelig skarp Front, og at han ikke tilstrækkelig fremhævede Nordslesvigs Ret efter § 5, samt at han var saa ivrig efter at opnaa Resultater, at han ikke altid saa tilstrækkeligt paa, om de var det værd, han mente.

P. Grau udtalte saaledes ved denne Sammenkomst sin Skuffelse over Optanttraktaten; hverken den eller den saakaldte »mildere Kurs« var ret meget værd. *H. P. Hanssen* svarede hertil, at han aldrig havde ventet mere af Traktaten, end den lovede, saa lidt som han troede, at Frihed og Humanitet med den holdt sit Indtog i

Nordslesvig; men den var af stor Betydning for de hjemløse. — For os alle gjaldt det nu som før om at holde støt og sikker Kurs, bruge blanke Vaaben og ved alle lovlige Midler hævde vor Ret.

Modsætningen mellem de to Retninger blev ved at holde sig, og til sidst foranledigede skjulte og aabenbare

Angreb i Pressen og Mand og Mand imellem H. P. Hanssen til 1910 at meddele, at han ikke ønskede at modtage Genvalg som Rigsdagsmand, ligesom han i 1908 havde afgivet sit Landdagsmandat.

De Forsøg, der blev gjort for at finde en Afløser for ham, strandede imidlertid, og som Forholdene var, kunde han vanskelig erstattes af nogen anden. Derfor

maatte man se at naa til en Overenskomst, og en saadan kom da lykkeligvis i Stand. H. P. Hanssen lovede at blive, og de stridende gav Løfte om at undgaa Kamp i Fremtiden — saa vidt som muligt.

Peter Grau, der ved Afstemningen om Formandsstillingen i Vælgerforeningen paa en Maade udpegedes som Leder for »Oppositionen« mod H. P. Hanssen, havde iøvrigt staaet denne nær og paa flere Maader været knyttet til ham. Han er født 1866 i Pøl ved Nordborg

63. P. Grau.

paa den Gaard, han har arvet efter sin Fader og siden udvidet. Ved Faderens og hans Dygtighed er Gaarden bleven en Mønstergaard — ogsaa derved, at de indførte Forbedringer har betalt sig.

P. Grau har besøgt en Realskole i Svendborg, hvor han tog Præliminæreksamen, og siden Folkehøjskolen i Askov og Landbrugsskolen i Tune.

Han har været en mere end almindelig dygtig Leder af Als Nørreherreds Landboforening og et fremragende Medlem af Sønderborg Kredsraad. Derimod faar man ikke Indtryk af, at han føler særligt Kald til det egentlig politiske Arbejde, om han end til sine Tider har udfoldet en stor og levende Virksomhed f. Eks. under Valgforberedelsen 1898, da Gaadrejer *C. P. Wolff* af Gammelgab var opstillet som de Danskes Kandidat i 2den Valgkreds, og ikke mindre i 1907 og 1912, da han selv var opstillet og bragte det danske Stemmetal højere op, end det havde været siden 1884. —

Han er en meget livlig og overordentlig veltalende Mand.

Vælgerforeningen havde forøvrigt i Aarenes Løb haft jævn Fremgang. I Aarene 1902—13 havde den henholdsvis 3078 3187, 3229, 3291, 3469, 4024, 5451 og 6420, 6500, 6635, 7257, 7797 Medlemmer. I Aaret 1898 havde den 3034 Medlemmer. Køllerpolitiken bevirkede saaledes Standsning, men ikke Tilbagegang.

Paa Generalforsamlingen i 1908 stillede H. P. Hanssen Forslag om Oprettelse af et vel forsynet *Arkiv* og et *Sekretariat*, der kunde yde navnlig Arbejdere Hjælp mod Overgreb og Forurettelser fra Myndighedernes Side.

Ved Aarhundredskiftet traadte en Mand stærkere frem i det offentlige Liv end hidtil, nemlig Grosserer

62. Julius Nielsen.

Julius Nielsen af Damager ved Haderslev, en stor og velhavende Forretningsmand, et klart Hoved og praktisk dygtig. Han blev efter Gustav Johannsens Død 1902 valgt til Medlem af Landdagen og sluttede sig der i det hele til H. P. Hanssen. Paa Aarsmødet 1902 stillede han Forslag om Tilvejebringelse af Midler til nationale Formaal, Dannelse af et stærkt Fond (*Jærnfondet*). Efter de Love for dette Fond, der vedtoges paa Aarsmødet 1903, skal der til Fondet indsamles frivillige Gaver, ligesom Indsamlinger og Overskud fra

Vælgermøder udelukkende gaar dertil. Efter 4 Aars Forløb kan Renten af Kapitalen, men ikke Fondets andre Indtægter anvendes til 1) staaende Retshjælp, 2) Forsamlingshuse, 3) Valgarbejde, 4) Videreuddannelse af begavede unge Mænd og Kvinder paa Studiets, Landvæsenets, Handelens og Haandværkets Omraade.

Fondet er vokset jævnt og sikkert siden Grundlæggelsen. 1902—10 udgjorde det henholdsvis: 3000 Mark, 5600, 12400, 26600, 31800, 33000, 35000, 35500 og 36800. Naar Fondet i Aarene 1907—10 ikke voksede ret stærkt, skyldes det sikkert den Omstændighed, at der den Gang indsamledes til et Mindelegat for Redaktør Jessen (omtr. 15000 Mark) og blev bygget en stor Mængde Forsamlingshuse.

Vælgerforeningens to yngre Aflæggere, Arbejdersekretariatet og det sociale Kursus, havde indtil Krigens Udbrud en god og frugtbar Fremtid for sig.

Arbejdersekretariatet, der den Gang lededes af Arbejdersekretær, cand. polit. Kr. R. Thomsen, havde navnlig sin Opmærksomhed henvendt paa den Interesse, Nordslesvig havde i de tyske Statsforsikringsanstalter, hvortil det aarlig maatte betale 1½ Million Mark. Forpligtelserne og Udgifterne var sikre nok, men det kneb undertiden med at faa Rettighederne anerkendt. Sekretariatet førte i Løbet af det første Aar, det bestod, 3—400 Sager og skaffede de paagældende en Rente af over 20000 Mark. Det ydede tillige Retshjælp i langt over 1000 Sager.

Det socialpolitiske Kursus varer en Uge; det har til Huse i »Folkehjem«, holdtes første Gang 1909, var da besøgt af 47 Deltagere i alle Fag — i Aftentimerne af 150. 1910 (14.—19 .November) var Deltagernes Antal 48— i Aftentimerne 184. Der blev ydet Vejledning af

H. P. Hanssen, Advokat Ravn fra Flensborg, Tandlæge Smith fra Haderslev, cand. polit. P. A. Callø og cand. polit. Kr. R. Thomsen fra Aabenraa. 14 af Deltagerne fra 1909 mødte igen 1910.

Ved Afslutningen af det første Kursus (1909) blev det fra Deltageres Side udtalt, at Udbyttet havde været langt over Forventning; og man var enig om, at Tiden — sidste Halvdel af November — var heldig valgt, og at Stoffet var vel valgt og ordnet. Man laa ikke paa den lade Side; thi der arbejdedes daglig [Kl. 9—10, 10¹/₂—11¹/₂, 2¹/₂—3¹/₂, 4—5, 5¹/₂—6¹/₂ og fra Kl. 8¹/₂ Aften] efter nedenstaaende Timeplan.

Naar man ser paa denne Timeplan, forstaar man, at Kursusdeltagerne enstemmigt ved Slutningen kunde udtale, at de betragtede Vælgerforeningens Kursus som et betydningsfuldt Led i det politiske Arbejde og ønskede det fortsat. Det er blevet fortsat i samme gode Spor.

Det andet Kursus afholdtes 14.—19. November 1910 efter omstaaende Plan. Kursuset 1911, der fortsatte i samme Spor, var besøgt af 83 Deltagere, hvoraf 44 hele Tiden, mens 39 kun var til Stede 2—5 Dage. Desuden havde 134 Personer Adgangskort til enkelte Foredrag, 38 til samtlige Aftenforedrag, og 91 til en enkelt Dag. 33 Deltagere var fra Haderslev Amt, 19 fra Aabenraa Amt, 26, fra Sønderborg Amt, og 5 fra Tønder Amt. —

De Kursus, der afholdtes 1911, 1912 og 1913 var ligeledes godt besøgte. I og efter 1914 har hidtil intet Kursus kunnet afholdes.

De efterfølgende Planer for de forskellige Kursus er meddelte, fordi det baade for kongerigske og sønderjydske Læsere er værd at se, hvilke Spørgsmaal de

Timeplan for det første social-politiske Kursus i November 1909.

	Mandag 15	Tirsdag 16	Onsdag 17	Torsdag 18	Fredag 19	Løvedag 20
9—10		Kreditforhold cand. polit. <i>P. A. Callø</i>	Kommunal- forfatning Tandlæge <i>Smith</i>	Forvaltningsret <i>H. P. Hanssen</i>	Foreningsretten cand. polit. <i>Kr. R. Thomsen</i>	Kreditforhold <i>P. A. Callø</i>
10 $\frac{1}{2}$ —11 $\frac{1}{2}$	Kursuset aabnes <i>H. P. Hanssen</i>	Samtaletime <i>P. A. Callø</i>	Retsforfatningen Advokat <i>Ravn</i>	Samtaletime <i>H. P. Hanssen</i>	Samtaletime <i>H. P. Hanssen</i>	Samtaletime <i>P. A. Callø</i>

Middagspause

2 $\frac{1}{2}$ —3 $\frac{1}{2}$	Forsikrings- lovene <i>Kr. R. Thomsen</i>	Kommunal- forfatning Tandlæge <i>Smith</i>		Forsikrings- lovene <i>Kr. R. Thomsen</i>	Foredrag <i>Nis Nissen (Viby)</i>	Arveretten Advokat <i>Ravn</i>
4—5	Samtaletime <i>Kr. R. Thomsen</i>	Samtaletime Tandlæge <i>Smith</i>		Samtaletime <i>Kr. R. Thomsen</i> og <i>Rr. M. Michelsen</i>	Sprogforeningen <i>M. Andresen</i>	Samtaletime Advokat <i>Ravn</i>
5 $\frac{1}{2}$ —6 $\frac{1}{2}$	Politisk Dannelse <i>P. A. Callø</i>	Nationalitets- ideens Udvikling <i>H. P. Hanssen</i>		Nationalitetskampenes Udvikling <i>H. P. Hanssen</i>		

Aftenpause

8 $\frac{1}{2}$	Sønderjysk Bidrag til dansk Kultur <i>N. Hansen</i>	Musikalsk Aften- underholdning	Foredrag af <i>Kloppenborg- Skrunsager</i>	Sproget i de ældste slesvigske Bylove <i>Nic. Andersen</i>	Nationalitets- kampen i Fyrreerne <i>P. Skau</i>	Selskabelig Sammenkomst
-----------------	--	--------------------------------------	---	---	---	----------------------------

Timeplan for Vælgerforeningens andet social-politiske Kursus i November 1910.

	Mandag 14	Tirsdag 15	Onsdag 16	Torsdag 17	Fredag 18	Løverdag 19
9 - 10		Landarbejder- spørgsmaalet <i>P. A. Callø</i>	Kommunal- forfatning Tandlæge <i>Smith</i>	Skattevæsenet <i>P. A. Callø</i>	Samtaletime om Forvaltningsret <i>H. P. Hanssen</i>	Skattevæsenet <i>P. A. Callø</i>
10½—11½	Kursuset aabnes <i>H. P. Hanssen</i>	Arbejderkoloni- sation. Landdags- mand <i>Nis Nissen</i>	Retsforfatningen Advokat <i>Ravn</i>	Rente- og Renta- bilitetsberegning <i>Nic. Andersen</i>	Bogsagen <i>M. Andresen</i>	Samtaletime <i>P. A. Callø</i>
Middagspause						
2½—3½	Kreditvæsenet <i>P. A. Callø</i>	Foreningsretten <i>Kr. R. Thomsen</i>		Arbejder- sekretariatet <i>Kr. R. Thomsen</i>	Familieretten Advokat <i>Ravn</i>	Erstatnings- pligten <i>Kr. R. Thomsen</i>
4—5	Samtaletime <i>P. A. Callø</i>	Samtaletime <i>Kr. R. Thomsen</i>		Samtale om For- sikringslovene <i>Kr. R. Thomsen</i>	Samtaletime Advokat <i>Ravn</i>	Vej- og Jagtret Tandlæge <i>Smith</i>
5½—6½	Ejendoms- spørgsmaalet <i>M. Refslund- Poulsen</i>	Partiforholdene i Tyskland <i>Kloppenborg- Skrumsager</i>		Rentegaards- lovene og deres Anvendelse <i>H. P. Hanssen</i>	Polakkernes Nationalitetskamp med særligt Hensyn til Kampen om Jorden <i>H. P. Hanssen</i>	
Aftenpause						
8½	Aften- underholdning	Biskop Monrad <i>H. P. Hanssen</i>	Frit Ordskifte om et Emne efter Deltagernes Valg	Den nord- slesvigske Presses Historie <i>N. Hansen</i>	Nordslesvigske Præster Pastor <i>K. Rosendal</i>	Selskabelig Sammenkomst

Timeplan for Vælgerforeningens tredje social-politiske Kursus i November 1911.

	Mandag 20.	Tirsdag 21.	Onsdag 22.	Torsdag 23.	Fredag 24.	Lørdag 25.
9-10		P. A. Callø: Handels- og Toldpolitik.	Tandlæge Smith: Indkomstskat og Valgret.	Kr. Refslund Thomsen: Henry George og Georgismen.		H. P. Hansen: Rigsdags- valgretten.
10 ^{1/2} -11 ^{1/2}	H. P. Hansen: Kursuset aabnes.	Bankdirektor Hübbe: Vore Kreditforhold.	Advokat Ravn: Køb og Salg.	N. Andersen: Ejendommelige Lydforhold i Sønderjyds.	Kr. RefslundThomsen: Samtaletime om Georgismen.	H. P. Hansen: Samtaletime.

Middagspause.

2 ^{1/2} -3 ^{1/2}	P. A. Callø: Folkeretten.	Advokat Ravn: Handelsret.		Kloppenborg- Skrumssager: Arbejder- spørgsmaalet.	N. Nissen, Viby: Indre Kolonisation.	Tandlæge Smith: Kommunal- beskatning.
4-5	H. P. Hansen: Samtaletime om Forvaltningsret.	Mads Gram, Køben- hoved og Holger Fink, Aabenraa: Andelsbankens Berettigelse og Begrænsning, med paafølgende Ordskitte.		Kr. RefslundThomsen: Samtale om Foreningsretten.	N. Hansen: Forsamlings- husene.	Tandlæge Smith: Samtaletime.
5 ^{1/2} -6 ^{1/2}	Kr. RefslundThomsen: Machiavelli og Machiavellismen.			H. Hansen, Graasten. Vort Landbrugs Impulser fra Syd og Nord.	M. Refslund Poulsen: By og Land.	P. A. Callø: Cavour.

Aftenpause.

8 ^{1/2}	Aften- underholdning.	H. P. Hansen: Orla Lehmann:	Frit Ordskitte om et Emne efter Dellagernes eget Valg.	M. Andresen: Indtryk fra Amerika.	H. P. Hansen: Nationalitets- kampen.	Selskabelig Sammenkomst.
------------------	--------------------------	--------------------------------	---	---	--	-----------------------------

Timeplan for Vælgerforeningens fjerde social-politiske Kursus i November 1912.

	Mandag 18.	Tirsdag 19.	Onsdag 20.	Torsdag 21.	Fredag 22.	Lørdag 23.
9—10		Jep Fink: Haandværkets Fortid.	Advokat Andersen: Grundbogsager.	P. A. Callø: Gode og daarlige Tider.		
10 ^{1/2} —11 ^{1/2}	H. P. Hanssen: Kursuset aabnes.	Haandværkets Handels- og Kreditforhold.	Tandlæge Smith: Grundværdi- stigningsskatten.	N. Nissen: De sidste Tvangs- love.	N. Andersen: Penges Værdi.	N. Hansen: Forsamlings- husenes Gæld.
Middagspause.						
2 ^{1/2} —3 ^{1/2}	Kloppenborg- Skrunsager: Landbrugets Økonomi.	P. A. Callø: Haandværkets Fremtid.	Bededag.	Kr. RefslundThomsen: Landdags- valgretten.	M. Andresen: Bogsagen.	Kr. RefslundThomsen: Økonomiske Selskabsformer.
4—5	P. A. Callø: Tolden og Dyr- tiden.	Advokat Andersen: Haandværkernes retslige Stilling.		Kr. RefslundThomsen: Landdagsvalget.	Kr. RefslundThomsen: Samtale om Foreningsretten.	Kr. RefslundThomsen: Forsamlings- husenes Ejendomsforhold.
5 ^{1/2} —6 ^{1/2}	P. A. Callø: Samtaletime.	M. Refslund Poulsen: Posen og Nordslesvig.		H. P. Hanssen: Den nationale Vækkelse i Nordslesvig 1830—1848.		
Aftenpause.						
8 ^{1/2}	Aften- underholdning.	H. P. Hanssen: Den kristelig-social Bevægelse i Tyskland.		N. Hansen: Rusland og Finland.		Selskabelig Sammenkomst.

Timeplan for Vælgerforeningens femte social-politiske Kursus i November 1913.

	Mandag 17.	Tirsdag 18.	Onsdag 19.	Torsdag 20.	Fredag 21.	Lørdag 22.
9-10		Kr. R. Thomsen: Sygeforsikringen og Landbruget.	Tandlæge Smith: Kommunernes Finanser.	P. A. Callø: Befolkningsspørgsmaal.		Tandlæge Smith: Statsret.
10 ^{1/2} -11 ^{1/2}	Kursuset aabnes.	H. P. Hanssen: De nye Skatte- love.	Advokat Andersen: Bestyrelses- og Til- synsraadsmedlem- mern, jurid. Ansv.	J. H. Schmidt: Jordspørgsmaalet.	H. Hansen: Jordernes Værdi.	N. Andersen Landdagsvalgene 1867-1913.
Middagspause.						
2 ^{1/2} -3 ^{1/2}	P. A. Callø: Vore Sparekassers Arbejdsmaade.	Advokat Andersen: Arveret med særl. Hensyn til Foren. og Forsamlingsh.	Bededag.	H. P. Hanssen: Rentegaardslov- givningen og Ejen- domsbefæstelsen.	Kr. R. Thomsen: Ejendomsbe- fæstelsen og vor Kreditorganisation	Redaktør E. Christiansen: Pressen.
4-5	P. A. Callø: Samtaletime.	Advokat Andersen: Samtaletime.		H. P. Hanssen: Samtaletime.	Kr. R. Thomsen: Samtaletime.	Ordskilte om Kursuset.
5 ^{1/2} -6 ^{1/2}	H. P. Hanssen: Loven om Statstillørs- forholdet.	N. Hansen: Kirkeforfatning. i Hertugdømm. med særligt Henbl. paa Still. i Nordlesv.		Kloppenborg- Skrumager: Tvangsefter- skolerne.	Kr. R. Thomsen: Polakkernes økonomiske Organisation.	M. Refslund Poulsen: Nybygger- foreningen i Rødding.
Aftenpause.						
8 ^{1/2}	Aften- underholdning.	P. A. Callø: Preussens Fald og Genoprejsning.		P. Grau: November 1863.	H. P. Hanssen: Nation og Stat.	Selskabelig Sammenkomst.

ledende Mænd i Sønderjylland har anset for ønskeligt at faa forhandlet.

Det var ikke alene de dygtige Foredrag over Æmner, som var eller vilde komme paa Dagsordenen, der gjorde disse Kursus lærerige og tiltalende; men det daglige Samvær og de indholdsrige Samtaler og de fortrolige Overlægninger bidrog i høj Grad til at fremme Udvikling og Sammenhold i Rækkerne.

63. H. Jepsen Christensen.

Den yngste af de store Foreninger, *Skoleforeningen*, har haft meget stilfærdige Generalforsamlinger, men er den af dem, der er vokset stærkest, ligesom det var den, der i Køllertiden led det største Tab af Medlemmer. Medens den saaledes i 1898 havde 4800 Medlemmer, havde den ved Køllertidens Slutning kun 3750. Fra 1904 begynder Opgangen igen, og i Aarene 1905—13 var der henholdsvis 3935, 4228, 4720, 5475, 7212, 8222 og 8771, 10004, 10725 Medlemmer. — I Aarene 1901—13 havde Foreningen set sig i Stand til at hjælpe 225, 239, 220, 217, 250, 253, 266, 363, 388, 419, 450, 394 og 465 unge Mennesker til Besøg paa danske Efterskoler, Højskoler, Landbrugsskoler, Mælkeriskoler, Handlsskoler og tekniske Skoler. Ialt har henved 4000 Per-

soner modtaget Støtte af Skoleforeningen i dette Øjemed. Formand er nu, som før nævnt, Gaardejer *H. Jepsen Christensen*, og Sekretær Redaktør *A. Lebeck*, Haderslev.

Mindeaaret 1914 fejredes baade af Tyskere og Dan­skere.

Tyskerne holdt mange festlige Sammenkomster, hvorved der faldt en Mængde store Ord om den Lykke, det var for Sønderjylland at blive befriet fra det danske Aag og komme ind under det store og mægtige tyske Rige.

Men deres egentlige store Mindefest holdt de paa Dybbøl Banke i de sidste Dage af Juni. Den Fest var endnu ikke afholdt, da H. P. Hanssen holdt sin store Tale ved de Danskes Fest i Haderslev, ellers havde han vel skænket den en særlig Omtale; thi den var mærkelig nok. — Til Stede var Kejserens Broder, Prins *Heinrich*, Kejserindens Broder Hertug *Ernst Gynter*, Feltmarskallerne *Haeseler* og *v. der Goltz* foruden en Mængde andre mere eller mindre bekendte Mænd. Prins *Heinrich* talte til og for »de meget ærede Herrer Veteraner«, og ved en stor Festmiddag talte Overpræsident *v. Bülow* saaledes: »Det tyske Slesvigholsten hilser eder — vore Befriere! Slesvigholsten tilhører eder, — I, vore Beskyttere! Som I er ogsaa vi Kongens tro Tjenere, og vi vil holde god Vagt ved Landets Grænsemærke, som er os betroet. Af Dybbølstormerne vil vi lære, at det ikke er Modløshed, som fører til Sejr, men ene og alene den gamle preussiske Tro, at Preussens Konger *altid* sejrer og *allevegne* hævder Sejren. Det være sagt til dem, som vedvarende strækker Haanden ud efter vort Land, som intet har lært af Dybbøl, men tror, at det, de havde i Sinde at gøre mod Slesvigholsten, det tør de ogsaa gøre

mod Preussen — det er forbavsende at maatte sige det — mod Hohenzollerstaten, mod Tyskland! Det skal ikke være min Skyld, om de for sent kommer ud af denne Vildfarelse.«

Det var andre Toner, der lød fra v. Bülow, end da han 7 Aar i Forvejen talte om at give de Danske Broderkysset (eller Broderhaanden). —

De Danskes Mindefest holdtes sammen med Foreningernes Aarsmøde i Haderslev den 14. Juni.

Vejret var herligt, Mødestedet, en Dalkløft ved Byen, udmærket, Deltagerne var til Stede i større Tal end nogensinde før — over 10000 havde givet Møde —, og Hovedtalen, som blev holdt af H. P. Hanssen, kunde fuldkomment staa Maal med de bedste af hans mange gode Taler.

Han talte om det svundne Aar som et Mindeaar, et Kampaar og et Arbejdsaar. Et Mindeaar, fordi der var gaaet 50 Aar, siden Sønderjylland blev revet ud af sin Forbindelse med Moderlandet. Tyskerne har holdt Sejers- og Mindefester med Brask og Bram, med Fakkeltog, Kommers og Halløj. Det har de Lov til, skønt man kunde mene, at de burde *mindes* deres Sejre paa en hensynsfuldere Maade.

Tyskerne, fortsatte H. P. Hansen, har jublet over Befrielsen fra det danske Aag, men det har ikke været noget Aag, og det, de kalder Befrielse, Løsrivelsen fra Danmark, har vi følt som den største Ulykke, der kunde ramme vort Folk. — Et Kampaar havde det forløbne Aar været, og han pegede paa saadanne »Naalestik« som, at en Kok var bleven udvist fra Tønder, fordi han holdt Kogekursus for tyske Damer, en Farversvend udvist fra Skærbæk, fordi han var Medlem af en Fodboldklub, en Opvartningspige, fordi hun havde overværet

en Dilettantforestilling osv. Præsternes Mundkurv var bleven strammet, saa de ikke engang i et Forsamlingshus maatte tale om Afholdssagen. »Om Morgenens,« sagde han, forbyder man et Foredrag om Flueplagen, om Middagen forbyder man Sangen: »Jeg er en simpel Bondemand«, om Aftenen har Gendarmen travlt med at forhindre »Gymnastikøvelser«. Grunden til dette Raseri, mente han, var en Følelse af Voldspolitikens forestaaende Bankerot. — Og Aaret havde været et *Arbejdsaar*. De nationale Foreninger var gaaede frem i Medlemstal og Virksomhed; der var indviet nye Forsamlingshuse i Dybbøl, Vonsbæk og Sønderborg, der byggedes i Nustrup og Tinglev, og der forberedtes Bygning af Forsamlingshuse i Ravsted og Løjtkirkeby. Danske Sparekasser var oprettede i Fol, Gejsing og Møgeltønder. Sygekassevalgene var ført igennem paa en heldig Maade. Der var oprettet Helsehjem for Børn. Og endelig var der for at bevare Dansk Jord paa danske Hænder oprettet et Landeværn og 80 Sogneværn, der tillige søger at modvirke Landmændenes Tilbøjelighed til at sælge deres Jord og gaa til Kongeriget med deres Kapitaler.

»Vi er«, sluttede han, en ældgammel, men endnu sund og livskraftig Folkestamme. Vi har mer end tusindaarig Ret til det Land, hvor vore Fædre har boet og bygget. Vi har i over et Aartusinde staaet imod den tyske Stormflod, og saadan vil vi staa i Fremtiden. Vi har Liv til Sag og Kraft til Kamp. Vi har Virkelyst og Virketrang. Vi har Varme og Begejstring. Vi har Tro paa vort Folks, ogsaa den nordslesvigske Folkestammes, Fremtid. Og derfor vil vi som Svar paa deres larmende Sejersfester tilraabe dem Slutningsstroferne

af det storslaaede Digt, som Hostrup for 50 Aar siden skrev:«

»Du kan vel kro dig af Døgnets Kaar
og af Sejren, de har dig skabt;
men du fører en Kamp imod tusind Aar,
og i den har du visselig tabt.«

Det var intet Under, at der lød et bragende Bifald for Rigsdagsmanden, da han sluttede, eller at Deltagerne gik glade og styrkede hjem.

— — —

XVI.

Efter 1906. — Den tyske Forening.

FRA 1906 ventede mange for en Tid en »mildere Kurs« i den preussiske Styrelse i Sønderjylland. Overpræsident v. Wilmowski, der trolig havde vandret i sin Forgænger v. Kollers Fodspor, blev forflyttet og efterfulgt den 1. Juli af v. Dewitz, der havde været Regeringspræsident i Frankfurt an der Oder. Da han besøgte den tyske Forenings Hovedborg Haderslev, blev der gjort store Anstrengelser for at aflukke ham et Løfte om at fortsætte sine Forgængeres Politik. Der blev lokket, og der blev truet med, at hvis han ikke gjorde det, vilde »den tyske Befolknings Medvirkning ved Hidførelsen af rolige Tilstande snart lammes«; men det lykkedes ikke at faa v. Dewitz til at love andet, end at han vilde støtte den tyske Kultur. Den ny Overpræsident fratraadte imidlertid i Februar 1907 umiddelbart efter, at Overenskomsten om Optanterne var kommet i Stand. Og derefter blev den frikonservative Landdagsmand, den holstenske Godsejer v. Bülow-Bosse, Overpræsident. Han rejste naturligvis ogsaa til Haderslev og holdt en Programtale, der lovede godt. Ved »Landbrugskamrets« Middag talte han for Nord-slesvigs Befolkning, som han roste for dens »Flid, Dygtighed, Ærbarhed og gode Sæder, dens Kundskabstrang

og dens alvorlige Stræben«. Man skulde ikke behandle denne Befolkning anderledes, fordi den talte Nabolandets Sprog, og »fordi dens Tilbøjelighed derfor ogsaa for en stor Del gaar derover«. Vilde Tyskerne vise denne Befolkning Tillid, kunde de vente Tillid igen, thi som man saar, skal man høste. Denne Befolkning har jo dog Natur, Afstamning og økonomiske Interesser fælles med os, og Tyskerne er stærke og mægtige nok til at byde de danske Nordslesvigere Broderkysset¹⁾.

Overpræsidenten fik straks at føle, at han her havde stukket sin Haand i en Hvepsere; thi Landbrugskamrets Formand, Grev Rantzau-Rastorff, rejste sig straks og erklærede, at de Landboforeninger, der staa i Forbindelse med Landbrugskamret, maa staa paa tysk national Grund. Landbrugskamret er et slesvigholstensk og et tysk Kammer. Enhver Landmand, der staa paa samme nationale Standpunkt som Kamret, kan gøre Regning paa dets Hjælp; men hvem der ikke gør det, eksisterer ikke for Kamret.

Og ligesom Grev Rantzau her irettesatte Overpræsidenten, gjorde de tyske Aviser og den tyske Forening. Ud af dennes Midte fremgik en »Værnekomité«, der sendte haarrejsende Meddelelser til tyske Blade om den sørgelige Tilstand, det tegnede til, og om hvorledes de danske Sønderjyder pønsede paa at rive sig løs fra Tyskland og fik Støtte fra Kongeriget.

Den stakkels Overpræsident synes at være blevet helt forskrækket, og det hjalp ikke, at den nordslesvigske Vælgerforening overfor Værnekomitéens Opdigtel-

¹⁾ Da dette Ord fandtes for sødt, blev det senere rettet til Broderhaanden.

ser paa det bestemteste hævdede, at de danske Sønderjyder ikke udfoldede Løsrivelsesbestræbelser eller Boykotning, men blot paa Forfatningens og de bestaaende Loves Grund arbejdede for at værne sin danske Folkelighed og sit Modersmaal.

Overpræsidenten gav den tyske Forenings Formand en Række Løfter, hvormed denne ved et Møde i Rødekro, 1 Mil N. V. for Aabenraa, den 3. August kunde glæde sine Fæller i den tyske Forenings Bestyrelse: en almindelig Naturalisation af Optanter vilde ikke finde Sted (se S. 255); en saadan Eftergivenhed som i den Finnemanske Sag¹⁾ vilde ikke mere blive udvist; der vilde blive bevilget Penge til Opkøb af danske Ejendomme, til billige Laan og Understøttelser til tyske Folkehøjskoler osv. — Alt dette fandt naturligvis den tyske Forening godt og glædeligt, og de Danske, som ikke havde gjort sig Illusioner, tog det med Sindsro.

Med mindre Sindsro saa man paa en Paragraf i Forslaget til den ny *Foreningslov* for det tyske Rige, som behandlede af Rigsdagen i Aarene 1907 og 1908. Lovforslaget indeholdt den Bestemmelse, at intet ikke-tysk Sprog for Fremtiden maa benyttes paa offentlige Møder i det tyske Rige.

Naturligvis udtalte H. P. Hanssen sig med Kraft imod den foreslaede § 7, der var en Undtagelsesbestemmelse af værste Slags, som paa en unyttig Maade vilde skærpe Modsætningerne i Nordslesvig, en Undtagelsesbestemmelse, der ikke alene vilde blive følt som en unødvendig Haardhed, men som en brutal Uretfærdig-

¹⁾ Umiddelbart før et af Kejser Wilhelms og Kejserinde Viktorias Besøg her i Landet havde man telegrafisk ophævet Udvisningen af Chr. og N. Finnemann og tilsagt dem Godkendelse som preussiske Undersaatter.

hed. Hans Tale modtoges med Bifald fra venstre Side i Huset; men da Sagen kom i Udvalg, svigtede de saakaldte tysk-frisindede, idet de, der sammen med de konservative og nationalliberale dannede den »Blok«, som støttede Regeringen mod Katoliker og Socialister, gik ind paa et Mæglingforslag, der blev § 12 i den ny Lov. Forslaget, der vedtoges med et lille Flertal, bestemmer, at Forhandlinger paa offentlige Møder skal ske paa Tysk undtagen Valgmøder og Møder i Kredse (Amter), hvor over 60 pCt. af Befolkningen efter den sidste Folketælling taler et ikke-tysk Sprog. I saadanne Kredse skal Brugen af Befolkningens Modersmaal være tilladt i 20 Aar; og desuden skal Møderne være meldt for Politiet 3 Gange 24 Timer i Forvejen. Deraf fulgte, at man i Haderslev, Aabenraa og Sønderborg Kredse (indtil 1928) vilde kunne tale Dansk paa offentlige Møder, og ved ministeriel Resolution blev en lignende Indrømmelse den nordlige Del af Tønder Kreds tilstaaet.

Ogsaa i denne læmpede Skikkelse maatte H. P. Hanssen finde Paragrafen utaaelig og udtale sig stærkt imod den; og det gjorde han den 4. April 1908. Efter en Udsigt over de skarpe Undtagelsesbestemmelser, hvorunder Nordslesvig led, sagde han: »Vi er nu naaet til en utaaelig Skærpelse af de nationale Modsætninger; vil vi søge at naa fremad i Kultur, skal vi ogsaa have Frihed med Hensyn til Sproget. Oppe hos os har det danske Sprog været talt i halvandet Tusinde Aar; hvilken Uretfærdighed vilde det saa ikke være, om det nu skulde forbydes! Man burde lægge sig efter lidt mindre af Bismarck og noget mere af Schiller; det vilde gavne Tyskland mere.«

Selv tysksindede Mænd fandt denne Bestemmelse

brutal, og der var flere af dem blandt de 29180 Sønderjyder, som i Januar 1908, inden Loven endnu var endelig vedtaget, i en Adresse gjorde Indsigelse mod denne Bestemmelse. Naar de saakaldte »frisindede« gik med til at indføre en saa himmelraabende Tvangsbestemmelse, maa de vel have ment, at om 20 Aar vilde det danske Sprog være udryddet i Sønderjylland. Det maatte nu blive danske Mænds og Kvinders alvorlige Opgave at vise, at de i saa Tilfælde havde forregnet sig.

Havde de andre Tanker end denne og Tanken om at holde »Blokken« sammen, saa maatte det vel være Hensynet til, at Loven bød visse Fordele i frisindet Retning. Foreningers Medlemslister skulde ikke nu som før indleveres til Politiet, deres Møder ikke anmeldes, og Kvinder kunde blive Medlemmer af politiske Foreninger, hvad de ikke før havde kunnet.

Derimod skulde *offentlige* Møder, hvor man vilde benytte ikke tysk Sprog, anmeldes 3 Gange 24 Timer, før Mødet afholdes. Offentlige Møder med dansk Sprog vilde altsaa, som før nævnt, indtil 1928 kunne afholdes i Kredse, hvor over 60 pCt. af Befolkningen i Henhold til den sidste Følketælling havde Dansk til Modersmaal, det vilde for Sønderjyllands Vedkommende sige Haderslev, Aabenraa og Sønderborg Amter, samt i Følge særlig given Tilladelse den nordlige Del af Tønder Amt.

Men i de dansktalende Dele af Flensborg Amt — Bov og Hanved Sogne — kunde der nu ikke tales Dansk ved offentlige Møder. Derfor søgte man at hjælpe sig ved at danne en »Foredragsforening for Flensborg og Omegn«; men dens Møder, saavel i Flensborg som i Padborg, blev forbudt af Politiet, der sagde, at det var offentlige Møder, uagtet alle Deltagere var forsynet med Medlemskort.

Foreningen søgte naturligvis at hævde sin Ret og anlagde Sag mod Politiet. Denne gik til Højesteret, som af formelle Grunde gav Administrationen Medhold, idet Retten dog samtidig erkendte, at lukkede Møder var udenfor Politiets Kontrol, ogsaa hvad Brugen af Mødersmaalet angaar.

Den nye Foreningslov kaldte mange Steder Foreninger til Live igen, der var døet hen i Køllertiden, den fremkaldte endvidere en Mængde ny Foreninger og bidrog mægtig til Opførelsen af Forsamlingshuse.

Efter Lovens Bestemmelser stod nemlig Foreningsmøderne ikke under Politiets Kontrol, hvoraf ogsaa fulgte, at Sprogparagrafen ikke gjaldt for dem, ligesom der i det hele i en hidtil ukendt Udstrækning kunde tales og synges frit baade ved Foreningsmøder og andre sluttede Forsamlinger.

Af denne Grund vilde offentlige Møder stadig blive sjældnere, og naar der yderligere saas hen til, at Sprogparagrafen ikke gjaldt for offentlige Valgmøder i Tiden mellem Valgets Kundgørelse og dets Afholdelse, vil det forstaas, at Sprogparagrafen ikke indeholdt saa stor en Fare, som det fra Førstningen af saa ud til.

Imidlertid var Paragrafen jo en grov Krænkelse af Frihedens Grundsætning, og den bidrog sikkert til at aabne manges Øjne for, hvad der stod paa Spil, og hvor hensynsløst man egentlig ønskede at gaa frem mod det danske Sprog.

At det snarere var gaaet frem end tilbage for de Danske, viste Landdagsvalget i 1908. Julius Nielsen i 1. Kreds ønskede at trække sig helt tilbage, og H. P. Hanssen vilde ogsaa afgive sit Landdagsmandat. Der

skulde altsaa vælges nye Mænd, og det kan altid give Vanskeligheder.

For 1. Kreds's (Haderslev Amts) Vedkommende behøvede man ganske vist ikke at nære nogen Frygt, men i 2. Kreds (Aabenraa-Sønderborg Amter) havde der kun været 9 Stemmers Forskel ved forrige Valg, og Sønderborg var i Mellemtiden blevet Marinestation, hvorved Tyskheden havde faaet en afgjort Styrkelse. Hertil kom, at Gaardejer *P. Grau*, der maatte synes selvskreven til at være de Danskes Kandidat, af personlige Grunde undslog sig for at modtage Valg, og man altsaa maatte se at finde en helt ny Mand. Det blev den unge Gaardejer *Nis*

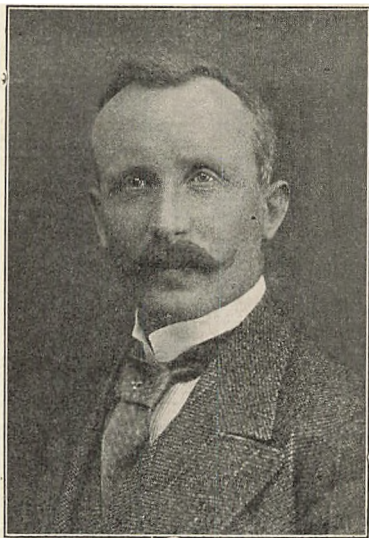
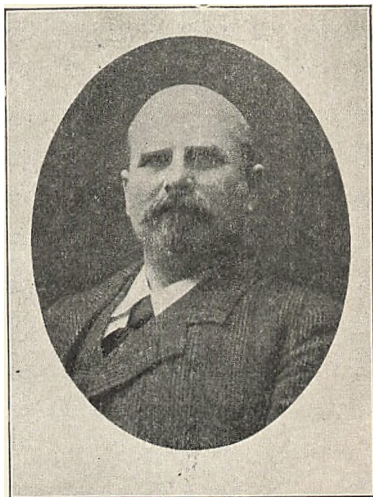

Fig. 66. Nis Chr. Nissen, Viby.

Nissen fra Viby paa Als. Han er Søn af Gaardejer Landbrugskandidat Hans Nissen, der i sin Ungdom i en Del Aar (1870—75) var Lærer ved Karise Højskole. Hans Nissen var Optant og især kendt for sine kirkelige Interesser, og han var Medlem baade af Provsti- og Provinssynoden, hvor han gentagne Gange med Dygtighed førte Modersmaalets Sag. — Sønnen Nis Nissen har været Elev paa Brahetrolleborg Højskole, og efter sit Ophold der laa han i 3 Aar som Dra-

gon i Elsass-Lothringen. Da han var færdig med Soldatertjenesten, skulde han ved Faderens Død have overtaget sin Fædrenegaard, som han imidlertid bortforpagtede for at søge videre Uddannelse, først et Par Vintre paa Askov udvidede Højskole og siden paa en Landbrugsskole.

Efter at han selv havde overtaget sin Gaard, kom han snart i første Linje i den nationale Kamp paa Hjemegnen. Han vakte Opmærksomhed ved sine gode Taler og valgtes til Bestyrelsesmedlem i Vælgerforeningen, hvor hans livlige Deltagelse i Forhandlingerne yderligere tildrog sig Opmærksomhed, saa da P. Grau, som H. P. Hanssen havde fore-

67. H. D. Kloppenborg-Skrumsager.

slaaet til sin Afløser i Landdagen, ikke vilde tage mod Valg, var man fra alle Sider snart enig om at vælge Nis Nissen.

Mod ham opstillede Tyskerne selve Dr. Hahn, hvorfor Valgmandsvalgene imødesaas med stor Spænding fra begge Sider, og alle Kræfter sattes i Bevægelse.

Den 3. Juni 1908 foregik Valgmandsvalget, og Udfaldet blev 126 danske og 109 tyske Valgmænd mod 118 og 109 i 1903. Als havde sendt lutter danske Valg-

mænd fra Landdistrikterne, men i Aabenraa Amt var der en lille Fremgang for Tyskerne.

I 1. Valgkreds, hvor den unge *H. D. Kloppenborg-Skrumsager* var opstillet som Kandidat, valgtes 160 danske og 57 tyske Valgmænd (1903: 134 og 73). Han har besøgt Askov Højskole, drevet frie Studier i Kø-

68. P. Jessen.

benhavn, været Soldat i Berlin i 3 Aar og overtog i en forholdsvis ung Alder sin Morfaders store Gaard i Københoved. Han vandt hurtigt Anerkendelse som en fremragende dygtig Landmand, og han har naturligvis taget livlig Del — ogsaa som Taler — i Kampen for dansk Folkelighed i Sønderjylland.

Ogsaa i Tønder Amt, hvor fhv. Lærer *P. Jessen* var var opstillet som »Tællekandidat«, var der Fremgang: 7 danske Valgmænd mere end i 1903.

Det glædeligste ved Valget var dog, at der havde været fuld Enighed mellem alle Danske, og at der valgtes to unge Mænd, som har vist, at de med al Ære har kunnet hævde deres Plads i Landdagen.

Men naturligvis følte Dr. Hahn og hans Forening sig dybt skuffede, og det synes, som om han tabte al Holdning og Besindighed. Han udvidede sin Agitation

for den tyske Forening *for Nordslesvig* helt ned i Tyskland og skaffede Foreningen 4000 Medlemmer dernede, og han holdt Taler, der i Voldsomhed overgik, hvad han hidtil havde sagt; navnlig er der gaaet Ry af en Tale, han holdt i Lybæk, uden at det dog er blevet klart, hvad han egentlig har sagt.

Medens nemlig baade tyske og danske Blade har gengivet hans Tale saaledes, at han til Eks. havde sagt, at der skulde føres »Krig paa Kniven« mod de Danske i Sønderjylland, paastaar han selv at have udtrykt sig saaledes: »Vi Slesvigholstenere kunde endnu lære megen Fædrelandskærlighed af de tyske Østerrigere, der førte en anden Niebelungenkamp, som i Prag maatte bestaa i en Kamp paa Kniven mod Tjekkerne.«

Naar man imidlertid fra begge Sider straks kunde tillægge Dr. Hahn en Opfordring til »Krig paa Kniven«, og paa tysk Side glæde sig over disse kraftige Ord, var det vel, fordi det passede saa godt i hans og hans Forenings Tankegang.

Og i Haderslev udtalte han i alt Fald, at man var nødt til at bryde det danske Overmod med jærnhaard Strenghed. — Derfor var det heller intet Under, at man fra dansk Side paa forskellige Møder udtalte sin Mistillid til Dr. Hahn som Dommer i politiske Sager.

Dr. Hahns Forening holdt i Februar 1909 et Møde i Rødekro ved Aabenraa, hvor man enedes om at kræve, at den danske Regering skulde tydeligt erklære Hertugdømmerne for Udland ved at oprette danske Konsulater i Flensborg og Kiel. Den preussiske Regering skulde optræde med Kraft mod alle »irredentistiske«¹⁾

¹⁾ Irredentistisk-Irredenta-Irredentisme er Ord, som Hr. Strackerjan har bragt i Anvendelse for noget i hans Øjne meget slemt i Retning af Forhaabninger om Tilbagegivelse af Sønderjylland til Danmark.

Bestræbelser og bortvise enhver Udlænding, der tog Del deri; den skulde hindre Indvandring af kongerigske Arbejdere; og den skulde henlede den danske Regerings Opmærksomhed paa Højskolerne (Efterskolerne) langs Grænsen — det vil sige blande sig i Danmarks indre Anliggender. Og endelig skulde den økonomisk støtte Tyskhedens Kulturarbejde i Nordslesvig.

Men gik Dr. Hahn vidt i Voldsomhed, saa gik den af Staten understøttede »*Schleswigsche Grenzpost*« endnu videre. Den angreb endog paa det allerløseste Grundlag den daværende danske Indenrigsminister, senere Konsejlspræsident Klaus Berntsen for at støtte den »irredentistiske« Bestræbelse, der skulde gaa ud paa at skyde Grænsen mod Syd; og senere har »*Grenzpost*« utvetydigt opfordret den preussiske Regering til at sende »kolde Straaler« til København for at formaa den danske Regering til at skride ind mod kongerigske Embedsmænd, der var den ubehagelige, og til at tøjle Højskolerne eller hindre dem i at modtage Elever fra Sønderjylland. Der var næsten ikke det Forhold i Kongeriget, der kunde tænkes at faa mindste Berøring med Sønderjyder, uden at dette Blad havde det til Behandling, og Redaktør Strackerjan samlede trolig paa alt, hvad der fra dansk Side var blevet udtalt om Forhold i Sønderjylland. Efter hans Afgang fra Redaktionen blev Bladet noget forsigtigere.

Regeringen i Berlin var ikke i nogen høj Grad i Overensstemmelse med sig selv i det sønderjydske Spørgsmaal. Snart gjorde en uforsonlig og snart en forsonligere Strømning sig gældende, snart fulgte man Dr. Hahn og hans Forening, og snart var Stemningen saadan, at det fra tysk Side blev troet, at Udenrigsmi-

nister v. Schoen virkelig havde sagt: »Skaf mig denne Hahn fra Halsen!« Og selv om han ikke brugte et saa kraftigt Ord, saa indrømmede Dr. Hahn dog selv, at han fra Regeringen havde faaet en Paamindelse om, at han ikke maatte volde den udenrigske Politik Vanskeligheder. —

Samtidig med, at Regeringen mere og mere bevægede sig i konservativ Retning, blev dens Optræden i Sønderjylland skarpere. Og der var to Ting fra de sidste Aar, der særlig tildrog sig Opmærksomhed: *Gymnastiken* og de dermed forbundne Udvisninger og *Fremstødet mod den danske Jord*. Det første var ganske ufarligt, det sidste meget farligt for Danskheden.

Som bekendt har vi her i Danmark i den sidste Menneskealder arbejdet med den svenske (Lings) Gymnastik og gjort det med afgjort Held; det var da naturligt, at vore Landsmænd i Sønderjylland gerne vilde overføre disse smukke og sunde Legemsøvelser til sig. Magthaverne dernede øjnede imidlertid en Fare for det tyske Rige eller for Preussen i disse Legemsøvelser, og de kongerigske Gymnastiklærere blev udviste. — Da der imidlertid snart var uddannet hjemlige Lærere og Lærerinder, forbød man deres Arbejde; men den lovkundige Tandlæge J. Smith i Haderslev opfordrede offentligt til Ulydighed mod dette Forbud. Og han drev sin Sag igennem, saa Forbudet af Retten blev kendt ugyldigt. Mens Sagen stod paa, havde man imidlertid dømt Gymnastiklærerinde Frøken Boesen til en høj Bøde, som hun naturligvis ikke vilde betale. Hun blev da fængslet og behandlet paa en mildest talt ublid Maade, til Retskendelsen gjorde det nødvendigt at give hende fri.

Lignende Drillerier overfor Kvinder, der gav Undervisning i Syning, skal kun nævnes.

De tyske Myndigheders Optræden overfor Gymnastikere og Gymnastikøvelser egner sig nærmest til at fremkalde et Smil, selv om det maa blive et bittert Smil.

Kongerigske Gymnastikere, der kom fra en Opvisning i Paris, hvor de havde vakt Beundring, kunde ikke faa Lov til at vise deres Øvelser i Sønderjylland, og Tyskerne vilde ikke møde ved saadanne Øvelser i Skaane, hvis de Danske skulde med. — I Sønderjylland fik Tyskerne efter det ovenfor nævnte mislykkede Forsøg paa at faa Gymnastikøvelserne forbudt endelig udvirket en Landretskendelse for, at »ungdommelige Personer« ikke maatte undervises i Gymnastik uden Myndighedernes Tilladelse. Men det var ikke muligt at faa en Forklaring om, hvem der var »ungdommelige Personer«. — Man gik da ud fra, at 18 Aars Alderen maatte være Skellet mellem »ungdommelige Personer« og andre Mennesker, da man efter det fyldte 18de Aar uhindret kunde besøge Værtshuse og Danseboder, gaa til politiske Møder og være Medlem af politiske Foreninger. Og saa gik ingen andre end saadanne til Gymnastik.

Ikke desto mindre blev Gymnastiklederne straffede med 90 og Forsamlingshusenes Formænd med 150 Marks Bøder. — Imidlertid granskede man (det var vel atter Tandlæge Smith) Næringsloven og fandt ud, at det ikke kunde forbydes preussiske Undersaatter at holde »Opvisninger«, give Forestillinger i Gymnastik (for Betaling), og saa kunde jo saadanne Opvisninger holdes af de mandlige Deltagere for mandlige og af de kvindelige for kvindelige Tilskuere. — Dette blev i alt

Fald sat i Værk i en Gymnastikforening paa Als, hvor en ung Mand, *Hans Bonde*, var Gymnastikleder.

H. P. Hanssen bragte denne Sag paa Tale i Rigsdagen og oplyste, at Landraad v. *Schønberg* i Sønderborg paa et ligefremt Spørgsmaal, om Personer over 18 Aar var »ungdommelige Personer« havde svaret: »Jeg gør Dem opmærksom paa, at Meddelelse af Privatundervisning til alle unge Personer, som er i en Alder, der trænger til Beskyttelse, betinges af Tilladelse fra Myndighederne, at 18 Aars Alderen paa ingen Maade danner Grænsen, som De synes at antage.«

Med god Grund spurgte Hanssen: »Er det Tilstande, som Regeringen uden Skamrødme kan opretholde i Aar, da man ruster sig til at indbyde den hele Kulturverden til olympiske Lege i Berlin?«

I nær Forbindelse med Gymnastikforeningerne staar de *Ungdomsforeninger*, som især de to Redaktører i Sønderborg, Andreas Grau og A. Svensson samt Fri-menighedspræst Jørgen Eriksen med Nidkærhed har arbejdet for og sikkert ogsaa har sat Frugt og haft Glæde af.

XVII.

Bevægelse i tyske Kredse.

INGENLUNDE alle Tyskere var enige om at billige de Styrendes voldsomme Fremfærd mod dansk Sprog og Folkeejendommelighed; og mange angreb den som uklog, naar man vilde opnaa at fortyske Nordslesvig.

Der er særlig Grund til at lægge Mærke til de mere samlede og alvorlige Angreb, der er kommet fra dem, vi plejer at kalde »Hjemmetyskere«, saaledes: *Erik Schlaikjer, Johannes Tiedje*.

Erik Schlaikjer er født Nordslesviger fra et dansk-talende Hjem i Aabenraa. »Alle Hjemmets og Gadens Barndomsminder«, siger han, »er voksede sammen med det danske Sprog«. Naar »Aarets store Tid, naar Julen nærmede sig, talte vor Forventning, Uro og Spænding Dansk; naar vi kom til vore Forældre med vore smaa Bønner og Haab, skete det paa Dansk; vi tryglede og bad og plagede dem paa Dansk, og naar saa den store Aften kom, og Lysene blev tændte, gik der dansk Jubel gennem Værelset. Naar vi en Gang blev syge og maatte ligge i Sengen, bøjede der sig en Kvinde over os og talte saa ømme Ord, som kun en Moder kan tale, og disse Ord var danske. Naar vi senere som voksne kom hjem fra de fremmede Egne, hilste Forældrene os paa Dansk, og først naar den danske Hilsen lød paa Banegaarden,

vidste vi, at vi var rigtig hjemme. Ved ethvert afgørende Opbrud i Hjemmet og ud i Livet blev der taget Afsked paa Dansk, og det kunde hændes, at det var en Afsked, man aldrig glemte mere. Var vi saa heldige at kunne tale med vore Forældre, inden de begyndte den sidste store Rejse over i det mørke Rige, blev denne Afsked taget paa Dansk«.

Uagtet saadanne Minder skulde synes at være et Udtryk for, at her har vi en *dansk* Mand for os, saa gør Schlaikjer gældende, at han er tysk, og at det tyske Sprog egentlig er hans Modersmaal. Han fik nemlig i sin Barndom i Julegave Andersens Eventyr paa *Tysk*, og derigennem (!) og gennem Skolen blev hans Sprog tysk, og han for saa vidt Tysker: Hjemmetysker.

69. Erik Schlaiker.

Hele hans Skolegang var præget af Tysk. Han var kun 4 Aar gammel, da han blev sendt i Skole hos en gammel tysk Dame, der ikke kunde et Ord Dansk. Og da han senere kom i en rigtig Skole, havde han 6 Timer daglig paa Tysk, var sysselsat med tysk Læsning udenfor Skolen og Samkvem med Drengene, der havde tysk Hjemmesprog. Det er derfor efter hans Mening saare naturligt, at han er blevet tysk. Han og

de, der var vokset op under lignende Forhold, er ikke halvt, men helt tyske, siger han.

Hans Standpunkt hænger sammen med hans Betragtning af Modersmaalet. Sproget er for ham ikke noget medfødt, men noget tillært, ikke Natur, men Opdragelse. Og Omgangssproget — det daglige Livs Sprog — synes ham fattigt og ringe i Sammenligning med Bogsproget. »Vi faar«, siger han, »Sprogets Rigdom og Magt gennem Bogen, og vore Bøger er tyske. Det bliver saaledes det tyske Sprogs Rigdom og Magt, der slaar Rødder i vor Sjæl, og naar man vil underskrive, at Modersmaalet er det Sprog, der bunder dybest i Sjælen, saa er mit Modersmaal *Tysk*.«

Han nægter dog ikke, at det kan være noget uheldigt at have dansk Omgangssprog og tysk Bogsprog, og at der kan komme noget forkvaklet ud deraf. Han kunde ønske, at de dansktalende Tyskeres eller tysk-sindede Danskeres (o: »Hjemmetyskernes«) Tyskhed hvilede paa en fastere Grund. Men i et Overgangsland raader Overgangsforhold.

Hjemmetyskeriet er da for ham noget naturligt, og det er ham om at gøre, at Danskerne vil forstaa og agte Hjemmetyskernes Følelser, forstaa, at Hjemmetyskheden er en naturlig Ting, og at den ikke er fra i Gaar, men har en Historie i Landet, har Minder, som den maa holde i Ære, og som det piner den at se angrebet.

For ham ligger det dybe, uoverstigelige Skel ikke i Sprog og Nationalitet, men i *Racen*, og Tyske og Danske hører til samme Race.

Schlaikjer fremsatte sine Anskuelser dels i tyske Blade og dels i H. P. Hanssens Blad »Hejmdal« og endelig i Bladet »København«; og hans fra danske afvi-

gende Synsmaader blev dygtigt imødegaaede af Medarbejdere ved disse Blade.

Han var naturligvis ogsaa saa meget Tysker, at han under ingen Omstændigheder ønskede Nordslesvigs Tilbagegivelse til Danmark. Han var imod det af Hensyn til Tysklands absolut nødvendige Enhed (!), af Hensyn til Tysklands Stormagtsstilling og af Hensyn til Hjemmetyskernes egen Skæbne; thi hvor megen Tillid han end kunde have til det demokratiske Danmark, saa havde jo ikke alle Danske været lige venligt sindede mod Hjemmetyskerne, der vilde gaa en usikker Skæbne i Møde under dansk Styre, da selv udmærkede danske Mænd havde anset det for det mest naturlige, at de blev Danskere. Saa vidt derfor Danskerne mente, at Grænsen burde forandres, var han deres Modstander; han vilde endog anse det for en *Forbrydelse* at medvirke dertil.

Naar en saa renlivet Tysker angriber den tyske Presse og Styrelse i Sønderjylland, maa hans Ord faa en særegen Vægt; og han angriber med stor Voldsomhed og med de stærkeste Ord.

»Det havde«, skriver han, »ikke været af Vejen, om Danskerne ikke blot var blevet behandlet *retfærdigt*, men om den tyske Administration ud over dette havde sænket Kaarden for den danske Nationalitet. Og hvad har vi faaet at se? Administrationen har ranet fra dem, hvad der stod til at rane; den har mishandlet deres Nationalitet, hvor den lod sig mishandle. En Journalistik, der var gennemsyret med den inferiøre (lave) Ondsindethed, som kun en sindssyg Kretin (Aandssvag) kan præstere, har virkelig ... siddet i sit Hul og mimret af Skadefryd, naar en preussisk Næve slog ned paa et dansk Hjem ... Man kan ikke tænke paa det, uden at

den dybeste Harme og den dybeste Foragt kommer op i en.«

»Lad være«, siger han videre, »at i Tiden mellem Krigene heller ikke alting har været, som det burde! ... Men selv om den danske Befolkning skulde maales med den strengeste Maalestok: naar Danskernes Skæbne siden Sprogreskriptet af 1888 lægges i den ene Skaal, tynger den med saa frygtelig Vægt, at vi ikke har noget af danske Forseelser eller tyske Fortjenester, som ogsaa bare formaar at rokke den anden.«

I en anden Artikel taler han om, at »Tvangssystemet er gennemført med en forskrækkelig haardhertet Konsekvens — end ikke hjemløse Mennesker gaar fri for Skud« — og beklager med H. P. Hansen, at de Hjemmetyskere, der efter alle Naturens Regler skulde have haft Deltagelse for deres danske Landsmænd, ikke med stærk og myndig Røst nedlagde Indsigelse mod Voldsomhederne, men overlod Ordet til den tyske Forænings vildfremmede Mænd.

Det er en *politisk* Nødvendighed at søge dansk Sprog og Kultur udryddet; Irredentismen vil styrkes, naar de faar frit Løb — saaledes tænker han, Systemets Forsvarere vil sige. Dertil vil han svare, at naar Danskerne kunde leve et roligt og uforstyrret Liv indenfor de nuværende Grænser, bortfaldt i alt Fald een Grund til at ønske en Grænseforskydning. »Men«, fortsætter han, »vor skærende uretfærdige Behandling af det danske Sprog og den danske Kultur er ligefrem *Kilden* til den politiske Danskhed. Stopper vi den Kilde til, skal vi nok mærke Velsignelsen.«

»Men vil saa den danske Kultur ikke skylle Hjemmetyskheden bort i *national* Henseende? Vil vor nationale Modstandsevne ikke svækkes, naar vi giver Slip

paa de administrative Forholdsregler?» Han svarer hertil, at Hjemmetyskheden har klaret sig bedst, da Landet var dansk. Og skal den danske Kultur mødes med ukultiveret Tvang, bliver Tyskerne selv sløve; de bliver vænnede til administrative Raaheder og hjemfalder til en materialistisk Tankegang, saa de maa bukke under i den aandelige Kappestrid, der til syvende og sidst bliver afgørende. At man ikke bliver stærk ved Tvang eller rig ved Ran, har den tyske Forening paa en sørgelig Maade maattet sande.

De Hjemmetyskere, som har dansk Sprog, kan jo dog ikke glæde sig ved at se deres egen Nationalitet voldført paa alle Omraader. Deres Børn skal oplæres i et Sprog, de ikke selv forstaar; de skal helst raabe Hurra, naar danske Gudstjenester udryddes, som de ene kan have Udbytte af. »Her«, siger han, »bliver Tvangspolitikken saa modbydelig, at man væmmes ved den, og her har Tyskheden da ogsaa faaet Løn som forskyldt; en Del af disse Mænds Sønner har atter sluttet sig til Danskerne, hvad man saa lidt kan bebrejde dem, at de tværtimod har Ære af det.«

»Men skal vi nu ikke holde Afregning med hele dette System, der hærger vort Land? . . . Var det ikke paa Tide, vi flokkede os om de hjemmefødte tyske Mænd, som agter at respektere Danskernes Sprog og Kultur?«

Et andet samlet, alvorligt Angreb paa den tyske Forening og i Grunden paa hele Styrelsen af Nord-slesvig har for nogle Aar siden vakt Opmærksomhed og i Forening med Schlaikjers Artikler fremkaldt en Bevægelse, om hvis Forløb og Virkninger det dog endnu er for tidligt at udtale nogen bestemt Mening.

Som dens egentlige Ophavsmand maa man nærmest betegne Kandidat *Johannes Tiedje*, siden Frimenighedspræst i Königsberg. Han er født 1879 i Skrydstrup (2 Mil V. f. Haderslev), hvor hans Fader den Gang var Præst. Faderen, en født Friser, var Student fra Ribe Skole, gjorde i 1864 Tjeneste i den danske Hær som Løjtnant i Artilleriet, men gik senere til Sønderjylland, hvor han var Præst forskellige Steder, sidst i Øsby ved Haderslev. Han var i politisk Henseende meget tilbageholden, ja tavs, og levede et noget ensomt Liv. I Synoden stemte han for de to danske Sprog-timer (se S. 124 o. flg.) og var i den Anledning en Tid af Landraad Mauve suspenderet fra sin Stilling som stedlig Skoletilsynsmand. 1910 tog han Afsked fra sit Embede og levede derefter i Flensborg, sysselsat med at optegne sine Erindringer fra Krigen 1864.

Sønnen, *Johannes Tiedje*, gik i Haderslev Skole, hvor han blev revet med af Begejstringen for v. Køller og hans Politik og var med til at spille og synge for Køller, da denne gæstede Haderslev. Snart erfarede han Virkningerne af denne Politik i Nordslesvig, idet Bønderne i Øsby følte sig fremmede for ham, naar han kom hjem, og Forholdet mellem ham og Bøndernes Børn forstyrredes derved. Han fik herved for første Gang en Tanke om, at Køllerpolitikken ikke var Vejen til Fred og Ro i Nordslesvig. Men iøvrigt gled dette Spørgsmaal ud af hans Bevidsthed under de Arbejdsaar, han nu fik, ved Universiteterne i Halle, Berlin og Kiel. I disse Aar søgte han særlig sin Opbygelse i Frimurerlogen. Hans Arbejde blev afbrudt af en alvorlig Sygdom, og derefter søgte han Huslærerpladser, var 1903—05 Lærer for et Par unge Slægtninge af Rigskansler Bülow, 1905—07 for 6 Prinser,

Sønner af Prins Friederich Carl af Hessen og Kejsrens Søster Margrethe. Han studerede saa et Aar Filosofi i Heidelberg, men en alvorlig Sygdom tvang ham til at afbryde, og saa opholdt han sig en Tid i Marburg, hvor han særlig sluttede sig til Professor Rade, Redaktør af »Die christliche Welt«. — Til dette Tidsskrift sendte Professor *Valdemar Ammundsen* i København i Begyndelsen af Aaret 1909 en kort Artikel, hvori han indrømmede, at vi Danske i nogle faa Egne af Mellemlesvig efter 1850 havde givet det danske Sprog en for stor Plads, men hævdede, at en Deling af Slesvig, som den var lovet i Pragfreden, vilde have været den eneste retfærdige Løsning af det slesvigske Spørgsmaal, hvorfor han beklagede, at Preussen havde undladt at opfylde sin indgaaede Forpligtelse, overfor hvilken den danske Stat siden 1878 vel ikke har nogen juridisk, men Nordslesvigerne en moralsk Ret. Og ikke mindre beklagede han den preussiske Regerings Behandling af Nordslesvig: det har næsten kun tyske Embedsmænd, Modersmaalet er næsten helt udjaget af Skolerne — i Luthers Folk! — Danske Privatskoler er absolut forbudte. Det frie Liv bliver saa meget som muligt hæmmet og holdt nede. Nylig er ifølge den ny Foreningslov offentlige danske Møder forbudt ved Sproggrænsen; i Flensborg Kreds er endog to danske *Foreningsmøder* blevet opløst. *Enten* maa det tyske Folk være uvidende om, hvad der foregaar, *eller* ogsaa bliver det ledet og finder sig i at blive ledet efter de Grundsætninger, en Forfatter (Schowalter), tillægger Englænderne, naar han siger: »Han (o: Englænderen) mangler enhver Selverkendelse i de Spørgsmaal, der angaar hans Politik, fordi han nu engang er overbevist om, at Forsynet har gjort hans Folk til det ædleste

af alle og overdraget det Opdragelsen af den øvrige Menneskehed. Det er ganske umuligt at gøre ham hans Folks Skyld klar, fordi han paa Forhaand er overbevist om, at en saadan Skyld ikke kan findes.«

Professor Rade optog Ammundsens Artikel og svarede paa den. I Svaret skyede han ikke at betegne Regeringssystemet i Sønderjylland som »denne afsindige Naalestikspolitik med dens »hensigtsstridige« Plagerier«; men han undskyldte det tyske Folk med dets Uvidenhed om, hvad der gaar for sig, og de tyske Præster med, at de jo har arbejdet for de to danske Sprogtimer (se S. 124 flg.), og med, at de som gode lutherske Kristne maa adlyde Øvrigheden. Et Udtryk i hans Svar blev senere anholdt af Ammundsen — det, at »naar Verdenshistoriens Gang har hidført denne Tilstand (Sønderjyllands), tør ingen Moral i Verden brændemærke den som umoralsk«.

Ammundsen mener dog, at den »kristne Verdens« Moral skulde gøre det. Fordi noget bestaar, er det dog ikke sagt, at det bestaar med Rette.

Den venskabelige Polemik mellem Ammundsen og Rade kaldte saa *Johannes Tiedje* frem med en Række Artikler i »Die christliche Welt«, der senere er udkommet i Bogform. Johannes Tiedje havde selv ikke tænkt at ville tage Del i denne Forhandling; og først, da Professor Rade forgæves havde opfordret tyske Nordslesvigere dertil, meldte han sig til Tjeneste.

I den første Artikel gør han os Danske den Indrømmelse at sige: »Den Strøm af religiøst Liv, som udmærker Nordslesvig fremfor Sydslesvig og Holsten, er dansk Ejendom. Tyskheden, som den fremtræder heroppe, er irreligiøs. — — — Naar Tyskere Syd fra spørger os: Hvad gør de Danske i og for Nordslesvig,

maa vi svare dem: Se, de beder!« Den danske Kristen-
hed giver som Enhed og som Helhed sine Kulturop-
gaver en religiøs Underbygning. Det har sin Grund i,
at Danmark, nedstyrtet fra sin stolte Højde som en
betydelig Magt, har maattet se sig henvist til at bygge
op indadtil. Det har

oplevet en Genfødselse
af en ganske egen Art
og har faaet en hel-
støbt, sluttet, original
Kultur. Og denne Kul-
tur er ikke Særeje for
en Kaste; den udbre-
des, og den uddybes
ved ihærdigt Arbejde.
Den er saa ægte, fordi
den er religiøst under-
bygget, og for den er
det en hellig Opgave
at dele sine aandelige
Gaver med Sønderjyl-
land. — Denne dan-
ske Religiositet har
sit særlige Udtryk i

70. Johannes Tiedje.

»Den indre Mission« og i Grundtvigianismen. I »Den
indre Mision« ser han »Kraften og Haabet for vor Kirke
og dens Fremtid« for Nordslesvig under tysk Herredøm-
me. For Kongerigets Vedkommende mener han, Grundt-
vigianismen har mere at betyde.

Grundtvigianismen baade tiltrækker og frastøder
ham. Den er »en tidssvarende, lykkelig Forbindelse
af Evangelium og Folkelighed i den danske Nation«,
men »hver Gang Evangeliet paa denne Maade bliver

Kød og Blod, er der i selve dette noget ufuldkomment«, Spiren til Opløsning. Har »Den indre Mission« en Fare i Retning af Verdensflugt og Dømmesyge, og overvurderer den Ordet, Prædiken, saa fristes »den glade Kristendom« til at glemme de mørke Linjer, som Synd og Nød danner i den kristne Verden, glemme, at Kristi Rige ikke er af denne Verden, ligesom den efter hans Mening fejler ved »en uforholdsmæssig Brug af Sakramenterne«. — Uagtet han har saa mange Indvendinger at gøre mod Grundtvigianismen, er den dog i hans Øjne »for den nærmeste Fremtid et af vore alvorligste Problemer i Nordslesvig. Grundtvigianismen har hidtil som kirkedannende vist sig kraftløs (6 smaa Frime-nighedskirker), men den lever som religiøs Grundstemning i Hjertet paa Tusinder, og især i Ungdommen; og alene den Omstændighed, »at Grundtvigianerne mangler en god Herold, kan vi takke for, at Sagen ikke er tabt for vor Landskirke«. — Nordslesvig er i sit aandelige Liv et dansk Land. Det er blevet det, mener han, siden 1864 og ved Tyskernes egen Skyld. De er steget fra den ene Højde til den anden, har i en rivende Udvikling som i en Rus udfoldet en vidt spændende Civilisation uden altid at have moralsk Vished om deres Pligt. For saa vidt sædelige Kræfter er kommet i Anvendelse, opsluges de af Teknik, Handel, Industri og positive Videnskaber, mens Kultur og Religion forsømtes. »Vi var udadvendte og glemte at pleje det indvortes Menneske«. — Og »den aktive Tyskhed i Nordgrænselandet er som Helhed ikke blot ukirkelig, men irreligiøs, i det private Liv saa vel som i hele den politiske Optræden«. De søger nok om at faa flere og flere tyske Gudstjenester; men de benytter dem ikke.

12—15 Deltagere i en saadan er et stort Tal, hvor den fortrængte danske Gudstjeneste var besøgt af 80—90.

Tiedjes anden Artikel begynder med den rigtige Bemærkning, at Kampen i Nordslesvig er meget ulige. Paa tysk Side er der rige politiske Magtmidler, men indre Kraftesløshed, som ytrer sig i det fortsatte hysteriske Raab om Statshjælp. Paa dansk Side mister man politiske Rettigheder, men der er en indre Kraft, som man næppe kan stemme op for. Men saa kommer han med en aldeles urimelig Fordring, den, at kristeligsendede Danskere skal indrømme, at der historisk ikke er sket nogen Uret i 1864. Og han siger, at det vilde være en Forbrydelse mod al Retssans »overfor os tysksindede Nordslesvigere, hvis vi uden Nødvendighed af vort Fædreland(!) paany blev pris-givne til den Fjendevold, vi kender fra Aarene efter 1850«(!). »Hertil kommer«, siger han, »at Nordslesvig har en Livsinteresse for Tysklands Selvopholdelse«, den holstenske Kanal, Forbindelsen mellem de Farvande, der er »Basis for vore Flaader«. »Men denne strategiske Grund er direkte moralsk, ogsaa kristelig moralsk(!) for et Folk, som vil en ærefuld Fred«. — Bismarcks Ord af 20. December 1866 i den preussiske Landdag, at en Befolkning, som utvetydig tilkendegiver sin Vilje til hverken at ville være preussisk eller tysk, ikke betyder nogen Styrkelse for den Magt, den søger at skille sig fra, har for ham ikke noget at betyde; han tror ikke, det har været Bismarcks Mening. — Heller ikke vil han indrømme, at der er noget særligt Blodsslægtskab mellem Sønderjyderne og andre Danske; og han kan ikke se, at den sønderjydske Dialekt af Danske anerkendes som dansk Kultursprog; Slesvigerne maa — siger han — lære om igen, naar de

under Besøg i »det skønne Ørige« vil anerkendes som halv dannede. Tiden mellem 1850 og 1864 betegner han som de 14 Ulykkesaar.

Summen af alt dette bliver: »Vi (Tyskere) har en ren og glad Samvittighed overfor det, at Historien belønnede vore Fædres Anstregelser, Bekymringer og Lidelser med, at dens aldrig fejlende Dom tilkendte den tyske Kultur Slesvig-Holsten, Nordslesvig indbefattet, som Virkekreds«. Men han spørger: Kan vi ogsaa beholde det med god Samvittighed, naar vi ser, at det trods alt, hvad der er sket i næsten 50 Aar, stadig bliver mere og mere dansk?

Den tredie Artikel har til Overskrift: *Det tyske Kulturarbejde* og paastaar, at der indtil 1888 er ført en rolig Forsoningspolitik i Sønderjylland, »lige saa venlig og mild som vor gamle Kejsers Tro paa Fremtiden var det«. Landraadene var modne, prøvede Mænd, hvis Minde nu holdes i Ære af baade Danske og Tyske. »Den tyske Kulturpolitik i Kirke og Skole, i økonomisk Forvaltning som i Domstolenes og Politiets Tugt optraadte overalt sikkert og med Rette med tydelig Betoning af, at vi her var i et tysk Land; men paa Familiens Ret, borgerlig Frihed, Sprog(!) og Folkepræg blev der i det hele taget med varsom Haand, og de blev skaanet med fin Taktfølelse, og den lille politiske Skare danske Brushoveder fandt kun et trent Ekko i Befolkningen. Hele den tyske Holdning var baaret af Bevidstheden om, at vor Kultur i Løbet af nogle Aar tier fuldstændig vilde udjævne Modsætningerne, og de Danske levede i en tilsvarende Resignation. Kort sagt, indtil 1888 gaves der ikke mere noget nordslesvigsk Spørgsmaal for Staten«.

Saa kom som den unge Kejsers første Julegave

til Nordslesvig Forordningen af 18. December 1888, der udelukkede det danske Sprog af alle Nordslesvigs Skoler paa de 4 ugentlige Religionstimer nær (se S. 96 flg.). Tiedje mener nu vel, at en Stat ikke har den Pligt at bevare en Stammes Modersmaal gennem Skolen; denne tilhører Staten, og Hensynet til den almene Interesse maa i dette Spørgsmaal være afgørende; men han finder Udelukkelsen af Befolkningens Modersmaal uheldig paa Grund af det Løfte, der var givet i Indlemmelsespatentet, om Skaansel overfor berettigede Ejendommeligheder. — Dermed var Kampsignalet givet, og hvad der fulgte efter, egnede sig ret til at ruske selv de søvnlige Danskere op. Og hvad ikke Sprogforordning og Køllerpolitik kunde udrette, det formaaede den tyske Forening og Altyskerne med deres »tyske Aftener« og »Ølkultur«. — Men selv om den tyske Forening har nok saa megen Skyld, saa har Regeringen ikke mindre. Han miskender ikke, at der skyldes Gud Tak for Retssikkerheden og Kulturens Fremme i en ordnet Stat. Men hverken »Irredentisterne« eller de tyske Nordslesvigere strømmer over af Taknemmelighed mod Preussen i den Anledning. For de sidstes Vedkommende gaar han langt tilbage, idet han siger:

»De danske Lænker, som vore Fædre sprængte 1848, dem har Preussen, ikke det overvundne Danmark, igen lagt paa os 1850 ved at afvæbne vor tapre Frihedshær, og først 14 Aar efter har det befriet os fra det paatvungne Aag. Det er efter min Mening den mørkeste Plet paa de preussiske Vaabens Ære, uforglemmelig i Hjertet paa Sønnerne og Børnebørnene af de dengang forraadte Frihedens Forkæmpere. Visselig er vi nu til Dags Preussere med vor Vilje, men ikke af Naade; vi har Fordringer til vor Stat«. —

Han fremhæver derefter, at det forjagede i Statens Bestræbelser, den Parademarsj, der hænger sammen med østgermanisk Væsen, er Slesvigerne lige saa meget imod, som det er Würtembergerne og Wienerne. Begreberne Goethe og Hurra kan nu engang ikke falde sammen. — Preussen gør tilsyneladende mere for Slesvig end for sine andre Provinser. Det flyder rigelig med Statens Midler til Bygninger, Inddæmninger, Hede- og Mosekultur, Indkøb af Domæner, Rentegaarde osv., og det flyder rigeligt med Lønningstillæg og Dekorationer til Embedsmænd. Men denne Strøm af Guld og Ordener er det netop, der gør Forholdene utaalelige, da det vænner den tyske Befolkning til at interessere sig for Statens Pung paa en Maade, som lammer alle Forsøg paa økonomisk at hjælpe sig selv. — Gennem sine Embedsmænd har Staten forledet Kredsene til en meningsløs Husholdning: et dyrt Net af Smaabaner med overdaadige Stationer har til Eksempel styrtet Haderslev Amt i en uhyre Gæld. Og saa er disse Stationer blevet Ynglepladser for Alkoholisme. Samme Amt har endog af sin Kredssparekasse anbragt 100000 Mark i det altsyske Badested Lakolk paa Rømø, som forlængst er gaaet fallit. — Den kommunale Selvstyrelse bliver mere og mere et Skin. I Stedet for de af Befolkningen valgte Embedsmænd, som Regeringen ikke vil godkende, konstituerer Landraaderne Folk, de synes om. I Haderslev Kreds har 11 Amtsdistrikter med 54 Kommuner konstituerede Kommuneforstandere. Hele Kredsen har 29 Amtsdistrikter og 131 Kommuner. — Gennem dette Forvaltningssystem kommer der i Embederne Mænd ind, der er fremmede for Folket, brutale overfor dets Følelser, drilagtige med deres Forbud og Polititilsyn med Hensyn til Møder, Dilettantforestillinger, ja

endog Bryllupper. Det er Amtsforstanderne, der fortysker Stednavne, og det er fra deres Kontorer, at danske Undersaatter foruroliges og forulempes. Det er dem, der foranlediger Valg til Menigheds- og Skolerepræsentationer forkastede af Regeringen, naar de ikke er faldet ud efter Ønske. — Den frie Valgret ænses kun lidt af Regeringen. Da saaledes Lærer *Wind* i Hanved (1 Mil V. S. V. f. Flensborg) stemte paa en kirkelig-sindet dansk Mand til Menighedsrepræsentant, blev han straks forflyttet fra den Landsby, hvor han havde været Lærer i 32 Aar til den for ham fremmede Storby Altona. — Et grelt Eksempel paa, hvad der kan gaa, naar man kun har det rette Sindelag, er Historien om Lærer *Bager* i Ketting paa Als. I »Flensborg Avis« for 16. Marts 1907 beskyldte 3 navngivne yngre Mænd, Journalist A. Grau, Mejerist H. Lorenzen og Redaktør E. Christiansen den nævnte Lærer for i Skoletimerne (Religionstimerne) at have betegnet de danske Foregangsmænd som »Danskerpak«, »danske Hunde«, »Løgneprofeter« o. l. Myndighederne var straks paa Færde med en Anklage mod de tre Mænd for Bagvaskelse, en Anklage, der var saa meget mere alvorlig, som den offentlige Anklager gjorde gældende, at hvis Læreren havde gjort sig skyldig i saadanne Handlinger, vilde han være uværdig til at være Lærer, ja falde ind under almindelig Foragt; derfor maatte de paagældende straffes meget haardt. Under Sagens Gang maatte saavel Statsadvokaten som Landsretten i Flensborg indrømme, at de anklagede havde ført Bevis for deres Paastande. De blev derfor 6. September frikendt, men Degn Bager sidder endnu i sit Embede, uagtet Statsadvokaten har erklæret ham uværdig dertil og hjemfalden til offentlig Foragt. — Som et talende Sidestykke eller

Modstykke hertil nævner han, at Lærer *Lorenzo* i Ballum (3 Mil N. V. f. Tønder) 1909 blev tvangsforflyttet, og da han ikke vilde lade sig forflytte, afskediget uden Pension, fordi han havde holdt et Foredrag om »Alkoholens Farer« i en Forening, som baade har tyske og danske Medlemmer. — Med Domstolens Afgørelser er Tiedje dog i det hele taget tilfreds; dog mener han, at det er utilbørligt, at tyske Blades Fornærmelser mod danske Redaktører straffes saa læmpeligt som muligt paa Grund af »den danske Presses notoriske Ondsinthed«. »Dersom«, siger han, »der overhovedet skulde træffes en klar Afgørelse om den Slags Ting, saa maatte dette Prædikat snarere tilfalde den altsyske«. — Derimod er han ikke glad ved de styrendes Fremgangsmaade. Skamrødmene maa komme op i en Tysker, naar selv Familieretten ikke er for hellig for den altsyske Aand til at eksperimentere med for at se, hvorvidt man kan gaa. I stærke Ord paataler han Forfølgelsen af den blaa Sangbog. Den indeholder nogle faa Vers, »som grovelig krænker den tyske Nationalfølelse«, og saa fik Statsadvokaten »med sin Talefærdighed« deraf uddraget, at Forbudet mod Udbredelse af usædelige Skrifter kunde anvendes paa den. Og hvad der grovelig skal kunne krænke den tyske Nationalfølelse, belyses skarpt af en Dom, der erklærede to Salmer i den autoriserede Kirkesalmebog for »ophidsende Sange«, nemlig Brorsons »Her vil ties« og Øhlenschlägers »Lær mig, o Skov, at visne glad«. Denne Dom blev dog oplævet af en højere Domstol. — Han siger mod Slutningen af denne Artikel: »Det er paa høje Tid, at Regeringen tager Reb i Sejlene; thi Forurettelsens Sæd har avlet en Høst af uheldelig Mistro ogsaa i de mest tyske nordslesvigske Borgeres Hjerter«.

I den fjerde Artikel omtaler han »*dansk Kulturarbejde*«. Han mener, at dette egentlig begynder efter Sprogskriptet af 1888 (se S. 96 flg.), der flyttede Kampen fra den politiske Valplads over paa den kulturelle og Oppositionens Sæde fra de politiske Møder ind i Familien, efter at »hver Udskrivning af Skolen forøger Antallet af Forældre, der er kommet i den Nød, at de ikke mere kan forhandle skriftlig med deres Børn«. Moderen paatager sig nu selv at undervise sine Børn, og Aviserne bliver deres ABC. Derved forøgedes disses Holderantal fra Hundreder til lige saa mange Tusinder; og Folket lærer at anse sine Politikere for Beskærmere af Familie og Kultur, ligesom den tyske Tvangskultur gør alle nationaldanske Værdier endnu mere ideale i Folks Øjne. — Han gør derefter Rede for Skoleforeningen (se S. 99 flg.) og dens Virksomhed og indrømmer, at »dens hele Arbejde er et storartet Vidnesbyrd om Kærlighed til Modersmaalet og Omsorg for Ungdommen«. — Han er imidlertid smertelig berørt af den politiske »historiske Tendensblanding«, de danske Højskoler giver. »Vor Ungdom«, siger han, »bringer med hjem fra Danmark den uudslettelige Overbevisning, at der *kun* tilkommer den hjemlige Øvrighed Lydighed, fordi den har Magt over os, en moralsk uberettiget Magt, fordi den er et Fremmedregimente«. En ærværdig Præst har klaget over, at naar de unge Mennesker kom hjem fra Kongeriget, vilde de ikke mere hilse »den tyske Præst, ja de var endog kæphøje og uærbødige overfor deres Forældre«. »Men overfor disse Klager staar saadanne Vidnesbyrd af tyske Mænd, at en *almindelig Bedømmelse* af dette Opdragelsesarbejde trods alle Skygger maa falde positivt anerkendende ud«. — Efter dernæst at have

omtalt Sprogforeningen (se S. 269 flg.) og dens Virksomhed med Anerkendelse fremhæver han *Pressen* som den største bærende Magt i dansk Kultur. De sønderjydske Blade staar efter hans Mening fuldt paa Højde med Kongerigets Provinspresse og denne igen over den københavnske »og dennes gennemsnitlige Letfærdighed« [han synes kun at have kendt en enkelt Retning i Hovedstadspressen]. Den sønderjydske PresSES »positive Opgave er et folkeopdragende Maal; med enestaaende Takt veed den at betjene sin Læsekreds's Interesse og maalbevidst at udvide den. Dens Finfølelse i Konkurrencen mellem Æstetik og Etik tillader end ikke en vred Fjende at miskende, at den tjener en aandelig myndig, ædel og sædelig ren Familiekulturs høje Ideal, og at den i denne Henseende har gjort noget stort for vort Folk«. — Det er efter hans Opfattelse *Pressen*, der bevarer det danske Folkesprog, og derfor bliver det tragikomisk at mindes, hvad Kultusminister v. Gossler sagde 1889, at Sprogforordningen af 1888 havde til Hensigt at afskære Ungdommen Adgang til den »forgiftende« Presse — den Presse, der udgik i 20000 Eksemplarer: eet for hver 13 Indbyggere i Nordslesvig. Tiedjes Indvendinger mod *Pressen* og mod Nordslesvigs ledende Mænd er velkendte anden Steds fra.

Tiedjes femte og sidste Artikel er et Svar til Professor Ammundsen paa Spørgsmaalet om, hvorfor de tier, de kristelig-alvorlige tyske Mænd i Nordslesvig, der ser, hvad der er i Vejen. Til Motto har han sat: »Derfor er det nødvendigt at underordne sig, ikke blot for Straffens Skyld, men ogsaa for Samvittighedens«. — »Preussens Styrke beror paa Disciplinen blandt dets Embedsmænd. Disciplinen har hævet os ud af Elen-

digheden til at være en Verdensmagt«. Derfor er og bliver det en moralsk Pligt for den enkelte i Tavshed at arbejde under det herskende System; og han advarer mod den Udvej, som f. Eks. 29 % af Nordslesvigs tyske Skolelærere har valgt: Flugt fra Landet, fordi de var for fintfølede til at se paa, hvordan der blev syndet mod deres Stammefrænder. Blive, men tie og vise Folket tysk Kulturs og tysk Familielivs overlegne Værdi. »Og hvor fintfølede og modent det dansk-grundtvigske Aandsliv er, saa er det dog ingenlunde uudtømmeligt, og det lever i Grunden kun af Laan. Overfor noget saa højt som det Goetheske Tyskland føler det sig selv underlegent«, siger han og fortsætter: »Dersom vi kæmper for at faa denne Kultur rodfæstet i vort Nordgrænseland, saa vil vor danske Broder blive nødt til at følge os gennem et frit, moralsk (!) Valg. Men overfor Statens nuværende Fremtræden i dens Vaklen fra det ene forkerte Princip til det andet stiller vi med den ægte Fædrelandskærlighedens Trods vort bedre Sindelag og vor humane Embedsførelse som den ægte Virkeliggørelse af tysk Kultur.«

XVIII.

Fra Sønderjylland i Krigsaarene 1914—1919.

I en Aarrække havde Stormagterne øst en Mængde Penge ud til Rustninger, og i længere Tid havde man frygtet for en Krig mellem *Frankrig* og *Rusland* paa den ene Side og *Tyskland-Østerrig* paa den anden. Disse sidste var foran med deres Rustninger og ønskede sikkert den store Kamp, før Modstanderne havde faaet deres Forsvarsvæsen i Orden. Derfor foreslog de allerede 1913 deres daværende Forbundsfælle, *Italien*, at begynde Kampen, at angribe Serbien; men da *Italien* ikke var forpligtet til og ikke vilde gaa med til en Angrebskrig, blev Krigen opsat for dette Aar. —

Men da saa den østerrigske Tronfølger den 28. Juni 1914 blev myrdet i Serajevo af nogle Serbere, mente Østerrig at kunne bruge dette som Krigsgrund og tilstillede Serbien et Ultimatum, som det var umuligt for dette at gaa ind paa. Østerrig krævede desuden Svar med den kortest mulige Frist. —

Serbiens Svar indeholdt langt flere og større Indrømmelser, end nogen havde kunnet vente; men Østerrig vilde jo have Krig og angreb Serbien.

Det kunde *Rusland* ikke finde sig i og begyndte at sætte sin Hær paa Krigsfod for at komme Serbien til Hjælp. Men saa rykkede *Tyskland* frem som Øster-

rigs Forbundsfælle, og efter at der var vekslet en Del mer eller mindre ærligt mente Noter og Telegrammer, brød Krigen løs, og Tyskerne rykkede i August ind i Belgien, hvis Neutralitet det selv havde forpligtet sig til at overholde.

Næsten et helt Aar i Forvejen havde man ment at kunne spore en vis Nervøsitet hos de preussiske Magthavere i Sønderjylland, og nu blev det rent galt. —

Den 31. Juli 1914 blev der erklæret Krigstilstand i Preussen, og samme Dag Kl. 6 sendtes der i Haderslev Soldater ud for at sikre sig Bladet »Dannevirke«s Medarbejdere. Af disse blev *Sarup* og *Lebeck* straks fængslede, men Hovedredaktøren *Nikolaj Svendsen* var ikke hjemme, saa ham fik de først fat paa næste Dag, da han med sin Familie kom tilbage fra en Rejse. Hans Hustru og Børn kunde ikke faa Adgang til deres eget Hjem, der var aflaaet, og Politiets Segl sat for Døren. Hun spurgte da høfligt, hvor hun og hendes Børn skulde være om Natten. De kunde lægge sig paa Gaden eller i Rendestenen, var det høflige Svar — det kom ikke Magtens Haandhævdere ved. Den gamle, dødssyge tidligere Redaktør, *M. C. Mathiesen* slæbtes ogsaa bort, og paa hans Hustrus Forestillinger blev der svaret: »Es ist mir einerlei, ob so ein Kerl krepieret«. (»Det er mig det samme, om en saadan Karl kreperer«.) *Mathiesen* døde da ogsaa kort Tid efter.

Som det gik med »Dannevirke«s Personale, gik det ogsaa med de andre danske Blades. »Dybbølposten«s Redaktør og Medarbejdere blev fængslede samme Dag som »Dannevirke«s, »Hejmdal«s den 9. August, »Flensborg Avis«'s den 11. August. Bladene fik 14 Dage efter

Lov til at udgaa paa Tysk, en Tilladelse, som de ikke benyttede. Men ved Maanedens Slutning fik de Lov til at udgaa paa Dansk, dog under skrap Censur, som ikke alene paabød, hvad der ikke maatte skrives, men ogsaa bød, hvad og hvordan der skulde skrives.

Foruden »Hejmdal«s Redaktionspersonale fængsledes ogsaa Udgifveren, Rigsdagsmand *H. P. Hanssen* allerede den 1. August; men Morgenen efter fik han i Fængslet en telegrafisk Tilsigelse til at møde i Rigsdagen, og saa maatte han jo frigives. Der forlangtes imidlertid, at han skulde afgive en skriftlig Erklæring om, at han ikke vilde »konspirere« mod Tyskland.

Ialt fængsledes der i disse Dage 167 Personer, foruden at alle Mandfolk paa Øerne Aarø og Barsø sættes under Bevogtning (Aarø har omtrent 300 og Barsø 100 Indbyggere).

Det vilde være urigtigt at sige, at disse civile Fanger blev hensynsfuldt behandlede. De maatte kun tale Tysk indbyrdes, kun se tyske Aviser, og de skulde i »Seng« Kl. 9. »Sengen« var noget Halm paa Loftet, hvori de laa med Klæderne paa. — Morgenmaden var Maltkaffe med skrabet Margarinebrød til. Middagsmaden var kogte Bønner og Kartofler til et Stykke Oksekød, som de maatte tage med Fingrene, da de som Fanger ikke maatte have Kniv eller Gaffel.

Blandt disse Fanger var der to unge Piger, der ansaas for »statsfarlige«; den ene var da ogsaa Leder af en Gymnastikforening. Særlig Opmærksomhed viste Myndighederne den unge Lensgreve *Schack* fra Schackenberg.

Lensgreve, Hofjægermester *Otto Didrik Schack* er Søn af Lensgreve Hans Schack, hvis Fortjenester af

den ypperlige Salmebog for de dansktalende Menigheder før er nævnt. Den nuværende Lensgreve, der overtog Schackenborg og det Seekampske Fideikommis ved Faderens Død 1905, var 1902 blevet Student fra en Skole i Lübeck, 1905 Medlem af Tønder Kredsraad; men ellers holdt han sig som Faderen stærkt tilbage i den politiske Kamp indtil 1913. Men da i dette Aar det voldsomme Angreb paa den danske Bondejord indlededes, meldte Greven sig til Tjeneste for sine danske Landsmænd, lod sig vælge ind i Vælgerforeningens Tilsynsraad og overtog den betydningsfulde og besværlige Stilling som Sekretær for »Landeværnet«.

71. Lensgreve O. D. Schack.

Derfor blev han den 8. August grebet og ført til Flensborg, mens hans Papirer beslaglagdes og sendtes til Rigsadvokaten i Leipzig, for at denne deri kunde finde Beviser for »Landsforræderi« eller noget andet slemt, der kunde danne Grundlag for en Anklage mod Greven. Rigsadvokaten granskede Papirerne i 5 Måned, men fandt intet brugeligt, og Greven maatte saa frigives.

Det følger af sig selv, at *H. P. Hanssen* benyttede

sig af sin Stilling som Rigsdagsmand til at gøre den preussiske Indenrigsminister opmærksom paa disse Forhold; og han har siden fortalt, at da han vilde til at tale derom, kom Ministeren ham i Forkøbet og sagde, idet han lagde sin Haand paa en mægtig Stabel Skrivelser, der laa paa Bordet: »Jeg kender alle Sagerne; men jeg har hidtil intet kunnet gøre; det er Generalerne, der har Magten. Men (her tog han hele Bunken mellem Hænderne og slog den ned mod Bordet) nu skal de give sig. Jeg har udvirket en kejserlig Kabinetsordre til, at Sønderjyderne skal gives fri. Overpræsident v. Bülow har faaet sin Afsked og vil i Dag blive erstattet af tidligere Statsminister Moltke.«

Altsaa, v. Bülow (se II. S. 282 flg.), der, da han tiltraadte sit Embede, vilde give de Danske Broderkys (eller Broderhaand) og siden lod sig lede af de to Fanatikere Grev Rantzau-Rastorff og Dr. Hahn, og som holdt truende Taler mod Danmark ved Tyskernes 50 Aars Fest paa Dybbøl, han gik nu i Generalernes Ledebaand, men mistede derved det Embede, han var for svag til at beklæde. Men de fangne Nordslesvigere fik deres Frihed efter en Maanedes Forløb undtagen — som før nævnt — Grev Schack.

Da Krigen brød ud, og den danske Ungdom i Sønderjylland indkaldtes til Krigstjeneste, mødte den under Fanerne; kun faa unddrog sig. Omtrent 30000 danske Mænd og Ungersvende har i Krigen 1914—19 gjort Tjeneste under de tyske Faner. »Jeg vil gøre min Pligt«, skrev en af dem. »Det ligger i Guds Haand, om det skal koste mig Livet«. Det var vistnok i Almindelighed den Tanke, hvormed de drog afsted. Men de gik ikke

med Glæde — det siger sig selv. I en falden Sønderjydes Tornister fandt man følgende Vers, der er betegnende for deres Følelser:

»Det smerter dybt at skilles
fra Hustru, Børn og Hjem,
naar *Fædrelandet* kalder
til Kamp dets Sønner frem;

*men tvinges man af andre,
er dobbelt tung vor Gang«*

Og her var Gangen dobbelt tung, idet de skulde kæmpe for en Sag, de ikke kunde ønske Sejer; thi vel havde en og anden Tysker ladet sig forlyde med, at hvis Tyskland sejrede, og det troede Tyskerne jo paa lige til Sammenbruddet, saa vilde det vise sig stor-sindet og løse det sønderjydske Spørgsmaal paa en saadan Maade, at der kunde blive varigt Venskab mellem Tyskland og Norden. Men efter de Erfaringer, man i Sønderjylland havde gjort, og efter hvad Altyskerne skrev i deres Blade og Bøger, var Haabet om bedre Kaar efter Tysklands Sejer kun svagt. Man kunde ikke andet end lægge Mærke til, hvad en fortysket Englænder *H. S. Chamberlain*, der var gift med Komponisten Richard Wagners Datter og Professor ved et sydtysk Universitet, skrev i en Bog, der udkom og omdeltes 1915. »Det er«, siger han her, »en tvingende Nødvendighed, at det tyske Sprog — ikke det engelske — bliver Verdenssproget«. Det engelske Folks moralske Forfald er — mener han — paa en skrækindjagende Maade blevet aabenbaret i denne Krig: Forløjethed, Raahed, Vold og Praleri, Mangel paa Holdning, paa Værdighed, Retsind og ægte Mandighed — det er det sørgelige Syn, England afgiver. Derfor fylder det ham med Rædsel at se det engelske Sprog trænge frem i de umaadelige

Kolonier og i andre Lande; thi hvilken Forraaelse truer ikke dermed Menneskeslægten. Og saa følger, hvad der helst maa anføres med hans egne Ord:

»Deswegen *muss* der Deutsche — und mit ihm das Deutsche — siegen, und hat er erst gesiegt — heute oder in hundert Jahren, das Muss bleibt das gleiche — so gibt es keine einzige Aufgabe, die so wichtig wäre, wie diese: die deutsche Sprache der Welt aufzuzwingen«. (Paa Dansk: Derfor *maa* Tyskeren — og med ham det tyske Sprog — sejre, og har han først sejret — i Dag eller om 100 Aar, Nødvendigheden bliver den samme — saa gives der ikke en eneste Opgave, der er saa vigtig som den at paatvinge Verden det tyske Sprog).

Nej, man haabede i Sønderjylland intet af Tysklands Sejer. Men den Slags skulde man vogte sig for at sige; det kostede f. Eks. Gaardejer *Schmidt* fra Tiset i Haderslev Amt 3 Maaneders Fængsel, at han havde sagt, at hvis Englænderne sejrede, vilde Sønderjyderne faa bedre Kaar.

De maatte altsaa tie og lide, baade de, der var hjemme, og de, der var med i den frygtelige Krig.

Efterhaanden bredte Krigen sig over det meste af Verden. Paa den ene Side stod under Tysklands Førerskab Østerrig-Ungarn, Bulgarien og Tyrkiet; paa den anden Frankrig, England, Rusland, Japan, Belgien, Portugal og siden Amerika. Desuden havde en Mængde andre Stater — deriblandt Kina — erklæret Tyskland Krig.

Rusland faldt imidlertid fra under Krigens Løb,

idet uhyre indre Omvæltninger lagde Beslag paa dets Kræfter.

Tyskland var derfor nødt til at anstrænge sig til det yderste, og det indkaldte til Krigstjeneste alle Aldersklasser fra 17—18 Aar til op i Fyrreerne. Fra Nord-slesvig regnes der, at 30000 Mænd og Ungersvende var indkaldte til Krigstjeneste.

Naar 30000 af de mest arbejdsdygtige Mænd tages bort fra en Befolkning paa et Par Hundredtusind, er det klart, at der maatte blive en følelig Mangel paa Arbejdskraft i Sønderjylland. Krigen med snart sagt hele Verden og den Blokade, dermed fulgte, gjorde, at Tilførslerne blev faa og smaa, hvorefter igen maatte følge Savn og Dyretid. Dette knækkede dog ikke Modet hos et Folk, der var vant til Trængsler; men man gik jo i en stadig Uro og Frygt for deres Skæbne, der var med i Krigen, og der kom jo stadig Efterretning om faldne, lemlæstede og saarede og om dem, der var bukkede under for sjælelige og legemlige Lidelser paa de vældige Valpladser. Ikke mindre end godt 6000 af Sønderjyllands unge Mænd — $\frac{1}{6}$ af dem, der drog ud —, faldt, og flere endnu blev lemlæstede og saarede, saa det var vel næppe Halvdelen, der vendte uskadte hjem.

En Femtedel af det danske Folk havde i denne Krig flere faldne end det hele Folk i 1864. De havde været med paa næsten alle de mange Valpladser. »Spredt ud over Landene«, sagde H. P. Hanssen i sin store Tale i Aabenraa den 17. November 1918, »ligger nu vore faldne Brødres Grave. De findes i Ruslands susende Naaletræsskove og vidtstrakte Sumpe, langs Polens Floder og i Serbiens Dale, i Argonnerne og Kar-paterne, i Makedonien og ved Dardanellerne, i Palæstina og Mesopotamien. Særlig tæt ligger de i Frank-

rig i Vogeserne, foran Verdun og fra Champagne over Landet til Flandern. Og mange har fundet deres sidste Hvilested i de store Jernkasser dybt paa Havets Bund.«

Under Krigsaarenes Forløb er der offentliggjort en Mængde Breve fra Soldater ved Fronterne. Sønderjydske Soldaterbreve tryktes i de sønderjydske og danske Blade og samledes i Bøger, bl. a. af Harald Nielsen i 2 Bind »Sønderjydske Soldaterbreve«. Gennem disse Breve vil man faa en Forestilling om de sønderjydske Soldaters Oplevelser og Følelser; men man maa vel at mærke huske paa, at Brevskriverne af Hensyn til Censuren har paalagt sig selv stor Forsigtighed, og at Censuren desuagtet har strøget adskilligt.

Det almindelige Indtryk, man faar af disse Breve, er, at Sønderjyderne vilde gøre deres Pligt som lovlige Borgere, hvor haardt det end har været for mangen en at drage afsted; »Pligten og Retten til at bo paa vor Jord har drevet dem,« skriver en, og han føjer til: »Ingen skal sige os paa, at vi ikke gør vor Pligt til Punkt og Prikke og har bestaaet Ildprøven lige saa godt som andre Soldater i Hæren.« — Tanken om Hjemmet følger dem allevegne især ved Juletider, Hjemmenes Fest. Underlig rørende er det at læse Beskrivelserne af deres Julefestligheder, f. Eks. Brevet S. 81—84 i Harald Nielsens Samling »Sønderjydske Soldaterbreve«. En anden skriver hjem i Julen: »Mine Tanker var hos jer hele Tiden. Og da jeg saa eders Billeder, kunde jeg ikke holde Taarerne tilbage. Det var, som om jeg saa jer alle; dig sidde ved Klaveret og spille »Glade Jul«. — Der er smukke, ja gribende Udtryk for deres Mennesskelighed og Hjælpsomhed overfor Beboerne i de fjendtlige Lande, hvor de færdedes, og for deres Gru over de Ødelæggelser, de maatte være med til. »I kan være glade«, skriver en til dem hjemme, »over, at I ikke ser

noget af det skrækkelige, en Krig fører med sig.« — Deres jydsk Kærlighed til Dyr fornægter sig heller ikke. »De stakkels Heste maa holde for,« hedder det hos en Brevskriver; »hver Kanon havde 6 dejlige jydsk Heste; jeg var henne for at klappe dem, og de saa efter mig, som om de vilde sige: Hilsen fra Jylland!« — Smukt er det at se de danske Sønderjyders indbyrdes Sammenhold. »Kammeratskabet mellem Nordslesvingerne er noget, som næsten bliver os misundt af de øvrige,« hedder det; og derom er der ogsaa Vidnesbyrd i det enkelte. — Men ikke mindst er det den usminkede Guds frygt og Haabet om bedre Tider, der griber os ved Læsningen af disse Breve. »Det er vor Trøst, at vi endnu tør bygge paa »*Den gamle af Dage*«, trygt give os hans Almagt i Vold, vidende, at intet sker uden hans Vilje.« — En anden skriver: »Haabet giver vi ikke Slip paa. Det holder vi fast til vort sidste Aandedræt — det giver Mod og Fortrøstning. Ja, vi vil haabe, at det hele snart maa faa Ende. Sikken Lykke for dem, der kan faa Lov til at vende hjem til sine Kære; ja, gid den Lykke ogsaa maa times mig, saa vil man alligevel glædes over, at man har gennemgaaet en saa haard Prøvelse, da vil man føle sig som en Mand, rank, stærk og fri.« I et andet Brev skrives: »Det er ikke alene denne Verdenskrig, der tynger paa mit Sind og røver mig Freden — det er Synden. Hele Livet er en Kamp — »i Kamp jeg gaar til min Grav. —« Men nu, mens Mørket falder paa, og Nattens Stjærner blinker ned til mig, da sker det vidunderlige, at ogsaa mit Indre bliver saa fredeligt stemt. Jeg veed jo, at En vil i den kommende Nat vaage ved mit Leje, og denne er den eneste sande Sjæleven, der aldrig vil forlade mig, selv ikke i Dødens Skyggedal. Og da folder jeg mine Hænder og beder

mit Fadervor, som min Moder lærte mig at stamme, da jeg var lille. Og jeg ved jo, at hjemme har jeg en gammel Moder, som hver Aften beder for sin Søn langt borte i det fremmede Land. Og Gud hører en Moders Bøn.»

De Sønderjyder, der faldt i Fangenskab, fik baade i Frankrig og England en Behandling, som vi altid vil

72. Paul Verrier.

skyldte disse Lande Tak for. I begge Lande blev de, saa vidt muligt, samlede i Fangelejr for sig — i Frankrig i Aurillac i Sydfrankrig, i England i Feltham nær ved London. De fik her danske Bøger, og danske Præster tog sig af deres Undervisning og holdt Gudstjeneste for dem. I Frankrig var det først Pastor *N. A. Jensen*, der arbejdede i Fange-

lejren, og i England Pastor *Troensegaard-Hansen*. Og da *Jensen* siden gik til Rusland, hvor han ogsaa fik mange sønderjydske Fanger samlede i en Lejr, besøgte *Troensegaard-Hansen* Fangerne i Frankrig. Disse to Præster og Gymnastikinspektør *Rasmussen*, der her hjemme var Sjælen i dette Arbejde, vil altid have Krav paa alle Danskes og navnlig Sønderjydernes Taknemmelighed.

Men særlig har Professor *Paul Verrier*, Sønderjyllands trofaste Ven, Krav paa vor Tak. — Han er som faa fortrolig med Sønderjyllands Forhold, har gæstet Landet, kender Folket, taler dets Sprog, ja kender endog dets Dialekter.

Paul Verrier, Professor i de nordiske Sprog ved Universitetet i Paris, er født i Normandiet den 13. Februar 1860.

I hans Studieaar var hans Hovedfag Engelsk; men for bedre at forstaa Sproget, Literaturen og Kulturen studerede han ogsaa Oldnordisk, hvilket han ikke kunde gøre til Gavns uden at lære et moderne nordisk Sprog. Han valgte Dansk (1890), og snart blev han saa indtaget i Danmark, at han aflagde sit første Besøg her i Landet (1897), og fra den Tid af hengav han sig til Studiet af de nordiske Sprog, der jo ogsaa interesserede ham, som stammede fra Normannerne. Men de dybeste Indtryk fik han i Sønderjylland dels paa hans første Rejse dertil 1897 og dels under flere senere Besøg.

Han gjorde sig megen Møje for at oplyse sine Landsmænd om Sønderjyllands Stilling og Forhold og om vor nationale Sag; og Krigsfangerne kan fortælle om, hvad han har gjort for dem. Han er personlig Ven med mange af dem, og det var med store personlige Ofre og med en mageløs Ihærdighed, han fik disse sønderjydske Fangelejre indrettet. Den danske Stat har da ogsaa med enstemmig Tilslutning fra alle Rigsdagens Partier tilkendt ham en livsvarig Pension paa 10000 Kroner aarlig.

Af deres foresatte fik de sønderjydske Deltagere i Krigen det Lov, at de var udmærkede Soldater. — En

Gang da Landdagsmand Nis Nissen, som var Soldat, skulde til Berlin for at deltage i Landdagens Møder, tilbød Hertug *Ernst Gynther*, som skulde samme Vej, ham Plads i sin Automobil; og Hertugen benyttede denne Lejlighed til for Nissen at udtale sin Glæde over Nordslesvigernes udmærkede Holdning under Krigen.

Ogsaa den tyske Kejserinde udtalte sin Glæde og Stolthed over sit Regiment (Nr. 86, Nordslesvigere), og Jærnkors regnede i Mængde ned over de sønderjydske Hærafdelinger.

Men uagtet man i høje Toner roste de danske Sønderjyder for deres Færd under Krigen, vilde Regeringen ikke bekræfte Rigsdagens Beslutning om at ophæve den skammelige Paragraf i Foreningsloven af 1908 (se II S. 284 flg.), der forbød Brugen af dansk Sprog ved offentlige Møder i Flensborg Amt og Tønder Sønderamt og som fra 1928 skulde have været gennemført i hele Sønderjylland.

Dette falder saa meget mere i Øjnene, som ikke alene Sønderjyderne i Hæren, men ogsaa de hjemmeværende skaffede sig Ret til stor Anerkendelse, ogsaa fra tysk Side.

Vore Landsmænd i Sønderjylland har den største Ære af den Godgørenhed og Hjælpsomhed, de i Krigens Tid har vist overfor trængende, saarede, Fanger o. l.; men de har ikke altid faaet Tak derfor af Myndighederne. Her skal kun nævnes nogle faa Eksempler.

Gaardejer *Jørgen Schmidt* i *Varnæs* ved Aabenraa, lod saaledes en Jul uddele rigeligt Kød til 50 Familier. En enkelt Mand i *Dybbøl* gav 5 Pund Kød til hver Familie, hvis Forsørger var indkaldt. I *Møgeltønder* samlede et Udvalg 7500 Mark til Uddeling. Sparekassen i *Broager* gav 10000 Mark i samme Øjemed. Mange Ste-

der gav Gaardmændene hver en hel eller en halv Tønde Byg osv. Og de gjorde ved Uddelingen ingen Forskel paa tysksindede og dansksindede. Der blev derfor ogsaa fra tysk Side sagt, at næppe nogen tysk Provins i denne Henseende havde udmærket sig som Nordslesvig.

Men de fik som sagt ikke altid Tak derfor. En af dem, der havde været i Fængsel, havde saaledes en Gang indsamlet en stor Pengesum til »det røde Kors«. Han gik med Pengene til Landraaden, der, da han saa ham, hoverende sagde: »Saa, nu er De bleven myge!« Da tog Manden sine Penge og gik sin Vej uden at svare.

Man vil ogsaa mindes Historien om de russiske Krigsfanger i *Haderslev*. Til denne By kom den 29. Marts 1915 en Sending elendigt udseende, forsultne, pjaltede russiske Krigsfanger, som vakte alles Medlidenhed, saa baade tysksindede og dansksindede kappedes om at give dem Mad, Cigarer osv. Men Myndighederne betegnede denne Godgørenhed som »et modbydeligt Optrin«, og Politiet afkrævede hver af 7 danske Mænd (derimod ingen af de tyske) en Pengebøde af 30 Mark for »grober Unfug« (grov Uorden). De forlangte en retslig Afgørelse, og Nævningeretten i Haderslev frifandt dem. Men Politiet havde ladet kundgøre, at de var blevet straffede; følgelig skulde de straffes, og Sagen blev da indanket for Landretten i Flensborg, som afsagde en Dom, der med Rette er bleven betegnet som et »Kulturdokument«. Den lyder saaledes:

»Haarde og strænge Tider kræver haarde og strænge Straffe. Derfor har Domstolen tiltraadt den kongelige Statsadvokats Andragende om at idømme de anklagede en følelig Pengebøde. Thi kendes for Ret:

»Den kongelige Nævningerets Dom af 20. Maj d. A. ophæves; de anklagede dømmes til at betale hver

100 Mark i Bøde og at betale alle Sagens Omkostninger.«

De anklagede vilde indanke Sagen for en højere Domstol, men Indankningen forkastedes. — Det blev oplyst for Retten, at Tyske og Danske havde været lige gode om at hjælpe Krigsfangerne, men kun de Danske skulde straffes.

Efterhaanden, som Aarene gik, og Krigen samt Blokaden fortsattes, begyndte Mangel paa Tilførsler at fremkalde Savn og Nød; og vore Landsmænd i Sønderjylland led overordentligt derunder, navnlig i det sidste Krigsaar og især i Byerne; men de var jo i mange Henseender en hærdet Slægt, der kunde lide og tie.

Krigens Gang vil i det store og hele være kendt nok. Østerrig og Preussen var som sagt forberedte paa Krig og havde ønsket den allerede 1913; deres Modstandere var ingenlunde forberedte. Derfor havde de første naturligtvis Medgang i Begyndelsen, og de naaede Floden Marne i Frankrig; men her ventede deres Skæbne dem. Kejseren havde, da han sendte dem ud, opfordret dem til at lære af *Hunnerne*, der ved 450 drog hængende og plyndrende gennem Evropa til Marne, hvor de blev slaaede, saa de ikke rejste sig mere. Ved Marne blev nu ogsaa Tyskerne standsede 1914 af *Joffre*. De kom igen 1918 men blev atter standsede ved Marne af *Foch*.

Til denne deres sidste Fremtrængen var der i Tyskland knyttet de største Forventninger. En højtstillet anset tysk Politiker sagde i Sommeren 1918 til H. P. Hanssen: »Om faa Dage begynder vor sidste store Offensiv. Vi vil denne Gang naa langt frem. Kanalhavene og Paris vil falde. Frankrig vil hurtigt blive tvun-

get til en Særfred. Englænderne vil blive drevne bort fra Fastlandet. Undervandskrigen vil klare Resten. Krigen er snart forbi. Hvis De vil opnaa noget med Hensyn til det nordslesvigske Spørgsmaal, saa sæt Dem hurtigst muligt i Forbindelse med Regeringen«

Den Sejersforvisning, denne Politiker her udtalte, synes ogsaa en Del af den tyske Hærs Førere at have næret; derfor kaldte de det begyndte Hovedslag Kejserslaget. Men de maatte gaa tilbage og de maatte endog opgive den saakaldte Hindenburg-Linje, og nu kunde intet standse Tilbagetoget. De med al mulig Kunst udarbejdede Beretninger kunde ikke skjule, at Krigen var tabt.

Man kan ikke sige, at den tyske Hær blev knust, men den moralske Modstandskraft var brudt; og det tyske Folk var ved at bryde sammen under Krigenes forfærdelige Tryk, og indre Uroligheder truede. Derfor forlangte Hærførerne Hindenburg og Ludendorff, at der skulde dannes en Regering, som vilde og kunde slutte Fred; og Prins *Max af Baden* blev da sat i Spidsen for Styrelsen som Rigskansler.

Han optog Socialister i sit Ministerium og erklærede sig straks villig til at slutte Fred paa det Grundlag, som Præsident Wilson havde fremsat i de saakaldte 14 Punkter, der indeholder hans Program for Fredslutning og for Dannelsen af et »Folkenes Forbund«, der skulde hindre fremtidige Krige.

Dette »Systemskifte« kunde dog ikke redde Kejsers Vilhelm II's Trone. Revolutionsbevægelsen i Tyskland tog snart en saadan Fart, at Kejseren i November 1918 maatte frasige sig Tronen, og alle Tysklands Konger og Fyrster samt Kejseren af Østerrig maatte gaa samme Vej.

Tyskland havde altsaa antaget Wilsons 14 Punkter som Grundlag for Underhandlingerne, og vel nævner disse ikke Sønderjylland, men kræver i Almindelighed »Folkenes Selvbestemmelsesret«, og derfor mente Rigsdagsmand *H. P. Hanssen*, at Tiden var inde til at bringe det sønderjydske Spørgsmaal paa Tale i den tyske Rigsdag, og den 23. Oktober krævede han som Nordslesvigs Repræsentant i Rettens og Retfærdighedens Navn Udførelse af Pragfredens § 5. — Udenrigsministeren *Dr. Solf*, svarede ham Dagen efter, at § 5 var ikke mere til, hvad ogsaa den danske Regering havde anerkendt (se II. S. 258). Udenrigsministeren føjede imidlertid til, at Tyskland havde antaget Wilsons 14 Punkter som Grundlag for Freden og vilde gennemføre dem ærligt i Retfærdighedens og Billighedens Aand. — Og en udenrigsministeriel Embedsmand kom hen til *H. P. Hanssen*, da denne sad og forberedte sig paa at svare Ministeren, og sagde til ham, at han for at forebygge Misforstaaelse vilde sige, at Ministeren kun bestred, at man fra dansk Side kunde gøre en *formel* juridisk Ret gældende i Henseende til § 5. Saa frafaldt *Hanssen* Ordet.

Derefter skrev Rigsdagsmanden et Opraab, som blev tiltraadt og medunderskrevet af alle de store nationale sønderjydske Foreningers Bestyrelser. Dette Opraab blev den 14. November forelagt for Udenrigsminister *Dr. Solf*, som med den samlede (revolutionære) Regerings Samtykke straks afgav følgende Svar:

»Meget ærede Hr. Rigsdagsmand *Hanssen*! Til Indholdet af det mig af Deres Højvelbaarenhed venligst overrakte Opraab fra den dansktalende nordslesvigske Befolknings Organisationer maa jeg ærbødigt henvise til den Erklæring, som jeg har afgivet i Rigsdagen den

24. Oktober d. A. Den tyske Regering staar derefter paa det Standpunkt, at ogsaa det nordslesvigske Spørgsmaal i Henhold til Præsident Wilsons Fredsprogram bør løses paa Grundlag af den paagældende Befolknings Selvbestemmelsesret. Jeg har det tillidsfulde Haab, at der med det Standpunkt, som den tyske Regering hermed indtager, i Fremtiden sikres et for Rivninger frit, nabovenligt Forhold mellem det danske og det tyske Folk.

Idet jeg udtrykker min mest udmærkede Højagtelse
Deres Højvelbaarenheds ærbødige

Solf.«

Efter dette rettede H. P. Hanssen paa den danske sønderjydske Befolknings Vegne gennem den danske Statsafseding i Berlin en Henvendelse til den danske Regering med Bøn om, at den vilde modtage det danske Sønderjylland, naar det i Henhold til den tyske Regerings Ord udtalte sit Ønske om Genforening med Moderlandet.

Det følger af sig selv, at den danske Regering maatte svare, at Danmark med Glæde vilde modtage Sønderjylland, og at Regeringen vilde følge Rigsdagsmandens Opfordring til at foretage de Skridt, der var nødvendige, for at Sagen kunde blive ordnet ved de Fredsforhandlinger, der skulde finde Sted i Versailles.

De krigsførende Magter havde i November 1918 i Spa i Belgien sluttet Vaabenstilstand med Tyskland. Derefter sammentraadte en Fredskonference i Versailles, hvortil Tyskland ikke fik Adgang, men maatte lade sig Freden diktere af Sejrherrene.

Efter lange Forhandlinger blev Fredstraktaten i

Midten af Juni 1919 forelagt den tyske Regering. Denne (Ministeriet Scheidemann med Grev Brockdorff-Rantzau som Udenrigsminister) mente ikke at kunne underskrive, og en ny Regering af Socialister og det katolske Centrum dannedes den 22. Juni; med Socialisterne *Bauer* og *Hermann* henholdsvis som Førsteminister og Udenrigsminister; og denne fik straks med 237 Stemmer mod 138 Nationalforsamlingens Bemyndigelse til at underskrive, hvilket straks telegraferedes til Paris. Imidlertid toges det Forbehold fra tysk Side, at man ved sin Underskrift ikke erkender, at det tyske Folk er Skyld i Krigen, og ikke paatager sig den Pligt at udlevere Kejseren eller andre Personer, der maatte kræves udleverede. Men endnu samme Nat indløb Svaret fra Paris, at man havde at svare et ubetinget Ja eller Nej til Traktaten, som den forelaa.

Den tyske Regering fandt ,at der ikke var andet at gøre og meddelte den 23. Juni om Eftermiddagen i Paris, at Tyskland var villigt til at underskrive Fredstraktaten, som den var. Fem Dage efter fandt den højtidelige Underskrift Sted i Spejlsalen paa Slottet i Versailles — den samme Sal, hvor Oprettelsen af det tyske Kejserrige kundgjordes den 18. Januar 1871.

Nu var det altsaa for anden Gang afgjort, at den sønderjydske Befolkning skulde stemme om, hvorvidt den vilde være dansk eller tysk.

Haabet om et godt Udfald af Afstemningen i det egentlige Nordslesvig fik en smuk, for alle Danske glædelig Bekræftelse ved de Kommunalvalg, der afholdtes i Byerne den 2. Marts og ved Kredsdaysvalgene den 4. Maj 1919. Disse viste tydeligt, hvorledes tysk Valg-

73. Kong Kristian X.

tryk og »Valgaritmetik« havde forfalsket de tidligere Valg; thi skønt Trykket jo ingenlunde var helt ophørt, viste dog Valgene en uanet Fremgang for de Danske.

I *Haderslev* faldt der saaledes 2699 Stemmer paa den danske Liste, 1596 paa den tyske og 933 paa Socialdemokratiets. De Danske fik derved 16 Mandater, Tyskerne 9 og Socialdemokraterne 5. Og skulde der saa kun stemmes Ja eller Nej paa Spørgsmaalet om Tilslutning til Danmark, er der Sandsynlighed for, at der vilde komme 31—3200 paa den danske Liste mod 2000 paa den tyske, endda de fremmede endnu er i Byen. Sejren er saa meget større, som der før slet ingen Danske sad i Byraadet.

I *Aabenraa* afgaves 1649 danske, 1198 tyske og 596 socialdemokratiske Stemmer, der gav henholdsvis 12, 8 og 4 Mandater.

I *Sønderborg* fik den danske Liste 1438 Stemmer, den tyske 1382, den socialdemokratiske 624. Der valgtes 10 danske, 10 tyske og 4 socialdemokratiske Byraadsmedlemmer.

Og i *Tønder* var der 391 danske, 1324 tyske og 329 socialdemokratiske Stemmer, der satte henholdsvis 3—10 og 3 Medlemmer ind i Byraadet.

I *Flensborg* stemte de Danske ikke.

Ogsaa i Landkredsene havde de Danske stor Fremgang.

Kredsdaysvalget den 4. Maj fik samme glædelige Udfald. I Købstæderne stemte ikke Urvælgerne, men de nyvalgte Byraad, og derfor havde Haderslev og Aabenraa jo dansk Flertal, mens Sønderborg valgte 2 danske og 2 tyske Kredsagsmedlemmer. — Paa Landet var naturligvis Valgene endnu mere tilfredsstillende. Als og Sundeved gjorde saaledes »rent Bord« i Land-

kredsene. — Det samlede Resultat var: *Haderslev* Kreds 20 danske og 5 tyske Kredsdaysmænd (mod tidligere 9 og 15); *Aabenraa* Kreds 15 danske og 5 tyske (tidligere 2 og 18); *Sønderborg* Kreds 18 og 2 (tidligere 7 og 13).

Kredsdaysvalget i *Tønder* Kreds, der fandt Sted den 25. Maj, var ikke slet saa glædeligt. Vel hævdede Landsognene Nord for *Tønder* deres gamle Ry for dansk Sindelag, idet de (*Rømø* ikke medregnet) afgav 2369 danske og 273 tyske Stemmer, og vel havde *Slogs Herred* dansk Flertal, mens ikke et eneste af dets Sogne havde det ved Rigsdaysvalget 1912. Men i *Kær Herred*, Syd for *Tønder*, hvor det store Flertal er danskta- lende, havde kun et Par Valgdistrikter (*Brarup* og *Hjar- delund*, i *Medelby Sogn*) dansk Flertal; og i det hele fik de danske Lister kun $\frac{1}{4}$ af de afgivne Stemmer. Men sammenlignet med Rigsdaysvalget 1912 var der en over- ordentlig stor Fremgang for de Danske og nogen Til- bagegang for Tyskerne. Saaledes havde *Ladelund* i Januar 1912 1 dansk og 135 tyske Stemmer og i Maj 1919 83 danske og 154 tyske, *Sønder Løgum* henholds- vis 1—151 og 58—104, *Brarup* 8—92 og 41—39; *Kar- lum* afgav 1912 1 dansk og 86 tyske Stemmer, 1919 13 og 79 I hele *Kær Herred* blev der i Maj 1919 afgivet 4—500 danske Stemmer, medens der i Januar 1912 næppe var 50.

Forholdene førte med sig, at *Vælgerforeningen* i en særlig Grad maatte blive ledende i Behandlingen af de Spørgsmaal, som efter Krigens Afslutning kom paa Dagsordenen. Derfor var det naturligt, at der blev holdt Nyvalg til dens Bestyrelse og Tilsynsmænd, for

at den kunde blive et saa godt Udtryk som muligt for Folkestemningen

Dette var saa meget mere ønskeligt, som ikke faa Dødsfald havde udtyndet Tilsynsraadet, og som jo Forholdene var meget forandrede.

Et saadant Valg fandt da Sted den 26. Januar 1919 og fik det Udfald, at der valgtes til

Bestyrelse:

H. P. Hanssen, Formand, *P. Grau*, Næstformand, Gaardejer *Martin Simonsen*, Flovt, Sekretær og Kasserer.

Tilsynsraad:

A. For *Haderslev Amt*: Direktør *L. Christensen*, Haderslev, (Suppleant: Chr. Lageri), Gaardejer *N. P. Simonsen*, Hyrup, (Gaardejer Chr. Iversen, Sønderballe), Gaardejer *Andr. Krog*, Skovbølling, (Gaardejer Martin Viuff, Sillerupgaard), Gaardejer *Jens Andresen*, Skovrup, (Gaardejer Johs. Poulsen, Favstrup), Gaardejer *Kr. Skytt*, Maugstrup, Bankdirektør *J. H. Schmidt*, Vojensgaard), Gaardejer *Anders Skov*, Bevtoft, (Gaardejer *N. J. Hørlyck*, Rurup), Gaardejer *Olav Fink*, Brændstrup (Gaardejer *Jens Grosbøl*, Terp), Gaardejer *Niels Schmidt*, Søbæksled, (Gaardejer Thøste Thøstesen, Fæsted), Gaardejer *Jens Mærsk*, Øster Aabølling (Forpagter *N. Evald*, Nybølgaard), Gaardejer *P. Tønder*, Birkelev (Hjulmager *H. J. Jepsen*, Gesing).

B. For *Aabenraa Amt*: Kaptajn *C. C. Fischer*, Aabenraa (Malermester *H. Møller*), Gaardejer *Falle Lilholdt*, Løjt kirkeby (Væver *Th. Kaufmann*, Bovrup), Gaardejer *N. Kr. Nielsen*, Hønkys Gaardejer *P. Clausen*, Smedager), Købmand *K. Biehl*, Graasten (Gaardejer *Jørgen Brag*, Undelev).

C. *For Sønderborg Amt*: Gaardejer *P. Kaad*, Vollerup (Købmand H. Hollensen, Sønderborg), Rentier *P. S. Poulsen*, Tandstet (Gaardejer N. Kr. Nielsen, Mjang), Gaardejer *P. Hansen*, Skærtoft (Dr. med. Sarauw, Augustenborg), Rentier *Nis Nissen*, Nordborg (Gaardejer Jak. Jensen sen., Gøllinggaard), Gaardejer *Kr. Iversen*, Avnbøl (Gaardejer Joh. Andresen, Ullerup) Mejeriejer *J. Zakariasen*, Dybbøl (Gaardejer P. Sibbesen, Overskov).

D. *For Flensborg Amt*: Redaktør *E. Christiansen*, Flensborg (Bankdirektør P. Thomsen), Landmand *Andr. Lorenzen*, Ellund, (Gaardejer P. Budach, Hornskov).

E. *For Tønder Amt*: Gaardejer *Karsten Outzen*, Ellum (Advokat Andersen, Haderslev), Gaardejer *N. J. Gotthardsen*, Nørmark (Bankdirektør R. P. Rossen, Tønder), Lensgreve *O. D. Schack-Schackenberg* (Gaardejer Anton Jepsen, Rørkær).

F. *For Mellemslesvig*: Gaardejer *P. Damgaard*, Bramsted (Gaardejer Boy Jessen, Frøslev).

Æ r e s m e d l e m m e r

af Foreningen er dens tidligere Formænd og de forhenværende Rigsdags- og Landdagsmænd samt Grosserer L. Paulsen, Flensborg, afgaaet ved Døden 1919.

K o n s u l e n t e r

er Tandlæge *J. Smith*, Haderslev, Redaktørerne Lebeck, Haderslev, Kr. R. Thomsen, Aabenraa og A. Grau, Sønderborg.

Med Hensyn til Vælgerforeningens Bestyrelse og Tilsynsraad er der i Løbet af Sommeren 1919 sket et Par Forandringer. Formanden *H. P. Hanssen* blev den 25. Juni udnævnt til Minister »uden Portefølje« : Mini-

ster for Sønderjylland i Overgangstiden, og han frasagde sig da Formandskabet, der imidlertid overløges af Næstformanden *P. Grau*. Den 16. August valgtes til Formand Lensgreve *Schack-Schackenburg*. Denne havde tidligere nedlagt sit Mandat som Medlem af Tilsynsraadet, og Gaardejer *P. J. Gad* fra Hejsel var kommen i hans Sted.

Disse Personalforandringer er ikke uden Forbindelse med de forskellige Meninger, der har gjort sig gældende i Foreningen, og som kan spores i dens Udtalelser og Resolutioner. Disse forskellige Synsmaader har fremkaldt en Del Rivninger i Foreningen, der endog ved Mødet den 16. August bragte et Mindretal (22) til at erklære, at det ikke mere kunde have Medansvar for, hvad Flertallet (34) besluttede.

Fremstillingen af disse forskellige Stemninger og Opfattelser maa imidlertid helst opsættes, til det hele er klart oplyst, og Maalet naaet.

Et bør vi jo trods alt være sikre paa: at vi inden ret lang Tid vil faa en Del af Sønderjylland tilbage til Danmark, og derpaa maa vi jo paa begge Sider af den hidtilværende Grænse indrette os.

Derfor har ogsaa Vælgerforeningen med den forestaaende Overgangstid for Øje nedsat en Række Udvalg:

1. *Aktionsudvalget*, der bestaar af Vælgerforeningens Bestyrelse samt Kloppenborg-Skrumsager, N. Nissen (Viby), N. Nissen (Nordborg), A. Lebeck, Andr. Grau, N. J. Gotthardsen og Redaktør E. Christiansen. Den sidste kom ind den 16. April, da der holdtes et Nyvalg. Paa Grund af nogle Uoverensstemmelser havde hele Udvalget nedlagt sine Mandater, men genvalgtes, og E. Christiansen nyvalgtes.

2. *Det økonomiske Udvalg* med Kloppenborg-Skrumsager som Formand og Kreditforeningsdirektør, cand. polit. Callø som Sekretær. Dette har igen dannet Underudvalg for

Landbrug (J. Hoyer, Billeslund, H. Andresen, Skelle, og Konsulent H. Hansen, Graasten);

Industri (Direktørerne L. Christensen, Haderslev, og Aage Gram, Vojens);

Handel (Købmændene Holger Fink, Aabenraa, og H. Jensen, Nørre Hostrup);

Haandværk (Væver Kaufmann, Bovrup, og Smedemester P. Christensen, Haderslev);

Finansvæsen (Bankdirektør Hübbe, Haderslev, J. H. Schmidt, Vojensgaard, og Gaardejer Martin Refslund-Poulsen, Bovlund).

3. *Det kirkelige Udvalg* med Gaardejer Mads Gram, Københoved, som Formand og Rentier N. Nissen, Nordborg, som Sekretær. Det bestaar desuden af Statspræsterne Tonnesen i Høptrup, Hansen, Dybbøl, og Lauritsen, Varnæs, samt Frimenighedspræst Thade Petersen, desuden af Gaardejerne Chr. Michaelsen, Kastvraa, N. Kr. Nielsen, Hønkys, Chr. Beier, Roager, og Claus Friis, N. Løgum, endvidere af Degn Jensen, Møgeltønder, Redaktør Kylling, Haderslev, Bankdirektør N. Bonde, Haderslev, samt Fruerne Marie Jessen, Flensborg, og Marie Skau-Petersen, Sommersted.

4. *Skoleudvalget* med H. Jepsen Christensen som Formand og A. Lebeck som Sekretær. De øvrige Medlemmer er Redaktør Nikolaj Svendsen, Rentier H. Tychsen, Frøslev, og Gaardejerne Falle Lilholdt, Løjt-kirkeby, Johan Andresen, Ullerup, og Hans Lorenzen, Ballum.

5. *Arbejderudvalget* med Kr. R. Thomsen som For-

mand og Regnskabsfører J. Petersen, Augustenborg, som Sekretær. De øvrige Medlemmer er D. Jessen, Vester Saatrup, Møllersvend A. Houborg og Typograf Jørgen Møller, (Haderslev), Fiskerne H. Hansen (Hustrupskov) og P. Jensen (Egernsund), Cigarhandler N. Toft og Tobakspinder Christensen (Aabenraa) og Arbejdsmændene N. Lorenzen (Møgeltønder), P. Petersen (Hyrup), Rasmus Hansen (Hagenbjerg), Anton Hansen (Gallehus), Chr. Lageri (Haderslev).

Disse Udvalg arbejdede ihærdigt, saa allerede den 30. April kunde Kirke-, Skoleudvalget samt det økonomiske Udvalg forelægge det samlede Tilsynsraad foreløbige Betænkninger og Forslag.

Fra den danske Regerings Side er der ogsaa truffet Foranstaltninger med Overgangstiden for Øje. Saaledes er der bl. a. bestemt, at Biskoppen i Ribe og 5 kongerigske Provster skal rejse til Sønderjylland, saa snart Overdragelsen har fundet Sted, og tage sig af Kirkeforholdene under Overgangen; og som før fortalt er den tidligere Rigsdagsmand H. P. Hanssen bleven udnævnt til Minister »uden Portefølje«, det vil sige Minister for Sønderjylland i Overgangstiden. — Som saadan vil han en Tid faa meget at gøre; thi der skal ændres i en Mangfoldighed af Forhold, før alt kommer i det Leje, hvor det i Fremtiden skal ligge.

Sønderjyllands Genforening med Moderlandet har naturligvis vakt den største Glæde hos alle Danske. Og denne Glæde er forenet med en dyb Taknemmelighed mod dem, der ikke alene bevarede Modersmaalet og Kærligheden til Danmark i den lange, pinlige Udlændigheds Tid, men ogsaa bevarede Haabet om en Fremtid i og med deres eget Folk og Fædreland, ja ikke alene

bevarede det hos dem selv, men lændte eller styrkede det hos os i de andre Landsdele. Vi maa sige med Sangen:

»Tak for denne dybe, stille
Kærlighedens Trods,
som har værnet om det lille
Fædreland for os!«

TILLÆG I.

Sammenlignende Befolkningsstatistik for Sønderjylland og Nørrejylland 1860—1911.

Efter officiel dansk og preussisk Statistik havde Sønderjylland i 1860: 409 907 Indbyggere, 1880: 403 318, 1910: 474355. Nørrejylland havde i 1860: 703 213 Indbyggere, 1880: 869 511, 1910: 1 198 457. Tilvæksten var altsaa i Sønderjylland i disse 50 Aar 64 448 Personer eller 16 0/0. — I Nørrejylland var Tilvæksten i samme Tidsrum 460 244 Personer eller 70 0/0.

I Haderslev Amt var der i dette Tidsrum Tilbagegang i Folketal; i Aabenraa og Sønderborg Amter samt i Husum—Eidersted Amter Stilstand, kun i Flensborg, Slesvig og Ekernefælde Amter var der nogen større og i Tønder Amt nogen mindre Fremgang. —

Tilbagegangen falder særlig paa de danske Egne samt Ejdersted, og Fremgangen falder især i Øjnene for Flensborg Bys og Flensborg Amts Vedkommende.

Alle Amter har haft større Udvandring end Indvandring undtagen Flensborg, hvor Byen har haft et stort Overtal af Indvandrede.

For de enkelte sønderjydske Amters Vedkommende er Forholdet følgende:

	1860	1870 (71)	1880	1890	1900	1910
Haderslev Amt...	65411	60335	60040	55966	57215	63575
Aabenraa	} 71416 {	29120	29559	27332	29324	32418
Sønderborg		31239	34357	32177	32868	39909
Flensborg By	} 30755 {	62514	71329	36894	48922	60922
— Amt...				40145	41951	44440
Slesvig	} 78484 {	60736	3298	61603	66603	71987
Ekernførde		45093	39460	41234	42041	45977
Ejdersted	} 53482 {	17470	17315	16062	15762	14722
Husum		35597	36325	36042	38488	41090
Tønder	47267	53450	57109	55067	56561	59317
Dänischwold, Svans osv.	} 33761 {	Disse Distrikter blev 1867 indlemmede i de tilstødende Amter.				

I det samme Tidsrum steg Befolkningen i Nørrejylland's Amter saaledes:

	1860	1870	1880	1890	1901	1911
Hjørring	83771	91927	100548	110361	119385	130238
Thisted	54744	60724	64707	69407	71438	76318
Aalborg	77275	87089	96204	104790	128656	145017
Viborg	71557	82877	93369	100777	106608	120727
Randøls	85763	95916	104321	110444	118586	130914
Aarhus	48489	} 125323 {	140886	157191	186440	211382
Skanderborg ...	60556					
Vejle	83884	102634	108513	111904	125523	139968
Ringkøbing	68287	75961	87406	98623	111474	130858
Ribe	69487	65668	73257	78623	95682	113034

I de sønderjydske Købstæder var Folketallet:

	1860	1871	1880	1890	1900	1910
Flensborg	19682	21371	30956	36304	48912	60923
Slesvig	12197	13850	15446	15123	17910	19980
Haderslev ?	8012	8258	8054	8397	9201	13046
Aabenraa	5133	5929	6215	5361	5952	7767
Husum	4816	4984	6267	6761	8268	9435
Ekernførde	4325	4587	5321	5896	6716	6802
Sønderborg	3894	5474	5863	5120	5522	10042
Tønder	3216	3370	3637	3852	3967	4807
Tønning	3069	2965	3400	3228	3427	3216

Paa samme Tid var Tilvæksten i Folketallet i følgende nørrejydske Byer:

	1860	1870	1880	1890	1901	1911
Aarhus	11009	15025	24831	33306	51814	61755
Aalborg	10069	11721	14651	19503	31462	33449
Randers	9725	11354	13457	16617	20057	22970
Horsens	8980	10501	12654	17290	22243	23843
Kolding	3938	5400	7141	9658	12516	14219
Vejle	4120	6092	7145	9015	14592	17261
Fredericia	6261	7186	8275	10042	12714	14228
Ribe	3594	3684	3933	4135	4243	4071
Holstebro	1662	2047	2559	3863	4978	6861
Lemvig	1192	1350	1710	2413	3207	3895

TILLÆG II.

Valgene til den tyske Rigsdag i første, anden og fjerde sønderjydske Valgekreds.

(A = Antisemit. Agr. = Agrar. Fk = Frikonservativ. Fr = Frisindet.
K = Konservativ. Nl = Nationalliberal.)

Første Valgekreds

(omfatter Haderslev og Sønderborg Kredse (Amtet)).

Aar	Danske Kandidater og Stemmetal	Tyske Kandidater. Borgerlige Partier	Socialdemokrater	Spredte
1867	<i>Krüger</i> 13955	Kjer (K) 1939		29
1871	<i>Krüger</i> 12533	Manteuffel (K) 1677		
1874	<i>Krüger</i> 11931	Bitter (K) 1970		
1877	<i>Krüger</i> 10695	P. Hansen (K) 2476		
1878	<i>Krüger</i> 9991	Bitter (K) 2551		
1881	Junggren 3836 H. Lassen 5230 Omvalg: <i>H. Lassen</i>	Bachmann (Nl) 2515		
1884	Junggren 4316 H. Lassen 4061 Omvalg: <i>Junggren</i>	Bachmann (Nl) 2711		
1886	<i>G. Johannsen</i> 7810	Bachmann (Nl) 2967		
1887	<i>G. Johannsen</i> 8511	Bachmann (Nl) 3492		
1890	<i>G. Johannsen</i> 8701	Bachmann (Nl) 3226	Mahlke 147	

Aar	Danske Kandidater og Stemmetal	Tyske Kandidater. Borgerlige Partier	Socialdemokrater	Spredte
1893	<i>G. Johannsen</i> 9587	Bachmann (NI) 3126	Mahlke 185	
1898	<i>G. Johannsen</i> 10451	Henningsen (NI) 3711	Petersen 345	
1902	<i>J. Jessen</i> 10058	Jacobsen (NI) 4539	Mahlke 487	
1903	<i>J. Jessen</i> 10273	Hahn (Fk) 4861	Mahlke 713	19
1906	<i>H. P. Hanssen</i> 10531	Hahn (Fk) 5115	Mahlke 765	47
1907	<i>H. P. Hanssen</i> 10406	Hahn (Fk) 5168	Niendorff 784	
1912	<i>H. P. Hanssen</i> 11736	Hahn (Fk) 5007 Schmidt 221	Niendorff 1112	

Anden Valgkreds

(omfatter Aabenraa og Flensborg Kredse (Amter) samt Byen Flensborg).

Aar	Danske Kandidater og Stemmetal	Tyske Kandidater. Borgerlige Partier	Socialdemokrater	Spredte
1867	Ahlmann 7618	<i>Kraus</i> (NI) 8573		
1871	Krüger 5784	<i>Christensen</i> (NI) 7446		
1874	Krüger 5264	Hintschius 5567 Breitscher 1813 Omvalg: <i>Hintschius</i>	Winter 1216	140
1877	Krüger 4531	Hintschius 5531 Krupka (K) 2338 Omvalg: <i>Hintschius</i>	Brückmann 939	37

364 Rigsdagsvalg i 1ste, 2den og 4de sønderjydske Valgkreds.

Aar	Danske Kandidater og Stemmetal	Tyske Kandidater. Borgerlige Partier	Social- demokrater	Spredte
1878	Krüger 4403	Hintschius 338 Bötticher (K) 7072		
1881	G. Johannsen 3797 Omvalg: <i>G. Johannsen</i>	Francke (NI) 3661 Nissen (NI) 3297		
1884	G. Johannsen 4835	<i>Gottburgsen</i> (NI) 6819	Heintzel 920	
1887	G. Johannsen 3495	<i>Gottburgsen</i> (NI) 8702	Heintzel 2709	155
1890	G. Johannsen 3242	Jebsen (NI) 6175 Adloff (Fr) 3020 Omvalg: <i>Jebsen</i>	Mahlke 3876	19
1893	G. Johannsen 3180	Jebsen (NI) 6414 Halben 3195 Omvalg: <i>Jebsen</i>	Mahlke 4072	22
1898	C. P. Wolff 3349	Jebsen (NI) 3747 Raab (A) 4433 Duus (Fr.) 2527 Omvalg: <i>Raab</i>	Holzhäuser 4016	30
1903	M. Andresen 2988	Wolgast (Fr.) 4776 Raab 5957	Mahlke 6319 Omvalg: <i>Mahlke</i>	
1907	P. Grau 3236	Wommelsdorff (NI) 6984 Reventlow (Agr) 2359 Duus (Fr) 4968 Omvalg: <i>Wommelsdorff</i>	Michelsen 6239	153
1912	P. Grau 3560	Kallsen (NI) 4134 Reventlow (Agr) 3650 Leube (Fr) 6583 Omvalg: <i>Leube</i>	Michelsen 7977	

Fjerde Valgkreds
(omfatter Tønder og Husum Amter samt Ejdersted).

Aar	Danske Kandidater og Stemmetal	Tyske Kandidater. Borgerlige Partier.	Social- demokrater	Sprede
1867	Detleffsen 3730	Reeder 8407		
1871	Krüger 2811	Petersen 3156 Forchhammer 2560 Omvalg: <i>Petersen</i>		284
1874	Krüger c. 2600	<i>Petersen</i>		
1877	Krüger 2051	<i>Wachs</i> (NI) 5548		
1878	Krüger c. 1800	<i>Wachs</i> (NI)		
1881	Knudsen 1186	<i>Wachs</i> (NI) Gieschen Omvalg: <i>Gieschen</i>		
1884	Knudsen 1246	Richter 3258 Franche (NI) 4030 Omvalg: <i>Francke</i>		
1890	G. Johannsen 1727	Seelig (Fr) 5146 Franche (NI) 6555 Omvalg: <i>Francke</i>	Bendrup 292	
1893	G. Johannsen 1597	Seelig (Fr) 253 <i>Fedderson</i> (NI) 3523 Koenen 244	Lange 876	
1898	J. Jessen 1669	Schneider (Fr) 2848 <i>Tønnies</i> (NI) 6117 Raab (A) 97	Brecour 709	

366 Rigsdagsvalg i 1ste, 2den og 4de sønderjydske Valgkreds.

Aar	Danske Kandidater og Stemmetal	Tyske Kandidater. Borgerlige Partier	Socialdemokrater	Spredte
1903	Knudsen 1576	Leonhardt (Fr) 2202 Tønnies (NI) 1801 Wommelsdorff (NI) 432 Omvalg: <i>Leonhardt</i>	Brecour 535	
1907	P. Jessen 1783	Leonhardt (Fr) 6712 Feddersen (NI) 7792 Omvalg: <i>Leonhardt</i>	Brecour 1973	
1912	P. Jessen 1985	Blunck 6373 Schifferer (NI) 7928 Jessen-Søholm (Agr) 2219 Omvalg: <i>Blunck</i>	Brecour 2140	

Samlet Oversigt over den danske Stemmeafgivning.

Aarstal	Danske Stemmer	Aarstal	Danske Stemmer
1867	25303	1890	13670
1871	21122	1893	14364
1874	c. 19800	1898	15469
1877	17277	1903	14837
1878	c. 16200	1907	15425
1881	14049	1912	17281
1884	14458		

NAVNELISTE.

- Aabling, Gæstgiver** 100.
Absalon, Ærkebiskop 64.
Adam af St. Viktor, Salmedigter 126.
Ahlefeld, Fr., Storkansler 64.
Ahlmann, Nik., Rigsdags- og Landdagsmand 12. 13—15. 21. 35. 68. 132. 229. 246. 247.
Ahrendt, Johan, Murer 198.
Albrecht, Prins af Preussen 216.
Alexander III, russisk Kejser 28.
Alexandersen, Jørgen, Gaardejer 279.
Ammundsen, Valdemar, Professor 319—20. 330.
Amorsen, Bankdirektør 49.
Andersen, Advokat 291. 292. 354.
Andersen, H. C. 68.
Andersen, Nic., Forfatter 278. 288. 289. 290. 291. 292.
Andersen, Niels, Gaardejer 117.
Andersen, Hans, Gaardejer 355.
Andresen, Jens, Gaardejer 353.
Andresen, Johan, Rentier 101. 353. 356.
Andresen, M., Fabrikant 275. 278. 288. 289. 290. 291.
Appel, Cornelius, Lærer, Friemighedspræst 32. 34. 91—92. 104—05. 107. 109. 111. 114. 118.
Bager, Lærer i Ketting 327.
Bahnsen, Raadmand 4.
Ballestrem, Formand i den tyske Rigsdag 170. 176.
Balslev, C. F., Biskop 210.
Bamberger, Rigsdagsmand 71.
Barfod, Frederik, Historieskriver 206.
Barth, Rigsdagsmand 72. 75. 76. 165—66. 175.
Baudissin, Greve, Rigsdagsmand 53.
Bauer, tysk Minister 349.
Bebel, Rigsdagsmand 130.
Becherer, Landraad 154. 155. 200. 204. 205.
Beck, Vilhelm, Præst 122.
Becker, Lærer, Lysabild 34.
Becker, Præst 34.
Becker, Provst 34.
Beier, Chr., Gaardejer 356.
Bekker, Advokat 69. 278.
Bellman, svensk Digter 60. 64.
Bennetsen, cand. jur., Journalist 214.
Bennetsen, Synodemedlem 148.
Bentsen, A., Arkitekt 110.
Berg, C., dansk Politiker 242.
Berggren, Typograf 163.
Berntsen, Klaus, Folketingsmand 308.
Biehl, K., Købmand 353.
Bindesbøll, Biskop 82.
Birk, Lars, Indremissionær 122—23.
Birkedal, Vilhelm, Præst 104.
Bismarck, Herbert 188.
Bismarck, Rigskansler 1. 2. 4. 5. 6. 8. 14. 19—20. 25. 26. 27.

70. 146. 147. 156. 160. 161.
179. 215. 247. 258. 323.
- Bitter, v., Regeringspræsident
213. 214.
- Bjørnson, Bjørnstjerne 68. 239.
- Bjørnshauge, J. J., Redaktør 29.
191.
- Bjørnshauge, J. H., Dyr læge,
Bladejer 191. 195.
- Blicher, St. St. 68.
- Blumenthal, General 16.
- Boesen, Frøken 309.
- Boesen, G. F., Præst 109. 110.
- Bogatzky, opbyggelig Skribent
123.
- Bohnfeldt, Fr., Kreaturhandler
197—98. 257.
- Bojsen, H., Præst 109. 117.
- Bojsen, Viggo 269.
- Bonde, Hans, Gymnastiklærer
311.
- Bonde, N., Bankdirektør 356.
- Bonin, v., Landraad 189.
- Bosse, Kultusminister 168.
- Brag, Jørgen, Gaardejer 353.
- Brandt, C. J., Præst 126.
- Bredahl, C. H., dansk Digter 60.
- Brockschmidt, Amtsdommer 149.
- Brodersen, Amtsskriver 204. 205.
- Brorson, H. A., Salmedigter 64.
65. 123. 126.
- Bruhn, Præst 33.
- Budach, P., Gaardejer 354.
- Buseck, Gunni, Præst 118.
- Bülow, B., dansk, meklenborgsk,
preussisk Minister 26. 260.
- Bülow, Rigskansler 254. 260.
261. 318.
- Bülow (Bosse), Overpræsident
294—95. 298—99. 336.
- Callesen, Anna, Enkefrue 41.
- Callesen (Posekær), Provsind-
dagsmand 139.
- Callesen, P. H., Handelsbetjent
40.
- Callø, P. A., cand. polit. 287. 288.
289. 290. 291. 292. 355.
- Caprivi, Rigskansler 147. 148.
155. 160. 161.
- Carlsen, Typograf 163.
- Carnot, den franske Republiks
Præsident 161.
- Chamberlain, Professor 337.
- Chemnitz, Borgmester 156.
- Christensen, C. E., Gaardejer
279.
- Christensen, Direktør 353. 356.
- Christensen, Hans Jepsen, Gaard-
ejer 101. 294. 356.
- Christensen, Kommuneforstan-
der 169.
- Christensen, P., Smedemester
356.
- Christensen, Tobakspinder 356.
- Christiansen, E., Redaktør 292.
327. 354. 355.
- Clausen, H. N., Professor 235.
- Clausen, H. V., Mag. art. 265.
- Clausen, Hans, Gaardejer 101.
- Clausen, Johannes, Præst 114.
- Clausen, P., Gaardejer 353.
- Clausen, Præst 126.
- Colding, Vinhandler 69.
- Dahl, J. M., Præst 107.
- Dahlstrom, Stiftamtmand 16.
- Danner, Grevinde 138.
- Delbrück, Hans, Professor 128.
164. 179.
- Dewitz, v., Overpræsident 298.
- Dryander, Landraad 262.
- Ebbesen, Niels 64.
- Edvard VII, Konge af England
28.
- Egholm, Mads, hjemløs Arbejds-
mand 262—64.
- Ende, v., Regeringspræsident 213.
- Eriksen, Jørgen, Frimenigheds-
præst 112. 113. 311.
- Ernst August, Hertug af Cum-
berland 28. 147.
- Eskesen, Morten 33.
- Evald, N., Forpagter 353.
- Ewald, E., Præst 65.
- Ewald, Joh., Digter 64. 65.
- Ewaldsen, C., Præst 60.
- Fallesen, M. E., Oberst 16.
- Fausbøl, Møllejer 109.
- Fibiger, Axel, Oberst 225.
- Fibiger, Elfride, Frue, Forfatter-
inde 243.

- Fibiger, Ilia, Frøken, Forfatterinde 225.
 Fibiger, Mathilde, Frøken, Forfatterinde 225.
 Fink, Holger, Købmand 290. 356.
 Fink, Jep, Købmand 291.
 Fink, Olav, Gaardejer 353.
 Finnemann, Chr., Gaardejer 199—201. 202. 257.
 Finnemann, Niels, Gaardejer 199—201.
 Fischer, Carl Chr., Skibskaptajn 200—01. 278. 353.
 Fischer, Fr., Redaktør 40. 42.
 Fjord, N. J., Docent 87.
 Flor, Kr., Professor, Etatsraad 89. 137. 138. 236.
 Fortunatus, Venantius, gl. Salmедигter 127.
 Francke, Rigsdagsmand 51. 53.
 Frederik IV 233.
 Frederik V 233.
 Frederik VII 2. 94. 135. 138. 208.
 Frederik VIII 133. 260.
 Freudenreich, A G., Købmand 68.
 Friederich III, tysk Kejser 71. 73. 145. 146. 215.
 Friederich Carl, preussisk Prins 147.
 Friederich Carl, Prins af Hessen 319.
 »Friederich VIII«, Tronkræver 1.
 Friis, Claus, Gaardejer 356.
 Frijs, Lensgreve, Konsejlspræsident 8.
 Fuglsang, P., Gaardejer 272.
 Gablenz, Feltmarskal, Statholder 5.
 Gad, P. J., Gaardejer 354.
 Gert, Greve 64. 94.
 Gjessing, Advokat 209.
 Goethe, tysk Digter 326.
 Goltz, v. d., Feltmarskal 294.
 Gorm den Gamle 63.
 Goszler, Kultusminister 96. 330.
 Gottburgsen, Landtetsraad, Rigsdagsmand 51. 70.
 Gotthardsen, N. J., Gaardejer 354. 355.
 Gradmann, Skuespiller 156.
 Gram, Aage, Direktør 356.
 Gram, Mads, Gaardejer 290. 356.
 Grau, Andreas, Journalist 311. 327. 354. 355.
 Grau, P., Gaardejer 254. 282. 283—84. 292. 304. 305. 353. 354.
 Grejsen, Skomager 153.
 Griffenfeld 64.
 Grimm, Advokat 53.
 Grosbøl, Jens, Gaardejer 353.
 Grundtvig, N. F. S. 60. 91. 126. 134. 207. 209.
 Gudfred 63.
 Grünvald, Redaktør 214.
 Gyldenløve, U. F. 64.
 Gynther, Ernst, Hertug 294. 343.
 Haeseler, Feltmarskal 294.
 Hagen, L. C., Præst 109. 117. 137.
 Hagerup, Arkitekt 115.
 Hahn, Dr., Landtetsdirektør 149. 185. 186. 187. 188. 253. 254. 260. 264. 305. 306. 307. 308. 309. 336.
 Hammerstein, v., preussisk Indenrigsminister 257. 259.
 Hansen, Aleth, Grumst 67.
 Hansen, Andr. (Grumby), Stænderdeputeret 4.
 Hansen Andr. Tyssen 99. 101.
 Hansen, Anton, Arbejdsmand 357.
 Hansen, Bodil 201.
 Hansen, Else 101.
 Hansen, Hans, Konsulent 290. 355.
 Hansen, H., Fisker 356.
 Hansen, Jørgen, Biskop 234—37.
 Hansen, Math., Gaardejer 189.
 Hansen, Niels, Gaardejer 134.
 Hansen, N., cand. theol., Journalist 288. 289. 290. 291. 292.
 Hansen, Præst, Dybbøl 356.
 Hansen, P., Gaardejer 353.
 Hansen, Rasmus, Arbejdsmand 357.
 Hansen, Rasmus, Højskolelærer 92.
 Hansen, Troensegaard-, Præst 342.

- Hanssen, Anna 234.
 Hanssen, Anna Marie, f. Andre-
 sen 238.
 Hanssen, Frits 234.
 Hanssen, Georg, Professor 234.
 Hanssen, Hans, Gaardejer 234.
 Hanssen, Hans Peter, Rigsdags-
 mand, Minister 55. 73. 74—
 79. 99. 128. 130. 131. 140. 141.
 154. 155. 158. 166 168—70.
 176. 193. 194. 202. 227. 229.
 233—55. 255. 256. 257. 258.
 259. 264. 268. 270. 272. 279.
 281. 282. 283. 284. 285. 286.
 287. 288. 289. 290. 291. 292.
 294. 295—98. 300. 301. 303.
 305. 311. 334. 335. 339. 346.
 347. 348. 349. 353. 354. 357.
 Hanssen, Helene, f. Iversen 240.
 Hanssen, Jens, Gaardejer 234.
 237.
 Hanssen, Jørgen, Gaardejer 233.
 234.
 Hanssen, Jørgen, Købmand 234.
 Hanssen, Jørgen (Ravnskobbøl),
 Stænderdeputeret 237.
 Hanssen, Kristen, Gaardejer 234.
 237.
 Hanssen, Kristen, Gaardejer 237
 —39.
 Hanssen, Kristian, Smed 234.
 Hanssen, Lorenz, Købmand
 234.
 Hanssen, Peter, Købmand 234.
 Harald Blaataand 63.
 Hartmann, Dr., Rigsdagsmand
 51. 52.
 Hass, L. D., Præst 117.
 Hauch, J. C. 59.
 Hegermann-Lindencrone, Stats-
 afsending 260. 261.
 Heiberg, Johanne Louise 59.
 Heiberg, J. L. 156.
 Heinrich, Prins 294.
 Helveg, H. F., Højskoleforstan-
 der, Præst 89—90.
 Henrik, Greve 94.
 Hermann, J. P., Slagter 132.
 Hermann, tysk Udenrigsmini-
 ster 349.
 Hohenlohe, Fyrste, Rigskansler
 156. 161. 170.
 Holdt, Andr. Kr. Kr. 67. 80—82.
 85.
 Holdt, Præst 41.
 Hollensen, H., Købmand 353.
 Hornemann, C. I., Professor 235.
 Hostrup, J. C. 3.
 Hovberg, A., Møllersvend 356.
 Hübbe, Bankdirektør 290. 356.
 Hænel, Dr., Rigsdagsmand 25.
 170.
 Høgsbro, Sofus, Højskoleforstan-
 der, dansk Rigsdagsmand 90.
 109. 134.
 Hørlyck, A. D., Landdagsmand
 36—37. 47. 49. 71. 109. 118.
 134.
 Hørlyck, Hans, Gaardejer, Sogne-
 foged 36.
 Hørlyck, N. J., Gaardejer 353.
 Ibsen, Henrik 239.
 Ingemann, B. S. 126. 137. 207.
 Iversen, Jørgen, Gaardejer 101.
 Iversen, Kr., Gaardejer 189. 353.
 Jacobsen, Arkitekt 119. 120.
 Jacobsen, Kr. Joh., Præst 150
 —55.
 Jacobsen, Lydich, Gaardejer 101.
 Jepsen, H. J., Hjulmager 353.
 Jensen, Degn 356.
 Jensen, H., Købmand 356.
 Jensen, Jens Peter, Gaardejer
 98. 99. 100.
 Jensen, J., Gaardejer 353.
 Jensen, N. A., Præst 342.
 Jensen, P., Fisker 356.
 Jepsen, Anton, Gaardejer 354.
 Jessen, Ane Kirstine, f. Bunde-
 sen 207.
 Jessen, Boy, Gaardejer 354.
 Jessen, D., Vester Saatrup 356.
 Jessen, Hans Møller, Lærer 206
 —07.
 Jessen, Ingeborg, f. Hansen
 234.
 Jessen, Jens, Redaktør, Rigs-
 dagsmand 55. 95. 152. 158.
 191. 194. 206—32. 233. 244.
 248. 261. 281. 286.

- Jessen, Marie Octavia, f. Fibiger 225. 279. 356.
- Jessen, Peter, Statskonsulent 234.
- Jessen, P., Lærer, Bankbogholder 254. 306.
- Johannsen, Gustav, Lærer, Redaktør, Rigsdagsmand 29. 46. 55. 66—80. 97. 131. 133. 145. 169. 170—85. 185. 194. 206. 214. 216. 221. 222. 226. 227. 229. 240. 242. 248. 250. 255. 258. 276.
- Johannsen, Margrethe, f. Kühl 67.
- Johannsen, Landdagsmand 265.
- Johansen, Jensenius, Præst 82—83. 118. 210.
- Johansen, Præst 216.
- Johansen, P., Lærer 82.
- Jon, islandsk Biskop 64.
- Juhl, C. H., Stænderdeputeret 4
- Juhler, Jeppe Clausen, Skolebestyrer 81. 82. 92.
- Junggren, Anna, f. Algren-Ussin 41.
- Junggren, Henriette, f. Thomsen 38.
- Junggren, Jens Peter, Fabrikant, Rigsdagsmand 29. 30. 31. 34. 38—55. 71. 214. 229. 248. 278.
- Junggren, Kathrine, f. Otto 41.
- Junggren, Lorenz 38.
- Junggren, Thora, f. Klihne 41.
- Jürgensen, Kristian Jakob, Gehejmejustitsraad, Landdagsmand 257. 258.
- Jürgensen, M. A., Farver 56.
- Jørgensen, A. D., Historiker, Rigsarkivar 55—66. 79. 239. 240.
- Jørgensen, Jens, Frimenighedspræst 112. 118.
- Jørgensen, N. P., Præst 105.
- Jørgensen, Niels Jakob, Lærer 118.
- Kaad, P., Gaardejer 353.
- Kaftan, Biskop 125—26. 152. 179.
- Kaufmann, Væver 353. 356.
- Kingo, Thomas 126.
- Kierkegaard, Søren 59.
- Kjær, P., Gaardejer 279.
- Kloppenborg, Hans Didrik, Gaardejer 134—36.
- Kloster, Lærer 137.
- Knudsen, Adolf, Højskoleforstander 82. 83—85. 86.
- Knudsen, J. L., Præst 109. 111. 134.
- Knudsen, Knud 109. 117. 137.
- Knudsen, Margrethe, f. Carstens 84.
- Koch, L., Højskoleforstander, Provst 88—89.
- Koch, P. Kr., Redaktør 207.
- Kold, Kr., Højskoleforstander 108. 117.
- Krabbe, Kammerherre 192.
- Krabbe, Fru Margrethe Wildenradt 192—95. 242.
- Kristian V 64.
- Kristian IX 2. 145. 207. 247. 260.
- Kristian August, Hertug af Augustenborg 94. 236.
- Krog, Andreas, Gaardejer 353.
- Krog, Jens, Præst 58.
- Krogh, General 260.
- Krupka, Landraad 16. 68.
- Krüger, Hans A., Rigsdagsmand 4. 9. 13. 14. 15. 17—34. 35. 36. 37. 47. 48. 71. 87. 88. 109. 138. 191. 213. 236. 245. 246. 248.
- Krüger, Ingeborg, Hans Krügers Søster 31.
- Kügler, Ministerialdirektør 162.
- Kylling, Sekretær, Redaktør 129. 356.
- Køller, v., Ernst Mathias, Overpræsident 111. 151. 159. 160. 161. 162. 164. 165. 167. 171. 181. 182. 183. 184. 185. 187. 194. 196. 197. 198. 202. 204. 298. 318.
- Lageri, Chr., Arbejderfører 353. 357.
- Langerhans, Dr., Rigsdagsmand 75.

- Langkjær, Jens, Højskoleforstander 85—86.
- Lasker, Rigsdagsmand 70. 71.
- Lassen, Anna Marie, Frue 101.
- Lassen, Hotelejer 153.
- Lassen, Hans, Landdags- og Rigsdagsmand 17. 20. 30. 31. 34—38. 47. 48. 49. 71. 131. 133. 139. 148. 214. 229. 241. 248.
- Lauridsen, Præst 356.
- Lautrup, Enkefrue 186—87.
- Lebeck, A., Redaktør 101. 102. 294. 333. 354. 355. 356.
- Lenzmann, Rigsdagsmand 51. 72. 170. 188.
- Leonhardt, Dr. med., Rigsdagsmand 223.
- Leth, Andreas, Præst 42.
- Ley, Kr. Sigfr., cand. phil. 87. 109.
- Lieber, Dr., Rigsdagsmand 170.
- Liebkecht, Rigsdagsmand 170.
- Lilholt, Falle, Gaardejer 101. 353. 356.
- Lindemann, Amtsdommer 149. 186.
- Lorensen, Hans, Gaardejer 356.
- Lorensen, Hansine, Frue 279.
- Lorenzen, Andr., Landmand 354.
- Lorenzen, Lærer 328.
- Lorenzen, H. R. Hjort, Redaktør, Etatsraad 190—91. 214.
- Lorenzen, H., Mejerist 327.
- Lorenzen, Nis, Gaardejer, Stænderdeputeret 244.
- Lorenzen, N., Arbejdsmand 357.
- Lorenzen, P. Hjort, Købmand, Stænderdeputeret 190. 244.
- Lornsen, Uve Jens, Politiker 64.
- Louise, Kr. IX's Dronning 27.
- Louise, Fr. VIII's Dronning 133.
- Lunn, Villars, Godsejer, Landstingsmand 268.
- Luther, Morten 123.
- Lycke, N., Frimenighedspræst 105—06. 118.
- Macke, Overlærer 150.
- Madvig, J. N., Professor 57.
- Mahlke, Rigsdagskandidat 222.
- Manteuffel, Guvernør 3. 5.
- Mantzus, Dr. phil., Skuespiller 156.
- Mantzus, Soffy, f. Rosenberg 156.
- Margrethe, Prinsesse af Hessen 319.
- Mathiesen, Landraad 68.
- Mathiesen, M. C., Redaktør 191—92. 195—96. 21. 333.
- Mathiesen, Theaterejer 156. 157.
- Matzen, Henning, Professor 58. 226. 255—56.
- Mauve, Dr., Landraad 162. 187. 197. 202. 205. 244.
- Max, Prins af Baden, Rigskansler 347.
- Michaelsen, Chr., Gaardejer 101.
- Michelsen, Løjtnant, Gaardejer 278.
- Michelsen, Br. M., 288.
- Middelheus, Fabrikant, Agent 39. 279.
- Milo, Skolebestyrer 59.
- Miquel, v., Minister 156. 168. 177. 178.
- Molbech, Kr. K. F., Professor 156.
- Moldt, Johannes, Redaktør 69. 140—41. 214.
- Moltesen, L., Dr. phil., Tilsynsmand ved Folkehøjskolerne 117.
- Moltke, v., Minister, Overpræsident 265. 336.
- Moltke, Otto, Greve, Rigsdagsmand 168. 177.
- Monrad, Kr. F., Overlærer 30. 46. 47. 57. 59. 60. 68. 79—80. 81. 85. 278.
- Mühlberg, v., Statssekretær 261.
- Munckel, Advokat, Rigsdagsmand 71. 72. 75. 170. 197.
- Müller, Heinrich, opbyggelig Forfatter 123.
- Müller, P. E., Professor 235.
- Mærsk, Jens, Gaardejer 353.
- Møller, C. H., Stænderdeputeret 4.
- Møller, Emil, Skuespiller 156.

- Møller, Filip, Gaardejer 148.
 Møller, H., Malermester 353.
 Møller, E. Høyer, Feltprovst 236.
 Møller, Jens, Professor 235.
 Møller, Jørgen, Bankbestyrer 202.
 Møller, Jørgen, Typograf 356.
 Møller, Th., Gaardejer 98.
 Napoleon I 43.
 Napoleon III 4.
 Nellemann, J. W., Professor, dansk Justitsminister 255.
 Nielsen, Emma, Frue, Skuespillerinde 156.
 Nielsen, Præst (Højrup) 126.
 Nielsen, A. Kr. (Hønky) 353.
 Nielsen, Harald, Redaktør 339. 340.
 Nielsen, Julius, Grosserer, Landdagsmand 154. 248. 285—86. 303.
 Nielsen, Kathrine Marie, Enke (Vesterlund) 185.
 Nielsen, Magdahl-, Arkitekt 106. 280.
 Nielsen, N. Kr., Gaardejer 353. 356.
 Nielsen, N. P., Skuespiller 59.
 Nielsen, Paul, Skuespiller 150.
 Nissen, Hans, Gaardejer (Viby) 304.
 Nissen, J., Provst 211.
 Nissen, Nikolaj, Gaardejer 101.
 Nissen, Nis Kr. (Viby), Gaardejer, Landdagsmand 288. 289. 291. 304—06. 343. 355.
 Nissen, Nis, Gaardejer (Nordborg) 141—42. 282. 353. 355. 356.
 Nyrup, M., Arkitekt 121.
 Oertzen, v., Baron 122.
 Otzen, Gaardejer 153.
 Outzen, Karsten, Gaardejer 354.
 Outzen, N., Grosserer 163.
 Paulsen, Kr., Professor 64. 236.
 Paulsen, L., Grosserer 354.
 Peters, Dr., Ministerialdirektør 258—59.
 Petersen, N. M., Professor 58.
 Petersen, Holger, Grosserer Landstingsmand 268.
 Petersen, J., Sekretær 356.
 Petersen, Marie Skau, Frue 127. 356.
 Petersen, P., Arbejdsmand 357.
 Petersen, Thade, Frimenighedspræst 116. 117. 356.
 Plactner, Garver 68.
 Plessen, Karl Scheel- 4. 5. 93. 162.
 Plum, Biskop 235.
 Poppe, Karl, tysk Nybygger 203—05.
 Poulsen, Joh., Gaardejer 353.
 Poulsen, P. S., Rentier 353.
 Poulsen, M., Refslund, Gaardejer 269. 289. 290. 292. 356.
 Povlsen, A. M., Højskolelærer 134.
 Povlsen, Kjestine, f. Refslund 108.
 Povlsen, L. B., Frimenighedspræst 106—11. 118—22. 128.
 Prahll, Præst 126.
 Pries, Præst 216.
 Pyrrhus, Konge 155.
 Raben - Levetzau, Lensgreve, dansk Udenrigsminister 260.
 Rade, Professor 319. 320.
 Rantzau, Brockdorff-, tysk Udenrigsminister 349.
 Rantzau-Rastorff 265. 266. 299. 336.
 Rasmussen, N. H., Gymnastikdirektør 342.
 Ravn, Advokat 287. 288. 289. 290. 292.
 Reeke, v. d., Indenrigsminister 166. 242. 257.
 Refslund, Bunde d. æ., Gaardejer 109.
 Refslund, Bunde d. y., Gaardejer 109.
 Reimers, Slagtermester 48. 71. 131—33. 238. 282.
 Reimers, Marie Ernestine, f. Hermann 132.
 Reuter, Provst 125.
 Reventlow, Greve 83.

- Richardt, Chr. 68. 84. 127.
 Richter, Eugen, Rigsdagsmand 71. 72. 75. 130. 157. 170.
 Richert, Rigsdagsmand 71. 72.
 Ries, H., Købmand 299.
 Rosendal, Knud, Frimenighedspræst 112. 113. 289.
 Rossen, R. P., Bankdirektør 354.
 Rovsing, Professor 224.
 Sakse 207.
 Salling, S. H., Højskoleforstander 97. 98.
 Sandvej, Peter, Gaardejer 186.
 Sarauw, Dr. med. 353.
 Sarup, Redaktør 333.
 Schack-Schackenborg, Lensgreve 126. 271. 272.
 Schack, Otto Didrik, Lensgreve, Hofjægermester 334—35. 336. 354.
 Schelling, Statssekretær 51.
 Scheidemann, tysk Ministerpræsident 349.
 Schifferer, Dr., Landdagsmand 265.
 Schiøler, V., Præst 137.
 Schlaikjer, Erik, Forfatter 312—17.
 Schmieder, Overlandretsraad, Rigsdagsmand 72. 75.
 Schmidt, Provst 124. 129.
 Schmidt, D. N. B., Præst 87.
 Schmidt, fra Tiset 338.
 Schmidt, J. H., Gaardejer, Bankdirektør 269. 353. 356.
 Schmidt, Niels, Gaardejer 353.
 Schmidt, Nis, Gaardejer 198.
 Schmidt-Elberfeld, Rigsdagsmand 72.
 Schneekloth, Skolebestyrer 59. 62.
 Schoen, v., tysk Minister 260. 309.
 Schowalter, Forfatter 319.
 Schrøder, Ludvig Peter, Højskoleforstander 90—91. 92. 118.
 Schrøder-Lippstadt, Rigsdagsmand 26.
 Schwartz, Landsdommer 149.
 Schwensen, Præst 235.
 Schytte, Frida, Violinistinde 243.
 Shakespeare 59.
 Sibbesen, R., Gaardejer 354.
 Simonsen, Martin, Gaardejer 142—44. 282. 353.
 Simonsen, N. P., Gaardejer 353.
 Simonsen, P., Gaardejer 142.
 Simonsen, P., Redaktør 279.
 Skau, Laurids 137. 138.
 Skau, Peter, Gaardejer 37. 48. 126. 131. 136—40. 240. 279. 288.
 Skjold, Bothilde, Frøken 101.
 Skov, Anders, Gaardejer 353.
 Skovrøj, Redaktør 158. 279.
 Skrumsager, J. N. H., Gaardejer 71. 118. 131. 133—34. 279. 282.
 Skrumsager, Niels, Gaardejer 101.
 Skrumsager, H. D. Kloppenborg, Landdagsmand 288. 289. 290. 291. 306. 355.
 Skytt, Kr., Gaardejer 353.
 Smidt, M. M., Højskoleforstander, Redaktør 92.
 Smith, J., Tandlæge 287. 288. 289. 290. 291. 292. 309. 310. 354.
 Snudemann, Hans, Rentier 101.
 Solf, Dr., tysk Udenrigsminister 348—49.
 Sonne, H. Kr., Provst 206.
 Staffeldt, Schack-, Digter, Amtmand 60.
 Stamp, Enkefrue 195.
 Steensen, N. (Nic. Steno) 64. 65.
 Steffens, Dr., Herredsfoged 236.
 Stegelmann, Skoleinspektør 216.
 Stegmann, Gendarin 200.
 Steinmann, v., Overpræsident 161—62.
 Sthen, H. Kr., Salmedigter 126.
 Stojentin, Amtsforstander 244.
 Strackerjan, Redaktør 241. 242. 307. 308.
 Struensee, Superintendent 135.
 Strømbech, frisindet Rigsdagsmand 170. 187.

- Svane, Ole Henrik, Skomager 122. 123.
- Svejstrup, H., Præst 92. 104.
- Svend Estridsen 63.
- Svendsen, Andreas, Gaardejer 279.
- Svendsen, Nikolaj, Redaktør 195. 279. 333. 356.
- Svensson, A., Redaktør 311.
- Sæmund, Frode 64.
- Sørensen, Søren Jensen, Skolebestyrer, Præst 210—11.
- Taft, N., Cigarhandler 356.
- Thiermann, Amtsforstander 202—06.
- Thillerup, Bogtrykker 68.
- Thomsen, Anna, f. Refslund 114.
- Thomsen, Hinrich (Roost), Rentier 100. 101—03.
- Thomsen, Kr. R., cand. polit., Redaktør 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 354. 356.
- Thomsen, P., Bankdirektør 354.
- Thomsen, R., Frimenighedspræst 112. 113—17.
- Thuralh, L., Kaptajn, Seminarilærer 105. 109.
- Thyra, Prinsesse af Danmark 28.
- Thøstesen, Thøste, Gaardejer 353.
- Tiedemann, v., Regeringspræsident 73.
- Tiedje, Johannes, Frimenighedspræst 312. 318—32.
- Timmermann, P., Gaardejer, Sparekassebestyrer 153—54.
- Tofte, H. M., Lærer, Højskoleforstander 86—87.
- Tonnesen, Præst 129. 356.
- True, Faktor 163.
- Träger, Albert, Rigsdagsmand 75.
- Tschirschky, v., Udenrigsminister 261.
- Tschirschnitz, Landraad 169. 242.
- Tychsen, Hans, Gaardejer 101. 356.
- Tønder, P., Gaardejer 353.
- Uslar, v., Landraad 169. 189. 190. 375.
- Ussing, Tage Algren-, Jurist, Politiker 41.
- Valdemar Sejer 64. 93.
- Valentiner, Amtsforstander 200. 276.
- Verrier, Paul, fransk Professor 242—43.
- Viuff, Martin, Gaardejer 353.
- Vollquardsen, Overlærer 236.
- Wachs, Dr., Rigsdagsmand 24. 25. 26.
- Wagner, Richard, tysk Komponist 337.
- Wegener, Joh., Højskoleforstander 39. 137.
- West, A. P., Lærer 86—88.
- Wiinsted, J. A., Forstander 83. 84. 86. 134.
- Wildenradt, J. P., Landskabsmaler 193.
- Wilhelm I 1. 13. 70. 71. 94. 145. 229.
- Wilhelm II 146—47. 260. 347.
- Willemoes, Redaktør 87.
- Wilmowsky, v., Overpræsident 196. 197. 298.
- Wilson, Woodrow, Præsident 347. 348.
- Wind, Lærer 327.
- Windhorst, Greve, Rigsdagsmand 25. 26. 130.
- Winter, v., Adlersflügel, Amtsforstander 152. 153. 154. 155.
- With, Ottilie, Frøken 279.
- Wolff, C. P., Gaardejer 284.
- Zakariassen, J., Mejeribestyrer 354.
- Zangenberg, Kr., Skuespiller 156.
- Zedlitz, v., Civilkommissær 60. 97.
- Zeska, v., Branddistriktskommisær, fhv. d. Officer 216.
- Zoega, Georg 64.
- Øhlenschlæger, A. G., 60. 207.
- Øhlerich, Skolebestyrer 208.

FORTEGNELSE OVER BILLEDER OG KORT.

	Side
1. Kort over Sprogforholdene 1864	10
2. — — Afstemningerne til Rigsdag og Landdag 1867.	11
3. Nikolaj Ahlmann	12
4. Hans Andersen Krüger	18
5. Hans Lassen	35
6. A. D. Hørlyck	36
7. J. P. Junggren	39
8. A. D. Jørgensen	61
9. Gustav Johannsen	72
10. K. F. Monrad	80
11. A. K. K. Holdt	81
12. J. C. Juhler	81
13. J. Johansen	82
14. Adolf Knudsen	82
15. J. A. Wiinsted	83
16. J. Langkjær	84
17. H. M. Tofte	86
18. A. P. West	86
19. L. Koch	88
20. Johan Wegener	89
21. Fr. Helveg	89
22. Sofus Høgsbro	90
23. I. Schrøder	90
24. Cornelius Appel	91
25. S. H. Salling	97
26. J. P. Jensen, Lavrup	98
27. A. Thyssen Hansen	99
28. H. Thomsen	100
29. N. Lycke	105
30. St. Poul's Kirken i Rødding	106
31. L. B. Povlsen	108
32. Frimenighedskirken i Bovlund	110
33. Jørgen Eriksen	112
34. K. Rosendal	112
35. R. Thomsen	113
36. Frimenighedskirken i Haderslev	115

	Side
37. Thade Petersen	116
38. Jens Jørgensen	118
39. Frimenighedskirken i Skærbæk	119
40. — - Aabenraa	120
41. — - Sundeved	121
42. Lars Birk	123
43. Lensgreve Hans Schack-Schackenberg	126
44. J. P. Reimers	132
45. J. N. H. Skrumsager	134
46. H. D. Kloppenborg	135
47. P. Skau	139
48. Joh. Moldt	141
49. N. Nissen (Nordborg)	142
50. M. Simonsen	143
51. H. R. Hjort-Lorenzen	191
52. M. C. Mathiesen	195
53. Chr. Finnemann	200
54. C. C. Fischer	201
55. J. Jessen	209
56. Søren Jensen Sørensen	210
57. H. P. Hanssen-Nørremølle	243
58. H. Matzen	256
59. Mads Egholm	263
60. M. Andresen	278
61. Nik. Andersen	279
62. »Folkehjem« i Aabenraa	280
63. P. Grau	283
64. Julius Nielsen	285
65. H. Jepsen Christensen	293
66. Nis Chr. Nissen, Viby	304
67. H. D. Kloppenborg-Skrumsager	305
68. P. Jessen	306
69. Erik Schlaikjer	313
70. Johannes Tiedje	321
71. Lensgreve O. D. Schack	336
72. Paul Verrier	343
73. Kong Kristian X	350

Vignetterne paa Bindets For- og Bagside er tegnet af *Fr. Kraul*.

INDHOLD.

	Side
I. De første Aar under Preussen	1
»Hertug Frederik VIII«. Kronjuristernes Kendelse. Besøget i København 1865. Manteuffel. Hansen-Grumbys Henvendelse til danske Stændermænd. C. Scheel-Plessen. Pragfredens § 5. De 47's Adresse. Valg til den grundlovgivende nordtyske Rigsdag. Nik. Ahlmann. Aabenraa-Overenskomsten.	
II. Hans Krügers sidste Aar	17
Krüger i Rigsdagen. Samtale med Bismarck. Krügers Opfordring til Rigskansleren. Forhandling derom (Wachs, Hänel, Windhorst, B. Bülow). Overenskomst 1878 om Ophævelse af § 5. Udtalelser derom. Krügers Sygdom. Valgmændenes Henvendelse til ham. Strid om Edsaflæggelse. Krügers Død.	
III. Hans Lassens og Junggrens Rigsdagstid	34
Hans Lassen. A. D. Hørlyck. J. P. Junggren. Af Junggrens Bladartikler. Strid om Rigsdagsvalget. Hans Lassen valgt 1881. Landdagsvalg. Strid om Edsspørgsmaalet. Junggren valgt til Rigsdagen 1884. Hans Rigsdagsvirksomhed. Junggrens Død 1884.	
IV. A. D. Jørgensen	55
H. P. Hanssens Dom om ham. Jørgensens Barndomsliv i Graasten. Skoletid i Flensborg. Indvielse i dansk Aandsliv i København. Lærer ved Flensborg Latinskole. Lærer i København. Ansættelse i Rigsarkivet. Historisk Forfattervirksomhed.	
V. Gustav Johannsen	66
Valgt til Rigsdagsmand 1884. Hans Herkomst og Udvikling til 1864. Afsat fra Lærerembedet. Lærer i Flensborg. Boghandler. »Flensborg Avis«. I Fængsel: i Glückstadt 1876, Magdeburg 1879. Rigsdagsmand for 1. Valgkreds efter Junggrens Død. Tilslutning til »de frisindede«. Regeringspræsident Tiedemanns Dom om ham. H. P. Hanssens Skildring af ham.	
VI. Skoleforhold	79
a. Danske Realskoler i Flensborg, Aabenraa, Tønder og Haderslev. K. F. Monrad. A. K. K. Holdt. J. C. Juhler. J. Johansen. Folkehøjskoler og Landboskoler. Sandbjerg (Adolf Knudsen. J. Langkjær). Aagaard (Wiinsted. H. M. Tofte). Vonsbæk (A. P. West). Brøns (L. Koch). Rødding (Joh. Wegener. F. Helveg. Sofus Høgsbro. L. Schrøder. Appel).	
b. Fra 1871 6 ugentlige Timer Tysk i alle Skoler. Ny »Skoleinstruks« af 9. Marts 1878. Skolebøgerne. Læreruddannelsen. »Sædelighed og rent Sindelags«. Danske	

	Privatskoler umulige. Bekendtgørelse af 18. December 1888 om det danske Sprogs fuldstændige Udelukkelse af Skolen fra 1. April 1889. Henvendelse til Overpræsidenten og Kultusminister Gossler mod denne Foranstaltning. Deres afslaaende Svar. Dannelsen af Nordslesvigsk Sprogforening (S. H. Salling, J. P. Jensen, Th. Møller, A. Thyssen Hansen, K. Thomsen, A. Lebeck).	
VII.	Kirkelige Forhold	103
	Masseafskedigelser af danske Præster. Indskrænkning af danske Gudstjenester. Præsterne Statstjenere. Frime-nigheder (Rødning: Appel, N. Lycke, Bovlund; L. B. Poulsen. Haderslev: R. Thomsen, Thade Petersen. Sundeved: J. Eriksen. Skærbæk: J. Jørgensen. Aaben- raa: K. Rosendal). Indre Mission. Lars Birk. Præster- nes Virksomhed for 2 Timers ugentlig Undervisning i Modersmaalet. Salmebogssagen (Grev Schack, P. Skau, Biskop Kaftan).	
VIII.	Vælgerforeningen	130
	Foreningens Oprettelse. J. P. Reimers, J. N. H. Skrums- ager, H. D. Kloppenborg, P. Skau, Moldt, N. Nissen (Nordborg), Martin Simonsen.	
IX.	Indledning til Køllerpolitiken	145
	Kejser Wilhelm I's Død. Frederik III. Wilhelm II. Talen i Frankfurt. Grev Caprivi. Tyskernes Utilfreds- hed med ham. Dannelse af en tysk Forening for Nord- slesvig. Dr. Hahn. Pastor K. Joh. Jacobsen. Hans mange Fortrykningsforanstaltninger og deres økonomiske Vanskeligheder. Brud mellem ham og Landraad Beche- rer. Winter v. Adlersflügel. P. Timmermann. Hohen- lohe Rigskansler. Danske Skuespillere udvises. En Del Foredragsforeninger lukkes. »For en Ordens Skyld«.	
X.	Køllerpolitikens Tid. I	156
	E. M. v. Køller. Landraad Mauve. Udvisninger (N. Outzen, True, Carlsen o. m. fl.). Professor Hans Delbrücks Ud- talelser derom. Køller paa Hyldingsrejse i Nordslesvig. Forhandlinger i Landdagen (Dr. Barth, Indenrigsmini- ster v. d. Recke, Kultusminister Bosse, Finansminister Miquel, Grev O. Moltke, H. P. Hanssen). Forhandling i Rigsdagen. Gustav Johannsen.	
XI.	Køllerpolitikens Tid. II	185
	Krænkelser af Forældreretten (Katrine Marie Nielsen, Peter Sandvej, Fru Lautrup o. fl.). Rigsdagens Forhand- ling derom. Tjenestedrengekrigen. Fru Wildenradt- Krabbe, M. C. Mathiesen. »Det gamle Dannevirke«. Optanterne. Optantlaveri. Udvisninger (F. Bohnfeldt, Niels Schmidt, Joh. Ahrendts, Chr. og Niels Finne- mann, C. Fischer, Jørgen Møller). Nybygden ved Rødning.	
XII.	Jessen og hans Rigsdagstid	206
	Jessens Slægt og Barndom. Seminariet i Tønder. Lærer i Broager og Tønder. Studier i Paris og Göttingen.	

	Haderslev Realskole. S. Jensen Sørensen. »Flensborg Avis«. Pressefølgerne mod danske Blade. Jessen gentagne Gange i Fængsel. Kirkeligt Samfund for Flensborg og Omegn. Jessen Rigsdagsmand. Hans Valgtaler.	
XIII.	H. P. Hanssen-Nørremølle	233
	Slægten. Hjemmet. Studier i Askov, Leipzig, Berlin og København. »Sønderjydske Aarbøger«. Politisk Anskuelse. Medlem af Landdagen. Program for Rigsdagsvalget efter Jessens Død. Rigsdagsmand. Rigsdagens Opløsning. Valg 1907.	
XIV.	Optantsagen. — Kampen om Jorden	255
	H. Matzen. Minister v. Hammerstein. Landagsmand Kr. J. Jürgensen. Ministeraldirektør Dr. Peters. Grev Raben-Levetzau. Fyrst Bülow. Overenskomst af 11. Januar 1907. De »hjemløse«. Mads Egholm. Den tyske Forenings Holdning. Bosættelsesselskabet. Rente-gaarde. Domæner. Kreditforeningen. Forordning af 12. Marts 1913. Nationalt truede Distrikter. Landeværn. Sogneværn.	
XV.	De danske Foreningers Aarsmøder	273
	Drillerier overfor Foreningerne (Gæstgivere og Kromænd maa nøgte dem Lokaler). Forsamlingshuse. »Frej's« Skæbne. Aarsmøderne. Sprogforeningen. »Folkehjem« i Aabenraa. Vælgerforeningen. Meningsforskel. Styrkeprøve ved Valget af en ny Formand. P. Grau. Opretelse af et Arkiv og et Sekretariat. Julius Nielsen. Jernfondet. Det socialpolitiske Kursus. Skoleforening. Tyskernes Mindefest i Sønderborg 1914. Overpræsident Bülows Tale. Aarsmødet i Haderslev. H. P. Hanssens Tale.	
XVI.	Efter 1906. — Den tyske Forening	298
	Overpræsident Bülows Tale i Haderslev. Grev Rantzau-Rastorff. Løfter til Dr. Hahn. Den ny Foreningslov. Landdagsvalg 1908. Nis Nissen (Viby). Kloppenborg-Skrumsager. P. Jessen. Dr. Hahns voldsomme Taler. Angreb i »Nordschlesw. Grenzpost«. Regeringens skiftende Holdning. Gymnastik. Ungdomsforeninger.	
XVII.	Bevægelse i tyske Kredse	312
	Gehejmestitsraad Jürgensens Artikel i »Köln. Zeitung«. Tønder Byraads Udtalelse. Erik Schlaikjers Bladarlikler. Professor Rade. Johannes Tiedje. Hans Artikler. Professor V. Ammundsen.	
XVIII.	Fra Sønderjylland i Krigsaarene 1914—19	333
	Stormagternes Rustninger. Østerrigs Ultimatum til Serbien. Krigens Udbrud. Fængslinger. Grev O. D. Schack. 30000 Sønderjyder Krigsdeltagere. Tysk Tale om Højsind efter en Sej. Chamberlain. Krigens uhyre Omfang — 6000 danske Sønderjyder faldne. Soldaterbreve. Ros over Sønderjyderne. De fangne. Paul Verrier. N. A. Jensen. Troensegaard-Hansen. N. H.	

Rasmussen. Trange Tider i Hjemmet. Stor Hjælp- somhed. De russiske Krigsfanger i Haderslev. Et »Kulturdokument«. Krigens Gang. Tysklands Neder- lag. Ministerskifte. Bøn om Fred. H. P. Hanssens Forespørgsel i Rigsdagen. Udenrigsminister Dr. Solfs Svar. Henvendelse til den danske Regering. Dennes Svar. Vaabenstilstand. Revolution i Tyskland. Freds- forhandlinger. Kommune-Kredsvag i Sønderjylland. Vælgerforeningen og dens Udvalg. Slutning.	
Tillæg I: Befolkningsstatistik	359
Tillæg II: Rigsdagsvalg 1867—1912	362
Navneliste	367
Fortegnelse over Billeder og Kort	376